ČASOPIS ZA KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA | BEHAR | GODINA XXIII • 2014. • BROJ 119 • CIJENA 20 KN

BEHAR

U ČAST PROFESORA ESADA DURAKOVIĆA

SEAD BEGOVIĆ:
U predvečernjem purpuru duhovna života

Međunarodni simpozij
OD ORIJENTALIZMA DO ORIJENTOLOGIJE
PROF. DR. MUHAMED ARNAUT
PROF. DR. SALAH JARRAR
PROF. DR. FETI MEHDIU
PROF. DR. ISA MEMISHI
PROF. DR. ELMA DIZDAR
DOC. DR. AMRA MULOVIĆ
PROF. DR. MUNIR MUJIĆ
DR. MIRZA SARAJKIĆ

Intervju:
PROF. DR. ESAD DURAKOVIĆ
Bremenite poruke od orijentalizma do orijentologije

Žudnja za tekstom – duhovna autobiografija

KNJIŽEVNI PODLISTAK:
Muallaqe – Sedam zlatnih arabljanskih oda • Kur'an s prijevodom na bosanski jezik

BEHAR, dvomjesečni bošnjački časopis za kulturu i društvena pitanja

Nakladnik:
Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske PREPOROD

Glavni i odgovorni urednik:
Sead BEGOVIĆ

Izvršni urednik:
Filip Mursel BEGOVIĆ

Urednik Ekonomskog podlistka:
Faris NANIĆ

Grafički urednik: **Selma Kukavica**

Uredništvo: **Remzija HADŽIEFENDIĆ PARIĆ, Rusmir AGAČEVIĆ, Edin Urjan KUKAVICA, Senad NANIĆ, Sena KULENOVIĆ, Azra ABADŽIĆ NAVAEY, Edib AHMETAŠEVIĆ**

Rukopisi i fotografije se ne vraćaju

Adresa:
BEHAR
KDBH "Preporod"
Ulica Grada Vukovara 235,
10000 Zagreb, Hrvatska
Telefon i fax: 00385 (0)1 483-3635
e-mail: casopisbehar@gmail.com
kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
web: www.behar.hr

Cijena po primjerku 20 kn, dvobroj 40 kn, godišnja pretplata 120 kn
Cijena u BiH: 5 KM, dvobroj 10 KM, godišnja pretplata 30 KM.

Kunski žiro-račun:
ZABA **2360000-1101441490**

Devizni žiro-račun: SWIFT ZABA HR 2X:
703000-280-3755185
(S naznakom: Preporod, za Behar)

Tisak: **Grafomark d.o.o.**

Tiskano uz financijsku potporu iz Državnog proračuna Republike Hrvatske putem Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske

ISSN 1330-5182

Mišljenja i stavovi koje zastupaju autori, nisu nužno i stavovi uredništva.

Behar je prvi slavni bošnjački list tiskan latinicom u Sarajevu godine 1900., a izlazio je sve do 1911. godine. Prvim mu je urednikom bio Safvet-beg Bašagić, a vlasnik Ademaga Mešić. Objavljivao je tekstove "za zabavu i pouku", izvorne i prijevodne književne priloge bosanske i islamske obojenosti. Beharov se sjaj nije dao integracijom pretopiti u bliske susjedne kulture, a niti preimenovati. Od 1992. godine izlazi zagrebački Behar ocijenjen "najboljim što su Bošnjaci dosad imali". On je najbolji izraz povezanosti nacionalne manjine sa životnom sredinom, dijasporom u svijetu i matičnim narodom u Bosni i Hercegovini. U desetogodišnjem razdoblju (1992.-2002.) glavni i odgovorni urednik zagrebačkog izdanja bio je književnik dr. Ibrahim Kajan, a potom ga je zamijenio dr. Muhamed Ždralović koji je tu službu obnašao do ljeta 2006. godine.

Fotografija na naslovnici: *Dženat Dreković*

RIJEČ UREDNIKA

3 Sead Begović:
U predvečernjem purpuru duhovna života

Međunarodni simpozij
OD ORIJENTALIZMA DO ORIJENTOLOGIJE
u čast profesora Esada Durakovića
(9. 10. 2013, Univerzitet u Sarajevu)

5 Prof. dr. Muhamed Arnaut, WISE University, Amman:
Od orijentalizma do orijentologije: tri značajna doprinosa sa Balkana

10 Prof. dr. Salah Jarrar, WISE University, Amman:
Jedno čitanje knjige „Orijentologija" Esada Durakovića

13 Prof. dr. Feti Mehdiu, Univerzitet u Prištini:
Specifičnosti albanske orijentalistike i uloga dr. Esada Durakovića u opstanku orijentalistike u Prištini

15 Prof. dr. Isa Memishi, Univerzitet u Prištini:
Profesor Esad Duraković u odbrani Odsjeka za orijentalistiku u Prištini

19 Prof. dr. Elma Dizdar i doc. dr. Amra Mulović, Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu:
Arabistika u Bosni i Hercegovini: od arapske gramatičke tradicije do savremenih istraživanja

23 Prof. dr. Munir Mujić i dr. Mirza Sarajkić, Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu:
Imanentno čitanje teksta i kulture: djelo Esada Durakovića kao primjer

INTERVJU PROF. DR. ESAD DURAKOVIĆ

28 **Bremenite poruke od orijentalizma do orijentologije**
(Razgovarao: Sead Begović)

IZ DJELA PROF. DR. ESADA DURAKOVIĆA

41 **Žudnja za tekstom - duhovna autobiografija**

KNJIŽEVNI PODLISTAK

67 Esad Duraković:
Prevođenje kao duhovno putovanje

68 **Muallaqe – Sedam zlatnih arabljanskih oda**

79 **Kur'an s prijevodom na bosanski jezik**

83 **BIBLIOGRAFIJA PROF. DR. ESADA DURAKOVIĆA**

U predvečernjem purpuru **duhovna života**

Sead Begović,
glavni urednik

Ovaj broj "Behara" u cijelosti je posvećen akademiku Esadu Durakoviću, kao kreativna replika na simpozij koji je održan njemu u čast u oktobru prošle godine u organizaciji Rektorata Univerziteta u Sarajevu i Filozofskog falulteta (na inicijativu Odsjeka za orijentalnu filologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu). Nadamo se da "Behar" baca novostaro svjetlo na ovog izuzetnog znanstvenika (teoretičara arabistike), prevoditelja i publiciste, ali i afirmativnog i odgojno poticajnog profesora te člana čak triju akademija znanosti te jednog od najpoznatijih arabista u svijetu. Odabir mnogobrojnih njegovih radova izuzetno je težak, odgovoran i složen posao jer u reprezentativnom obliku (nadamo se, barem za čitača) predstavljamo njegovo kritično, etično i rafinirano spisateljsko, kritičko, odnosno prevodilačko umijeće koje konvenira ovoj, a bome i mnogim drugim epohama. Riječ je o provjerenoj, ali i inovativnoj znanstvenoj matrici – brižljivoj prema stilu i humanistici. U potonjoj Duraković čak određuje granice onoga što je svojstveno čovjeku, a zatim, prepoznavajući (u nekim djelima) ono što je neljudsko, otkriva da dobro zna što je to antihumanizam.

Ovaj će broj "Behara" pokazati kakvo je značajno mjesto zauzimao i zauzima Esad Duraković u dekonstrukciji predrasuda spram islama, upravo putem orijentalističkih studija – na primjer u opiranju beogradskoj školi orijentalistike (u polemici s Darkom Tanaskovićem) koja je pogubnim stavovima spram BiH i islama širila misao da je taj "predmet izučavanja" neosvješteni objekt.

Treba upamtiti, Esad Duraković nikada neće anulirati našu čitalačku znatiželju jer smatra da jedino znanje može kolonizirati našu svijest te, slobodni smo reći, "misao može postojati i bez tijela" (Lyotard). Njegova tematsko motivska koherencija odjednom će (naočigled) zadobiti bogatu širinu dostojnu nekoliko intelektualnih života. Ovaj će broj "Behara", nadalje, pokazati kakvo je značajno mjesto zauzimao i zauzima Duraković u dekonstrukciji predrasuda spram islama, upravo putem orijentalističkih studija – na primjer u opiranju beogradskoj školi orijentalistike (u polemici s Darkom Tanaskovićem) koja je pogubnim stavovima spram BiH i islama širila misao da je taj "predmet izučavanja" neosvješteni objekt.

Ne treba zapostaviti ni društveno angažirani rad ovog uglednika koji je imao veliki senzibilitet za probleme svoga vremena te je svojim napisima djelovao čak i u dnevnom tisku i periodici. Posebno kad je riječ o zadnjem ratu, dakle, u teškim životnim, ideološkim i pogibeljnim danima koje je usporedio s antičkim dramama. Tim je istupima samo potvrđivao da nije "uštirkani" (parnasovski) akademski spisatelj. Nije se ustručavao kritizirati ni autoritete pa čak i one koji su bili institucija Islamske zajednice u Bosni Hercegovini. Sve su to zapravo reflektirali u svojim izlaganjima sudionici rečenog simpozija.

Dr. Muharem Alispahić, rektor Univerziteta u Sarajevu, na primjer, izrekao je dojmljivo sažete misli o Esadu Durakoviću: "Izgleda da je trebalo da padne Berlinski zid da bi neke od naših najznačajnijih ličnosti dobile priliku da rade i stvaraju u Sarajevu... Već 22. godine u sklopu svoje profesure njegova su radna dostignuća postala akademskom baštinom Sarajevskog univerziteta i njegova prosperiteta. On naprosto predstavlja glas javnosti".

Ministar kulture Federacije BiH Salmir Kaplan istaknuo je njegov veliki doprinos izučavanju arapskog jezika i kulture te njegovo "uvođenje" (prevodilaštvom) najvažnijih tekstova iz arapske i islamske civilizacije: "Hiljadu i jedna noć", "Muallagat" i "Kur'an Časni".

Obraćajući se riječima zahvalnosti na ukazanoj pozornosti koju je izazvao njegov cjelokupan pregalački rad, Duraković je tom zgodom, između ostalog, rekao: "U nastavnički i naučni rad treba ulagati jer on jača naše institucije. Pojedinci su važni samo onoliko koliko ulažu sebe i svoje djelo u institucije... Zato vjerujem da naučnici nemaju pravo na aroganciju, jer gordost pripada našim institucijama... Bartovski kazano, mi smo stalno i sudbinski izloženi samoći pisanja..." Duraković je stoga rečeni simpozij (skup) nazvao "danom žetve" – citirajući ajet: "Reci. Samo vi radite, a vaš će rad vidjeti Bog, Njegov poslanik i pravovjernici". Nažalost, zaključio je, još se ne može oteti dojmu da je ovdašnja orijentologija pod nekom vrstom embarga jer još uvijek "nailazimo na razne opstrukcije".

Na simpoziju su bile tretirane teme iz oblasti arabistike, islamistike, orijentalno-islamske kulture i civilizacije, bliskoistočnih studija te bosansko hercegovačke baštine na orijentalnim jezicima. Značajni obol skupu još su pridonijeli i dva uglednika: Prof. Dr. Yasir Suleiman (University of Cambridge) s temom "Orijentalizam i književnost pod embargom" i prof. dr. Haris Silajdžić (Univerzitet u Sarajevu) s temom "Orijentologija: transformacija objekta". ■

Međunarodni simpozij

OD ORIJENTALIZMA DO ORIJENTOLOGIJE

u čast profesora Esada Durakovića
(9. 10. 2013, Univerzitet u Sarajevu)

Prof. dr. Muhamed Arnaut, WISE University, Amman

Od orijentalizma do orijentologije: tri značajna doprinosa sa Balkana

Može se govoriti o tri značajna doprinosa *Orijentalizma* Edwarda Saida, te da je on rezultirao novim važnim spoznajama o Balkanu koje su se izdigle na svjetski nivo, a to su djela *Imaginarni Balkan* Marije Todorove, *Bonaparta musliman* Katrin Fleming i *Orijentologija* Esada Durakovića.

Pojavljivanje knjige *Orijentalizam* Edwarda Saida 1978. godine predstavljalo je značajan naučni i kulturni događaj na svjetskome nivou,[1] posebno u vezi sa orijentalnim studijama na Zapadu i odnosima između Istoka i Zapada, tako da je godina u kojoj je izašla ta knjiga postala godinom datiranja onoga što je bilo prije *Orijentalizma* i onoga što je bilo poslije *Orijentalizma*. Imao sam sreću da sam u vrijeme pojavljivanje knjige boravio na najmlađem Odsjeku za orijentalistiku u bivšoj Jugoslaviji (Univerzitet u Prištini), koji je otvoren 1973. godine – nakon što je osnovan Odsjek za orijentalistiku u Beogradu (1926) i Odsjek u Sarajevu (1950) – a koji je nosio izvjesno obilježje beogradske i sarajevske škole.[2]

Tada je Odsjek u Prištini krasila grupa orijentalista koji su predstavljali Jugoslaviju na zalasku, u vrijeme njenoga odlaska u neizvjesnost (Hasan Kaleši, Feti Mehdiu, Rade Božović, Haris Silajdžić, Esad Duraković i dr.) i otuda su bile različite reakcije na pojavljivanje Orijentalizma. Haris Silajdžić je bio više od svih nas otvoren prema Zapadu, zaslugom njegova izvrsnog poznavanja engleskog jezika, tako da je on prvi pročitao *Orijentalizam* na engleskom jeziku i jedan od prvih koji je tu knjigu predstavio u Jugoslaviji i na arapskom jeziku, budući da je objavio njen prikaz u sirijskom časopisu *al-Ma'rifa*, u februaru 1981. godine,[3] odnosno u predvečerje objavljivanja prijevoda na arapski jezik.[4] Međutim, duh Edwarda Saida iz Orijentalizma, tačnije njegova snažna kritika evrocentrizma, ubrzo je objelodanjen u tekstovima Esada Durakovića, koji su bili usmjereni protiv eksponiranja evrocentrizma u jugoslovenskoj orijentalistici (tačnije u "beogradskoj školi"), što je u predvečerje sloma Jugoslavije doprinijelo produbljivanju raskola između "beogradske škole" i "sarajevske škole", raskola koji je imao ideološko-političke domašaje.[5]

Knjiga *Orijentalizam* bila je svjedok uvlačenja Jugoslavije u fragmentaciju. Umjesto jednog prijevoda za jedno veliko tržište, što je primjereno ovakvim studijama, prijevodi *Orijentalizma* su kasnili zbog teške situacije koja je zavladala Jugoslavijom nakon Titove smrti (1980), a "krunisana" je nizom tenzija i ratova koji su trajali do 1999. godine, tako da se prvo izdanje pojavilo u Sarajevu 1999. godine a prijevod je uradio

---

1 Edward W. Said, *Orientalism*, Pantheon Books, New York, 1978.

2 O "beogradskoj" i "sarajevskoj" orijentalističkoj školi, kao i u bivšoj Jugoslaviji općenito, više vidjeti u mojoj knjizi: *Murāǧa'a al-istišrāq: ṭunā'iyya al-ḏāt / al-āḫar – numūḏaǧ Yūġuslāfiyā*, al-Mādar al-islāmī, Bayrūt, 2002.

3 Ḥariṭ Sīlājǧitš, "Mas'ūliyya al-istišrāq: qirā'a fī kitāb *al-Istišrāq* li Adwārd Sa'īd", *al-Ma'rifa*, no, 288, Dimišq, 1981, pp. 218/226. Potom je Silajdžić objavio dva prikaza ove knjige – u časopisima *Pregled* (br. 71, Sarajevo, 1981) i *Književna reč*, (br. 162, Beograd, 1981).

4 Adwārd Sa'īd, *al-Istišrāq: al-ma'rifa, al-sulṭa wa al-inšā'*, tarǧama Kamāl Abū Dīb, Bayrūt, 1981.

5 Više o tome vidjeti moju knjigu: *Murāǧa'a al-istišrāq...* str. 32-40.
O "beogradskoj školi" i njenoj ulozi u ratu vidjeti: Dr. Norman Cigar, *Uloga srpskih orijentalista u opravdanju genocida nad muslimanima Balkana*, Sarajevo, 2000.

Rešid Hafizović,[6] drugo u Zagrebu iste godine, u prijevodu Biljane Romić,[7] a treće u Beogradu 2000. godine u prijevodu Drinke Gojković,[8] dok je makedonski prijevod uradio Zoran Ančevski[9] a albanski, također u Skopju, u prijevodu Xhevat Llosh.[10]

Stoga se može reći da je utjecaj *Orijentalizma* ostao ograničen na prostoru Jugoslavije, bilo zbog teškog položaja koji je pratio njegovo objavljivanje do raspada Jugoslavije i njenog posljednjeg rata (rat na Kosovu 1999), ili zbog zakašnjelosti prijevoda na glavne jezike (srpskohrvatski, prije svega, a potom na posebne jezike: srpski, hrvatski i bosanski). Uprkos tome, može se govoriti o tri značajna doprinosa *Orijentalizma* Edwarda Saida, te da je on rezultirao novim važnim spoznajama o Balkanu koje su se izdigle na svjetski nivo, a to su djela *Imaginarni Balkan* Marije Todorove, *Bonaparta musliman* Katrin Fleming i *Orijentologija* Esada Durakovića.

Imaginarni Balkan

Marija Todorova (rođena 1949) pripada generaciji Harisa Silajdžića i Esada Durakovića. Poput njih dvojice, bavila se profesurom u balkanskoj izolaciji do 1988. godine, kada je počela raditi na evropskim i američkim univerzitetima gdje se upoznala – u okviru svoga zanimanja za identitete, sa *Orijentalizmom* koji je izazvao obrat u njenom akademskom životnom putu. Očigledno je bila pod utjecajem Saidova *Orijentalizma* u otkrivanju balkanskih zaostalosti i upotrebe "imaginiranja Istoka", ili kanoniziranja predstave o "imaginarnom Istoku", da bi ona lično ustanovila ono što odgovara pojmu *balkanizacija*, i to objavljivanjem (1997) knjige *Imagining the Balkans*[10] koja ju je proslavila u svijetu i učinila da nastavi svoju akademsku karijeru drugim sličnim knjigama, poput knjige *Balkan Identities: Nation and Memory*.[12]

Todorova u predgovoru svojoj knjizi priznaje kako ne bi mogla napisati ovakvu knjigu da je ostala u Bugarskoj, da knjige ne bi bilo da se na Zapadu nije upoznala sa *Orijentalizmom*, te da bi, poput ostalih, pisala o izuzetnim nacionalnostima na Balkanu. Iako priznaje u Predgovoru svoj "veliki dug" Edwardu Saidu, ona također priznaje kako je "savjetovana" da se okani "direktnog kulturalnog svrstavanja uz Edwarda Saida" kako ne bi primila na vlastita pleća teret rastuće kritike njegovih ideja. Najzad, Todorova rezimira svoj odnos prema Edwardu Saidu navodeći da je "njegov utjecaj na nju bio nesumnjivo važan". Osim toga, ili upravo zbog toga, trudila se da se razlikuje od Saida i da ponudi vlastiti doprinos pojmu "balkanizaciji", za šta joj je "veoma koristio pristup Saidovog *Orijentalizma*".

Milica Bakić-Hajden u svojoj studiji "Orijentalizam: slučaj bivše Jugoslavije", koja je objavljena 1995. godine,[13] prethodila je Todorovoj u proučavanju veze između "balkanizacije" i "orijentalizma", polazeći sa toga stanovišta da postoji više od jednog orijentalizma, odnosno da postoji "dominacija orijentalizama", i da zapadnjački govor o Balkanu samo je "druga forma orijentalizma", jer "ono što čini orijentalizam i balkanizaciju, kao dva lica jednog te istoga, jeste ustanovljavanje iste logike koja formira njihovu zajedničku osnovu". Todorova odbija apriornu predstavu o postojanju jednoga Balkana, jednoga Istoka i jednoga Zapada, i ona utvrđuje da postoji nešto zajedničko u zapadnjačkom govoru o Balkanu i o Istoku: stvaranje i kanoniziranje imaginarne, izmišljene predstave zato da bi služila određenoj agendi. Tako Todorova analizira u svojoj knjizi osnove "imaginiranja Balkana" kako je to izgledalo tokom balkanskih ratova 1912-1913. godine, te ono u čemu je završio Balkan tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji 1992-1995. godine – kanoniziranjem predstave koja opravdava ono što se tamo dogodilo, smatrajući Balkan "Drugim",

U poređenju s bugarskom autoricom Todorovom, koja je dospjela u kontakt sa *Orijentalizmom* tokom rada na Zapadu, Amerikanka Katherine Fleming (profesorica historije na Univerzitetu u Njujorku) u knjizi *Bonaparta musliman*, koja je objavljena 1999. godine, otkriva domašaje argumentacije orijentalizma u vezi sa Balkanom, odnosno ukazuje da je ona imala koristi od Edwarda Saida u tom smislu što je njegovo djelo primjenjivala na balkansku situaciju koja je vrlo neugodna za Zapad: na poziciju albanskog valije Ali-paše koji je vladao pašalukom Janina, a koji je obuhvaćao otprilike kontinentalni dio Grčke 1787-1820.

---

6 Edward Said, *Orijentalizam. Zapadnjačke predodžbe o Orijentu*, preveo Rešid Hafizović, Svjetlost, Sarajevo, 1999.

7 Edward W. Said, *Orijentalizam*, prevela Biljana Romić, Konzor, Zagreb, 1999.

8 Edward W. Said, *Orijentalizam*, prevela Drinka Gojković, Beograd, 2000.

9 Edward W. Said, *Orijentalizam*, preveo Zoran Ančevski, Skopje, 2002.

10 Edward W. Said, *Orijentalizam*, preveo XhevatLlosh, Logos, Shkup, 2008.

11 Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, 1997.
Dvije godine kasnije, pojavio se prijevod na srpski jezik: Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, preveli Dragana Starčević i Aleksandra Bajazetov-Vučen, XX vek, Beograd, 1999.

12 Maria Todorova, *Balkan Identities: Nation and Memory*, C. Hurst & Co.Publishers, London, 2004.

13 Milica Bakic-Hayden, "Nesting Orientalism: the Case of Forner Yugoslavia", *Slavic Review*, 54, 1999, pp. 917-931.

različitim od Evrope/Zapada, kao i odnos Evrope/Zapada prema različitom Drugom (Balkanu).

Istina je da su balkanski ratovi 1912-1913. godine, kako navodi Todorova, rezultirali pojmom *balkanizacija* koji znači cijepanje velikih država na entitete, ali je ponašanje Zapada tada bilo drukčije od njegova ponašanja u jugoslovenskim ratovima. Na Zapadu su se odmah pojavile inicijative za uspostavljanje mira na Balkanu, a među najznačajnijima je inicijativa fondacije Carengie organizacije da pošalje grupu poznatih ličnosti na Balkan 1913. godine kako bi obišla područje i donijela rezoluciju o uzrocima rata i o putevima za uspostavljanje mira, te je rezolucija objavljena 1914. godine. Međutim, sa rasplamsavanjem ratova u Jugoslaviji 1992-1995. godine, a u okviru toga i rata u Bosni koji je bio najtragičniji, te oklijevanja Zapada u intervenciji radi postavljanja granice jednom od najtežih stratišta muslimana u Evropi od Drugog svjetskog rata, bilo je značajno da je poznata fondacija Carengie, koja je poslala svoju misiju na Balkan tokom rata 1913. godine, zadovoljila se time da samo ponovo izda svoju rezoluciju iz 1914. godine s novim predgovorom poznatog američkog diplomate Georga Kennana, inače bivšeg diplomate Sjedinjenih Država u Moskvi i Beogradu, i jednog od simbola hladnog rata (autor teorije *containment)*.[14]

Prema Todorovoj, Kennanov Predgovor (koji se smatra ekspertom za Istok zbog njegove diplomatske karijere) ustalio je apriornu, ili imaginarnu predstavu o Balkanu kao Drugom i različitom od Zapada, predstavu u kojoj je *balkanizacija* izraz za fragmentaciju velikih država, a postao je i izrazom za povratak u iskonsko stanje, retrogradno i barbarsko, u kome se olakšava opravdavanje ubijanja i klaonica. Oslanjajući se na ovu kanoniziranu predstavu o Balkanu, dodaje Todorova, zapadnjački autori postali su u mogućnosti da se oslobode zaključivanja poput onoga da ideja o ubijanju ljudi, u događaju koji se zbio 1495, ne potječe sa Zapada već ona potječe sa Balkana. Drugim riječima, jarost i genocidnost jest odlika Balkana i Istoka, ali Todorova podsjeća G. Kennana da je njegova država tokom 70 dana pobila u Zaljevskom ratu 1991. godine polovinu onog broja ljudi koji su poginuli u svim balkanskim ratovima 1912-1913. godine.[15]

imala koristi od Edwarda Saida u tom smislu što je njegovo djelo primjenjivala na balkansku situaciju koja je vrlo neugodna za Zapad: na poziciju albanskog valije Ali-paše koji je vladao pašalukom Janina, a koji je obuhvaćao otprilike kontinentalni dio Grčke 1787-1820. godine, odnosno na njegovu pobunu protiv Visoke Porte u nastojanju da izgradi novi entitet inspirirajući se u tome Zapadom, ali ga je Zapad odbio zbog imaginarne predstave o Balkanu i Istoku a koja služi drukčijoj agendi.

Duraković je postao poznat na nivou jugoslovenske orijentalistike svojim kritičkim napisima o evrocentrizmu i njegovom eksponiranju u jugoslovenskoj orijentalistici (beogradske škola), pri čemu se oslanjao na teze Edwarda Saida, a uz to je poznat po svojim autoritativnim radovima i po svojim pionirskim prijevodima samih vrela arapske književnosti – od Imru-ul-Qaysa do Džebre Ibrahima Džebre i Mahmuda Derviša. U tome kontekstu, smatram da je i njegova knjiga *Orijentologija: Univerzum sakralnoga Teksta* jedno od najvažnijih izdanja na području bivše Jugoslavije.

Bonaparta musliman

U poređenju s bugarskom autoricom Todorovom, koja je dospjela u kontakt sa *Orijentalizmom* tokom rada na Zapadu, Amerikanka Katherine Fleming (profesorica historije na Univerzitetu u Njujorku) u knjizi *Bonaparta musliman*, koja je objavljena 1999. godine,[16] otkriva domašaje argumentacije orijentalizma u vezi sa Balkanom, odnosno ukazuje da je ona

U Predgovoru se jasno se vidi "inkliniranje" autorice Fleming Edwardovom *Orijentalizmu*, jer ona kaže da je *orijentalizam*, kako ga je objasnio Said, u slučaju Ali-paše, kome je učinjena nepravda, izraz imperijalne i kulturalne pozicije, te u izvjesnoj mjeri političke: to je izraz za novu formu dominacije nad historijom i ideologijom. Fleming priznaje da historičari njene generacije ne teže ka tome da se oslanjaju na orijentalističku literaturu nakon što ju je demaskirao Edward Said, smatrajući kako ona "ima cilj da stvori određenu predstavu o nezapadnjačkim narodima".[17]

---

[14] *The Other Balkan Wars – A 1913 Carengie Endowment Inguiry in Etrospect Withe e New Introduction and Reflections on the Present Conflisct by George Kennan*, Washington, 2007. Za više informacija o G. Kennanu povodom objavljivanja njegovih memoara u vrijeme službovanja u Beogradu vidjeti moj tekst: "Dars diplūmāsī min Baligrād", *al-Mustaqbal*, Bayrūt, 1. 10. 2011.

[15] Todorova, *Imagining the Balkans*, p. 18.

[16] Katherine E. Fleming, *The Muslim Bonaparte: Diplomacy & Orientalism in Ali Pasha's Greece* , Priceton University Press, 1999. Ova knjiga prevedena je samo na albanski jezik s obzirom na zanimanje Albanaca za predstavu o Ali Paši: Katherine E. Fleming, *Bonaparti Musliman: Diplomacia de Orientalizmi ne Gerqine e Ali Pashes*, per. Venera Domi, Tirane (Dituria), 2003. Što se tiče drugih jezika, prevedena je njena studija *Orijentalizam. Balkan i Historija*, koja je objavljena 2000. godine u *Američkom historijskom časopisu*, te na srpski jezik u časopisu *Filozofija i društvo,* koji izlazi u Beogradu: Kathryn E. Fleming, "Orijentalizam, Balkan i balkanska istoriografija", *Filozofija i društvo*, XVIII, Beograd, 2005, str. 11-31.

[17] Fleming, *The Myslim Bonaparte*..., p. 26.

Fleming navodi da je Balkan do tada smatran dijelom imaginarnog Istoka, ili geografskim i kulturalno-ekonomskim mostom između Zapadne Evrope i osmanske države, te da je, shodno tome, pašaluk ili "država" Alipaše protezala se u važnom susjedstvu Zapada: od južne Albanije do oblasti Atine.

Drugim riječima, Ali-paša Albanac, ili evropski musliman, postao je najbliži "susjed" Zapadnoj Evropi koja je bdjela nad imenovanjem svojih konzula u prijestolnici Janjini, a ta brižnost je predstavljala podršku Ali-pašinoj pobuni, odnosno nezavisnosti od osmanskog sultana. Pobuna Ali-paše protiv sultana bila je važna evropskim zemljama koje su bile konfuzne u ponašanju prema osmanskoj državi (u pogledu izbora da li je dotući, ili odgađati njenu podjelu). Za evropske zemlje je bilo razložno da daju podršku Ali-paši koji se nadahnjivao evropskim progresom, ali njegovo pojavljivanje upravo u toj osjetljivoj oblasti podudaralo se sa filohelenskom orijentacijom nakon što se – poslije Italije – antička Grčka počela uzimati kao kolijevka evropske civilizacije.

Tako se u orijentalističkim napisima o Ali-paši formirala na Zapadu druga predstava koja služi projektu za oživljavanje filohelenstva a ne projektu modernizacije evropskog muslimana: predstava o samovoljnom orijentalcu ogrezlom u surovost i erotske naslade sa ženama (sa oko 500 konkubina) i djecom, a ne predstava o pobunjeniku protiv osmanske vlasti i čovjeku željnom modernizacije na evropski način, vjerski tolerantnom, i td. U stvari, ova jednosložna i ciljana predstava o Ali-paši formirala se zajedno s jednom drugom predstavom – neprecizno predstavom o oblasti kojom je on vladao (mit o Grčkoj), smatrajući je temeljem evropske civilizacije i u kojoj je duh grčkoga još uvijek prisutan. Stoga je pojavljivanje Ali-paše upravo u toj oblasti s njegovim planom o nezavisnosti i modernizaciji kompliciralo novu predstavu o "grčkom mitu" i dovodilo je Evropu pred dva moguća izbora ili pred "dvije historije", kako to kaže Fleming:

1. Izbor diplomatske povijesti (utemeljene na realnosti), koja je pretpostavljala podršku Zapadne Evrope projektu Ali-paše o nezavisnosti od osmanske države i osnivanje modernog entiteta na Balkanu/Istoku a koji bi bio drukčiji od postojećeg osmanskog modela (vjerska mješavina koja bi uključivala Albance i Grke i koja bi bila religijski tolerantna) a koja bi se mogla postepeno uključiti u Evropu.

2. Izbor kulturalne povijesti (imaginarna predstava) koja služi projektu filohelenstva radi reanimacije Grčke kako bi se utvrdio povijesni kontinuitet između antičke Grčke kao kolijevke evropske civilizacije i moderne Grčke čiju nezavisnost od osmanske države treba i silom podržati.

Čini se da bi bilo korisno objaviti novo izdanje *Orijentologije*..., nakon ovlašne redakture, i organizirati više rasprava o njoj na arapskim univerzitetima kako bi došlo da nužnih uzajamnih reakcija i kako bi se realizirala namjera da se iskorači iz dosadašnjih predstava i ustaljenih šablona u proučavanju i u predavanju arapske književnosti.

Drugim riječima, Fleming ovdje vidi konflikt dva moguća izbora: jedan kao povijesno diplomatski, realistični; drugi kao povijesno-orijentalistički, nerealistični, a koji trasira put ka dominaciji nad tom oblašću: uz orijentaciju filohelenizma/orijentalizma, pojavila se snažna želja za "prevjeravanjem" Balkana, odnosno otrgivanjem Balkana od osmanske države kako bi se realizirao utvrđeni povijesni kontinuitet između antičke i moderne Grčke. Stoga je bilo nužno žrtvovati Alipašu za koga Fleming misli da mu je učinjena nepravda, kako od strane evropskih historičara tako i od suvremenih Turaka.[18]

Orijentologija

U poređenju s Todorovom i Fleming koje su dospjele do *Orijentalizma* iz aspekta historije, za Esada Durakovića je karakteristično da je došao do *Orijentalizma* u bivšoj Jugoslaviji, budući da je diplomirao na Odsjeku za orijentalistiku u Beogradu 1976. godine, radio je na Odsjeku za orijentalistiku u Prištini (1976-1991), potom je prešao na Orijentalni institut u Sarajevu (1991-1994), i najzad na Odsjek za orijentalnu filologiju Univerziteta u Sarajevu, gdje radi i sada. S druge strane, Duraković postao je poznat na nivou jugoslovenske orijentalistike svojim kritičkim napisima o evrocentrizmu i njegovom eksponiranju u jugoslovenskoj orijentalistici (beogradske škola), pri čemu se oslanjao na teze Edwarda Saida, a uz to je poznat po svojim autoritativnim radovima i po svojim pionirskim prijevodima samih vrela arapske književnosti – od Imru-ul-Qaysa do Džebre Ibrahima Džebre i Mahmuda Derviša.[19] U tome kontekstu, smatram da je i njegova knjiga *Orijentologija: Univerzum sakralnoga Teksta*[20] jedno od najvažnijih izdanja na području bivše Jugoslavije, od vremena *Orijentalizma*, a posebno nakon prijevoda *Orijentologije*... na engleski i arapski je-

[18] Ibid., pp. 16-21.

[19] Više o njegovim originalnim radovima i prijevodima vidjeti predgovor prevodioca posljednjem djelu Durakovića koje je objavljeno na arapskom jeziku: *As'ad Dūrākūfitš, Dirāsāt fī adab al-Busna wa al-Harsak wa fī al-adab al-'arabī*, tarğama wa taqdīm: Ğamāl al-Dīn Sayyid Muḥammad, al-Markaz al-qawmī li al-tarğama, al-Qāhira, 2011, pp. 21-33.

[20] Esad Duraković, *Orijentologija. Univerzum sakralnoga Teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007.

zik, tako da ona je ona višestrano akademski dostupna – balkanskoj, zapadnjačkoj i arapskoj akademskoj javnosti.

U biti, može se reći da ova značajna knjiga, koja sadrži i teorijski i praktični aspekt, upućuje na Durakovićevu studiju *Orijentalistika: problemi metodologije i nominiranja*, koju je objavio 2000. godine[21] a koja je sukus njegova iskustva u oslobađanju od orijentalizma a koga naziva evroocentrizmom u odnosu prema svijetu i traga za odgovarajućom zamjenom imena i metode, do čega je dospio 2007. godine – terminom *orijentologija*. Ovim terminom – pri kome je ostao, umjesto pri terminima *orijentalizam*, *orijentalistika* i *orijentalne studije* – Esad Duraković je htio povratiti pozornost na znanstvenost i na zahvaćanje predmeta (arapska književnost) iznutra, imanentno.

U teorijskom aspektu knjige, koji je sadržan na nekoliko stranica Predgovora, Duraković počinje od toga da su njegovi radni domašaji tokom tri decenije proučavanja arapske književnosti doveli ga do toga da se kritički postavi prema "spoljašnjem", filološkom zahvaćanju ove književnosti, zahvaćanju u kome učestvuju i arapski naučnici i evropski orijentalisti, a to ga je nagnalo da istražuje ovu književnost imanentno i inovativno. U tom kontekstu, Duraković tereti orijentalistiku i orijentalne studije, smatrajući da su "ideološki kontaminirane", te prepušta čitaocu da u tome prepozna utjecaj Edwarda Saida; on predlaže u toj oblasti termin *orijentologija*, umjesto *evrocentrizma*.[22]

Izuzimajući Predgovor koji ima ovaj izravni teorijski aspekt, knjiga predstavlja originalan doprinos pristupu koji želi Esad Duraković – da to bude model *orijentologije* a ne *orijentalizma*. Duraković polazi od toga da je osnovni problem u zahvaćanju arapske književnosti – kako od strane Arapa tako i orijentalista – u njihovom filološkom pristupu književnosti, koji nesumnjivo jest doprinio tumačenju mnogih lingvističkih aspekata književnosti, ali se oni nisu zanimali za imanentni, kreativni pristup književnosti. Drugim riječima, bilo je nužno zanimati se za njene umjetničke vrijednosti i za vjekovni kontinuitet njenih kreacijskih, umjetničkih vrijednosti, umjesto vještačke periodizacije te književnosti prema periodima vladajućih dinastija. Na temelju toga, Duraković dospijeva do dva značajna zaključka koji se čine različitim na prvi pogled:

Haris Silajdžić je bio više od svih nas otvoren prema Zapadu, zaslugom njegova izvrsnog poznavanja engleskog jezika, tako da je on prvi pročitao *Orijentalizam* na engleskom jeziku i jedan od prvih koji je tu knjigu predstavio u Jugoslaviji i na arapskom jeziku, budući da je objavio njen prikaz u sirijskom časopisu *al-Ma'rifa*, u februaru 1981. godine, odnosno u predvečerje objavljivanja prijevoda na arapski jezik. Međutim, duh Edwarda Saida iz *Orijentalizma*, tačnije njegova snažna kritika evrocentrizma, ubrzo je objelodanjen u tekstovima Esada Durakovića, koji su bili usmjereni protiv eksponiranja evrocentrizma u jugoslovenskoj orijentalistici (tačnije u "beogradskoj školi"), što je u predvečerje sloma Jugoslavije doprinijelo produbljivanju raskola između "beogradske škole" i "sarajevske škole", raskola koji je imao ideološko-političke domašaje.

1. Kolijevka arapske književnosti je njeno antičko doba, ili tzv. "džahilijjetski period"; taj antički period kasnije utjecao na arapsku književnost na sličan način na kakav antička grčka književnost utjecala na ono što je kasnije poznato kao evropska književnost.

2. Stožerni tekst arapske književnosti je kur'anski tekst koji je vršio tu ulogu stotinama godina u razvoju arapske književnosti, tako da je cjelokupna književnost poslije *Kur'ana*, a naročito poezija, bivala njime određena.

Ovako značajna knjiga, čije prevođenje na arapski jezik nije bilo nimalo lahko, zahtijeva veću pažnju od strane akademske kritike na arapskim univerzitetima koji su uobičajili decenijama već da proučavaju arapsku književnost na jedan način koji s pravom kritizira Duraković u ovoj svojoj knjizi. Prvo arapsko izdanje (Kuwayt, 2010), uprkos značaju knjige, ima ograničen tiraž (500 primjeraka), što je nedostatno za univerzitetske biblioteke i za prodaju u knjižarama jer je objavljena u nekomercijalnoj organizaciji (Mu'assasa al-Babtin). Stoga se čini da bi bilo korisno objaviti novo izdanje *Orijentologije*..., nakon ovlašne redakture, i organizirati više rasprava o njoj na arapskim univerzitetima kako bi došlo da nužnih uzajamnih reakcija i kako bi se realizirala namjera da se iskorači iz dosadašnjih predstava i ustaljenih šablona u proučavanju i u predavanju arapske književnosti. ■

Preveo: Esad Duraković

[21] Esad Duraković, "Orijentalistika: problemi metodologije i nominiranja", *Znakovi vremena*, 9-10, Sarajevo, 2000, str. 275294.

[22] As'ad Dūrākūfītš, *'Ilm al-Šarq*, tarğama: 'Adnān Ḥasan, Mu'assasa al-Bābṭīn, al-Kuwayt, 2010. p. 6.

Prof. dr. Salah Jarrar, WISE University, Amman

Jedno čitanje knjige *Orijentologija* Esada Durakovića

Knjiga *Orijentologija* Esada Durakovića je, uz najveće pohvale, jedna sasvim nova knjiga. Prožeta je inovacijama i to počevši od nekonvencionalnog naslova, pa preko polazišta njenog autora, njegova pristupa i glasnog nezadovoljstva ranijim konceptima i terminima, pa sve do rezultata koji su otkrili jedno novo lice arapske poezije i arapskog književnog naslijeđa, lice kakvo nisu predstavili mnogi historičari arapske književnosti i njeni istraživači - arapski i orijentalistički. Ovi divljenja vrijedni rezultati ukazuju na briljantnost, oštroumnost, dubinu vizije i naučnu pronicljivost autora koji nije donio ni jedan sud a da ga nije potkrijepio brojnim analitičkim i logičkim dokazima. Knjiga *Orijentologija* nalikuje nekoj vrsti reformističkog pokreta u polju arapskih književnih studija.

Bezbroj je studija i knjiga na arapskom i mnogim drugim jezicima koje obrađuju arapsku književnost, općenito. Pristupi ovih studija su raznovrsni. Neke od njih vrše historijsku periodizaciju arapske književnosti, počevši od prijeislamske i završavajući sa savremenom epohom; druge, pak, književnost klasificiraju na poeziju, prozu, pa onda, opet, svaku od njih razvrstavaju prema poznatim konvencionalnim žanrovima. Poeziju razvrstavaju u poznate žanrove – panegirik, gazel, elegija, pohvalnica, satira, deskriptivna poezija, dok prozu razvrstavaju na divanske poslanice, poslanice prijateljstva, upute, savjete, kratke prozne forme kojima se iznosio lični stav i drugo. Postoje i onakve studije koje obrađuju poznata književna i kritička pitanja, poput stiliziranih lirskih preludija, formalne organizacije kaside, književne krađe, pitanja vezanih za stil ili način izražavanja. Neki istraživači objedinjuju sve ove istraživačke metode. Međutim, ne gleda se s mnogo povjerenja na ovakve općenite studije arapske književnosti, jer rijetko kada im se ne može zamjeriti zbog površnosti i neusredsređenosti, kao i zbog donošenja općenitih sudova koji ne počivaju na uvjerljivim argumentima. Ovome treba pridodati i lijenost da se pogleda u izvorna djela radi izravnog kontakta s književnim tekstovima, i to zbog obilja ovih tekstova i njihove rasprostranjenosti kroz vjekove, usljed čega dolazi do pozivanja na stavove koje su iznosili raniji arapski autori. To se jasno može vidjeti u knjigama zapadnih istraživača, poput Hamiltona Gibba u njegovoj knjizi *Arapska književnost (Arabic Literature)*; Nicholsona u njegovoj knjizi *Književna historija Arapa* (*A Literary History of the Arabs*) i drugih.

Među knjigama o arapskoj književnosti općenito kojima se može prigovoriti su i *Opća historija arapske književnosti* (al-Ǧāmiʿ fī tārīḫ al-ʾadab al-ʿarabī) koju je napisao Ḥannā al-Fāḫūrī, zatim *Historija arapske književnosti* (Tārīḫ al-ʾadab al-ʿarabī) ʿUmara Farruḫa, *Historija arapske književnosti* (*Tārīḫ al-ʾadab al-ʿarabī*) Šawqī Ḍayfa; *Historija arapske književnosti* (*Tārīḫ al-ʾadab al-ʿarabī*) ʾAḥmada Ḥasana al-Zayyāta, knjige ʿAbd al-Munʿima Ḫafāǧīja i još mnoge druge. Naime, ove knjige skoro da imaju jedini cilj deskriptivni pristup; one ne obiluju analizama i zaključcima već iznose samo općenite sudove premda su ti sudovi ponekad tačni i mada te knjige predstavljaju vrijedne napore u izučavanju arapske književnosti te ukazuju na neka suštinska pitanja.

Primjetno je da većina ovakvih arapskih i nearapskih knjiga počinje od "općeg" i pokušava doći do "posebnog". Međutim, rijetko kad se udubljuju u proučavanje određenih književnih pitanja, kao što i rijetko kada dolaze do novih otkrića, činjenica ili rezultata. Upravo u navedenom se i krije prva razlika između ovih knjiga i knjige *Orijentologija* Esada Durakovića, jer Durković počinje iznutra (od "posebnog") kako bi stigao vani (do "općeg"), ne opterećuje se historijskim pregledom arapske književnosti, niti književnim karakteristikama svakog doba, već polazi od suptilnih pitanja, kao što su poetika arabeske, deduktivna poetika *Časnog Kur'ana*, pohod kur'anskog teksta u tradiciju, pa sve do metaforičkog načina izražavanja u *Kur'anu* i stasanja postkur'anske poetike, kako bi putem ovih delikatnih književnih pitanja došao do novih i suptilnih zaključaka u vezi s metaforom, poređenjem i poetikom.

Čitaocu se, dok čita naslove pojedinih poglavlja ove knjige, može učiniti da autor tretira uobičajena pitanja, koja se stalno proučavaju, kao što su poređenje, nadnaravnost kur'anskog stila, kur'anska metafora, ali kada se zadubi u sama poglavlja, nailazi na nova prosvjetljenja i nova otkrića, nove rezultate i uglove gledanja, malokad ranije obrađivana. U poglavlju koje nosi naslov "Figura poređenja u staroj arapskoj poeziji - svijet na distanci" Duraković izlaže nova delikatna pitanja kao što su: realističnost ili "materijalističnost" stare arapske poezi-

je, figure opisa i bogatstvo tema u pjesmi, parcelacija tekstnog prostora, gradacija tekstnog vremena, usredsređenost na plošnost fizičkoga, tipičnost pred deskripcijom, figure opisa i bogatstvo tema u pjesmi, konstituenti poređenja kao neimari pozitiviteta. Ovakva delikatna pitanja u okviru govora o poređenju u staroj arapskoj poeziji skoro da u potpunosti predstavljaju inovaciju i ukazuju na inteligenciju, briljantnost, duboku kritičku, ispitivačku i dubokoumnu viziju autora ove knjige.

I uprkos tome što Durakovićeva knjiga obrađuje arapsku poeziju, ne usredsređujući se samo na neko određeno vrijeme ili prostor, Durakovićev pristup nije stereotipan niti tradicionalistički, ne analizira tradicionalne teme, kao što su to radili drugi istraživači, ne pridaje važnost periodizaciji, niti ponovnom otkrivanju općih motiva, niti poznatoj klasifikaciji arapske književnosti na poeziju i prozu, niti podjeli poezije na poznate žanrove, već traga za nedostatno obrađivanim temama, ne opterećujući ovu knjigu stavovima i široko rasprostranjenim sudovima kakve prenose druga djela koja obrađuju arapsku književnost. U tome smislu, naći ćemo da autor zamjera istraživačima arapske književnosti, arapskim i orijentalističkim, što arapsku književnost strogo historijski i politički sistematiziraju, te nisu u stanju razumjeti je kao umjetničku vrijednost i parcelirati je na književne epohe, a ne na političke epohe vezane za vladajuće dinastije, kao što je recimo umajadska književnost, abassidska književnost, fatimidska književnost i td. Autor konzistentno izbjegava kruti historijski metod i pristupa svojoj temi kroz prizmu umjetničkoga i traga za estetskim postulatima stare arapske književnosti posredstvom odgovarajućeg naučnog metoda, kako to sam naglašava. Razlog koji je potakao autora ove knjige na odustajanje od metoda periodizacije i prihvatanje estetskog metoda u proučavanju stare arapske poezije je taj što on smatra da je stara arapska književnost univerzum koji počiva na osobenoj poetici, to jest da on posjeduje svojstvenu unikatnost.

Polazeći od izbjegavanja historijskog pristupa, te oslanjanja na poetološki, Duraković je obradio teme koje predstavljaju umjetničke karakteristike stare arapske poezije, kao što su: poetika arabeske, deduktivna poetike *Kur'ana*, normativna poetika i problem periodizacije književnosti, poetski motivi, pjesnička inspiracija i tehnika i drugo. Na taj način on izražava svoje razmimoilaženje sa pristupima svojih prethodnika; štaviše, on zamjera takvim pristupima i argumentirano im se suprotstavlja.

Najistaknutiji dokaz autorovog udaljavanja od stereotipa i tradicije, te njegovog nepodlijeganja pojedinim dominirajućim shvaćanjima u proučavanju arapske književnosti ogleda se u činjenici da on ne samo što se ne zadovoljava odbijanjem historijske periodizacije arapske književnosti zasnovane na političkim zbivanjima, već ne prihvata ni mnoge druge koncepte i termine, kao što je termin *prijeislamska književnost*, te smatra da su joj historičari književnosti dali ovo neadekvatno ime.

Među postavkama koje Duraković ne prihvata, te dokazuje njihovu neutemeljenost, jeste i ona o materijalističnosti stare arapske poezije. Duraković smatra da su ovakvi sudovi nastali zbog nesposobnosti razumijevanja estetskih postulata ovog naslijeđa, te sugerira da se stara arapska poezija opiše kao realistična, a ne materijalistična, i u prilog tome nudi brojne dokaze. Autor smatra da postoje mnogi fenomeni u arapskoj književnosti, u potpunosti različiti od onoga do čega se dolazi oslanjanjem na tradicionalističke pristupe.

Durakovićeva polazišta u ovoj knjizi su racionalna i duboka. On pravi razliku između orijentalistike i orijentologije, jer smatra da su termini *orijentalistika* i *orijentalističke studije* dva ideološki kontaminirana termina. Stoga koristi termin *orijentologija*, dajući takav naslov i svojoj knjizi. Pod *orijentologijom* autor podrazumijeva nauku koja slijedi utemeljen naučni pristup vrednovanju i prosuđivanju.

Baš kao što su Durakovićeva polazišta u istraživanju racionalna i duboka, i kako ne prihvata vladajuće koncepte i terminologiju, tako su i njegovi instrumenti i pristup istraživanju novi, jer arapsku književnost posmatra iz novih uglova na koje se mnogi prije nisu ni obazirali. Naime, on posmatra staru arapsku književnost kroz prizmu poetike, arabeske, motiva, tema, poetske inspiracije, intertekstualnosti, stilistike, estetike, tekstualnog prostora, poetske tehnike i drugog, vršeći poređenja između arapske i zapadne književnosti, te druga poređenja između kur'anskog i teksta stare poezije, i tako dolazi do novih i zadivljujućih rezultata. Među najznačajnijim rezultatima svakako su i ti da je kolijevka arapske književnosti njena stara epoha, koja se obično naziva *prijeislamsko doba* i da je ovo doba kasnije utjecalo na arapsku književnost, slično kao što je stara grčka književnost utjecala na evropsku književnost u srednjovjekovlju. Autor također dolazi do zaključka da je arapska književnost u velikoj mjeri bila pod utjecajem kur'anskog teksta, nakon objave *Kur'ana* Časnog.

Jedan od rezultata do kojih je autor došao jeste i taj da stara arapska poezija obiluje poetskim kvalitetima i različitim poetskim tehnikama, što je suprotno stavovima mnogih istraživača – kako arapskih, tako i onih iz reda orijentalista.

Autor također dolazi do zaključka da je prijeislamska poetika, posebno, i poetika cijelog islamsko-arapskog poetskog naslijeđa, općenito, ustvari poetika arabeske. Jer kaside sa oko stotinu ili više stihova sačinjene su tako da je svaki distih, ili dva distiha, predstavlja neovisnu punozačnu cjelinu, ili niz ovakvih cjelina formira jednu značenjsku cjelinu na višem nivou, a sve je uokvireno jednom rimom i jednim metrom.

Još jedan od rezultata do kojih je autor došao jeste i taj da se *Kur'an* Časni ne suprotstavlja poeziji kako bi dokinuo arapsku poeziju kao književnu formu, već kako bi opovrgao ideološku dimenziju poezije, iako se suprotstavio poeziji kao književnom izrazu nudeći Ara-

Kur'an Časni se ne suprotstavlja poeziji kako bi dokinuo arapsku poeziju kao književnu formu, već kako bi opovrgao ideološku dimenziju poezije, iako se suprotstavio poeziji kao književnom izrazu nudeći Arapima izazov da donesu jednu suru sličnu kur'anskoj, u smislu da ona sadrži nedostižnost kur'anskog teksta. Autor potcrtava da je poruka _Kur'ana_ i _Hadisa_ dubokomislena i racionalna, dok su sadržaj i poruka poezije emocionalni.

pima izazov da donesu jednu suru sličnu kur'anskoj, u smislu da ona sadrži nedostižnost kur'anskog teksta. Autor potcrtava da je poruka *Kur'ana* i *Hadisa* dubokomislena i racionalna, dok su sadržaj i poruka poezije emocionalni.

Autor također opaža dominaciju poređenja u staroj arapskoj poeziji, te staroj arapskoj poeziji daje ime *poezija distance*, jer je pjesnik, zbog svog nastojanja da opiše stvari jasno i transparentno, bio prisiljen biti van scene i napraviti distancu između sebe i prizora koji opisuje, kako bi kao udaljeni promatrač, na neki način bio van svijeta, a ne uronjen u njega, niti u svoja putovanja. Ovo je bio rezultat poređenja koje je kao uslov postavljalo stabilnu distancu, kako bi ista doprinijela deskriptivnim slikama. Ova distanca može biti prostorna ili vremenska. Vremenska distanca dovodi do nagomilavanja deskriptivnih slika i to rezultira time da se pjesnik ne zadovoljava opisom jedne voljene, već opisuje i druge svoje ljubavi iz prošlih dana. Autor smatra da je arapska poezija, koja se karakterizirala jasnoćom, transparentnošću, realističnošću, bila puna opisa i poređenja, te čuvala udaljenost između pjesnika i opisivanog svijeta, nakon objave *Kur'ana* prešla u jednu drugu etapu. Umjesto eksplicitnosti, otvaraju se neki beskrajni svjetovi, nejasnih vanjskih obrisa, koji potječu od metafore kojom je svijet i arapski jezik bio doživio preporod. Realistični opisi opipljivih stvari pretvorili su se u opise nevidljivih stvari, poput onih u Džennetu, i to uz upotrebu metafore. Tako je metafora ušla u svijet jezika i uz poređenje postala najviša karakteristika arapske stilistike. U tome smislu autor poziva lingviste i filozofe jezika da obrate pažnju na vezu između novog razvoja u arapskom životu nastalog pojavom islama i između jezika u sedmom vijeku nove ere.

Duraković smatra da je kur'anski tekst mogao, putem metafora koje nosi u sebi, preokrenuti indikativnu poetiku u deduktivnu.

Naposljetku, knjiga *Orijentologija* Esada Durakovića je, uz najveće pohvale, jedna sasvim nova knjiga. Prožeta je inovacijama i to počevši od nekonvencionalnog naslova, pa preko polazišta njenog autora, njegova pristupa i glasnog nezadovoljstva ranijim konceptima i terminima, pa sve do rezultata koji su otkrili jedno novo lice arapske poezije i arapskog književnog naslijeđa, lice kakvo nisu predstavili mnogi historičari arapske književnosti i njeni istraživači - arapski i orijentalistički. Ovi divljenja vrijedni rezultati ukazuju na briljantnost, oštroumnost, dubinu vizije i naučnu pronicljivost autora koji nije donio ni jedan sud a da ga nije potkrijepio brojnim analitičkim i logičkim dokazima.

Knjiga *Orijentologija* nalikuje nekoj vrsti reformističkog pokreta u polju arapskih književnih studija, jer je reformatorski zahvatila veliki broj pojmova, koncepata i sudova iz širokog polja arapske književnosti, kako poezije tako i proze, *Kur'ana* Časnog i njegove veze sa arapskom književnošću.

Ona je, pored toga usporediva sa otkrivalačkim poduhvatom, jer je njen autor uspio svojim karakterističnim utemeljenim pristupom otkriti mnogo činjenica povezanih s arapskom književnošću i posmatrati mnoge fenomene za koje je prezentirao dokaze i neupitne činjenice jednim preciznim naučnim pristupom u kojem je obuhvatio analitički, kontrastivni, kulturološki, etimološki, praktični i druge metode.

Knjiga, uz ovo, proučavaocima arapske književnosti nudi obrazac o načinu na koji se pojave trebaju iščitavati i tumačiti. Na koji se način mogu uspostavljati veze između njihovih dijelova i dimenzija, kao i čitati tekstovi, analizirati ih, izvoditi nove dokaze iz njih, vodeći pritom računa o kulturnim i socijalnim aspektima.

Za nastanak ove knjiga korištena je obilna i raznovrsna literatura: kulturološka, socijalna, filozofska, historijska, književna, kritička, vjerska, lingvistička, filološka. Knjiga također sadrži različite izvore i građu: stare i nove, arapske, bosanske i evropske tekstove i studije. Raznovrsnost i obilje bibliografskih jedinica i literature dodatno jača povjerenje u ovaj izvrstan naučni rad čiji se rezultati i zaključci zasnivaju na dubokom i istinskom znanju i razumijevanju.

Ova knjiga nosi brojne odlike, počevši od toga da predstavlja i sveobuhvatan pregled i precizno analiziranje pojedinih detalja, te obuhvata, kako književne, tako i kritičke studije i tretira ih jednom novom savremenom metodom.

Svakako treba kazati da *Orijentologija* objektivnim pristupom tretira pitanja iz oblasti književne kritike, kao npr: pitanje kur'anske metafore, za koje se, opet, vezuju analize određenih važnih teoloških pitanja.

Kada poredi karakteristike stare arapske poezije koja se temelji na poređenju, eksplicitnosti, transparentnosti i objektivnosti sa specifičnostima kur'anskog teksta koji se temelji na metafori, autor poredi kur'anske ajete i stihove i tako stiže do novih rezultata u razumijevanju kur'anskog teksta i teksta stare arapske poezije.

Neophodno je napomenuti da autor u ovoj knjizi komunicira sa starim poetskim tekstovima, kur'anskim tekstom i književno-kritičkim tekstovima, kao što su Amidijevo djelo *Upoređivanje*, zatim *Knjiga o umijeću poezije i proze* Abu Hilala al-Askarija, *Posredovanje između al-Mutenabbija i njegovih oponenata* al-Džurdžanija, *Kritika poezije* Kudame ibn Džafera, *Osnova poetske vještine, njenih vrsta i njene kritike* Ibn Rašika, te *Put rječitima i svjetionik književnicima* Hazima al-Kartadžannija. Svemu ovome treba pridodati i savremene knjige iz oblasti književnih studija na arapskom i drugim jezicima, te divane starih arapskih pjesnika.

Knjiga *Orijentologija* može se smatrati specifičnim i jedinstvenim naučnim postignućem u oblasti izučavanja arapskog naslijeđa. Sve dok nisam završio s njenim čitanjem, nisam mogao razumjeti zašto je autor knjizi dao naslov *Orijentologija*, jer knjiga obrađuje određene aspekte stare arapske poezije i njene veze sa *Kur'anom* Časnim i sa naslijeđem drugih naroda. Shvatio sam da razlog leži u tome što se rezultati do kojih je autor došao i tvrdnje koje je obznanio protežu i na kasnije epohe arapskog književnog naslijeđa i što njegov pristup izučavanju jedne specifične epohe može poslužiti za izučavanje drugih epoha arapske književnosti.

Najzad, ova knjiga ne predstavlja samo jedan novi dodatak studijama arapske književnosti u Bosni i Hercegovini, već svojevrstan doprinos biblioteci arapskih studija širom svijeta. Stoga pozivam sve istraživače, Arape i druge, da se okoriste njenim pristupom, vizijom i rezultatima. ■

Prevela: Suada Muharemović

Prof. dr. Feti Mehdiu, Univerzitet u Prištini

Specifičnosti albanske orijentalistike i uloga dr. Esada Durakovića u opstanku orijentalistike u Prištini

Kao nastavnik, u prvom redu, pa i kao rukovodilac Odsjeka za orijentalistiku jedno vrijeme, ili dok je bio na drugim odgovornim funkcijama na Filozofskom fakultetu i na Univerzitetu, Esad Duraković se svojim diskusijama i jasnim stavom zalagao za čuvanje koncepta orijentalistike kao naučne discipline. Zahvaljujući upravo tom zalaganju, uspeli smo da na Univerzitetu u Prištini sačuvamo do danas orijentalistiku kao naučnu disciplinu. Imajući u vidu okolnosti u kojima smo se nalazili, tj. u periodu 1982-1987. godine, kada je prištinski Univerzitet proglašen bastionom albanskog nacionalizma, konstruktivnost i hrabrost kolege Durakovića je mnogo značila za nas i za opstanak orijentalistike, jer je njegov glas kao nealbanca predstavljao veliku pomoć.

Cijenjeni gospodine rektore, uvaženi gosti, učesnici ove svečanosti!

Ja bih se ukratko osvrnuo na neke specifičnosti albanske, odnosno prištinske orijentalistike**,** u koju je kolega Duraković bio uključen na svome naučničkom putu.

Orijentalistika, odnosno orijentalno-islamske studije, kao naučna disciplina ima vrlo dugu historiju i veoma bogatu tradiciju na evropskom kontinentu. Može se reći da su temelji ove discipline udareni već u 12. vijeku (1142. godine, kada je preveden *Kur'an* Časni na latinski jezik), odnosno 1543. godine, kada je u Bazelu objavljen prvi put na latinskom jeziku prijevod *Kur'ana* Časnoga. Zatim slijedi osnivanje prve katedre za arapski jezik u Parizu, 1250. godine, a kasnije su nastale i prve gramatike arapskog jezika u Parizu, i td.

Kao naučna oblast, orijentalistika se razvijala vjekovima – sve do 21. vijeka, te se razvila i u južnom dijelu Evrope, među Bosancima i Albancima, gdje se i dan-danas rade veoma uspješne studije iz ove oblasti, uprkos tendencijama da se ove studije zloupotrebe i da im se prilijepi etiketa "misionarskog karaktera" koji pokriva pojam *orijentalizam*. Ja sam siguran da je albansko i bosansko podneblje daleko od toga.

Bosanska i albanska orijentalistika imaju niz zajedničkih karakteristika. Zajednički imenitelj im je njemačko poreklo. Orijentalistika, odnosno islamsko-orijentalne studije - nikako orijentalizam - utemeljena je po uzoru na bečku školu (uporedi njemački *Orientalistik*, talijanski *orientalistica*).

U Tubingenu se 1521. godine osniva *Orientalische seminar*. Navodeći ovo, imam u vidu da je, po mome uvjerenju, utemeljivač orijentalnih studija - orijentalistike - u južnom dijelu Evrope dr. Fehim Bajraktarević, koji je 1926. godine udario temelje na Filozofskom fakultetu Beogradskog univerziteta instituciji pod nazivom *Orijentalni seminar*, sada Odsek za orijentalistiku pri Filološkom fakultetu.

Do posljednjeg rata (1991-1999) bilo je uobičajeno da se upotrebljava naziv "jugoslovenska orijentalistika". Međutim, poslije 1991. godine, kada je izbio rat u Hrvatskoj, potom u Bosni i Hercegovini, najzad i na Kosovu (1997), što je okončano, na neki način, u Makedoniji, 2001. godine Ohridskim sporazumom, ova se disciplina razvija nezavisno - kao bosanska i albanska orijentalistika.

Historija osnivanja im je također zajednička. Naime, sve one osnivaju se na odgovarajućim univerzitetima: u Beogradu 1926. godine orijentalistiku pokreće bečki đak Fehim Bajraktarević; u Sarajevu 1950. godine Šaćir Sikirić, te u Prištini 1973. godine Hasan Kaleši.

Sarajevskoj, tj. bosanskoj, i prištinskoj, odnosno albanskoj orijentalistici, zajedničko je to što je na ovim prostorima i prije toga bilo generacija koje su imale solidno znanje iz ove oblasti: postojale su škole, opće i posebne, za izučavanje arapskog, turskog, perzijskog jezika i određenih islamskih disciplina, ali izučavanje tih jezika i kulture nije organizirano na univerzitetskom nivou, a jezici su bili nosioci drugih disciplina, bilo filoloških ili teoloških.

Doduše, u Tirani je već dvadesetih godina bilo veoma ozbiljnih pokušaja za organiziranje i razvijanje ovakvih studija, pa je pokrenut časopis *Zani i nalt* (1924. godine), koji je 1935-1936. godine izvršio razmjenu sa *Glasnikom* IVZ. Čak 1916. godine objavljen je udžbenik arapskog jezika autora hafiza Ali Korče, ali on nije uspeo osnovati poseban odsjek za studij ove oblasti.

Valja imati u vidu da u to vrijeme nije bilo ni univerziteta u današnjem

smislu riječi. Osnivanjem spomenutih odsjeka u Sarajevu i u Prištini, znatno se promijenio pristup studijama ovih disciplina. Tek poslije ovoga sledi osnivanje *Orijentalnog instituta, Islamskog teološkog fakulteta* u Sarajevu, *FS-i* u Prištini, *FIN-a* u Skoplju, te niza vrlo cijenjenih priloga. Kur'ani-kerim na bosanskom i albanskom, *Sahihu-l-Buhari* na bosanskom, udžbenici arapskog i turskog jezika, i td.

Kao specifičnost albanske orijentalistike, treba navesti da je to najmlađa orijentalistička institucija na Balkanu na ovome nivou.

Odsjek za orijentalistiku osnovan je 1973. godine na Filozofskom fakultetu u Prištini. Treba reći i to da je njegov osnivač Hasan Kaleši (učenik i saradnik Fehima Bajraktarevića), a to je indirektna veza s njemačkom - bečkom školom. Čak i moja malenkost, nakon prof. Kalešija, pripada učenicima Fehima Bajraktarevića, a postao sam na Odsjeku za orijentalistiku u Prištini prvi saradnik osnivača Odsjeka – prof. Hasana Kalešija.

Ima još jedna karakteristika ovoga Odsjeka. Naime, od 1973. godine pa do 1991, to jest do trenutaka kada su albanski studenti i nastavnici istjerani iz univerzitetskih objekata od strane prinudne uprave, nastava se odvijala na dva nastavna jezika: albanskom i srpskohrvatskom (tako se ovaj drugi tada zvanično nominirao). U tim okolnostima, prištinska orijentalistika ima jedan "svoj dio" i iz Bosne i Hercegovine (nešto slično tome imali su i drugi odsjeci), jer je postala izvjesna razmjena kadrova. Bila je to sretna okolnost da se moja saradnja s kolegom Esadom od studentskih dana u Beogradu produži i produbi na prištinskom Univerzitetu od 1976. do 1989. ili 1990. godine. Albanska orijentalistika prolazila je kroz veoma teške okolnosti za vrijeme neobjavljenog rata na Kosovu. To je razdoblje 1990-1999. godine. Za ovo vrijeme se može reći da je vrlo specifično za razvoj naučno-prosvjetnih institucija na Kosovu. Tokom cijelog ovog perioda, tj. tokom 10 godina, albanski studenti prištinskog Univerziteta - što znači i studenti orijentalistike, kao i svi drugi albanski studenti, pohađali su nastavu po džamijskim pratećim prostorijama – po mektebima, ili drugim neadekvatnim prostorijama.

Mi smo bili sretni kad smo imali prilike da držimo časove u mektebu Sudi-efendijine džamije ili u kancelariji uredništva *Dituria Islame*, jer smo bili prinuđeni držati druge časove sjedeći po ciglama i koristili smo, umjesto crne školske table, improvizirane lasonit table. Ali je i u to vrijeme na prištinskoj orijentalistici odbranjen izvjestan broj magistarskih i doktorskih disertacija, a kasnije se pokazalo da su upravo ti kadrovi postali nosioci orijentalistike u albanskom podneblju. Kolega Duraković zasigurno lakše od drugih može da shvati ovu situaciju, jer je bio živi svjedok vrlo napete situacije na Kosovu poslije 1981. godine.

Bosanska i albanska orijentalistika imaju niz zajedničkih karakteristika. Zajednički imenitelj im je njemačko poreklo. Orijentalistika, odnosno islamsko-orijentalne studije - nikako orijentalizam - utemeljena je po uzoru na bečku školu (uporedi njemački *Orientalistik*, talijanski *orientalistica*).

Upravo to želim reći. Pretpostavljam, naime, da ovaj dio njegovih aktivnosti nije dovoljno poznat široj kulturnoj i naučnoj javnosti uopće. Vjerovatno od toga perioda akademik Esad Duraković suočava se sa raznim tendencijama da se izobliči pojam orijentalistike, odnosno da se kontaminira terminom *orijentalizam*. Toga se kolega Duraković rasteretio objavljivanjem izvrsne knjige *Orijentologija: univerzum sakralnoga Teksta,* kao i vrlo jasnim pristupom u naučnom radu *Orijentalistika – problemi metodologije i nominiranja*. Upravo tu se najbolje pokazala njegova uloga i doprinos očuvanju naučnog naziva, ili, kako je meni milije reći, moraju se imenovati pojave, razni događaji ili discipline, pravim imenom. Uprkos činjenici da je albanska orijentalistika osnovana tek 1973. godine, posle smrti njenog osnivača, Hasana Kalešija, a pogotovo posle 1982. godine, pokrenuta je čitava kampanja za preinačenje koncepcije orijentalnih studija.

Pojedinci su se angažirali da seju razdor između Albanaca i Turaka, pri čemu se koristio *navodni* argument da se turska narodnost na Kosovu uzme u zaštitu od albanskog nacionalizma. Pod parolom reformiranja Odsjeka, nastojalo se podijeliti Odsjek na arabistiku i turkologiju, pod izgovorom da je ova podjela u funkciji stvaranja kadrova za potrebe turskih institucija na Kosovu, za novine, TV i td. Također, pojavljuju se ideje za izučavanje dijalekata arapskog jezika, što je u datim okolnostima prištinske orijentalistike bilo neprihvatljivo. U ovim prilikama je kolega Duraković dokazao da je njegov karakter stabilan i da je spreman da se žrtvuje za odbranu naučne istine. Kao nastavnik, u prvom redu, pa i kao rukovodilac Odsjeka za orijentalistiku jedno vrijeme, ili dok je bio na drugim odgovornim funkcijama na Filozofskom fakultetu i na Univerzitetu, Duraković se svojim diskusijama i jasnim stavom zalagao za čuvanje koncepta orijentalistike kao naučne discipline. Zahvaljujući upravo tom zalaganju, uspjeli smo da na Univerzitetu u Prištini sačuvamo do danas orijentalistiku kao naučnu disciplinu. Imajući u vidu okolnosti u kojima smo se nalazili, tj. u periodu 1982-1987. godine, kada je prištinski Univerzitet proglašen bastionom albanskog nacionalizma, konstruktivnost i hrabrost kolege Durakovića je mnogo značila za nas i za opstanak orijentalistike, jer je njegov glas kao nealbanca predstavljao veliku pomoć.

To mi daje pravo da se i sada, posle tri decenije osjećam ponosan što sam imao ovakvog konstruktivnog kolegu, i koristim ovu priliku da kolegi Esadu Durakoviću izrazim iskrenu zahvalnost, uz najbolje želje za dug život, dobro zdravlje i za još veće uspjehe u životu – i na dobrobit nauke u cjelini a posebno za razvijanje orijentalistike i islamskih studija. ■

Prof. dr. Isa Memishi, Univerzitet u Prištini

Profesor Esad Duraković u odbrani Odsjeka za orijentalistiku u Prištini

Osma decenija prošlog vijeka za Kosovo, prištinski Univerzitet, Odsjek za orijentalistiku koji je tada vodio profesor Esad Duraković, predstavljala je jedan od najtežih perioda. Nakon svih pritisaka profesor Duraković je odlučio da napusti Prištinski Univerzitet i vratio se u Sarajevo. Međutim, treba istaći da profesor Duraković nijednog trenutka nije popustio pod vrlo opasnim nasrtajima nosilaca ideje o cijepanju Odsjeka za orijentalistiku. On je u saradnji sa ostalim kolegama uspio da sačuva Odsjek za orijentalistiku, baš onakav kakav je i osnovan. Te godine preživljavanja Odsjeka pamte se kao najteže godine, ali istovremeno se pamte i kao godine ponosa zbog nepodlijeganja klevetama i nasrtajima pojedinih intrigantnih i nekompetentnih orijentalista.

Poštovani gospodine rektore Univerziteta u Sarajevu, poštovani učesnici konferencije, cijenjeni profesore Durakoviću!

Imam čast da sve vas pozdravim u ime dekana Filološkog fakulteta Univerziteta u Prištini, prof. Sedata Kućija, i svih profesora, uz želje profesoru Esadu Durakoviću za dobro zdravlje i uspjeh u njegovom daljem naučnom radu.

Kada se u Evropi u XV vijeku počela razvijati orijentalistička nauka, Osmanska imperija započela je stvaranje nove realnosti. Prisustvom Osmanske imperije na Balkanu, u to vrijeme skoro svi osmanski pisci, bez obzira na nacionalnost i jezik, svoja djela su pisali na osmanskom jeziku, koji se sastojao od turskog, arapskog i perzijskog jezika. Veliki je broj autora iz raznih naroda koji su prihvatili islam na Balkanu, a koji su pored književnog stvaralaštva na osmanskom, arapskom i perzijskom, pisali i na maternjem jeziku arapskim pismom.

Početkom dvadesetog vijeka, po završetku Balkanskih ratova, stvorena je nova realnost. Prvi svjetski rat je rezultirao stvaranjem Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca, a koja se sastojala od nekoliko nacija-država. Ona je uključivala i Bosnu sa ostalim teritorijama naseljenim Bošnjacima, na primjer u Srbiji i Crnoj Gori, kao njene sastavne dijelove. Samim tim, i Kosovo i drugi dijelovi naseljeni Albancima, kao u Makedoniji, Crnoj Gori i Srbiji, bez volje albanskog naroda, na Konferenciji velikih sila u Londonu (1913.) definitivno su ustupljene Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Za izučavanje orijentalnih jezika i književnosti, dakle turskog, perzijskog i arapskog, 15. jula 1926. godine, kao Seminar za orijentalnu filologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu, otvorena je Katedra za orijentalistiku. Njen osnivač i prvi profesor bio je tada u Evropi već afirmirani Fehim Bajraktarević. Koncepcija studija bila je prilagođena kulturno-historijskoj tradiciji obilježenoj dugotrajnim orijentalno-islamskim utjecajem. Na toj Katedri su se izučavali orijentalni jezici i književnost Turaka, Perzijanaca i Arapa, s prvenstvenim ciljem razumijevanja orijentalnog kulturnog nasljeđa jugoslovenskih naroda. Bajraktarevićev utjecaj na razvoj orijentalistike na području bivše Jugoslavije je veoma velik. Katedra za orijentalistiku u Beogradu, do otvaranja Odsjeka za orijentalistiku u Sarajevu (1950.) i Odsjeka za orijentalistiku u Prištini (1974.), bila je jedina katedra gdje su se obrazovali orijentalistički kadrovi. Jedan od tih kadrova je bio i osnivač Odsjeka za orijentalistiku u Prištini, prof. dr. Hasan Kaleši.

Prof. Kaleši je bio svjestan činjenice da bez orijentalistike nije moguće izučavati niz pitanja iz oblasti albanskog jezika, književnosti, historije, kulture uopće, etnologije i folklora, te se svim svojim intelektualnim bićem angažirao na otvaranju Odsjeka za orijentalistiku na prištinskom Univerzitetu.

Prof. Kaleši je iskoristio političku klimu stvorenu posle studentskih demonstracija 1968., kada je položaj Kosova u bivšoj Jugoslaviji unaprijeđen ustavnim promjenama od 1974. godine, te se počeo angažirati na osnivanju Odsjeka sa orijentalistiku. Sa ovim promjenama, Kosovo je novim Ustavom postalo dio jugoslovenske Federacije. Time je poboljšan i položaj Albanaca. Prištinski Univerzitet, koji je osnovan 1969. godine, obogatio se novim smjerovima. Nastava je počela da se drži, pored srpskog, i na albanskom jeziku.

Odlukom tadašnjih pokrajinskih organa, u okviru Filozofskog fakulteta je osnovan Odsjek za orijentalistiku, te će 1974. godina ostati zapamćena i po tome. U to vrijeme, Kaleši je bio jedini orijentalista na Kosovu, te je morao pokrivati sve predmete iz oblasti orijentalistike.

Prištinski Univerzitet je bio jedan od najspecifičnijih univerziteta u bivšoj Jugoslaviji. Za razliku od drugih univerziteta, gdje se nastava održavala samo na jeziku većinskog naroda federalne jedinice, na Univerzitetu u Prištini nastava se izvodila na dva jezika, na albanskom i srpskom. To je za profesora Kalešija predstavljao dodatni teret. Bilo je nemoguće da profesor Kaleši pokrije nastavu na oba jezika i stoga je on tražio nove kadrove za nastavu na srpskohrvatskom jeziku.

Profesor Kaleši, iako je živio i radio u Prištini, bio je u aktivnom odnosu sa svim univerzitetskim centrima bivše Jugoslavije. On je bio veoma dobro informiran o vrijednostima novih kadrova iz oblasti orijentalistike. Održavao je stalne kontakte sa oba univerzitetska centra gdje se studirala orijentalistika - sa Beogradom i Sarajevom. Planirao je da u što kraćem roku kompletira akademski kadar na Odsjeku za orijentalistiku, i to kvalificiranim kadrom. U okviru tih napora, izabran je i Esad Duraković za asistenta arapskog jezika na Filozofskom fakultetu u Prištini.

Godina 1976. će se pamtiti na Odsjeku za orijentalistiku po tome što je počeo sa radom u zvanju asistenta Esad Duraković, ali je te godine umro profesor Kaleši, osnivač Odsjeka i nosilac nastave za sve predmete iz oblasti arabistike. Kadrovi koji su tek bili započeli akademsku karijeru, na primjer tadašnji asistenti Feti Mehdiu, Esad Duraković, Ismail Ahmedi i drugi, morali su da nose sav teret u održavanju nastavnog procesa na Odsjeku za orijentalistiku na oba nastavna jezika. Stoga je 1977. godine Esad Duraković izabran u zvanje predavača na Filozofskom fakultetu u Prištini.

Od osnivanja Odsjeka za orijentalistiku 1974. pa do 1981. godine, na Kosovu je vladala relativno mirna politička klima, koja je omogućavala kadrovima prištinskog Univerziteta da se specijaliziraju u inostranstvu. Ovaj period je iskoristio i profesor Esad Duraković, te je akademske 1977/1978. bio na specijalizaciji u Kairu. Godina 1981. je bila godina studentskih demonstracija na prištinskom Univerzitetu, gdje profesora Esada Durakovića i njegove kolege očekuje, pored akademike djelatnosti, i oštra politička bitka.

Za izučavanje orijentalnih jezika i književnosti, dakle turskog, perzijskog i arapskog, 15. jula 1926. godine, kao Seminar za orijentalnu filologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu, otvorena je Katedra za orijentalistiku. Njen osnivač i prvi profesor bio je tada u Evropi već afirmirani Fehim Bajraktarević. Koncepcija studija bila je prilagođena kulturno-historijskoj tradiciji obilježenoj dugotrajnim orijentalno-islamskim utjecajem. Na toj Katedri su se izučavali orijentalni jezici i književnost Turaka, Perzijanaca i Arapa, s prvenstvenim ciljem razumijevanja orijentalnog kulturnog nasljeđa jugoslovenskih naroda.

Profesor Esad Duraković, zajedno sa ostalima iz Odsjeka za orijentalistiku, pored svojih obaveza u akademskom životu, morao je i da brani Odsjek za orijentalistiku i studente od orkestriranih napada iz onih krugova koji nisu željeli dobro Katedri za arapski jezik i književnost. Kosovske institucije i Univerzitet u Prištini, kao i Odsjek za orijentalistiku kao dio Univerziteta u Prištini, nakon studentskih demonstracija početkom osamdesetih godina prošlog veka, bili su meta napada državnog aparata tadašnjeg komunističkog režima.

Određeni pojedinci koji su prilikom otvaranja Odsjeka za orijentalistiku izrazili rezerve u vezi s tim, ipak nisu imali smjelosti da javno izraze svoje neslaganje i protivljenje. Međutim, politička klima koja je stvorena nakon demonstracija 1981. ohrabrila ih je u njihovom nasrtaju na Odsjek za orijentalistiku na prištinskom Univerzitetu. Najjednostavniji način za njih je bilo pozivanje na navodnu diskriminaciju turske manjine na ovome Odsjeku. Pošto nisu posjedovali intelektualne kapacitete i naučne sposobnosti za debatu u organima Fakulteta, oni su izabrali štampu za napad i izmanipulirali su nekoliko novinara lista *Tan* za nasrtaj na nastavni kadar Odsjeka, a posebno na profesora Esada Durakovića, tadašnjeg šefa Odsjeka za orijentalistiku. Ovu bitku oni su započeli na pragu obilježavanja desetogodišnjice osnivanja i rada ovog Odsjeka.

Na Odsjeku za orijentalistiku od njenog osnivanja pa do devedesetih godina prošlog vijeka, kako nastavni kadar, tako i nacionalna struktura studenata u većini su bili Albanci i Bošnjaci te simboličan broj Turaka. Većina njih su bili diplomirani kadrovi Gazi Husrev-begove medrese i Medrese "Alaudin" u Prištini. Zbog toga zlonamjerni ljudi i protivnici Odsjeka, u cilju degradiranja Odsjeka i njegova kadra, širili su glasine da je, navodno, na ovome Odsjeku vjerski kadar, odnosno hodže. Ove glasine su veoma brzo dospjele do partijskih krugova Saveza komunista, koji je bio jedina partija u to vrijeme, kao "državna partija", koja se svom snagom borila protiv islamskih vrijednosti. Zbog toga je profesor Duraković morao da u tadašnjoj štampi informira širu javnost o nastavnom planu i programu ovoga Odsjeka.

U intervjuu datom listu "Zëri i Rini-

së", od 21 marta 1984. godine, profesor Esad Duraković stručno i kompetentno je informirao širu javnost o sadržaju nastavnog plana i programa, o ciljevima i potrebama osnivanja ovog Odsjeka, o perspektivi diplomiranog kadra na Odsjeku, o potrebama tadašnjeg društva za specijaliste iz oblasti albanskog i bosanskog jezika, književnosti, historije i kulture, etnologije i folklora. Pojedinim kolegama unutar Fakulteta, koji su se bili ohrabrili da napadaju Odsjek i njegove profesore, profesor Esad Duraković je odgovorio nabrajajući uspjehe postignute na ovom Odsjeku. On je u tadašnjoj štampi iznio činjenicu da je Odsjek za orijentalistiku upravo u to vrijeme ubirao prve "plodove" svoga rada. Pojedine diplomirane kadrove sa visokom ocjenom ovaj Odsjek je uposlio kao asistente. U tome intervjuu, on je iznosio i perspektivu kadrova uopće, navodeći da nijedan diplomirani student s toga Odsjeka u to vrijeme nije ostao nezaposlen. Zatim je dodao da su potrebe za orijentalističkim kadrom još uvijek daleko od zasićenosti.

U tom intervjuu, profesor Duraković je u odbrani Odsjeka kao glavni argument iznio naučnu djelatnost akademskog kadra Odsjeka za orijentalistiku, koji je tek bio napunio jednu deceniju rada, a kome su zavidjeli i Odsjeci koji su imali daleko više iskustva u odnosu na naš Odsjek za orijentalistiku. Profesor Esad Duraković je znao za glasine koje su kružile u vezi otvaranja Katedre za turkologiju u okviru Filozofskog fakulteta. Većina nastavničkog kadra Odsjeka za orijentalistiku bili svjesni su činjenice da otvaranje Katedre za turkologiju u tadašnjim okolnostima je istovremeno predstavljalo i prvi korak ka zatvaranju Odsjeka za orijentalistiku. Ovim pokušajima pojedinaca, koji su se svesrdno zalagali za slabljenje pozicije Odsjeka za orijentalistiku, profesor Esad Duraković je odgovorio u nastavku intervjua izjavom da on nije protiv otvaranja Katedre za turkologiju, ali da je protiv toga da se to uslovljava zatvaranjem Odsjeka za orijentalistiku. Profesor Esad Duraković je te inicijative bio suptilno predosjetio, a to se i dogodilo već u jesen 1991.godine, kada je prof. Duraković već bio prešao u Sarajevo. Mračne srpske nacionalističke snage, septembra 1991. godine, isključile su sav nastavni kadar Odsjeka za orijentalistiku, zajedno s kolegama drugih odsjeka ovog Fakulteta, te su zatvorili Odsjek za orijentalistiku.

Intervju profesora Esada Durakovića u listu *Zeri i Rinisë* bio je povod da pojedinci, koji su bili protiv Odsjeka za orijentalistiku, počnu surovu kampanju u dnevnoj štampi toga vremena protiv profesora Esada. Neki kadrovi na ovome Odsjeku, koji nisu raspolagali validnim akademskim kompetencijama, intelektualnom hrabrošću, i pošto nisu bili obaviješteni o orijentalnim studijama u evropskim univerzitet-

Godina 1976. će se pamtiti na Odsjeku za orijentalistiku po tome što je počeo sa radom u zvanju asistenta Esad Duraković, ali je te godine umro profesor Kaleši, osnivač Odsjeka i nosilac nastave za sve predmete iz oblasti arabistike. Kadrovi koji su tek bili započeli akademsku karijeru, na primjer tadašnji asistenti Feti Mehdiu, Esad Duraković, Ismail Ahmedi i drugi, morali su da nose sav teret u održavanju nastavnog procesa na Odsjeku za orijentalistiku na oba nastavna jezika.

skim centrima, koji su u osnovi imali najmanje dva orijentalna jezika, nastojali su promijeniti strukturu i profilizaciju Odsjeka. Oni nisu uzeli u obzir ni tu činjenicu da je sama ideja osnivača Odseka, profesora Kalešija, bila da kadrovi sa ovoga Odsjeka moraju raspolagati odgovarajućim znanjem i arapskog i turskog jezika. Njegov je cilj bio da se ti kadrovi bave vjerskim, kulturnim, književnim i jezičkim nasljeđem. To se nije moglo postići bez poznavanja ovih jezika, dakle arapskog i turskog. To je i bio razlog što se profesor Esad Duraković svesrdno zalagao za očuvanje jezgra Odsjeka za orijentalistiku i što je bio protiv ideje za podjelu Odsjeka na turkologiju i arabistiku.

Kadrovi koji nisu željeli jedinstven Odsjek za orijentalistiku već su bili počeli voditi kampanju za podjelu ovog Odsjeka. Profesor Esad Duraković sa većinom kolega Odsjeka stao je u odbranu cjelovitosti orijentalnih studija na ovome Odsjeku. Te lukave snage, koristeći veoma zaoštrenu političku klimu, bazirali su svoje namjere oslanjajući se na odluke Pokrajinskog Komiteta Saveza komunista Kosova, koje su, navodno pozivale na nacionalu ravnopravnost. Ukoliko pažljivo čitamo novinske članke u listovima *Tan*, *Jedinstvo* i *Zeri i Rinisë*, vidjet ćemo da spomenuti novinar profesora Durakovića optužuje da je, navodno, on protiv otvaranja Katedre za turkologiju, te ga optužuje da je on protiv principa Saveza komunista, koji je, po člankopiscu, bio za nacionalnu ravnopravnost. Autor teksta je, zajedno s mentorima unutar Fakulteta, imao za cilj istovremenu dezintegraciju i Odsjeka i dezavuiranje profesora Durakovića. Ovaj je člankopisac bio instrumentaliziran od strane krugova koji su na sve moguće načine pokušavali da izvrše napad na Odsjek za orijentalistiku, a u isto vrijeme i na njegovog šefa, pa su počeli izmišljati i optužbe da je, navodno, profesor Esad Duraković protiv školovanja turske manjine na njihovom maternjem jeziku. Ove optužbe osamdesetih godina prošlog vijeka bile su veoma opasne i mogle su imati nesagledive posljedice za profesora Esada Durakovića, za nastavni kadar Odsjeka za orijentalistiku, kao i za studente i za Filozofski fakultet uopće.

Namjere ovog člankopisca i njegovih mentora za gašenje Odsjeka za orijentalistiku su očite, jer se u istom članku s nostalgijom govori o bivšoj Katedri za turski jezik i književnost na Višoj pedagoškoj školi u Prištini, iz vremena prije osnivanja Odsjeka za orijentalistiku. Oni su nastojali da po svaku cijenu putem cijepanja Odsjeka za orijentalistiku ugase ovaj Odsjek koji je tek bio započeo davati prve specijalizirane kadrove iz oblasti orijentalnih studija. Pisac ovog članka ide tako daleko sa napadom na profesora Esada Durakovića da iznosi podatak kako je on sasvim nov žitelj Prištine, nastojeći time da mu se oduzme pravo da brani ovaj Odsjek,

gdje je on počeo svoju akademsku karijeru i dao značajan doprinos u podizanju kadrova na ovom Odsjeku.

Godina 1984. za akademski kadar Odsjeka za orijentalistiku, naročito za profesora Esada Durakovića, bila je godina njegovog zalaganja za cjelovitost Odsjeka. Profesor Esad Duraković, umjesto da se brine samo za studente i naučni rad, morao je da se angažira oko adekvatnog reagiranja u tadašnjoj štampi, da bi odgovorio na neosnovane optužbe i klevete o njemu i Odsjeku.

Da je kampanja protiv profesora Durakovića i protiv Odsjeka za orijentalistiku bila dobro organizirana i dirigirana unutar Fakulteta i političkih krugova izvan Fakulteta, koji nisu željeli dobro orijentalnim studijama, govori i činjenica što je i list *Jedinstvo*, dnevnik na srpskom jeziku, koji je bio preuzeo ulogu tužioca prema kadrovima prištinskog Univerziteta, isti članak novinara Šerefedina Omerija objavio bez ijedne izmjene. Ovaj novinar je, po direktivama njegovih mentora, u cilju alarmiranja šire javnosti u kampanji protiv profesora Esada Durakovića, taj članak objavio i u listu *Zeri i Rinisë*.

Tako se, u toj fazi, kampanja protiv profesora Esada Durakovića vodila na tri jezika - na turskom, srpskom i albanskom.

Profesor Duraković je svim ovim optužbama i ovoj kampanji koja je bila dirigirana od strane protivnika Odsjeka za orijentalistiku odgovorio člankom kojeg je poslao listu *Tan* od (7. 4. 1984), dajući pri tom široj javnosti na znanje da su tendenciozne i sumnjive namjere autora članka, Šerefedina Omerija, te da su iste stručno neosnovane i da im je namjera da se okalja njegova intelektualna reputacija. Autor članka nije ni blizu nivoa profesora Esada Durakovića, čak ni u oblasti novinarstva. Profesor Esad smatra autora spomenutog članka novinarom čaršijskog mentaliteta. Međutim, uprkos tome, profesor Esad piše da je zbog šire javnosti primoran da objasni kako je Šerefedin Omeri svojim člancima izmanipulirao i obmanuo javno mnijenje. Profesor Duraković već na početku odgovora na članak Š. O. kaže da se radi o loše strukturiranom članku. Dok profesor Duraković u svome intervjuu datom listu *Zeri i Rinisë* brani cjelovitost Odsjeka za orijentalistiku, ovaj novinar optužuje profesora da je protiv ravnopravnosti turske nacionalne manjine da se školuje na svom maternjem jeziku.

Kao što sam već istakao, specifičnost prištinskog Univerziteta prije 1991. bila je održavanje nastave na albanskom i srpskom za sve studente. Zbog toga je i profesor Duraković svojim reagiranjem informirao javnost da je njegovo zalaganje za cjelovitost Odsjeka, kao profesora i šefa Odsjeka za orijentalistiku, bilo usmjereno za odbranu cjelovitosti orijentalnih studija, a nikako protiv ravnopravnosti turskog jezika, te izjavljuje da čak ni metaforično nije prikazivao takav osjećaj. Profesor Duraković je bio svjestan toga da namjere novinara Š. O. i njegovih mentora unutar Filozofskog fakulteta nisu bile u cilju navodnog poboljšanja položaja turskog jezika i književnosti, već je njihov cilj bio otvaranje Katedre za turkologiju a time bi se neizbježno zatvorio Odsjek za orijentalistiku. To se jasno vidi i iz same konstatacije profesora Durakovića u njegovom reagiranju u listu *Tan* - da novinar Š. O. nije se potrudio da dobije informacije od šefa Odsjeka ili od nekog drugog službenog lica Fakulteta, nego je sve svoje napise sastavio po nalogu njegovih mentora unutar Fakulteta. Profesor Duraković podsjeća Redakciju lista *Tan* da to nalaže i novinarska etika - da se svaka informacija osigura iz prve ruke. Treba istaći da profesor Duraković u svome reagiranju daje do znanja široj javnosti da se on potrudio svim svojim intelektualnim bićem da se studenti turske nacionalnosti oslobode ispita iz srpskohrvatskog i eventualno albanskog jezika.

Ukoliko pažljivo čitamo novinske članke u listovima *Tan*, *Jedinstvo* i *Zeri i Rinisē*, vidjet ćemo da spomenuti novinar profesora Durakovića optužuje da je, navodno, on protiv otvaranja Katedre za turkologiju, te ga optužuje da je on protiv principa Saveza komunista, koji je, po člankopiscu, bio za nacionalnu ravnopravnost. Autor teksta je, zajedno s mentorima unutar Fakulteta, imao za cilj istovremenu dezintegraciju i Odsjeka i dezavuiranje profesora Durakovića. Ovaj je člankopisac bio instrumentaliziran od strane krugova koji su na sve moguće načine pokušavali da izvrše napad na Odsjek za orijentalistiku, a u isto vrijeme i na njegovog šefa, pa su počeli izmišljati i optužbe da je, navodno, profesor Esad Duraković protiv školovanja turske manjine na njihovom maternjem jeziku.

Osma decenija prošlog vijeka za Kosovo, prištinski Univerzitet, Odsjek za orijentalistiku koji je tada vodio profesor Esad Duraković, predstavljala je jedan od najtežih perioda. Nakon svih pritisaka profesor Duraković je odlučio da napusti Prištinski Univerzitet i vratio se u Sarajevo. Međutim, treba istaći da profesor Duraković nijednog trenutka nije popustio pod nasrtajima nosilaca ideje o cijepanju Odsjeka za orijentalistiku. On je u saradnji sa ostalim kolegama uspio da sačuva Odsjek za orijentalistiku, baš onakav kakav je i osnovan. Te godine preživljavanja Odsjeka pamte se kao najteže godine, ali istovremeno se pamte i kao godine ponosa zbog nepodlijeganja klevetama i nasrtajima pojedinih intrigantnih i nekompetentnih orijentalista. Za sav trud i zalaganje profesora Durakovića, cio nastavnički kadar i studenti bit će vječno zahvalni. Profesor Esad Duraković će ostati među najviše cijenjenim i nezaboravnim u četrdesetogodišnjem djelovanju Odsjeka za orijentalistiku na Filološkom fakultetu u Prištini.

Poštovane kolege, dozvolite mi da ovo svoje skromno izlaganje završim izražavajući najbolje želje da dočekamo još mnogo manifestacija za profesora Esada Durakovića; želimo mu dobro zdravlje i uspeh u njegovom daljem bogatom stvaralaštvu. ■

Prof. dr. Elma Dizdar i doc. dr. Amra Mulović, Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu

Arabistika u Bosni i Hercegovini: od arapske gramatičke tradicije do savremenih istraživanja

Proučavanje arapskog jezika znanstvena je praksa prisutna u Bosni stoljećima. Tokom duge i bogate tradicije, njen je kontinuitet povremeno bivao ugrožen. Sprva se, potaknuta historijskim, ideološkim i vjerskim razlozima, razvijala na orijentalnim jezicima kao dio zajedničke prakse jedinstvenog kulturno-civilizacijskog kruga u koji je Bosnu osvajanjem uključila Osmanska imperija. Kad se Bosna zatekla izvan tog kruga, zaljubljenici u arapski jezik pronašli su načine oplemenjavanja ove prakse novom metodologijom i svježim znanstvenim pristupom izučavanju arapskog jezika, pri tom ne zaboravljajući blago sačuvano na orijentalnim jezicima.

Rukopisna djela osmanskog perioda

Smještena na rubnim dijelovima Osmanskog carstva, Bosna je u periodu od sredine 16. stoljeća do sredine 18. stoljeća iznjedrila niz stvaralaca, koji su svoja postignuća u književnosti, pjesništvu, filozofiji, teologiji i nauci odjenuli u novi duhovni i kulturni izraz - čemu je i temelj i okvir - jezik, tj. jezici, budući su oni svoja djela pisali na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Treba imati na umu da je ovaj neobični i specifični duhovni i kulturni univezum nastao daleko od centara političke moći i kulturnog života prostrane imperije. Arapski jezik, jezik nauke, prava, teologije, književnosti, poezije i gramatičkih djela, bio je i medij podučavanja i predmet proučavanja. Nauka o tome jeziku se, stoga, formirala motivirana najčistijim epistemofilnim težnjama, a razvijala kao posljedica vrlo praktične i pragmatične potrebe.

U ovom vremenu već odmakle historijske i geografske oseke islamske kulture dešava se uzmak, koji se može ilustrirati i promjenom znanstvenog fokusa: do tada je to bila spoznaja, strastveno traganje i otkrivanje, a sada je vrijeme sistematiziranja, slaganja znanstvenih otkrića u sehare, pa je, na neki način i nauka tako "zatvorena". Istraživanje i otkrivanje u tim vremenima imaju pomalo heretički prizvuk, dok je interpretiranje i komentiranje prihvatljivo i podsticano. Nastalo je doba preobrazbe, kako to kaže Duraković, "horizontalne kulturne tradicije" u "vertikalnu kulturnu tradiciju"[1]. Zato su komentari (*al-šarḥ*), superkomentari (*al-šarḥ ʻalā al-šarḥ*), glose (*al-ḥāšiya*), superglose (*al-ḥāšiya ʻalā al-ḥāšiya*) kompendijumi (*al-muḫtaṣar*) i sažeci (*al-talḫīṣ*) najčešće forme djela. Ove forme djela rezultat su posvemašnje okrenutosti učenjaka prema arapskim srednjovjekovnim dostignućima. Ne smijemo zaboraviti spomenuti udžbenike i priručnike koji su se također naslanjali na djela autoriteta, slavnih arapskih gramatičara klasičnog perioda, a koja su se izučavala u školama osnovanim širom Bosne, ponajviše zahvaljujući vakufima, u nekoliko jačih obrazovnih i kulturnih centara - Sarajevu, Mostaru, Pruscu, Banjaluci, Tuzli, Travniku i dr.

Muhamed Ždralović navodi kako se bilježi da je već 1573. godine neki Bosanac Sinan, sin Ejnbega, prepisao Ibn Ḥāǧibovu sintaksu *al-Kāfiya*.[2] Rukopisne kolekcije Gazi-Husrev begove biblioteke, Bošnjačkog instituta, različitih arhiva, tekija i džamija, one u privatnim, ali i razasute po svjetskim bibliotekama, kriju rukopisna djela učenjaka koji su dali vrijedan doprinos izučavanju arapskog jezika u Bosni.[3] Među najznačajnijim autorima koji su stvarali djela posvećena

1 Esad Duraković, "Mustafa Ejubović - prilog vrednovanju", u: *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, Connectum, Sarajevo, 2005., str. 163.

2 Muhamed Ždralović, "Gramatičar Šejh Jujo i mostarska tradicija učenja arapskog jezika (od XVI. do druge polovice XIX. stoljeća)", u: *Mudrost rađa toleranciju: Naučni skup povodom 350 godina od rođenja Mustafe Ejubovića - Šejha Juje i 400 godina predavanja "Mesnevije" u Mostaru*, 2002., str.38.

3 Ovdje nije spomenuta prebogata kolekcija rukopisa na orijentalnim jezicima Orijentalnog instituta u Sarajevu, koja je gotovo potpuno uništena nakon namjernog granatiranja 1992. godine. Vrijedi napomenuti kako nam, iako je šteta neprocjenjiva, reference, natuknice i kratki opisi nekih djela u sekundarnim izvorima ipak omogućavaju značajan uvid u ovu zbirku.

izučavanju arapskog jezika su Ahmed Sudić (16. stoljeće), Muhamed Musić – Allamek (17. stoljeće), Abdulkerim Ismail Travničanin (17. stoljeće), Mustafa Ejubović – Šejh Jujo (17.-18. stoljeće) Ibrahim Opijač (17.-18. stoljeće). Dakako, nabrojanim imenima se ne iscrpljuje lista autora koji su u svojim opusima imali jedno ili više djela iz arapske gramatike.

Arapska gramatička tradicija u Bosni bila je neosporno pod snažnim utjecajem srednjovjekovne arapske gramatičke tradicije. Pisana djela iz arapske gramatike direktno ili indirektno se oslanjaju na rezultate i domete klasične arapske ili arapsko-islamske nauke, kulture i tradicije, ponekad u izmijenjenoj, adaptiranoj ili dograđenoj formi. Zato imamo stalnu obavezu istraživanja i prevrednovanja zajedničkog nasljeđa koje se reflektira u eksplicitnoj intertekstualnosti ovih djela bila ona originalna ili ne. Svaki tekst ili pak metatekst, ukoliko se radi o komentarima i glosama, odražava autorove temeljne znanstvene i kulturne stavove. Parafrazirajući i citirajući određene segmente najznačajnijih izvornih djela, bosanski autori komuniciraju sa dominantnim predstavnicima različitih klasičnih filoloških škola kao što su Ibn al-Hišām, al-Fārisī, al-Mubarrad, al-Taftāzānī, al-Zamaḫšarī, al-Farrā', al-'Aḫfaš, al-Ǧurǧānī, al-Muṭarrizī i drugi. Možemo reći da se tako na jednom mjestu okupljaju svi autoriteti u saglasju, imamo cijelu tradiciju u jednome djelu. U takvom postupku odražava se čitavo jedno vrijeme koje karakterizira više interpretativnost, nego kreativnost. Najčešće citirana i komentirana djela su Ibn Ḥāǧibova djela *al-Kāfiya* i *al-Šāfiya*, Mula Ǧāmījevo djelo *Šarḥ "al-Kāfiya"*, al-Zamaḫšarījevo djelo *al-Anmūḏaǧ fī al-naḥw*, al-Ǧurǧānījevo djelo *Šarḥ "al-'Awāmil al-mi'a"*, al-Muṭarrizījevo djelo *al-Miṣbāḥ* i druga.

U vrijeme kada se jedna generacija arabista povukla pred sudom vremena, a njeni nasljednici mahom napustili Bosnu u njenim najtežim danima, Duraković je kao jedini nastavnik decenijama vodio Katedru za arapski jezik i književnost, podučavajući studente, izgrađujući nove nastavne kadrove i istovremeno, kroz mentorski rad, podižući nove generacije znanstvenika arabista.

Ono što želimo naglasiti jest prisustvo multijezičkog miljea u Bosni u to vrijeme. Spomenuti autori, kao i mnogi izostavljeni ovom prilikom, znali su u izvjesnoj mjeri sva tri orijentalna jezika. Međutim, zanimljivo je da se bošnjački autori nisu bavili izučavanjem turskog jezika, vjerovatno zato što je osmanski turski služio kao *lingua franca* Osmanskog carstva. Nasuprot tome, arapski jezik se iscrpno izučavao i poučavao, kako na arapskom tako i na turskom jeziku. Na primjer, Ahmed Sudić Bošnjak je autor širom svijeta poznatih i priznatih komentara klasične perzijske poezije napisanih na turskom jeziku. Međutim, njegova djela iz gramatike se odnose isključivo na arapski jezik, budući da je na turski preveo i komentirao Ibn Ḥāǧibova djela *al-Kāfiya* i *al-Šāfiya*.

Djela bošnjačkih autora u ovom ranom periodu tretiraju raznovrsne teme iz širokog polja arapske gramatike. Jedna od najznačajnijih karakteristika ovih djela jest izvrsno poznavanje arapske gramatičke tradicije. Međutim, kako smo ranije spomenuli, imitacija klasičnih uzora i interpretativnost prevladale su originalnost i kreativnost. Različita klasična djela postala su obrasci prema kojima ogledaju i mjere svoje tekstove bošnjački autori. Tako autori rijetko iznose svoje mišljenje, čak i kada navode dijametralno suprotne poglede. Kada navode rasprave kufske i basranske škole o različitim pitanjima, pristaju uz ovo ili ono stajalište, preuzimaju ulogu arbitra, ali rijetko ističu svoje stavove. Nekada njihov opis problema završava savjetom čitatelju da razmisli i sam izvede zaključke. Oni se, dakle, rijetko ponašaju sukladno slici koja se da iščitati iz izvornih djela zlatnog doba arapske nauke, slici inventivnih i smjelih klasičnih gramatičara spremnih na polemiziranje sa autoritetima, pa i učiteljima. Moguće je izvesti drugačije zaključke detaljnijim uvidom u cijeli opus bošnjačkih autora o arapskom jeziku, kojim bi se pojačao slabašni glas ove zanemarene i zapostavljene tradicije u okvirima visoko sofisticirane znanstvene prakse orijentalno-islamskog kruga i na taj način tek prepoznati istinske vrijednosti ovih djela.

Ka novim počecima u modernom dobu

Poslije bogatog stvaralaštva i intenzivnog dijaloga sa arapskom gramatičkom tradicijom u doba Osmanlija, proučavanje arapskog jezika u Bosni se, svjedočeći burnom razdoblju njene političke historije na razmeđu carstava i epoha, povlači iz centra znanstvenog interesovanja. Tako se period od gotovo dva stoljeća koja su uslijedila može nazvati periodom njegovog "tihog postojanja". Veze s arapskim jezikom nisu

Znanstvena praksa proučavanja arapskog jezika u Bosni u velikoj je mjeri dijelila i dijeli sudbinu zemlje u kojoj je nastala i razvijala se. Tako se u njenoj dugoj historiji smjenjuju periodi intenzivnog znanstvenog djelovanja i tihog postojanja. Pred kraj 20. stoljeća, pak, ona se, skupa s cjelokupnom orijentološkom znanstvenom praksom, po prvi put u višestoljetnoj historiji stvaranja suočava s historijom uništenja. Na samom početku rata u Bosni i Hercegovini, u plamenu nestaju rukopisi koji su stoljećima čuvali dio historije Bosne.

Arapska gramatička tradicija u Bosni bila je neosporno pod snažnim utjecajem srednjovjekovne arapske gramatičke tradicije. Pisana djela iz arapske gramatike direktno ili indirektno se oslanjaju na rezultate i domete klasične arapske ili arapsko-islamske nauke, kulture i tradicije, ponekad u izmijenjenoj, adaptiranoj ili dograđenoj formi. Zato imamo stalnu obavezu istraživanja i prevrednovanja zajedničkog nasljeđa koje se reflektira u eksplicitnoj intertekstualnosti ovih djela bila ona originalna ili ne.

Muhamed Ždralović navodi kako se bilježi da je već 1573. godine neki Bosanac Sinan, sin Ejnbega, prepisao Ibn Hāǧibovu sintaksu *al-Kāfiya*. Rukopisne kolekcije Gazi-Husrev begove biblioteke, Bošnjačkog instituta, različitih arhiva, tekija i džamija, one u privatnim, ali i razasute po svjetskim bibliotekama, kriju rukopisna djela učenjaka koji su dali vrijedan doprinos izučavanju arapskog jezika u Bosni.

bile pokidane, on se i dalje podučavao u Bosni, rukopisna djela nastala u osmanskom periodu prikupljana su i pohranjivana, a Bosanci su odlazili na školovanje u arapske zemlje. Ipak, ono što ovom periodu nedostaje jesu djela koja bi nastavak davno započete tradicije izvela iz tišine.

Snažni poticaj novom razvoju i stasanju proučavanja arapskog jezika u modernom dobu dala su dva događaja s polovine 20. stoljeća koji su obilježili i u mnogome odredili njegovu noviju historiju. Bilo je to osnivanje Odsjeka za orijentalnu filologiju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu i osnivanje Orijentalnog instituta u Sarajevu, dviju institucija koje će postati i ostati najznačajnija uporišta proučavanja arapskog jezika do danas. U njima uče i stasaju, ali i objavljuju i dostižu zrelost generacije znanstvenika arabista, čija djela odlučno i iznova primiču proučavanje arapskog jezika centru znanstvenog interesovanja u Bosni. Časopis *Prilozi za orijentalnu filologiju*, kojeg je pokrenuo Orijentalni institut u Sarajevu, uskoro je postao glas bosanskohercegovačke arabistike, ali i njen izlaz u svijet i mjesto susreta s proučavanjem arapskog jezika u drugim tradicijama.

Radovi koji nastaju u ovom periodu mogu se okvirno podijeliti u dvije grupe. Prvu grupu čine radovi u čijem je centru interesovanja bosansko nasljeđe na arapskom jeziku, koji se prihvataju prijeko potrebne katalogizacije, prijevoda i analize ranih rukopisa nastalih na arapskom jeziku. Zahvaljujući njima, cijela jedna epoha u kulturnoj historiji Bosne izlazi iz mraka zaborava i tišine i otvara se za znanstvenu analizu i reinterpretaciju u okviru moderne znanstvene misli, te interakciju s njom. Ipak, iako je njihov značaj za kasniju historiju proučavanja arapskog jezika neosporan, promatrani iz perspektive lingvističke misli, ovi radovi još uvijek su daleko od iscrpne analize budući da, osim prijevoda, obično daju tek kodikološke napomene i objašnjenja jezičnih formulacija u tekstu rukopisa.

Drugu grupu radova čine studije koje za centralnu temu odabiru opis različitih lingvističkih fenomena u arapskom jeziku. One su uglavnom okrenute kao modernom standardnom arapskom jeziku, iako jedan broj studija ima dijahronijsku perspektivu, a nekolicina njih ulazi u strukturu arapskih dijalekata, uspostavljajući odnos između dijalekta i standardnog jezika. Studije u ovoj grupi moguće je podijeliti i na osnovu upotrebe izvora. Dok se jedan broj njih, analizirajući lingvističke pojave u arapskom jeziku, oslanja prevashodno na literaturu, odnosno sekundarne izvore, dotle veći broj studija osim upotrebe sekundarnih izvora koristi i primarne izvore, tj. odabrani korpus uglavnom iz modernog standardnog arapskog jezika. Upotreba primarnih izvora u najnovije vrijeme uključuje sve više raznolikosti, tako da predmet lingvističke analize, uz prvobitno zastupljeni književnoumjetnički i novinski stil, postaju i drugi stilovi, kao što su administrativni, znanstveni i sakralni. Konačno, lingvističke pojave koje su predmet studija pripadaju najrazličitijim oblastima, od semantike i leksikologije, preko različitih nivoa gramatičke analize - od fonetike i fonologije do sintakse - sve do sociolingvistike i pragmatike.

Historija stvaranja i uništenja

Znanstvena praksa proučavanja arapskog jezika u Bosni u velikoj je mjeri dijelila i dijeli sudbinu zemlje u kojoj je nastala i razvijala se. Tako se u njenoj dugoj historiji smjenjuju periodi intenzivnog znanstvenog djelovanja i tihog postojanja. Pred kraj 20. stoljeća, pak, ona se, skupa s cjelokupnom orijentološkom znanstvenom praksom, po prvi put u višestoljetnoj historiji stvaranja suočava s historijom uništenja. Na samom početku rata u Bosni i Hercegovini, u plamenu nestaju rukopisi koji su stoljećima čuvali dio historije Bosne. Time se Orijentalni institut u Sarajevu sa svojom zbirkom rukopisa, arhivskih dokume-

nata i bibliotekom pridružuje mračnoj listi biblioteka spaljenih u historiji čovječanstva u pokušaju čovjeka da izbriše dio te iste historije i nepovratno izmijeni njen tok. U isto vrijeme, Odsjek za orijentalnu filologiju ostaje gotovo napušten, suočen s prijetnjom zatvaranja. Dvije institucije koje su u pola stoljeća najintenzivnijeg razvoja proučavanja arapskog jezika u moderno doba imale centralni značaj izložene su prijetnji potpunog uništenja.

U ovom odsudnom trenutku u historiji proučavanja arapskog jezika u Bosni, stvaranje i snaga ljudskog uma suprotstavili su se uništenju. Znanstveni rad nastavljen je i u ratnim godinama. Nastavljen je i nastavni rad sa studentima. U poslijeratnom periodu stasaju nove generacije mladih znanstvenika, donoseći nove ideje i pristupe proučavanju. Još jednom u dugoj i vijugavoj historiji proučavanja arapskog jezika počinje period intenzivnog djelovanja.

Iako je veliki broj arabista dao značajan doprinos proučavanju arapskog jezika u modernom dobu, imena dvojice znanstvenika ističu se po izuzetnoj, presudnoj ulozi koju su imali. Teufik Muftić obogatio je modernu bosansku arabistiku kako monumentalnim leksikografskim poduhvatom, tako i temeljnim priručnicima za izučavanje arapske gramatike, klasične stilistike i ortografije. Njegov rječnik, koji objedinjuje značenja leksičkih jedinica iz klasičnog i modernog standardnog arapskog jezika, zajedno sa drugim njegovim djelima, od neprocjenjivog je značaja kao priručnik za učenje arapskog jezika, ali i kao nezaobilazno referentno djelo kojim se služe generacije znanstvenika arabista. Muftićev enciklopedijski pristup obradi lingvističkih specifičnosti arapskog jezika, njegova interakcija sa sekundarnim izvorima i izuzetna produktivnost istinski su obilježili proučavanje arapskog jezika u modernom dobu.

Esad Duraković, čije se ime prvenstveno vezuje kako za monumentalne prevodilačke poduhvate tako i za veoma produktivno znanstveno stvaralaštvo u oblasti arapske književnosti i stilistike, imao je ujedno presudnu ulogu u preživljavanju proučavanja arapskog jezika, u njegovom spašavanju od uništenja u najtežim godinama u Bosni. U vrijeme kada se jedna generacija arabista povukla pred sudom vremena, a njeni nasljednici mahom napustili Bosnu u njenim najtežim danima, Duraković je kao jedini nastavnik decenijama vodio Katedru za arapski jezik i književnost, podučavajući studente, izgrađujući nove nastavne kadrove i istovremeno, kroz mentorski rad, podižući nove generacije znanstvenika arabista. Štaviše, njegov izuzetan doprinos u prevođenju arapskog književnog nasljeđa na bosanski jezik, ali i pomjeranje i izmještanje granica književnih studija ka području lingvistike i lingvostilistike daju snažan poticaj lingvističkim, posebno kontrastivnim studijama, te otvaraju nove prostore lingvističkim istraživanjima.

Pogled u budućnost

Možda bi, umjesto zaključka, u ovakvom kratkom pregledu historije proučavanja arapskog jezika u Bosni najprimjerenije bilo naznačiti njene buduće pravce. Tri su glavna pravca koji se autoricama ovog teksta nameću kao prioritetni. Prvi podrazumijeva obnovljeno i kvalitativno novo stavljanje bosanskog nasljeđa na arapskom jeziku u centar znanstvenog interesovanja, pri čemu je neophodno napraviti pomak od katalogizacije ka temeljitoj analizi i reevaluaciji rukopisa, te uspostavljanju dijaloga između njih i moderne znanstvene misli. Drugi pravac, iako podrazumijeva nastavak istraživanja lingvističkih pojava u arapskom jeziku, uključuje mnogo snažnije prisustvo kontrastivnih i korpusnih studija s ciljem osvjetljavanja na sasvim novi način lingvističkih konstrukcija i pojava kako u arapskom jeziku tako i u jezicima s kojima se on kontrastira. Konačno, kako svako putovanje koje prelazi granice čovjeka neizbježno vodi dalje od poznatog i viđenog u svijet nepoznatog i novog, tako i izlazak izvan granica lingvistike kao znanstvene discipline i istraživanja u kojima se njena dostignuća sučeljavaju i sudjeluju sa dostignućima drugih znanstvenih disciplina gotovo sigurno obećavaju nova saznanja i nove ideje. ■

Snažni poticaj novom razvoju i stasanju proučavanja arapskog jezika u modernom dobu dala su dva događaja s polovine 20. stoljeća koji su obilježili i u mnogome odredili njegovu noviju historiju. Bilo je to osnivanje Odsjeka za orijentalnu filologiju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu i osnivanje Orijentalnog instituta u Sarajevu, dviju institucija koje će postati i ostati najznačajnija uporišta proučavanja arapskog jezika do danas.

LITERATURA:

Duraković, Esad, "Mustafa Ejubović - prilog vrednovanju", u: *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, Connectum, Sarajevo, 2005.

Ljubović, Amir, Grozdanić, Sulejman, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Posebna izdanja XVII, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1995.

Šabanović, Hazim, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973.

Ždralović, Muhamed, "Gramatičar Šejh Jujo i mostarska tradicija učenja arapskog jezika (od XVI. do druge polovice XIX. stoljeća)", u: *Mudrost rađa toleranciju: Naučni skup povodom 350 godina od rođenja Mustafe Ejubovića - Šejha Juje i 400 godina predavanja "Mesnevije" u Mostaru*, 2002., str. 37-52.

Prof. dr. Munir Mujić i dr. Mirza Sarajkić, Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu

Imanentno čitanje Teksta i Kulture:

djelo Esada Durakovića kao primjer

U ovom radu nastojat ćemo ukazati na imanentno čitanje Teksta i Kulture kao na odliku Durakovićeva naučnog pristupa. U svome plodnom naučnom radu na polju arabistike, po kojem je postao poznat domaćoj i svjetskoj akademskoj javnosti, a o čemu najbolje svjedoči članstvo u tri akademijae nauka,[1] Duraković je prepoznatljiv kao autor koji ne ide tragom ranije etabliranih teorijskih pristupa i koncepata. On ne traga za prikladnim teorijskim modelima kako bi potkrijepio vlastite stavove, već čitajući Tekst i Kulturu "iznutra", na način koji bismo mogli nazvati imanentnim, dolazi do vrijednih nalaza o odnosu Teksta i Kulture. O ovom Durakovićevom pristupu govorit ćemo prije svega na temelju njegova dva najzapaženija djela, *Orijentologija. Univerzum sakralnoga teksta*[2] i *Stil kao argument. Nad tekstom Kur'ana*, s tim što ćemo se osvrnuti i na neka druga njegova djela, te na Durakovićeve prijevode sa arapskog jezika.

Djelo *Orijentologija. Univerzum sakralnoga teksta*[3] predstavlja najvećim dijelom svojevrsnu poetiku stare arapske književnosti, ali je, zahvaljujući autorovom pristupu, znatno šireg tematskog spektra u odnosu na djela koja se bave pitanjem poetike stare arapske književnosti. Za očekivati bi bilo da se autor koji kani napisati poetiku neke književnosti opredijeli da li će ići u smjeru opisivanja "umjetničke tehnike" ili u smjeru predstavljanja "filozofije književnosti". Duraković se u pisanju ovoga djela ne zadovoljava ni jednim od navedenih ciljeva. Jednostavno, već iz samog sadržaja da se vidjeti kako autor ne uzima za glavni zadatak bavljenje onim skoro definiranim brojem pitanja koja se obično sreću u djelima posvećenim poetici stare arapske književnosti, a kakva su strukturalna organizacija *qaside*, teme koje se sreću u *qasidi*, pjesničke krađe i slično.

Ne bez razloga, Duraković započinje knjigu razmatranjem o poetici arabeske (u poglavlju urađenom u koautorstvu sa M. Katnić-Bakaršić) i nalazi da je *poetika arabeske* (parcelacija elemenata i njihova ponovljivost, odsustvo naglašenog početka i kraja i sl.) strukturalni i estetički princip koji oduvijek vlada islamskim umjetnostima, čime ujedno ukazuje i na put kojim treba razumijevati te umjetnosti.

Jedno od pitanja koje nikada nije prestajalo zaokupljati one koji se bave orijentalno-islamskom kulturom jeste odnos *Kur'ana* i umjetnosti i naročito odnos *Kur'ana* i poezije. Duraković pokazuje kako se u arapskoj književnosti, a i u cjelokupnoj arapsko-islamskoj kulturi manifestira snaga kur'anskog teksta, odnosno kako duh cjelokupne arapsko-islamske tradicije treba posmatrati kao "Univerzum sakralnog Teksta".

Imamo li na umu da je poezija u prijeislamskih Arabljana predstavljala "opće stanje duha", a *qasida* kao pjesnička forma način viđenja svijeta, onda je naročito dragocjeno kako autor pojašnjava silazak *Kur'ana* u takvu tradiciju. Polazeći od toga da u staroj arapskoj poeziji dominira figura poređenja (svijet na distanci) dok u kur'anskom tekstu dominira metafora (svijet iznutra), autor nalazi da je prevladavanje figure poređenja u *qasidi* izraz horizontalnog pogleda na svijet, koji je usto i pogled sa distance. U takav svijet *Kur'an* je unio neponovljivu promjenu koja bi se mogla

[1] Esad Duraković član je Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Arapske akademije nauka u Damasku i Arapske akademije nauka u Kairu.

[2] Svakako je jedno od najvažnijih Durakovićevih nastojanja ono da pokaže kako riječ nema samo retoričku vrijednost već i ontološku. Riječ nipošto nije samo ukras, ona je dio svijeta i kulture. Ona je dio *univerzuma*, otuda i pojavljivanje – koje dakako nije slučajno – riječi *univerzum* u naslovu ovog Durakovićeva djela posve sigurno pokazuje jednu takvu tendenciju.

[3] Ovo djelo doživjelo je više izdanja. Pored bosanskoga, objavljeno je i na engleskom i arapskom jeziku: *Orijentologija. Univerzum sakralnoga Teksta*, Tugra, Sarajevo 2007.; *Orientology. The Universe of the Sacred Text*, prev. Amila Karahasanović, The Foundation al-Babtin, Kuwait 2010.; *Ilm al-Šarq*, Mu'assasa ğā'iza al-Bābṭīn, prev. Adnan Hasan, al-Kuwayt, 2010.; *Orientology. The Universe of the Sacred Text,* prev. Amila Karahasanović, Filozofski fakultet u Sarajevu, e-edition, 2012.

opisati kao "metaforički obrat". Svijet očitosti i preglednosti zamijenjen je svijetom koji je neuporediv i neopisiv. O transcendentnosti i nenazočnosti drugoga svijeta kadra je govoriti jedino metafora, kojom kur'anski tekst obiluje. Ta promjena (prevlast metafore umjesto prevlasti poređenja) predstavljala je nezapamćeno revolucioniranje Svijeta i Mišljenja. Umjesto plošnosti i određenosti svijeta, kur'anski tekst je načinio obrat tako što je istakao njegovu nedovršenost – svijetu je oduzet totalitet, tako da je čovjeku preostalo jedino da traga za mogućnošću ostvarenja totaliteta samo u jedinstvu sa Drugim svijetom. Nadalje, Duraković elaborira odnos *Kur'ana* i prijeislamske poezije na razini forme. Ovdje je primjetno kako nije došlo do apsolutnog odbacivanja i negacije forme, već do fenomena u kome se tekst, kako navodi Duraković, *optimalno služi iskustvom tradicije. Kur'an* se koristi poetskim jezikom kao instrumentarijem, posebno za iskazivanje onostranih tema i prizora. I dok na planu sadržaja Tekst apsolutno odbacuje tradicionalne tekovine, primjetno je uvažavanje i kompromis sa tradicijom kada je u pitanju forma. Posebno je vrijedno autorovo razmatranje kur'anske nadnaravnosti – i'džaz (*i'ǧāz*), gdje se Duraković ne miri sa ustaljenim definicijama nadnaravnosti Teksta isključio u domenu jezika i stila. On ove definicije ne odbacuje, već vidi o *i'džaz* kao idealnu formu čija je funkcija polivalentna kao i njeno polje djelovanja. I'džaz djeluje izvan korica *Mushafa* i on je širi i veći od lingvostilističkog – obrazlaže Duraković. Njegov stav jeste da je *Kur'an* i danas potpuno živ i čitan tekst, za razliku od antičkih *muallaka*. Štaviše, on predstavlja kohezioni faktor arapskog jezika i svijeta. S tim u vezi, prirodna je autorova zabrinutost zbog prevodilačkog nemara kada je u pitanju *Kur'an*, kao i zbog neshvatljivog ustuknuća prevodilaca *Kur'ana* da ukažu na jedinstvenu formu *Kur'ana* kroz prijevode, ili da se serioznije posvete tom aspektu.

I *Orijentologija* i *Stil kao argument* otvaraju nove perspektive u razumijevanju arapske i islamske kulture, te na taj način predstavljaju znanstveni podvig. Temeljnim pitanjima arapske i islamske kulture Duraković prilazi na najpoželjniji način, proučavajući ih imanentno ili iznutra.

Svakako, vrlo su interesantna i ostala pitanja koja su obrađena u ovoj knjizi, kao što su utjecaj *Kur'ana* na razvoj filologije, utjecaj *Kur'ana* na normativni i induktivni karakter arapske poetike, izostanak utjecaja Aristotelove *Poetike* i dr.

Vrijednost Durakovićeva pristupa leži u pomjeranju gravitacionog težišta metodologije proučavanja arapske poetike. Ne pristajući da gravitaciono središte bude na metodološkom "kako", jer se tada po običaju nude rezultati što su po karakteru formalistički i deskriptivistički, autor se opredjeljuje za pristup koji se temelji na metodološkom "zašto" i time izbjegava onaj široko prisutni apriorizam koji nalaže da se o poetici stare arapske književnosti može pouzdano govoriti jedino ako se teme i postavke koje su, uz manje ili veće preinake, prisutne vjekovima uzmu kao empirijske činjenice.

Bez sumnje, Duraković je ovim djelom pomakao granice u proučavanju arapske književnosti i arapsko-islamske kulture, što mu je pošlo za rukom prije svega jer se uspio oteti uvjerljivosti kako tradicionalističkih, tako i evropocentrističkih pristupa i odvažno se dao u potragu za zakonitostima po kojima se upravlja univerzum arapske književnosti i arapsko-islamske kulture.

Pišući djela iz oblasti arabistike, kao što su *Poetika arapske književnosti u SAD: prožimanje književnih tradicija*; *Arapska stilistika u Bosni. Ahmed Sin Hasanov Bošnjak o metafori*; *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*; *Stil kao argument. Nad tekstom Kur'ana*; *Kur'an: stilsko i matematičko čudo*, pokazuje se kako je konstanta u autorovom pristupu to što nije popustio pred različitim teorijskim modelima koji su se nudili kao preovlađujući, ili barem najprihvatljiviji u vremenu u kojem su nastajale njegove knjige i radovi, te što nije vlastiti pristup podredio tim teorijskim modelima. Duraković se ipak, u mjeri u kojoj to nalazi svrsishodnim, koristi postavkama određenih teorijskih modela, što će reći da njegov maloprije spomenuti pristup nije izraz pukog nepovjerenja prema tim teorijskim modelima, niti izraz ubjeđenja u samodovoljnost vlastitoga pristupa, već prije svega izraz strateškog opredjeljenja za imanentni pristup, odnosno izraz naučnog opredjeljenja koje daje prednost volji teksta/Teksta nad voljom vlastitog tumačenja. Ukratko, riječ je o opredjeljenju da treba iznalaziti načine na koji će se tekst i kultura sami predstaviti, i opredjeljenju da treba odbaciti primamljivo šablonsko primjenjivanje unaprijed zadanih modela, u kojima tekst služi tek da potvrdi vlastita teorijska polazišta i stavove.

Veoma značajno i obuhvatno djelo Esada Durakovića jeste *Stil kao argument. Nad tekstom Kur'ana* koje predstavlja svojevrsnu stilističko-semiotičku interpretaciju i analizu sakralnoga teksta *Kur'ana*. Između ovog djela i već spominjanog djela *Orijentologija* postoji nekoliko bitnih anologija koje vrijedi naglasiti. Oba djela, osim svoje naučne avangardnosti, nesumnjivo su veliki iskorak u poimanju arapske književnosti, ali i kulture orijentalno-islamskoga kruga uopće. I *Orijentologija* i *Stil kao argument* otvaraju nove perspektive u razumijevanju arapske i islamske kulture, te na taj način predstavljaju znanstveni podvig. Temeljnim pitanjima arapske i islamske kulture Duraković prilazi na najpoželjniji način, proučavajući ih imanentno ili *iznutra*. Ustvari, to mu i omogućava da tako uspješno revalorizira neke bazične premise u krugu jedne osebujne kulture, ali i dođe do novih, veoma signifikantnih zaključaka o njoj.

Ono što posebno privlači pažnju jeste autorova spremnost da se bori na "dva fronta". Baš kao i u *Orijentologiji*, Duraković želi raskrinkati brojne orijentalističke predrasude i vješto fabricirane stereotipije o *Kur'anu*. S druge strane, on se odlučno suprotstavlja tradicionalističkom interpretacijskom monopolizmu nad tekstom *Kur'ana* i epigonskoj učahurenosti koji dolaze od samih muslimana. Ove, nažalost, veoma prisutne tendencije generiraju redukcionistički pristup u tumačenju *Kur'ana*, odnosno sputavaju svaki inovativan

pokušaj da se otkrije što je više moguće ljepote i posebnosti iz beskrajnog prostranstva Teksta. Kao što sam naslov upućuje, ideja koja je u ovome djelu vodila Durakovića bila je izrazita argumentativnost kur'anskoga stila. Ona je višeznačajna, pogotovo što, između ostalog, otkriva specifikum *Kur'ana* kao sakralnoga Teksta. Za razliku od književnoumjetničkog teksta u kojem stil ima prvenstveno estetsku ulogu kao ukras, *Kur'an* naglašava poruku, odnosno Ideju. Njoj je sve podređeno u Tekstu, pa se i sam stil "preobražava" u argument.

Iznalazeći brojne aspekte stilogenosti u nepreglednoj semiosferi kur'anskih sura, Duraković djelom *Stil kao argument* ispisuje temeljitu studiju koja se može promatrati kao izvanredan semiotičko-stilistički tefsir.

Na polju recepcije sakralnoga Teksta, Duraković minuciozno potcrtava živu dijalektiku Teksta i auditorija na dijahronom i sinhronom planu. Veza između njih jeste primarno *ideologijska,* a ne estetska kao u slučaju "profanih" tekstova. Uzvišena i sudbonosna poruka koju Tekst prenosi na recipijenta/čovječanstvo zahtijeva potpunu posvećenost i "odanost". Ona je esencijalno obavezujuća za razliku od umjetničkih tekstova, pa čak i onih najangažiranijih. Ukratko, idealni Tekst zahtijeva idealnog recipijenta – zaključuje Duraković. Autor primjećuje kako je "zajedničko pamćenje Teksta i auditorija" najizravnija posljedica ove vibrantne i složene dijalektike. Ono potvrđuje neprestano pulsiranje Božije poruke u ljudskom rodu od prvog čovjeka do danas. Naravno, to pulsiranje se dešavalo u različitim formama i strukturama, a okrunjeno je i sintetizirano u *Kur'anu*. Zajedničko pamćenje dodatno ilustrira bliskost Teksta i auditorija o kojoj je Duraković govorio na više mjesta, a posebno tretirajući izvanredno obogaćenu i proširenu figuru retoričkog obrata (*al-iltifat*).

U knjizi *Stil kao argument* Duraković nas znalački vodi kroz nepreglednu semiosferu Teksta ili beskraj sakralnih znakova. U nijansama značenja i kaleidoskopskim finesama uzvišenog Teksta, on pronalazi raskošni svijet Poruke udomljene u savršenu jezičku konstrukciju i sve to prenosi čitatelju na jedan sofisticiran znanstveni način, jasno i uvjerljivo.

Nikako ne treba predvidjeti niti posebnost Durakovićevog vokabulara, kao ni njegov jedinstven, brižljivo odnjegovan stil naučnog "kazivanja". Taj stil nije markiran hladnim akademskim tonom. U njima se vide "proplamsaji" neupitnog književnog dara autora ove izuzetne naučne studije. To unosi dodatnu čar u iščitavanje ovoga i drugih Durakovićevih djela. Možda je i to odsjaj neponovljivog i nadahnjujećeg stila *Kur'ana* s kojim je autor neraskidivo vezan. Sam način na koji strukturira knjigu *Stil kao argument. Nad tekstom Kur'ana* podsjeća na svojevrsnu arabesku.

U djelu *Kur'an: stilsko i matematičko čudo*[4] Duraković zaključuje da se i sami matematički jezik, kada je riječ o konsonantskim enigmama sa početka kur'anskih sura, može smatrati sugestivnim, metaforičkim i konotativnim. Dvije poetike, književna i matematička, pokazuje Duraković, nisu suprotstavljene, ostavljaju mogućnost naporednosti i simultanosti. Duraković, po prvi put kada su u pitanju analize zagonetnih konsonantskih skupina u *Kur'anu*, ističe važnost sagledavanja ovih konsonanta u kontekstu. I to uistinu daje vrijedne rezultate. Prvo, konsonantske skupine se redovito pojavljuju na početku sura. Pošto sure nemaju naslove, konsonantske skupine se pojavljuju kao *jake pozicije teksta.* Sve to obogaćuje njihove stilske potencijale, jer *iznenađuju* čitatelja. Drugo, sve skupine, osim jedne, nalaze se na *pročelju dužih sura* i njihov zadatak je da *pojačaju stilsku vrijednost* upravo tih sura. Treće, poslije svake enigmatične skupine – uz dva izuzetka – *slijede riječi koje sinonimski ukazuju na Kuran.* Četvrto, *imenicu Kur'an i njene sinonime, koji dolaze poslije konsonantskih enigmi,* uvijek prate sinonimi *istog semantičkog polja: jasni, istiniti...* Duraković smatra kako *stilski snažno markirane* konsonantske skupine signaliziraju da je *Kur'an sačinjen od slova/glasova iz ljudskog alfabeta ili sistema glasova.* Nadalje, ove skupine upućuju na samu suštinu teksta, pa se mogu posmatrati, podvlači Duraković, *zaštitnim znakom Kur'ana.*

Jedno od pitanja koje nikada nije prestajalo zaokupljati one koji se bave orijentalno-islamskom kulturom jeste odnos *Kur'ana* i umjetnosti i naročito odnos *Kur'ana* i poezije. Duraković pokazuje kako se u arapskoj književnosti, a i u cjelokupnoj arapsko-islamskoj kulturi manifestira snaga kur'anskog teksta, odnosno kako duh cjelokupne arapsko-islamske tradicije treba posmatrati kao "Univerzum sakralnog Teksta".

Djelo o kojem je riječ jeste odličan primjer kako na temeljit i znanstven način valja otkrivati nova obzorja kur'anskog univerzuma. Ova knjiga, neobičnog (književno-matematičkog) spoja, izuzetno je značajna jer pomjera granice u tumačenju Teksta i iznalazi nove pristupe, te se, s druge strane, odlučno suprotstavlja *neprimjerenoj interpretacijskoj isključivosti*, odnosno epigonskoj interpretacijskoj učahurenosti.

Djelo *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga* sadrži Durakovićeve radove koji su nastajali u dužem vremenskom periodu u kojima je autor nastojao da vrednuje određena pitanja iz bošnjačke književne baštine na orijentalnim jezicima, kao i neka pitanja odnosno djela iz arapske književnosti koja se mogu nazvati predstavnima za tu književnost. Izdvojit ćemo kao primjer Durakovićevu kritiku književno-kritičkog metoda Tahe Huseina. Naime, Duraković kritikuje njegov kauzalni metod u književnohistorijskim studijama koji ga je tjerao da presudnu ulogu pripisuje društveno-historijskim okolnostima, a kritikuje i njegov odnos prema tradiciji. Džubranovu otvorenost strujanjima Istoka i Zapada, Duraković tumači, između ostaloga, povlačeći paralele

[4] Djelo je objavljeno na bosankom jeziku (dva izdanja) i na engleskom jeziku: Esad Duraković, Lutvo Kurić, *Kur'an: stilsko i matematičko čudo*, Svjetlostkomerc, Sarajevo, 2006.; Esad Duraković, Lutvo Kurić, *Kur'an: sinteza stilskog i matematičkog*, Tugra, sarajevo, 2010.; Esad Duraković, Lutvo Kurić, *Qur'an: stylistic and mathematical miracle*, prev. Lamija Kulenović, Filozofski fakultet u Sarajevu, e-edition, 2014.

između Džubranovog jezika i stila i Emersonovog transcendentalizma i individualizma, te panteizma i džubranovski "prerađene" verzije misticizma, i td. O palestinskoj *poeziji otpora*, autor govori kao o poeziji koju treba posmatrati kao "simultan dvostruki otpor: s jedne strane, kao otpor izraelskom potiranju palestinske kulturne samosvijesti, a s druge strane – kao otpor tradicionalističkim i larpurlarističkim strujama u arapskoj književnosti" i dr.

Durakovićevi stavovi u ovoj knjizi su snažno utemeljeni, ali ne sputani oprezom; o mnogim pitanjima govori hrabro i pomalo nekonvencionalno – u pozitivnom smislu ove riječi – razmičući već poznate granice. Odatle i prevodilac ovog djela na arapski u predgovoru kaže kako će se naći "naših (čitaj *egipatskih* ili *arapskih*) autora i kritičara koji se neće posve slagati sa stavovima iznesenim u knjizi".[5]

Iako ova knjiga uključuje više različitih tema, u Durakovićevom pristupu uvijek je prisutna svojevrsna "dinamička ravnoteža" – rukovodi se imanentnim pristupom, odnosno čitanjem "iznutra" i istovremeno ne ispušta iz vida širi kontekst, kako književni, odnosno poetički, tako ni onaj historijski. Zahvaljujući ovakvom pristupu, dometi ove knjige ne zaustavljaju se samo na naznačenim temama. Isto tako, iako je riječ o knjizi koja sadrži raznolike teme, navedeni je pristup preporučuje kao hvalevrijedan opći uvid u najznačajnija pitanja vezana kako za stvaralaštvo Bošnjaka na orijentalnim jezicima tako i za arapsku književnost.

U djelu *Arapska stilistika u Bosni. Ahmed Sin Hasanov Bošnjak o metafori* Duraković razmatra epistemološka i metodološka polazišta klasične arapske stilistike koja je u arapsko-islamskoj tradiciji imala i ima vrlo značajno mjesto, budući je nezaobilazna u tumačenju teksta/Teksta.

Iz svih Durakovićevih tekstova vidljivo je da ovaj naučnik, čije naučno polje bavljenja, najšire uzeto, jeste orijentologija (ne orijentalistika), ne pristaje na pristupe što se oslanjaju na iluziju, koja izvire iz samouvjerenosti filologije, tako prisutnu u proučavanju orijentalnih jezika i književnosti, a koja nastoji zavarati da se može doći do stepena razumijevanja teksta poslije kojega nas tekst više ne stavlja na iskušenje. Autor, upravo suprotno, istrajava na tome da uvijek treba tragati za vjerodostojnijim smislom teksta/Teksta. Otuda njegova razumijevanja književnih tekstova s vremenom postaju sve više okrenuta semiotici teksta i razumijevanju teksta unutar kulture, odnosno razumijevanu teksta kao kulture.

Premda smo u ovom radu nastojali iznijeti najznačajnije odlike Durakovićeva naučnog pristupa, prije svega u njegovim najznačajnijim djelima *Orijentologija*. *Univerzum sakralnoga teksta* i *Stil kao argument. Nad tekstom Kur'ana,* smatramo da treba kazati nekoliko riječi i o njegovom doprinosu na polju prevođenja, gdje je postigao izuzetne rezultate prevodeći temeljna djela arapske kulture: *Kur'an*, *Hiljadu i jednu noć*, *Sedam zlatnih arabljanskih oda*.

Iz Durakovićeva prevodilačkog stila vidljivo je da on iz reda uobičajenih zahtjeva koji se stavljaju pred prevodioca posebno vodi računa o adekvatnosti, pri čemu nikada, kada govori o svojim prijevodima, ne tvrdi da su ti prijevodi vjerni originalu, već uvijek, manje ili više direktno, ukazuje na to da je za razumijevanje teksta koji prelazi iz jednog u drugi jezički idiom potrebno obezbijediti ne doslovnost, već mogućnost da tekst doživi svoje ponovno poetsko rađanje. Naučna i kulturna javnost upoznate su sa vrijednostima i važnostima Durakovićevih prijevoda *Kur'ana*, *Hiljadu i jedne noći* i *Sedam zlatnih arabljanskih oda*. Ovdje ćemo skrenuti pažnju na Durakovićeve prijevode brojnih antologija i izbora arapske poezije. U tome smislu valja imati na umu kako "nevolja" sa prevođenjem jeste upravo u tome što adekvatnost uvijek znači nešto drugo, odnosno podrazumijeva zbir raznovrsnih postupaka. Otuda prevođenje poezije različitih pjesnika – primjerice, u slučaju knjige *Poezija Kuvajta XX vijeka* radi se o sedamnaest pjesnika – znatno usložnjava posao prevodioca. Prevesti antologiju pjesama nije isto što i prevesti zbirku pjesama nekog određenog autora. U prevođenju antologije prevodilac se mora sa svakim novim pjesnikom dovijati u čemu tražiti formulu da se prenese eho originala. Duraković, kao darovit i prilježan prevodilac, uspješno se nosi s tim zadatkom u prijevodima koje donosi u knjigama: *Savremena poezija Palestine* (u saradnji sa Radetom Božovićem), *Poezija Kuvajta XX vijeka* (u saradnji sa Muhamedom Mufakuom), *Savremena poezija Sirije* (u saradnji sa Muhamedom Mufakuom), *Savremena poezija Jordana* (u Saradnji sa Muhamedom Mufakuom), izbor iz poezije Mahmuda Derviša pod naslovom *Otpori*, *Poezija arapskog istoka XX vijeka*. U svim ovim antologijama i izborima Duraković na vrlo vješt način nijansira razlike u stilovima pjesnikā i omogućava im da i u jeziku prijevoda pjevaju "svojim jezikom". Pored nabrojanih naslova, Duraković je preveo i djela Halila Džubrana, Hanan al-Šajh, Tahe Husaina, Džebre Ibrahima Džebre. ■

[5] 'As'ad Dūrākūfitš, *Dirāsāt fī 'adab al-Busna wa al-Harsak wa fī al-'adab al-'Arabī*, al-Qāhira, al-Markaz al-qawmī li al-tarğama, 2012., 424 str., prev. Ğamāluddīn Sayyid Muḥammad.

LITERATURA:

Duraković, Esad i Kurić, Lutvo, *Qur'an: stylistic and mathematical miracle*, Filozofski fakultet u Sarajevu, e-edition, 2014., prev. Lamija Kulenović

Duraković, Esad, *Orientology. The Universe of the Sacred Text,* prev. Amila Karahasanović, Filozofski fakultet u Sarajevu, e-edition, 2012.

Dūrākūfitš,' As'ad, *Dirāsāt fī' adab al-Busna wa al-Harsak wa fī al-'adab al-'Arabī*, al-Qāhira, prev. Ğamāluddīn Sayyid Muḥammad, al-Markaz al-qawmī li al-tarğama, 2012.

Duraković, Esad, *Orientology. The Universe of the Sacred Text*, prev. Amila Karahasanović, The Foundation al-Babtin, Kuwait 2010.

Dūrākūfitš, 'As'ad, Ilm al-Šarq, Mu'assa ğā'iza al-Bābṭīn, prev. Adnan Hasan, al-Kuwayt, 2010.

Duraković, Esad, *Stil kao argument. Nad tekstom Kur'ana*, Tugra, Sarajevo, 2009.

Duraković, Esad, *Orijentologija. Univerzum sakralnoga Teksta*, Tugra, Sarajevo 2007.

Duraković, Esad, Kurić, Lutvo, *Kur'an: stilsko i matematičko čudo*, Svjetlostkomerc, Sarajevo, 2006.

Duraković, Esad, *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, Connectum, Sarajevo 2005.

Duraković, Esad, *Arapska stilistika u Bosni. Ahmed Sin Hasanov Bošnjak o metafori*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja, XXIII, Sarajevo 2000.

Duraković, Esad, *Poetika arapske književnosti u SAD*, ZID, Sarajevo, 1997.

UNIVERSITAS
UNIVERZITET
U SARAJEVU
STUDIORUM SARAJEVOENSIS
Univerzitet u Sarajevu
University of Sarajevo
FILOZOFSKI FAKULTET U SARAJEVU ODSJEK ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU
Međunarodni simpozij / International Symposium
OD ORIJENTALIZMA DO ORIJENTOLOGIJE
FROM ORIENTALISM TO ORIENTOLOGY

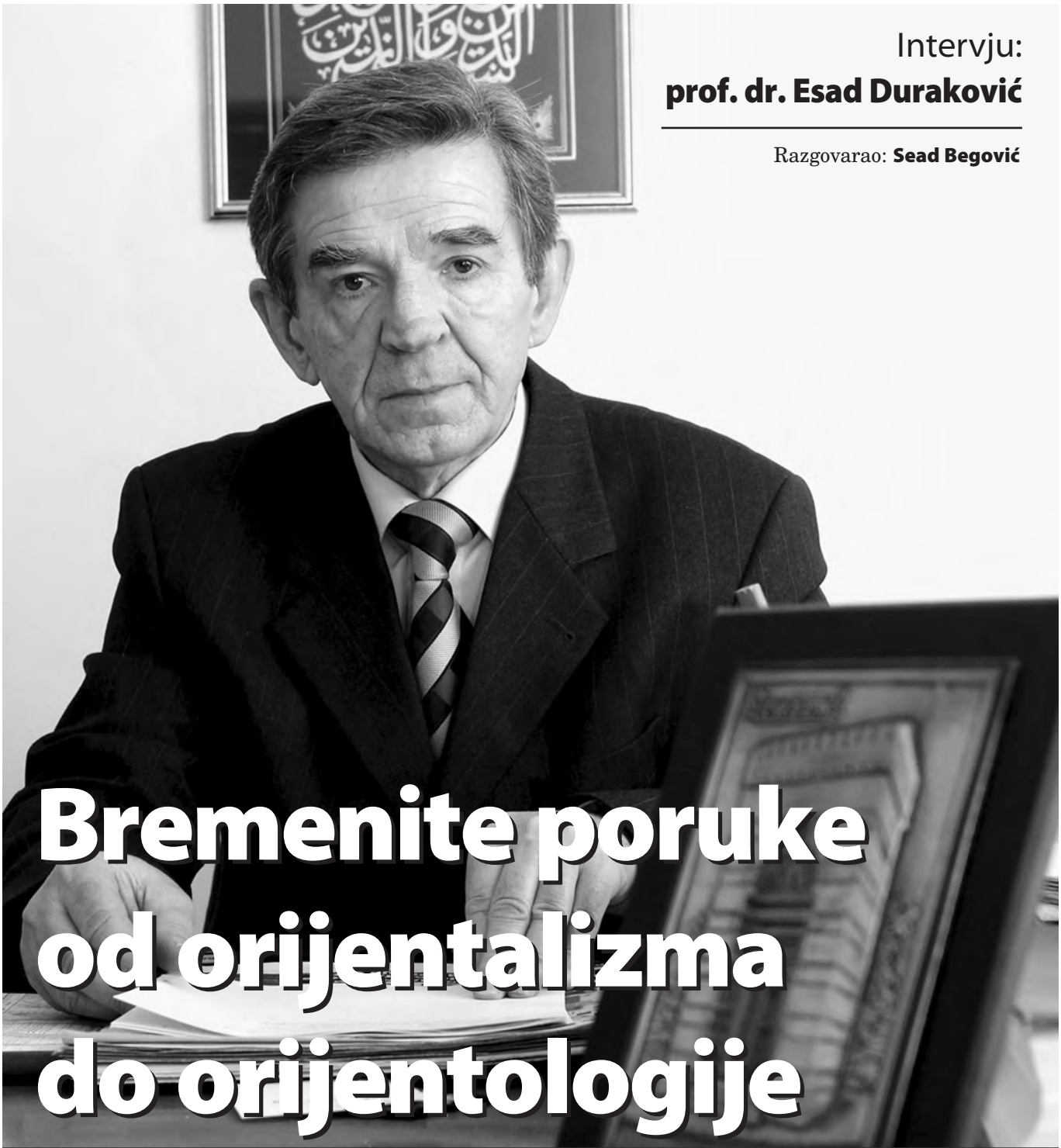

Intervju:
prof. dr. Esad Duraković

Razgovarao: **Sead Begović**

Foto: Dženat Dreković

Bremenite poruke od orijentalizma do orijentologije

U čast akademiku Esadu Durakoviću godine 2013. održan je u Rektoratu Univerziteta u Sarajevu međunarodni simpozij, uz bogati program, pozdravne govore i s nekoliko sesija pod zajedničkim naslovom "Od orijentalizma do orijentologije". To odista ne čudi imamo li u vidu bogatu i pregalačku biobibliografiju ovog uglednog znanstvenika, spektralnog prevodioca, njegov velik broj referata i recenzija te aktualna kritička reagiranja, intervjua, uređivačkog i priređivačkog posla, učešće u naučnim skupovima, ali nadasve njegov prilog orijentalnoj filologiji. Interesantno je za primijetiti da se velik broj pitanja naprosto nameće iz samih naslova njegovih djela i kritičkih napisa što je vjerodostojna potvrda točnoj stigmatizaciji teme koju ovaj vrijedni autor obrađuje.

Koliko se koristi tekstualno nasljeđe arapske umjetničke pisane riječi i je li to za nas uopće neki "kapital" koji sintetizira jednu specifičnost kanoniziranih korisnih djela, rekli bismo, za tako toniranu elementarnu pismenost?

Arapska pisana umjetnička riječ ima zaista neobičnu poziciju, rekao bih čak: ima neobičnu sudbinu u našoj baštini i njenoj recepciji, ali takvu sudbinu ima i u svijetu općenito. Ona se može posmatrati, dakle, na razini bošnjačke baštine na orijentalno-islamskim jezicima, ali i u okvirima recepcije arapske umjetničke književnosti u svijetu. U oba slučaja, ili na obje razine, ta umjetnost je značajno hendikepirana. Tokom nekoliko stoljeća, Bošnjaci su intenzivno i kvalitetno stvarali na orijentalno-islamskim jezicima (arapskom, perzijskom i turskom) i taj "kapital", ta baština, nesumnjivo ima veliki značaj za Bošnjake, ali i za povijest klasične književnosti općenito. Upravo o tome završavam studiju, pod radnim naslovom "Poetika klasične književnosti na orijentalno-islamskim jezicima". No, baština o kojoj je riječ, u značajnoj mjeri je "odmaknuta" od nas jer je za nas zagubljena njena "vokalna komponenta", njen kontekst, naprosto – ona je na važan način "zatočena" u drugi jezik i u drugo vrijeme. Prijevodi preko kojih upoznajemo dijelove te književnosti tragično su nekompetentni, uglavnom zato što djela "prevode" filolozi koji, najčešće, uopće nemaju osjećaj za umjetnost, ne shvaćaju na koji način književno umjetničko djelo funkcionira, pa, na primjer, briljantnu poetsku formu neke mesnevije ili kaside prenose u proznom filološkom zapisu, nastojeći da prenesu, kako vele, sadržaj, smisao djela, a ne znaju da umjetničko djelo ne postoji samo kao "sadržaj" već ono pulsira u istovremenosti, da se poslužim Croceovim jezikom, intuicije i ekspresije, sadržaja i forme. Ta književnost još uvijek čami, strpljivo čeka da bude adekvatno predstavljena.

S duge strane, arapska književnost u povijesti općenito najuspješnije se izrazila u pjesništvu, ali je ono mahom prenošeno na jezike Zapada u istim, estetskim nemuštim i neutraliziranim prijevodima, tako da je ogromna arapska književnost, dijahrono i sinhrono, sasvim neadekvatno predstavljena Zapadu.

Što se tiče moderne arapske književnosti, smatram da je njenu aktualnu poziciju na Zapadu sjajno predstavio taj lucidni i izvrsno informirani Edward Said, u tekstu pod naslovom "Književnost pod embargom". Ona je zaista u značajnoj mjeri pod embargom na Zapadu. Čak i u zemljama bivše Jugoslavije, ona je pod jednom vrstom embarga. Prije nekoliko godina, predlagao sam direktoru V.B.Z., pokojnom B. Zatezalu, da za tu kuću radim, zajedno sa svojim suradnicima arabistima, u okvirima svojih kompetencija, na predstavljanju arapske književnosti tako što bi V.B.Z. svake godine u mome izboru, kao specijaliste za arapsku književnost, objavio 3-5 knjiga. Direktor se bio zagrijao za to, ali je naš dogovor ubrzo potonuo u šutnju i ostao je tamo.

Može li se uopće suvereno progovoriti o izrazito poetskoj impostaciji *Kur'ana*, naravno u prijevodima, s obzirom na evanđelja, uopće *Bibliju* ili pak na vedaističku tradiciju. Ili, opet, jeste li možda primijetili pogubnu pojavu skripturalizma?

Upravo je *Kur'an* izvrstan primjer za ovo o čemu sam maločas govorio, iako se on u nekim značajnim aspektima uvijek razlikuje od umjetničke književnosti. Njegov sadržaj, koji je po sebi sakralan, uzvišen, objavljen je u tako briljantnoj formi da muslimani koji poznaju izvornik, ali i neki nemuslimani, govore čak o nadnaravnosti njegove ekspresije. Tekst je u rimovanoj i ritmiziranoj prozi koja je inače obilježila povijest arapske književnosti a u odnosu na koju se *Kur'an* pokazao izrazito superiornim. Tekst *Kur'ana* obiluje udarima rime i ritma, inverzijama, paralelizmima, eufonijom i nizom drugih stilskih sredstava koja naprosto zahtijevaju da se on glasno čita (da se "uči", kako se to kaže u muslimanskoj tradiciji). Njegov stil je impresivan, bez ikakva pretjerivanja to velim. Uostalom, o tome sam objavio knjigu ("Stil kao argument. Nad tekstom Kur'ana", Sarajevo, 2009). Svi naši prijevodi na bosanski/hrvatski/srpski jezik, ali i prijevodi u svijetu, koliko mi je poznato, koncentriraju se na prijenos sadržaja, značenja toga teksta silno otežalog estetskim vrijednostima koje prevoditeljski potpuno zanemaruju. Stoga nijedan prijevod – da parafraziram Platona – nije ni sjenka izvornika. Ti prijevodi su čak i u prijenosu sadržaja tragično redukcionistički. Na primjer, za tzv. Sudnji dan, u *Kur'anu* ima mnoštvo izraza: Dan Vjere, Dan Ustanuća, Dan proživljenja, Čas odsudni i td., dok naši prijevodi sve to veliko bogatstvo reduciraju na sintagmu Sudnji dan, koje, zapravo, i nema u *Kur'anu*. Navedene sintagme izvornika bremenite su pozitivitetom, a Sudnji dan zapravo obiluje negativnim konotacijama. Znajući za tu kardinalnu neosjetljivost prevoditelja, godinama sam ispisivao i objavljivao tekstove o stilu *Kur'ana* i onda sam se odlučio, s velikom zebnjom, na vlastiti prijevod u kome sam nastojao prevladati neoprostive "prevoditeljske" grijehe u vezi sa sakralnim Tekstom. Istrajavao sam u svome prijevodu na rimama (čak sam naveo strukturu rima po poglavljima), istrajavao sam na ritmizaciji općenito, na unutarnjoj ritmizaciji dužih paragrafa/ajeta, na inverzijama kojima se karakteriziraju sakralni tekstovi, na obilju konektora koji djeluju i kao snažni fonemi, i td. Znam da moj prijevod nije savršen; znam da nema konačnih prijevoda velikih tekstova, već je prevođenje stalni proces, ali sam htio barem ukazati na neke stilske vrijednosti izvornika. Nemamo pravo ignorirati te vrijednosti ako tekst tako snažno insistira upravo na njima.

Dakle, arapska kultura je i u ovome aspektu zaista neadekvatno predstavljena na Zapadu, ali i u drugim dijelovima svijeta. Kao arabist koji je posvetio cijeli svoj vijek proučavanju i predstavljanju arapske kulture, svjestan sam te goleme prikraćenosti "obje strane": arapska Kultura Riječi je u prevoditeljski onesposobljenom i nekompetentnom obraćanju drugim kulturama i tradicijama osujećena, a ove druge ne uspijevaju spoznati, čak ni naslutiti, to šuštavo svileno ruho kojim se, s razlogom, diči arapska kultura. Saidovski orijentalizam odigrao je vrlo negativnu ulogu u tome svojevrsnom interkulturalnom krivotvorenju.

Za one koji Vas nisu čitali bit će zanimljivo čuti u čemu se sastoji epigonstvo u orijentalistici ex-Jugoslavije?

O tome sam svojevremeno, već kao asistent i docent, vodio javnu polemiku sa orijentalistima u časopisima bivše Jugoslavije. Riječ je o tome što su jugoslavenski orijentalisti u studiju orijentalistike forsirali epigonski odnos prema kanoniziranim evropskim orijentalističkim djelima a ova su, opet, bila vrlo snažno kontaminirana ideologijom u čijoj osnovi je bila netrpeljivost prema Drugome, posebno prema islamskom kao Drugome. Bili su to nedodirljivi autoriteti u domaćoj orijentalistici, iako često islam predstavljaju kao vjeru nasilja, srdžbe (Gib, Nicholson, Gabrieli i dr.) sa svim što iz toga proizlazi, i istovremeno su sasvim neadekvatno "prenosili" arapske književne tekstove u svoje jezike, o čemu sam upravo kazivao. Ja sam se na početku akademske karijere zalagao na Međukatedarskim susretima jugoslavenskih arabista (kratko su trajali), a onda i u periodici, za odbacivanje te epigonije, za imanentni pristup arapsko-islamskoj kulturi, za rekanonizaciju djela i td., uvjeravajući kako smo dužni čak i historije književnosti stalno čitati i stalno ih iznova pisati. Znanost i epigonija su nespojivi, valjda je to jasno. Naišao sam na silovit otpor. No, ja sam ostao zauvijek odan toj potrebi za istraživačkom samostalnošću, a na kraju sam doživio i važne satisfakcije: UNESCO je 2013. godine dodijelio mi priznanje za doprinos arapskoj kulturi. Jedna od posljednjih mojih knjiga ("Orijentologija. Univezum sakralnoga teksta", Sarajevo, 2004.) proglašena je najboljim naučnim djelom u BiH za 2007. godinu. U toj knjizi sam čak naslovnom riječju "orijentologija" načinio otklon od pojma "orijentalistika", s obzirom na snažne ideološko-političke konotacije i kontaminacije toga pojma. Dozvolite da istaknem naročitu satisfakciju u svome cjeloživotnom sukobu sa epigonstvom u orijentalistici. Naime, ova knjiga ("Orijentologija...") nedavno je dobila dvije afirmativne recenzije kod uglednog britanskog izdavača Routledge i potpisali smo ugovor o izdavanju te knjige na engleskom jeziku (pod malo izmijenjenim naslovom, ali sa istim sadržajem: "The Poetics of Ancient and Classical Arabic Literature: Orientology").

Kuda vodi velikodušna "donkihoterija" i uzdizanje onih koji se u nas trude ne bi li sastavili povijest islama, a znaju arapski ili, na primjer, njemački i engleski pa su u mogućnosti napisati za kratko vrijeme svoju kompilaciju te povijesti (bez većeg istraživanja) jer radnih predložaka u svijetu (ne samo u arapskom) ima zaista mnogo?

Odgovor na ovo pitanje nužno je povezati s Vašim prethodnim pitanjima i mojim odgovorima. Naime, valja imati u vidu realnost da su orijentalističke studije – s malim izuzecima – bremenite djelima koja su pisali ljudi sa snažnim ideološkim opterećenjima prema orijentalnoj, odnosno islamskoj kulturi. Te studije su, naravno, imale utjecaja na pisanje povijesti islama. I tu je nužno vršiti rekanonizaciju. Potrebno je veliko znanje da bi se u tome obilju moglo razlučiti autentično od krivotvorenoga, a to nije u stanju postići kompilacija kao takva. No, da bi se pisala validna povijest uopće (tako i povijest islama), nužno je ovladati metodologijom historiografije, poznavati izvornu građu (u ovom slučaju onu arapsku), a druge vrste građe, ili izvora, na drugim jezicima, treba koristiti tako da se one međusobno sučeljavaju, da se provjeravaju u odnosima jednih prema drugima. Mislim da nije dobro ako historičar piše povijest na temelju dokumenata samo jedne provenijencije jer se tako izlaže, kao znanstvenik, ogromnim rizicima a poznavanje jezika na kojima su dokumenti jest preduvjet za pristup tome zadatku. Ja nisam historičar, ili povjesničar, da bih mogao sasvim kompetentno govoriti o toj znanosti, ali mislim da je svako pisanje povijesti jedna vrsta njene interpretacije, odnosno – jedna vrsta interpretacije činjenica i njihovih međuodnosa, a to je već otvorena opasnost od makar i minimalne subjektivnosti i izlaganja onoj vrsti utjecaja na interpretaciju kojima je izložen svaki subjekt – u skladu s poznatim uvjerenjem kako nema diskursa koji je ideološki sasvim neutralan. Kompilacije nisu ozbiljan intelektualni, pogotovu nisu znanstveno-istraživački rad; one su samo fizički posao...

***Kur'an* je imao presudan utjecaj na cjelokupni razvoj kulture i književnosti u Arapa. Osim na vjersku kontemplaciju, kakav je utjecaj *Kur'ana* na kulturu, a posebno na književnost Bošnjaka, posebno kada je riječ o našem dobu?**

Vaše pitanje zbog ozbiljnosti zahtijeva obiman odgovor i obrazlaganje. Uostalom, upravo spomenuta knjiga "Orijentologija..." posvećena je tome problemu. Pokušat ću odgovoriti u najkraćem.

Cjelokupna orijentalno-islamska kultura, tako i književnost, kreću se u univerzumu toga stožernog, izuzetno moćnoga Teksta. Štaviše, on je na jedinstven način uspio poetički preurediti, u značajnoj mjeri, i pjesništvo koje je zatekao (korpus "Muallaqe" i dr.). Ljudi često pogrešno shvaćaju pojam utjecaja: uglavnom pod njim podrazumijevaju direktan, "vidljiv" utjecaj, u ovom slučaju, recimo, utjecaj *Kur'ana* na stvaranje "pobožnjačke" (uslovno: religijske) književnosti. Bilo je i te vrste utjecaja, naravno, ali suštinski utjecaj

Može zvučati nevjerovatno, ali je istina da je čak i Odsjek za orijentalnu filologiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu pod neprobojnim kadrovskim embargom: godinama već uzalud molim, šaljem dopise, pokušavam čak lobirati, da se objavi konkurs makar za jednog asistenta jer na Katedri za arapski jezik i književnost danas nema nijednog asistenta, dok na nekim odsjecima za evropske jezike i književnosti ima dvostruko više nastavnika nego kod nas. To snažno indicira poziciju moći, evrocentrične arogancije i supremacije, kulturalne diskriminacije i svašta još.

Kur'ana na književnost ispoljio se u jednoj vrsti "poetičke opozicije", kontrarnosti. Naime, *Kur'an* je dokinuo profetsku funkciju pjesništva i time ju je poetički temeljito preuredio jer se, pod njegovim utjecajem, pjesništvo posvetilo više formi nego sadržaju, beskonačnom izumijevanju i usavršavanju formi, tako da je klasična književnost, zapravo, nevjerovatno bogato carstvo lirskih formi. Znatno kasnije, pojavit će se veličanstven korpus sufijske poezije koja iznova stavlja u prvi plan sadržaj pjesništva, i to religijski sadržaj: bijaše to je veliki poetički obrat u tradiciji, što zahtijeva čitavu studiju.

U klasično doba, Bošnjaci su značajno participirali u književnosti na orijentalno-islamskim jezicima, i to upravo u okvirima spomenute poetike koju je kreirao kur'anski tekst. Pošto je islam stigao u naše krajeve u vrijeme kada je – zaslugom otomanske kulturalne imperije – već uveliko afirmirana sufijska poezija, to znači da su se i Bošnjaci suvereno izražavali upravo u toj vrsti lirike. U modernom dobu, pogotovu u suvremenosti, ne vidim izrazit utjecaj *Kur'ana* na književnost Bošnjaka, osim u sporadičnim, gotovo incidentnim slučajevima, pri čemu oduzimam negativne konotacije pojmu "incident".

Ima li uopće interesa u nas za poviješću arapske književnosti s obzirom na našu asimilacijsku sklonost pri upijanju susjedskih poetika ili je ona pisana kao privilegija za izabrane?

Mislim da sam već kazao da je arapska književnost – kako klasična, tako i moderna – pod jednom vrstom embarga kod nas. Pri tome mislim na povijesno predstavljanje te književnosti u formi pisanja historijā književnosti) i na predstavljanje umjetničke produkcije. Uvjeren sam da su te činjenice tragične, bez pretjerivanja. Može zvučati nevjerovatno, ali je istina da je čak i Odsjek za orijentalnu filologiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu pod neprobojnim kadrovskim embargom: godinama već uzalud molim, šaljem dopise, pokušavam čak lobirati, da se objavi konkurs makar za jednog asistenta jer na Katedri za arapski jezik i književnost danas nema nijednog asistenta, dok na nekim

UNESCO je 2013. godine dodijelio mi priznanje za doprinos arapskoj kulturi. Jedna od posljednjih mojih knjiga ("Orijentologija. Univezum sakralnoga teksta", Sarajevo, 2004.) proglašena je najboljim naučnim djelom u BiH za 2007. godinu. U toj knjizi sam čak naslovnom riječju "orijentologija" načinio otklon od pojma "orijentalistika", s obzirom na snažne ideološko-političke konotacije i kontaminacije toga pojma.

odsjecima za evropske jezike i književnosti ima dvostruko više nastavnika nego kod nas. To snažno indicira poziciju moći, evrocentrične arogancije i supremacije, kulturalne diskriminacije i svašta još. Ta činjenica, zastrašujuća za budućnost, uopće se ne dotiče ni naših (ne)odgovornih ljudi niti Arapa koji razbacuju novac kojekuda, i zbog toga sam veoma frustriran.

Orijentalno-islamska, posebno arapska, kultura najuspješnije se izrazila u lirici a već sam kazao da je na Zapadu predstavljena apsolutno neadekvatno i nekompetentno. Danas na Zapadu, na primjer, vlada pomama za Rumijevom "Mesnevijom", a teško je i zamisliti kakva sreća bi bila, koliko bi bila unaprijeđena ta recepcija da se "Mesnevija" prevede u formi makar i nalik na onu izvornu. U susretu tih dviju kultura u povijesti, uvijek su stvarani enormni priraštaji, epohalne vrijednosti, jer kulture imaju jedan "neobičan" dar, čak instinkt – da se uzajamno oplemenjuju, da se kaleme, a ne da se potiru. Ideologije su nešto drugo – ideologije nastoje da ih (zlo)upotrijebe. Uostalom, u tome znamenitom interkulturalnom kontaktu inicirana je evropska renesansa, a ona je ishodište modernoga svijeta. Šta bi svijet bez romantizma, a znamo da se on nadahnjivao kulturnom, duhom Orijenta?! Još da su ga upoznavali kako valja! Šta bi Goethe bez svoga Hafiza a šta bismo mi bez svoga i takvoga Goethea?! Džubran je to što jest zahvaljujući činjenici da su se u njegovome velikom duhu i u vibrantnoj duši susrela ta dva velika sistema vrijednosti. Pa i danas, pogledajte – nisu li najčitaniji oni pisci koji baštine iskustva i "jednog i drugog svijeta": od Karahasana preko Halida Husejnija do Amina Malufa?! Susreti velikih kultura uvijek daju izvanredno pozitivne rezultate. No, mi živimo u doba demonije ekonomije i politike, pa se ulažu ogromna sredstva u doslovno razaranje, u ravnanje sa zemljom orijentalno-islamskoga svijeta, umjesto u prevodilačke centre, u neke Kuće Mudrosti i sl. Čak i kad se navodno ekspertski prilazi toj kulturi, veoma često čini se sve da se ona satanizira, i stoga nije tek tako kazao Said u svome "Orientalismu" kako se danas na Zapadu u mnoštvu koledža i studija tvrdi da je svaka druga riječ u arapskom jeziku vezana za nasilje. Tragične su te predrasude, ta potpuno iracionalna mržnja. Kazao sam već na kadrovski embargo pod kojim je Odsjek za orijentalnu filologiju. Osim toga, ja i moji saradnici arabisti gotovo da nismo u stanju objaviti bilo šta iz arapske književnosti. Štaviše, u nas je još uvijek vidljiva golim okom predratna inercija po kojoj je bilo kakva vezanost za harf osnova za podozrenje, a da bi apsurd bio potpun – to je inercija kolektiviteta, inercija tradicionalnog kulturalnog nepovjerenja. Nema sumnje, islamofobija ubrzano jača na Zapadu (njen "eho" može se registrirati i u BiH), ali jača i talibanizacija Bliskog istoga; i jedno i drugo, udruženim snagama, vode u sunovrat... Gdje je tu mjesto kulturi?! Mi već prisustvujemo, nažalost, sukobu dva kulturalna kruga. Kakvog smisla ima palestinska "poezija otpora", kakvog smisla ima umjetnost uopće u svijetu nakon skorašnjeg pogroma u Gazzi i gotovo nikakve reakcije toga istog svijeta?! Sistem vrijednosti, principa, humanosti, međunarodnog prava i td. – sve se to temeljito razara.

Na sceni je jedna nova percepcija, to jest, da je islam religija pravde i vjere, a kršćanstvo da je religija ljubavi i praštanja

(prema Bogu, bližnjima i neprijateljima), a židovstvo da je religija nade i očekivanja. Zašto sve nije prožeto "Jednim" i zašto se isti predikati ne pripisuju islamu kada je očito da on to sve sažima u sebi?

Upravo moj prethodni odgovor je uvod u ovo što mi valja kazati u nastavku, u odgovoru na Vaše pitanje. To lijepljenje etiketa na vrlo složene religije, na sisteme – kao na kakve tegle na policama snažno dehumanizirajuće suvremenosti – nema nikakvoga smisla i u osnovi je netačno. To su krajnja pojednostavljena zato da bi se lahko manipulirano i jednim i drugim i trećim. Nijedna religija ne može se svesti samo na to što rekoste. Znameniti britanski orijentalist Nicholson, na primjer, tvrdi upravo tako – da je kršćanstvo religija ljubavi i praštanja a da je Allah bog mržnje i bijesa. On falsificira činjenicu da svako poglavlje u *Kur'anu* započinje invokacijom "U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga"; da svaki musliman neizostavno tim riječima započinje svaki svoj posao; da Allah eksplicite kaže kako je u stanju oprostiti svaki grijeh osim višeboštva; čak veli na nekoliko mjesta kako je Samome Sebi propisao milost i td. U osnovi kršćanstva jest praštanje i ljubav, ali su u ime kršćanstva i pod njegovim znamenjem nemilosrdno uništene čitave kulture širom Planete; muslimani se danas na Bliskom istoku međusobno uništavaju do istrjebljenja i na taj način čine nasilje nad samom biti islama, a pogledajte šta rade Židovi s Palestincima... U Džehennemu ili u Paklu bit će prevelika gužva, zaista, a rajski perivoji bit će poluprazni. Svaka od navedenih religija ima sve te "komponente" koje se, kako rekoste, pripisuju samo jednoj od njih, kao njihova odlika, ali istovremeno pripadnici svake od njih bili su ili jesu svojom praksom, velikim dijelom, u dramatičnom sukobu s načelima vlastite vjere. O *Kur'anu* znam dosta pa na temelju toga zaključujem bez dvojbe: Poslije sedžde, najviši čin pobožnosti (ibadeta) jest dobro djelo učinjeno bezinteresno.

Poznato Vam je poimanje islama u povijesti. Kakvo je ono danas?

Osnovni problem islama *danas i ovdje* jest njegovo ne/razumijevanje moderniteta. Najveću odgovornost za to snosi njegova institucijska ulema koja nije u stanju odvažno kročiti u moderno doba nego su nepokolebljivo okrenuti dubokoj prošlosti – sve do prve ili druge generacije muslimana koje situiraju kao bespogovorne uzore u doslovnom smislu. To je bit selefizma koji je u islamskom svijetu vrlo snažan. Dakle, uopćeno gledano, islam je danas u teškoj stagnaciji; muslimanske zemlje su neproduktivni i u osnovi servilni konzumenti zapadnjačke tehnologije, posvećeni (tamo gdje su bogati) podizanju faraonskih projekata vlastitim sujetama... Zasad je Turska u tome izvrstan izuzetak. Islamu je nužna reinterpretacija u modernome dobu, demaskiranje dominantnog ulemanskoga konzervativizma (čast izuzecima!). Pod reinterpretacijom ne mislim na dogmatska pitanja, već valja iznova otkrivati ono što je u islamu zapravo jasno onome ko želi ispravno gledati a to je njegova kontekstualizacija u vremenu. On je bio u početku, a takav bi trebao biti i danas, bitan dio suvremenosti u smislu da nju u nekim aspektima prima, ali i da je istovremeno kreira...

Prevodili ste pjesme s arapskog već zarana (od 1973.) i priče (od 1975.) S čime se problematski suočavate u tom poslu što se tiče metrike, semantike, harmonije, ritma, slovopisa, frazeologije, onog fonetskog i fonološkog, akcenatskog, leksikološkog, koloritsko slikovitog (figurativnog), morfološkog i sintaksičkog?

Pitanje je vrlo složeno, odnosno ono zahtijeva čitavu elaboraciju, ali ću nastojati da odgovor sažmem na sljedeći način.

Svaki valjan prijevod je kreacija, i ja mislim da bi bolje bilo, kada je riječ o umjetničkoj književnosti, koristiti termin "prijenos" nego "prijevod". Prevoditelj (ostat ću uz tu riječ jer smo navikli na nju) mora osjetiti gdje, odnosno čime pulsira umjetničko djelo kao estetsko i da to *prenese* ne samo u svoj jezik nego u svoju kulturu, jer je ovaj drugi nivo mnogo viši. Nije isto prevoditi, recimo modernu arapsku poeziju koja ima "relaksiranu" formu, slobodan stih, i klasičnu poeziju koja je nastajala u nevjerovatnoj i neprenosivoj strogosti arapske metrike koja je kvantitativna, dok je naša kvalitativna: svaki klasični bejt ima tačno određen broj otvorenih i zatvorenih slogova koji, u tačno određenom broju, grade određeni metar i td. Na drugoj strani, nije isto prevoditi, recimo, modernu arap-

Jedan ste od rijetkih bošnjačkih intelektualaca koji ne oklijeva javno iznositi svoje mišljenje o dnevno-političkim problemima. Možete li nam ocrtati stanje duha bošnjačkih intelektualaca nakon zadnjeg rata? Jesmo li zanijemili?

Možda ću biti odveć pesimističan, ali valja biti realan. Duh onog "staleža" u BiH koji bi htio da se zove intelektualcima je toliko jadan i čemeran da je dostojan istinskog prezira. Situacija u BiH je vrlo, vrlo teška, u svijetu stvari ne idu kako valja, a ti ljudi su se zavukli u zavjetrinu, ili su uprtili ruksake na leđa pa jurcaju za honorarima. Ne reagiraju ni na šta. To je zaista bijedno! Udavi nas birokratija i oportunizam. Akademska zajednica se tragično birokratizirala. Time ta sorta hermafrodita pokazuje da, zapravo, nisu intelektualci: osnovno svojstvo intelektualca jest da nepristrasno, u skladu sa svojim obrazovanjem i savješću, djeluje kao korektiv društva. Obrazovan čovjek nije isto što i intelektualac; može neko biti akademik, ali ne mora biti istovremeno i intelektualac. Meni znaju katkad progovoriti iz toga "klase samoživih" zašto tako često reagiram javno kad nema fajde od toga. Ja velim da, između ostaloga, intelektualac mora ostati u skladu s vlastitim bićem, a to znači reagirati čak i onda kada zna da neće biti neke fajde.

sku prozu i "Hiljadu i jednu noć". Ovo djelo – uzet ću ga kao primjer jer ono u svakom pogledu jest nešto izuzetno – prevodio sam s arapskog jezika s kraja 15. stoljeća. Dakle, to je vrlo star jezik, potežak i za Arapina. Na hiljadama stranica toga teksta (takav je bio klasični arapski jezik) nema ni jednog interpunkcijskog znaka (tačke, zareza...), novog reda, a to pismo inače ne poznaje velika i mala slova... Nevjerovatan je napor koji djelo zahtijeva od prevoditelja. Poslije nekog vremena, da se našalim, prevoditelj počne trzati nogama u snu, s malim izgledima da mu to ikada prestane. Možda je to jedan od razloga zašto, na primjer, čak i velika ruska kultura do sada ima samo jedan prijevod "Noći" (Salje, 1939) iako je upravo on gotovo neupotrebljiv, a na našim jezicima, ovdje, do moga prijevoda, nije bilo nijednog prijevoda integralnog teksta izravno sa arapskog jezika...

Preveli ste orijentalnu pripovjedačku "fresku" "Hiljadu i jedna noć" koja je asimilirala poučne izabrane priče iz mnogih tradicija, a knjiga definitivni oblik poprima u 15.-16. stoljeću (nakon 5 stoljeća njenog začetka). Čemu zahvaljujemo njen opstanak do naših dana? Je li to zbog poučnosti ili bajkovitosti? Kako to da ni jedno od toga ne zastarijeva? U čemu se sastoji univerzalizam te knjige?

Ja bih taj monument književnosti nazvao "arabeskom", u skladu s mojim uvjerenjem da je poetika arabeske u osnovi svih orijentalno-islamskih umjetnosti, posebno književnosti, čak i *Kur'ana* koga ne smatram umjetničkim djelom, ali ga smatram tekstom koji maestralno koristi iskustva književnosti i istovremeno ih silno unapređuje. Preporučio bih čitateljima da pročitaju briljantan Borgesov tekst "Prevodioci Hiljadu i jedne noći" kako bi vidjeli u čemu on pronalazi njenu ljepotu.

"Noći" su sabrale naracijska iskustva većine znamenitih antičkih kultura: njena forma potječe iz antičke indijske književnosti na sanskritu; sabrala je najbolja iskustva perzijske kulture na njenome sjajnome "pahlavi platou" (u predislamskom iranskome dobu), a potom je stotinama godina sabirala naracijska i kulturalna iskustva u islamskom halifatu sve dok nije sačinjena njena konačna redakcija u Egiptu krajem 15, odnosno početkom 16. stoljeća. Pri tome treba imati u vidu da je živjela u usmenoj predaji a upravo to je najbolji način da se stalno obogaćuje i da ubaštini sva ta golema iskustva.

Vrlo teško je dati jednostavan odgovor na pitanje otkud "Noćima" popularnost do današnjih dana. Štaviše, ona postaje sve popularnijom, jer mislim da danas nije moguće na Zapadu zamisliti naratologiju bez ovoga djela. Nije naodmet upozoriti da na Istoku "Noći" nemaju popularnost kao na Zapadu, i to je još jedan efektan dokaz kako su kulture blagodarne u uzajamnom otkrivanju, o čemu sam već kazivao ponešto. Zapadna kultura je očarana prije svega izvrsnim Šeherzadinim naracijskim moćima, ali i činjenicom da se u njenome naracijskom univerzumu tako spretno susreće ono što mi nazivamo realnim i nadrealnim, ljudske i nadnaravne sile. Naprosto, to je svijet u kome je nebo mnogo bliže zemlji nego što je to na Zapadu, a upravo o toj približenosti Zapad snatri...

Što nam poručuje "mudrica" Šeherezada. Ljubavnu strategiju spasa, političnost, bajkovitost ili pak perfidnu ljubavnu igru?

Sve to što ste kazali, ali i ono što sam maločas naveo! To djelo je čitav univerzum. U Sarajevu je prije koju godinu odbranjen jedan magistarski rad o tome kako su "Noći" gotovo monstruozno djelo muškog šovinizma i okrutnosti, orijentalskog, odnosno arapskog odnosa prema ženi kao robi stvorenoj samo za nasladu i/ili zlostavljanje, i td. Magistrica navodi – kao crvenu nit svoga djela – da je žena u "Noćima" čudovišno predstavljena. Onome ko nije pročitao to djelo, ili ga ne umije interpretirati već se oslanja na takva "naučna" učitavanja, zgadit će se i to djelo i svijet koji jest u njemu. Na taj tekst reagirao sam vrlo oštro (*Novi Izraz*, 45-46, juli-decembar 2009). Možda je zgodno da upravo u kontekstu Vašeg pitanja izvučem jednu od poanti ovoga djela a potencirao sam je u svojoj spomenutoj reakciji.

"Noći" su monumentalni spomenik Ženi; to je literarni Tadžmahal. U okvirnoj priči (dakle, u poanti djela), Šeherzada (Žena) spašava Svijet svojom mudrošću, obrazovanošću, spretnošću, odanošću (pazite na te kvalitete!) i uspješno kroti opaku narav Muškarca (cara Šahrijara). Ta muška prijetnja svijetu susprezana je iz noći u noć, veoma dugo, da bi najzad, ne nasilno već svim onim čudesnim sredstvima Ženine mudrosti i ženstvene mehkoće, bila zauvijek ukroćena, da bi okrutni car Šahrijar neopozivo stavio svoj mač u korice. To je Šeherzada, odnosno to je jedna od glavnih poruka djela. Feministice bi morale afirmirati djelo a ne blatiti ga ovako kako je učinila ova sarajevska feministica.

Bavili ste se i semiotikom prostora u Kur'anskom tekstu. Moj profesor, akademik Ante Stamać (prevodilac "Priručnika semiotike" od Winfrieda Notha), rekao mi je jednom zgodom da je svako takvo djelo zapravo svojevrsna povijest svijeta. Da li "znakoslovlje", kako on prevodi (u širem poimanju – proučavanje znakovnih sustava), može to biti? Zapravo, pitanje glasi – što je to semiotika u sakralnom tekstu?

O semiotici prostora u kur'anskome tekstu pisao sam malo, nastojeći sugerirati i takav pristup *Kur'anu*. Ja vje-

rujem, zapravo, da treba prevladavati tradicionalne egzegetske pristupe *Kur'anu*. Ne treba ih napuštati, ali moderne metode, u kakve spada, po onome što znam, i semiotika, mogu dati izvanredne rezultate u interpretaciji *Kur'ana*, sakralnih tekstova općenito. Slažem se s akademikom Stamaćem da su sakralni tekstovi zapravo povijest svijeta, a to znači da su izuzetno otvoreni semiotičkom pristupu. Ja sam se malo bavio semiotikom prostora u *Kura'nu* na primjerima grada, sela, naselja, ali je to moguće proširivati gotovo enormno – sve do one znamenite sintagme "Put uspravni" u al-Fatihi. Vrlo često, ti pojmovi u sakralnim tekstovima zalaze u sfere etičkoga (prirodno je to s obzirom na njihovu sakralnost), oni koriste potencijale metaforskih transfera i td. "Put uspravni" je izvanredan semiotički stilem, kao što su semiotički stilemi i grad, selo, naselje i sl. Jedna od specifičnosti semiotike sakralnih tekstova – prema mome mišljenju – zbiva se upravo u onoj "energetskoj tački" u kojoj se povijest svijeta (i hijeropovijest) sakralizira, a to su enormno velika oneobičavanja u odnosu na "realni svijet", njegovu "geografiju" i semiotiku. Tek predstoje uzbudljiva otkrića u pristupu *Kur'anu* tom metodom i afirmiranjem semiotičke stilistike u tome stožernom tekstu cijelog jednog kulturalnog univerzuma.

Zašto *Kur'an* može biti uzrok podvajanja u islamskom svijetu?

Nije to karakteristično za *Kur'an*. I u drugim religijama je dolazilo do raskola, nastajale su sekte i frakcije, čak su vođeni dugotrajni sektaški ratovi u okvirima iste religije. Riječ o različitim interpretacijama određenih vjerskih postavki i, naročito, ključnih povijesnih događaja u povijesti islama. U islamu je bilo frakcija već od najranijih njegovih dana, ali su one bile efemerne u odnosu na onaj monolit kojim se islam širio u prostoru i u vremenu. No, današnji međumuslimanski sukobi su izuzetno obimni i isto toliko surovi, tako da izgledaju kao da im je cilj potpuno uzajamno uništenje. Mislim na taj kataklizmični sukob šiizma i sunizma u islamskome svijetu. Znate, Iranci su imali vrlo razvijenu kulturu prije nego što su, pod halifom Omerom, islamizirani, tako da ih nikada u povijesti nije napustio taj predislamski osjećaj kulturalne supremacije. Stoga su težili da čak i od islama naprave "vlastitu vjeru" tako što su neke ključne stvari u njoj preinačili u odnosu na ono kako su ih postavili suniti. To je izvor današnje muslimanske kataklizme. Osim toga, u te vjerske sektaške konfrontacije upliće se politika, tako da je politika u funkciji sektašenja, i obrnuto, a ništa ne može rezultirati tako surovim neprijateljstvima kao ta vrsta upotrebe vjere i politike. Smatram prirodnim da u svakoj religiji postoje sekte, mezhebi, različite interpretacije – to je tako ljudski! – ali to postaje neljudski i "nevjerski" onoga časa kada se pređe u isključivosti one vrste u kojoj ljudi preuzimaju Božije ingerencije i sude o ispravnosti tuđeg vjerovanja toliko odvažno da su u stanju bespoštedno ubijati druge, vjerujući, čak, da su na taj način u nekoj vrsti misije. O razlikama se mogu voditi filozofske, akademske, teološke rasprave, ali se danas muslimani opasuju dinamitom i ulaze u džamije da dignu u zrak i sebe i druge muslimane... To je potpuno pomračenje uma i stravično uniženje vjere! To je tragična zabluda, jer o svačijoj vjeri – i u *Kur'anu* to stoji jasno – sudi samo Bog! Meni je nepojmljivo kako ljudi – pojedinci, narodi ili grupe – ne mogu sjediti mirno jedni uz druge u različitim vjerskim uvjerenjima uzdajući se u Božiji sud o njihovoj vjeri i znajući da ne smiju uzurpirati Njegove ingerencije jer je već i to jedna vrsta širka, ili kompeticije.

Kako ste "dženet" doživjeli kao Kur'ansku metaforu?

O tome sam objavio čitav jedan znanstveni rad. U najkraćem, *Kur'an* je prepun metafora među kojima je Dženet vrlo složena metafora, čak

Palestina je apsolutno jedinstvena pojava u modernome svijetu, u svakom pogledu. Odlika njene moderne književnosti je tzv. "književnost otpora" (adab al-muqāwama). Arapska kultura je inače Kultura Riječi – od prijeislamskog ša'ira ("pjesnika") koji je magijom Riječi komunicirao, kao medij, s metafizičkim silama, preko izvrsne ekspresije Kur'ana pa nadalje, do "poezije otpora". Taj svijet izuzetno vjeruje u moć riječi. Palestinci su narod koji književnom riječju – "poezijom otpora", prije svega – nastoji da istovremeno memorira jedinstveno kolektivno stradanje u modernoj povijesti i da kultivira otpor tome stradanju.

alegorija. Ta "kategorija" metafora nema samo, ili nema u prvome redu, stilsku već naglašeno kognitivnu vrijednost. Ja uopće ne zamišljam Džennet u doslovnom smislu onako kako ga je *Kur'an* opisao. Ako bih ga tako shvatio, onda bih *Kur'an* (u vezi sa Džennetom) uzimao kao deskripciju, bez metaforskih transfera. Međutim, teško je zamisliti (za mene je to i nemoguće) da je "život" na "onome svijetu" puka repriza ovoga svijeta, nekakva njegova replika. Prema "opisima" u *Kur'anu*, zamislite da "tamo" sjedimo u nekoj hladovini, okruženi hurijama, mlađahna posluga nas poslužuje zlatnim peharima, ljuljamo se na ljuljačkama a nadohvat ruke su nam svi plodovi, i td.! Bilo bi to neizmjerno dosadno s obzirom na vječnost! Uostalom, takvo darivanje i nije baš na pretpostavljenom nivou Božanskog Darivanja... Bog je Džennet predstavio oazno zato što je oaza bila tadašnjem beduinu SUMA najviših dobara. Riječ je o kvalitetu, a ne o kvantitetu. Vrijednosti "onoga svijeta" zaista su onostrane, nespoznatljive našim čulima i umom, s onu stranu svih naših iskustava, budući da će to biti, vjerovatno, u nekoj dimenziji koja je nama nepoznata u ovoj egzistenciji, i zato se te vrijednosti predstavljaju, *metaforski*, najvećim vrijednostima ovoga svijeta a prvim muslimanima u Saudijskoj Arabiji, na ondašnjem nivou razvoja i svijesti, svakako je oaza bila najveća suma poželjnih vrijednosti. Neke stvari mogu se "predstaviti" samo metaforama.

U sarajevskom "Oslobođenju" pisali ste o karikaturama Poslanika Muhammeda. Je li to još uvijek uvreda za više od milijardu ljudi ili su se strasti izmjestile?

Karikature Poslanika a. s. bile su i ostale su uvreda. No, one su bile uvertira u mnogo ozbiljnije vrste agresije. Ja nikada ne bih mogao povrijediti, rugati se bilo čijim, bilo kakvim vjerskim uvjerenjima, čak ni totemima, ili onoj situaciji, makar i fikcijskoj, kada Petko cijelim svojim bićem uvjerava Robinsona (neka mi Bog oprosti!) da je Bog Krokodil. Čak i kada nešto nije svetinja u realnosti, ono kao takvo može postojati u čovjekovoj svijesti, odnosno – dio njegove svijesti je posvećen kao sama uzvišenost. Zato nikada se ne smije to povrijediti čovjeku, inače je on spreman na sve. Mogu ne prihvaćati nečija vjerska uvjerenja, u smisli da ih ne dijelimo (naglašavam riječi: ne dijelimo), možemo oponirati jedni drugima, raspravljati, ali, pazite – uvijek valja imati u vidu da se radi o najvišoj sferi intime, o posvećenom dijelu čovjekove svijesti, da je riječ o svetinji u punom značenju te riječi. Sad obratite pažnju na riječi koje ću kazati: Zar je civilizirano, zar je humano rugati se nečijoj svetinji, ma kakva ona bila?! Svetinja i ruganje su apsolutno nepomirljivi; oni su konfliktni na najdramatičniji način! Autori karikatura, urednici medija koji su ih objavljivali i javnost koja je to konzumirala a nije ni na koji način sankcionirala zapravo su na najteži način, na najosjetljivijoj tački, ponižavali (i tu riječ naglašavam, dopustite) cijelu jednu religiju, milijardu i pol ljudi, i na taj način su, u isti mah, ispoljavali spremnost za agresivnost prema toj religiji, odnosno prema njenim sljedbenicima. Bio je to jasan indikator onoga što je uslijedilo.

Na koncu, oni koji provociraju ne bi li tako navodno testirali demokratske standarde muslimana zaista su utihnuli. Čemu crtati karikature kada je dovoljno upaliti TV i pogledati šta muslimani jedni drugima rade u Siriji i Iraku? Jesmo li postali karikatura? Ne čini li Vam se da su se muslimani, u zemljama gdje je cvala islamska civilizacija, vratili u predislamski period, odnosno da su ponovo postali sve ono (plemenski divljaci) iz čega ih je Poslanik islama izveo?

Dobro je da ste mi postavili pitanje upravo na ovaj način jer se ne slažem sasvim s Vašom dijagnozom u vezi sa stanjem u muslimanskom svijetu, i želim to objasniti.

"Karikaturisti" nisu utihnuli nego su svoje ideološke ostrašćenosti prenijeli na drugu razinu i u druge forme. Također, oni nisu crtali karikature Poslanika a. s. zato da bi testirali "demokratske standarde muslimana" već da bi na najgrublji način izrazili prezir prema muslimanima u cijelom svijetu, da bi ih uvrijedili i ponizili, a to je već

U nas je još uvijek vidljiva golim okom predratna inercija po kojoj je bilo kakva vezanost za harf osnova za podozrenje, a da bi apsurd bio potpun – to je inercija kolektiviteta, inercija tradicionalnog kulturalnog nepovjerenja. Nema sumnje, islamofobija ubrzano jača na Zapadu (njen "eho" može se registrirati i u BiH), ali jača i talibanizacija Bliskog istoga; i jedno i drugo, udruženim snagama, vode u sunovrat...

ozbiljan faktor ideološke agresije koja – svjedoci smo ovih godina – očito prerasta u islamofobiju širom svijeta. Karikature su tek inicijacija i indikator.

Upravo u vezi s tim treba posmatrati i aktualna zbivanja u muslimanskom svijetu. Taj svijet jest prespavao dobar dio povijesti; on jest u stanju strašne stagnacije (izuzimajući Tursku); zapanjujuće je s koliko strasti se međusobno ubijaju šiiti i suniti, pa onda unutar te opće podjele čitav niz frakcija i milicija... Sve je to zaista pravi užas. I surovost koju pri svemu tome iskazuju jedni prema drugima, i prema trećima, za svaku je osudu, ali – znano je dobro da su uvijek najsuroviji ratovi koji se vode pod vjerskim uvjerenjima i motivacijom.

Međutim! Zapadne zemlje vrlo brzo i jednostavno formiraju moćne vojne koalicije da bi temeljito razorile muslimanske zemlje na Bliskom istoku, u Sjevernoj Africi i td. Pri tome imaju lažni izgovor o uvođenju (zapadnjačke) demokracije u te zemlje, a zapravo je riječ o korporacijskim ovladavanjima energetskim resursima. Poanta je u sljedećem.

Zapadne koalicije misle da mogu jednostavno demontirati neki režim (Saddama, al-Asada, Gadafija), ali uopće ne vode računa o tome što oni ne demo-

ntiraju režim već razaraju vrlo složena DRUŠTVA, ne poznavajući mehanizme na kojima ona stotinama godina funkcioniraju. Pri tome se trude (upravo ti "potomci" "karikaturista"!) da maksimalno ponize narode kojima razaraju cijele kulture, da ih uvrijede urinirajući po Mushafima, konstruirajući sve užase Abu Graiba i ko zna šta sve još. Arapski svijet je dugo bio kolonija i nije bilo takvih problema kao sada zato što se sada temeljito razaraju njihova društva i kulture, naročito zato što se ponižavaju i vrijeđaju do čudovišnih razmjera. Zbog toga se sada odjednom pojavljuju na Bliskom istoku u žiži javnosti vjerske skupine i narodi za koje nikada velik dio svijeta nije ni čuo, jer su bili naučili, stotinama godina, da mirno žive jedni s drugima... Sada se stvaraju "odbrambena tijela" tome općem pogromu i poniženju. Užas je počeo uništavanjem Iraka zato da bi, kobajagi, raketama zaveli demokraciju, a uopće nisu bili svjesni šta razaraju. Da zaključim, muslimanski svijet jest u fazi totalnog međusobnog rata, i to je ono što na prvi pogled vidimo, ali je zlo sjeme posijano najprije besprizorno ponižavajućim odnosnom prema Palestini a potom i potpuno neadekvatnim pristupom zemalja Zapada toj regiji izuzetno složene povijesti, multietničkih i multireligijskih društava koja su iznjedrila i same religije.

S obzirom na Vaš znanstveni (prije svega književno povijesni i kritički) ugled, te slijedom toga i utjecajnosti u društvu, niste se libili suprotstaviti i replicirati, u oblandi jednostavnijeg diskursa, onima koji su angažirano polemizirali, ali bi pritom nemušto srozavali književni milje u političke i dnevne svrhe, one koje ugađaju publici na nacionalnom, odnosno širem, upitnom, poimanju cjelovitosti BiH. Niste štedili ni Islamsku zajednicu za vrijeme Mustafe ef. Cerića.

Možda je posrijedi moj intelektualni ili "akademski tersluk". Šalu nastranu, od asistentskih dana do danas vodio sam javne polemike o nekim vrlo važnim stvarima. Kao asistent u Prištini, na primjer, javno sam zagovarao rekanonizaciju tzv. temeljnih djela u orijentalistici budući da su snažno, u

Osnovni problem islama *danas* i *ovdje* jest njegovo ne/razumijevanje moderniteta. Najveću odgovornost za to snosi njegova institucijska ulema koja nije u stanju odvažno kročiti u moderno doba nego su nepokolebljivo okrenuti dubokoj prošlosti – sve do prve ili druge generacije muslimana koje situiraju kao bespogovorne uzore u doslovnom smislu. To je bit selefizma koji je u islamskom svijetu vrlo snažan. Dakle, uopćeno gledano, islam je danas u teškoj stagnaciji; muslimanske zemlje su neproduktivni i u osnovi servilni konzumenti zapadnjačke tehnologije, posvećeni (tamo gdje su bogati) podizanju faraonskih projekata vlastitim sujetama... Zasad je Turska u tome izvrstan izuzetak.

većini, kontaminirana evrocentrizmom kao ideologiziranom znanošću koja svaku kulturu smatra inferiornom ukoliko se razlikuje od evropske. Tada još uvijek Said nije bio napisao svoj "Orientalism". Ja sam kao asistent, bez ikakvog zaleđa, rizikovao da nikada ne doktoriram jer sam to mogao učiniti samo u Beogradu, a tamo je bio utjecajan moj oponent D. Tanasković. Jedna od posljednjih mojih važnijih polemika jest ona koju sam prije nekoliko godina vodio u vezi s recepcijom djela Ive Andrića. No, zanimljivo je da su se s najviše ostrašćenosti javno obrušavali na mene (više na moju personalnost nego na argumente) iz jednog krila Islamske zajednice u BiH. Otuda me je, na primjer, jedan moj drug iz Medrese optuživao u "Oslobođenju" da djelujem – zamislite! – antibošnjački i antiislamski... Glavni urednik lista "Preporod" i neki drugi nositelji važnih funkcija i institucijskih pozicija u IZ javno su me anatemisali. O selefijama da ne govorim. U posljednje vrijeme, šiiti me također markiraju...

Bivšeg reisa Cerića jesam kritizirao (nikada ga nisam vrijeđao) jer je, objektivno, bio na poziciji na koju su usmjereni reflektori javnosti, posebno akademske, intelektualne, a na toj poziciji je uradio mnoštvo pogrešnih stvari, ili nije uradio ono što je trebalo da uradi. Navest ću samo jedan primjer: u vrijeme njegova preduga mandata, u BiH su dobro uhvatile korjena i selefijske i šiitske misije, a to je sjeme koje će jednoga dana tradicionalno tolerantnim Bošnjacima zadati grdne nevolje.

U vezi s mojim javnim angažmanom zanimljivo je da me gotovo istom srčanošću napadaju "i jedni i drugi". Jedan dio IZ u BiH zaista se tako okomio na mene da je to, po riječima jednog bošnjačkog akademika, nacionalna sramota. U dijelu IZ imam i izvrsne prijatelje, ljude koji imaju razumijevanja za moju akciju: Gazina Medresa dala mi je izvrsno odličje, na primjer. S "one druge strane", proskribiraju me kao bošnjačkog nacionalistu, ili kao islamskog fundamentalistu, u onom predratnom značenju, a ja nisam, zaista, ni jedno ni drugo već ljudi vole lijepiti etikete, otkrivajući i braneći time vlastitu poziciju koja je zapravo ideološko krivotvorenje. U polemikama nikada ne vrijeđam sugovornike jer bih time degradirao i samoga sebe. Ukoliko smatram da je rasprava moga oponenta ispod nivoa, onda ne ulazim u dijalog s njim. Gotovo ništa nije dostojno prezira kao primitivizam.

Mislite li da je moguće da uz postojeće građanske pravne institucije (jednoć) *Hadis* zajedno s *Kur'anom* postane osnovni izvor prava ili su Bošnjaci već s obje noge, ali i mišlju, u Europi?

Nije moguće kombinirati tzv. građansko pravo (svjetovno) sa šerijatskim pravom, naprosto zbog toga što svako od njih teži da iz vlastitih pozicija bude na razni reguliranja baš svih aspekata čovjekova individualnog i društvenog života a ne postoji odnos preklapanja između ta dva pravna sistema. No, Vaše

pitanje indicira nešto vrlo važno, a to je pozicija muslimana kao vjernika u društvima gdje objektivno nije realna vladavina šerijatskog prava. Tu je nužno otkloniti neke zablude koje muslimane izvan tzv. islamskoga svijeta uvode u konflikte s društvima u kojima žive. Nije nužno da se u cijelosti i u doslovnome pridržavate šerijatskog prava da biste bili musliman, vjernik. Na primjer, čovjek ne postaje nevjernik ako se ne bori za to da se u društvu u kome živi odsijeca šaka kradljivcu. No, on kao vjernik mora zagovarati neku vrstu sankcije za krađu; ako je odobrava, onda ima ozbiljan problem sa svojom vjerom. Neophodno je razdvajati dogmatske stvari, koje su neupitne, od određenih šerijatskih odredbi. Muslimani treba da znaju, a vrlo često ne znaju, da je islam izuzetno fleksibilna vjera (uvijek izuzimam dogmatske stvari), u smislu da je izrazito kontekstualan. Čak je i *Kur'an* snažno afirmirao instituciju derogacije nekih vlastitih odluka (ne u dogmatskome!), ali ne zato što – zazvučat će ovo blasfemično – Bog nije znao šta će biti pa je dokinuo vlastitu prethodnu odluku nego zato da bi mnoge Svoje odluke i norme kontekstualizirao, da ih u kontekstu učini očiglednima te da bi tako, istovremeno, optimalizirao komunikabilnost Objave. Mnogi muslimani ne razumijevaju to načelo *Kur'ana* koje, izvorno, u biti, čini islam izrazito dinamičnom i fleksibilnom religijom. Najveću odgovornost za to snosi, paradoksalno, institucijska ulema koja, umjesto da bude generator progresa, djeluje bitno konzervacijski, čak retrogradno. Oni su i Poslanika a. s. kojeg *Kur'an* postavlja kao "uzor prekrasni" shvatili doslovno pa je *Hadis* uzet kao krajnje limitirajući faktor, kao *non plus ultra*. Suprotno tome, Poslanika a. s. treba da uzimaju kao uzor u jednom drugom značenju: ne da se bave verbaliziranjem korpusa njegovih riječi (hadiskih zbirki), već da se bave smislom njegove akcije u vremenu, tačnije – Poslanika a. s. treba uzeti kao uzor u tom smislu da muslimani budu avangarda u svome vremenu onako kako je on, sa svojim Drugovima, bio avangarda u svome vremenu. Uvijek: *plus ultra!* To je smisao uzora; on je u kvalitetu, a ne u kvantitetu. U takvome shvaćanju, vjera postaje dinamička, a ne konzervirajuća snaga. O tome sam govorio prije godinu dana pred prepunom dvoranom Doma Armije u Sarajevu. Ulema ne treba da se bavi time, na primjer, da li u džamiju kročiti desnom ili lijevom nogom, čak ni hidžab nije utemeljen u *Kur'anu*, već ulema mora biti avangardna. "Žuti ćitab" jest dobar kao sinonim za vrijednost tradicije, ali mi je neizmjerno drag miris tek odštampane knjige... Da zaključim: musliman može vrlo komotno živjeti kao vjernik u zapadnjačkim građanskim pravnim sistemima.

U Hrvatskoj se krajem sedamdesetih prevodila suvremena palestinska poezija (zagrebačko "Oko"). Ima li ta poezija još uvijek neki potresni učinak ili ju je posve zamijenila živa i zastrašujuća "slika"?

Palestina je apsolutno jedinstvena pojava u modernome svijetu, u svakom pogledu. Odlika njene moderne književnosti je tzv. "književnost otpora" (adab al-muqāwama). Arapska kultura je inače Kultura Riječi – od prijeislamskog ša'ira ("pjesnika") koji je magijom Riječi komunicirao, kao medij, s metafizičkim silama, preko izvrsne ekspresije *Kur'ana* pa nadalje, do "poezije otpora". Taj svijet izuzetno vjeruje u moć riječi. Palestinci su narod koji književnom riječju – "poezijom otpora", prije svega – nastoji da istovremeno memorira jedinstveno kolektivno stradanje u modernoj povijesti i da kultivira otpor tome stradanju. Ta vrsta poezije je, također, nešto sasvim posebno u arapskoj književnosti općenito. Ljetos je moj saradnik na oblasti arapska književnost, Mirza Sarajkić, odbranio doktorsku disertaciju pod naslovom "Poetika palestinske *poezije otpora* u djelu Mahmuda Derviša". Derviš je najpoznatiji palestinski pjesnik i tako je dobar da bi, vjerujem, da nije Palestinac dobio Nobelovu nagradu za književnost. Ja sam svojevremeno pokušao – u prostoru bivše Jugoslavije – promovirati tu poeziju, pa sam, prije tridesetak godina, sačinio izbor i prijevod pjesama Mahmuda Derviša (Kruševac, 1984.), ali je zbirka prošla prilično nezapaženo. U mome Sarajevu nisu htjeli tada ni da čuju za objavljivanje te zbirke, jednako kao ni za objavljivanje izvrsnog romana Palestinca Ibrahima Džebre (ovaj drugi objavljen je u ratnom Sarajevu, ali bi bilo veoma dobro da doživi pravo, poratno izdanje). Ta književnost je pod embargom, kao što sam već istaknuo, čak i u zemljama bivše Jugoslavije. Tek 2008. godine uspio sam izdejstvovati da ovaj znameniti pjesnik dođe na "Sarajevske dane poezije" i prilikom uručivanja nagrade "Bosanski stećak" istakao sam kako i Derviš i Sarajevo imaju višak identiteta. Umro je iste te godine. Palestina je logor; taj narod, njegovo dostojanstvo i njegova književnost su pod najdužom opsadom u povijesti modernoga svijeta...

U tome znamenitom interkulturalnom kontaktu inicirana je evropska renesansa, a ona je ishodište modernoga svijeta. Šta bi svijet bez romantizma, a znamo da se on nadahnjivao kulturnom, duhom Orijenta?! Još da su ga upoznavali kako valja! Šta bi Goethe bez svoga Hafiza a šta bismo mi bez svoga i takvoga Goethea?! Džubran je to što jest zahvaljujući činjenici da su se u njegovome velikom duhu i u vibrantnoj duši susrela ta dva velika sistema vrijednosti. Pa i danas, pogledajte – nisu li najčitaniji oni pisci koji baštine iskustva i "jednog i drugog svijeta": od Karahasana preko Halida Husejnija do Amina Malufa?! Susreti velikih kultura uvijek daju izvanredno pozitivne rezultate.

Gdje i kada se desio taj famozni poetički obrat u arapskoj književnosti o kojem ste pisali u časopisu "Odjek"?

Do sredine 20. stoljeća arapska književnost je bila izrazito tradicionalistička, tačnije – epoha neoklasicizma trajala je sve dotle. Stotinama godina, ili barem od srednjeg vijeka, književnici su živjeli u uvjerenju da je stvaranje isklju-

čivo Božija inherencija te da pisci samo izumijevaju (ibdā') u okvirima već stvorenoga, da su dužni podražavati već kanonizirana djela u tradiciji. Bijaše to preduga strahovlada induktivne, normativne poetike. No, intenzivnijim kontaktima sa zapadnjačkom književnom tradicijom, i sa ruskom, dabome, neki književnici se odvažno odlučuju da težište sa poetičkog *kako* prebace na poetičko *šta*: da filotehničku poeziju potiskuju angažiranom poezijom koja će avangardno izražavati vlastito vrijeme. To je već veliki obrat jer se induktivna poetika zamjenjuje deduktivnom. Takozvani novi književnici uvode u vrijednosni sistem poetički postulat koji nazivaju "umjetnička iskrenost" (al-sidq al-fannī) upravo u značenju umjetničkog izražavanja vlastitoga vremena i vlastite subjektivnosti. Značajnu ulogu u tome su odigrale egipatske književne grupe Dīwān i Apolo, ali je ključnu ulogu odigrao mahdžer, kako se zvala poetički unisona grupa arapske književne emigracije u SAD između dva svjetska rata. Na čelu te grupe bio je Halil Džubran o kome naša javnost zna ponešto, a najbolji prozaist mahdžera i književni kritičar koji je eksplicirao poetiku mahdžera bijaše Mihail Nuajma (Libanonac kao i Džubran). Nuajma se prije odlaska u SAD školovao u Rusiji i bio je očaran prozom ruskog realizma, a umjetnička proza bijaše vrlo deficitarna u arapskoj književnoj tradiciji. Prve pjesme u slobodnom stihu u arapskoj književnosti napisala je iračka pjesnikinja Nāzik al-Malāika 1948. godine i irački pjesnik al-Bayyātī (iste godine). Nama to može izgledati – danas i ovdje – čudno, ali je bilo ravno herezi to uvođenje slobodnoga stiha u filotehničku poetsku tradiciju. Radove književnika mahdžera uglavnom nisu htjeli objavljivati na Bliskom istoku, ali su ovi književnici, srećom, imali organiziranu vlastitu izdavačku djelatnost na arapskom jeziku u SAD (u periodu između dva svjetska rata, u SAD je, s povremenim prekidima, izlazilo tridesetak glasila na arapskom jeziku).

Je li moguća, u perspektivi povijesnih lomova, bošnjačka država?

Nadam se da nije moguća. I ne želim da bude moguća. U vrijeme agresije na BiH, jedan od ciljeva bio je da se Bošnjaci satjeraju u jednu enklavu i da im se ponudi tzv. fildžan-država. Bilo je tih ideja i ozbiljnih ponuda. Međutim, to je strašna zamka i dobro je da na nju nisu nasjeli glavni protagonisti bošnjačke politike u to vrijeme. Činjenica je, naime, da bi to bila evropska Gazza u kojoj bi patili Bošnjaci, ali bi i ekstremizam jačao kao realna prijetnja Evropi. To bi bilo potpuno i višestruko pogrešno. Ne treba biti nikakve sumnje u to da nema Bosne i Hercegovine bez Bošnjaka, niti Bošnjaci mogu opstati bez okvira Bosne i Hercegovine. U tome jest poanta. To znači da su Bošnjaci državotvoran politički subjekt koji se nastojao (i još se nastoji) eliminirati kao takav. Istovremeno, imamo politički neosviještene ili zlonamjerne subjekte među Bošnjacima koji forsiraju upravo taj smjer: zamjenu državnih institucija nacionalnim bošnjačkim, a upravo to ide naruku razbijačima BiH. Bivši reis, na primjer, marljivo je radio na tome jer se, s pozicije reisa, uporno predstavljao kao suveren i posvećen zagovornik bošnjačkih nacionalnih interesa, što vodi, u krajnjem, ka svođenju Bošnjaka na folklorni vjerski element, lišen političkog subjektiviteta. Uostalom, Bošnjaci su tradicionalno i povijesno kosmopolitski orijentirani, i upravo zahvaljujući tome uspjeli su opstati ovdje.

U čemu se sastoji buntovna narav Halila Džubrana (kako piše kritika) kad je on prije svega sentimentalni pjesnik ljubavi prema ženi i životu, a pisalo se i o njegovom evropskom romantizmu?

O poetici Halila Džubrana i njegovih suvremenika u SAD odbranio sam doktorsku disertaciju (obavljena pod naslovom "Poetika arapske književnosti u SAD", Sarajevo, 1997). Džubran je izvrstan pisac koga sam svojevremeno, još prije rata, promovirao u Hrvatskoj (u izdanjima Grafičkog zavoda Hrvatske) a i poslije rata – kod riječkog izdavača "Leo Commerce". To je jedan od onih gorostasnih pisaca koji su na najbolji način sinkretizirali književna iskustva arapskog Orijenta i Zapada.

Vaše pitanje je vrlo duga tema, ali u najkraćem odgovor glasi ovako. U Džubranovom djelu dominira poetika romantizma, premda ima i elemenata simbolizma, jer je u arapskoj književnosti kasnio "odjek" tih evropskih književnih epoha. On jest izuzetno liričan pjesnik, umjetnički predan i ljubavi prema ženi (iako je imao gorko lično iskustvo neuzvraćene ljubavi, čak uvrede, jer je jedna žena u SAD, koju je silno volio, uvrijedila ga na rasnoj osnovi), posvećen poniženima i uvrijeđenima općenito. To je naprosto pjenušava lirska proza koja čitaoce osvaja.

No, Džubran je bio zaista veliki buntovnik. On je to prije svega u poetičkom smislu jer je u arapsku književnost unosio velike poetičke novine, pod utjecajem engleskih romantičara, a posebno pod utjecajem W. Whitmana, i to u vrijeme kada je arapskim svijetom carevao kruti klasicizam. Istovremeno, on je bio iskreni, angažirani pobunjenik protiv Crkve kao institucije (Džubran je bio kršćanin Maronit) jer je osuđivao kler zbog izrabljivanja naroda, a pri tome je bio veliki vjernik. Zagovarao je individualnu spoznaju, pa je bio pod snažnim utjecajem američkog konkordskog transcendentalizma i R. V. Emersona. Treba znati da su neka njegova djela, na poticaj Crkve, javno spaljivana na trgovima u njegovom rodnom Libanonu, u Bejrutu.

Sad nešto posve pitalački drugo. U Hrvatskoj se neprestano "duma" i domišlja čiji je Andrić pisac? Što Vi mislite, je li on pisac "trojak" (srpski, hrvatski i bosanski) ili je samo tipično bosanski, ili ga treba sagledavati u sklopu neke tetralogije kao evropskog pisca?

O Andriću su me pitali mnoštvo puta, često i iz svijeta. O tome sam pisao u više navrata. Jedan od posljednjih značajnih mojih tekstova o tome je polemika sa Ivanom Lovrenovićem, koja je vođena na stranicama *Oslobođenja* (jula 2009; taj tekst nalazi se i u knjizi "Ogledi o književnosti", Sarajevo, 2013). Iako Vaše pitanje ne sugerira "potragu" za mojim sudom vrijednosti o djelu Ive Andrića, reći ću u najkraćem, znajući da su pojednostavljena uvijek rizična, da je Andrić veliki majstor u književnosti, ali je njegovo djelo u značajnoj mjeri i ideološki "kontaminirano"; ono je u diskursu saidovskog orijentalizma, pa se ni svojatanja ili odguravanja Andrića ne mogu sasvim odvojiti od toga.

Ja smatram da je to etnocentrično svojatanje pisaca općenito pogrešno, neinherentno književnosti kao umjetnosti, i ono je u funkciji argumentiranja nacionalnog identiteta nečim što je izrazito nadnacionalno – kao što jest umjetnost. Neprihvatljivo je jer je neimanentno "sortirati", ili stavljati u neke nacionalne "pretince" pisce na osnovu toga gdje su rođeni, gdje su odrasli, naročito po tome za koju naciju su se deklarirali i td. U vezi sa odvajanjem djela od autorove personalnosti i njegovim stasanjem u mit, Kafka je dobro kazao da pisac tek poslije smrti razvija se na svoj način. U etnocentričnom prisvajanju pisaca, pogotovu kod nas gdje su jezici tako slični! – brkaju se dvije različite vrste činjenica: jedna stvar je gdje je pisac rođen i koje nacionalnosti je po rodnome listu, a druga stvar je njegova poetika koja se nipošto ne mora preklapati s nacionalnim granicama. Štaviše, te dvije "činjenice" djeluju u suprotnim smjerovima: etnocentrično argumentiranje i prisvajanje jest bitno redukcionističko, a umjetnički opus (okanite se rodnog lista, to je druga činjenica!), naročito onaj veliki, bitno je univerzalistički; čak je njegov značaj u velikoj mjeri srazmjeran toj univerzalnosti. Mi se možemo ponositi što je neki pisac, kao personalnost, rođen kod nas, ili je "naše gore list", ali je *njegovo djelo* neumitno nadpersonalna, nadnacionalna, čak internacionalna vrijednost. Dakle, Andrić – a pod tim mislim na njegov opus, pazite! – jest "svojina" svih nas.

Čiji je onda Meša Selimović i kako bi se deklarirao poslije ovog zadnjeg rata? Budući, njegova je tematika neupitno bošnjačko teološka – barem kada je riječ o "Dervišu i smrti"?

Evo, upravo "slučaj" Meše Selimovića dovodi ovo pitanje do apsurda. Ključna riječ u Vašem pitanju je *deklarirati*. Meša Selimović se, kao građanin, kao osoba, deklarirao kao srpski pisac, pismom upućenom SANU. Nije bitno da li je to učinio u afektu, zbog nekih frustracija u Sarajevu, ili zbog općinjenosti drugom nacijom. To je nevažno. Koga briga za Mešino pismo! E, o tome brinu oni koji nastoje pokazati kako su oni, navodno, "supernacija", kako im pripadaju ili im se priklanjaju veliki pisci, kako čak izražavaju svijest o tome da su muslimani poturčeni Srbi, i td. Riječ je o jednom vrlo rigidnom ideološkom, čak političkom pristupu. To je čista zloupotreba umjetnosti. Selimovićev *opus* ne može opredijeliti njegovo (personalno) pismo – ono je irelevantno za taj opus kao umjetnost – već je bitan njegov jezik, motivika, naročito njegova poetika i td. Dakle, personalno deklariranje je jedna stvar, a sasvim druga stvar je poetičko pripadanje i poetološko tumačenje. Da bi apsurd bio potpun treba reći sljedeće.

Selimovićevo deklariranje, kako ga nazvaste, može se tumačiti njegovim različitim personalnim motivima. To može biti politički ili neki drugi hir, može biti izraz krajnje samoživosti (Kusturica!), i td. Pisac ne mora biti znanstvenik u oblasti književnosti, ali je u znanstvenom smislu tragedija, ili apsurd, da najviša znanstvena institucija (SANU) nije svjesna šta je personalnost pisca a šta njegov opus, i šta s njihovim svrstavanjima. Time ta (znanstvena?!) institucija otkriva da je zapravo potpuno ideologizirana.

I opet nešto pitalački drugo. Što podrazumijeva naslov Vašeg članka "Kolektivna odgovornost za genocid"?

Hvala Vam za ovo pitanje jer je ono važno i složeno a ljudi su ga pojednostavili i sveli na *ili-ili*. Osim toga, pružate mi priliku ovim pitanjem da pojasnim vlastiti stav u vezi sa tzv. problemom "kolektivne odgovornosti" za genocid. Naime, danas svijet, pogotovu onaj pravnički, ali i politički – s indignacijom reagira na pojam "kolektivna odgovornost za genocid", tvrdeći kako ne postoji tako nešto već se može govoriti, navodno, samo o individualnoj odgovornosti. Zagovornici i jednog i drugog poimanja, ili stava, griješe jer u samoj biti stvari projiciraju neku svoju aprioritičku poziciju koja je neusklađena, neizvedena iz masovnog pomora, odnosno eliminiranja jednoga naroda. Odgovornost za genocid nikada nije kolektivna u tom smislu da su ga baš svi pripadnici jednoga naroda vršili nad nekim drugim narodom, ili etničkom zajednicom kao takvom. Uvijek ima izuzetaka, manje ili više, a dovoljno ih je i samo nekoliko pa da se ne može govoriti o kolektivnoj odgovornosti u apsolutnim kategorijama. Međutim, projicirana zabluda je kada se govori i o tome da postoji samo individualna odgovornost, jer se time falsificira realnost i ona se uvodi u jedan naglašeno ideologijski ili politički diskurs. Pogledajmo, kao primjer, zbi-

vanja u Bosni i Hercegovini devedesetih godina. Srpsko-srbijanski genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini nije kolektivni u apsolutnome, jer ne smije se previdjeti izuzetno pozitivno angažiranje, recimo, Srba Jove Divjaka, Mire Lazovića i znatnog broja drugih. Bilo ih je, itekako.

Na drugoj strani, kako govoriti o individualnoj odgovornosti za genocid kad znamo (čak po presudi Međunarodnog tribunala) da su Bošnjake u BiH uništavale, sistematski, najviše državne organizacije i institucije Srbije: njena Armija (u kojoj je hrlilo ogromno *mnoštvo* ostrašćenih individua-krvoloka), MUP, paravojne organizacije pod pokroviteljstvom državnih organa, predsjednik države, razna ministarstva i td. Dakle, upregnuti su svi mehanizmi države. Zar je to individualno?! Genocid inače ne vrše pojedinci već institucije, čitave države, odnosno njihovi aparati. Dakle, genocid je kolektivan u smislu – da to kažem uvjetno – masovne i organizacijske intersubjetktivnosti. Riječ je neizbježno o određenom kolektivu, čak o sumi udruženih kolektiva koji se nadahnjuju nečim sasvim iracionalnim – u ovom slučaju mitovima, epskom svješću, svakovrsnim falsifikatima povijesti i dr. Nisu odgovorne samo tenkovske posade, na primjer, koje su u koloni tenkova polazile iz Srbije u razaranje Hrvatske već određenu odgovornost svakako nosi i onaj kolektiv koji ih je ispraćao cvijećem i klicanjem. Tenkovska kolona polazila je u akcije u kojima su nastala stravična stratišta Vukovara i Ovčare, a mnoštvo srbijanskih civila obasipali su ih, upravo u toj misiji, cvijećem i ushitom. Gdje je tu individualna odgovornost?! Nije dovoljno izmaknuti se i reći da ne snosim odgovornost za istrjebljenje jednog naroda koje vrše moji sunarodnici već sam, da ne bih bio odgovoran, dužan pružiti odgovarajući otpor tako masovnom i zastrašujućem zločinu kakav jest genocid. Ja govorim o suštoj stvarnosti a ne o njenoj interpretaciji pravničkim ujdurmama. Inače, to je dramatično brkanje različitih razina stvarnostī, izdignuto na odveć opasne razine upravo kolektivitētā.

Što je to bošnjački nacionalizam? Gledam to iz hrvatske i srpske perspektive gdje ta pojava više ne izaziva nikakvu sablazan.

Djelomično sam odgovorio na ovo pitanje u prethodnom izlaganju, ali ću rado pojasniti još neke stvari u vezi s tim. Obratite pažnju na redoslijed u ovome kauzalitetu: Nema BiH bez Bošnjaka niti ima Bošnjaka bez BiH. U ovu činjeničnost za mene nema nikakve sumnje. U konsekventnom promišljanju, to znači da su Bošnjaci povijesno i sudbinski "osuđeni" na kosmopolitizam, lokalni i općenito, jer je on uvjet njihova opstanka. Nadalje, to znači da odgovorni djelatni i pozitivno orijentirani bošnjački politički subjekti, akademska zajednica i dr., ne zagovaraju bošnjački nacionalizam, budući da je to smrtna opasnost po njihovu budućnost. Ukoliko ima nacionalizma, a ne tvrdim da ga uopće nema, onda je on efemeran, ekscesan, a nije pojava niti je strategija. Hrvatski i srpski nacionalizam (bilo onaj u matičnim zemljama ili i BiH) imaju drugu vrstu uporišta i utočišta – u matičnim zemljama – a Bošnjaci imaju sasvim drukčiju realnost koja ih nužno upućuje na jednu vrstu kosmpolitizma u kome zaista imaju značajno povijesno iskustvo. Oni moraju maksimalno pažljivo artikulirati svijest o toj svojoj realnosti i djelovati u skladu s tim.

Danas glavne tenzije u BiH proizlaze iz toga što, recimo, vođe SNSD-a i ovoga HDZ-a u BiH forsiraju nacionalizam do tragičnog separatizma (oni u osnovi nisu odustali od sna o ratnom plijenu) – u tome se udružuju i nalaze zajednički interes – dok odgovorni bošnjački politički subjekti nastoje afirmirati BiH kao državu sa svim onim što taj pojam znači, iako joj danas podosta toga nedostaje. Bošnjaci u ovome vrtlogu moraju biti dovoljno mudri: oni istinski i srčano moraju osujećivati vlastiti nacionalizam kao samoživost i isključivost prema drugima, ali moraju shvatiti i to da realnost ne dopušta unitarnu državu. Treba sa mnogo mudrosti njegovati kompozitni karakter BiH.

I za kraj, zadužili ste nas prijevodom "Arapske poezije XX. vijeka". Spremate li možda prošireno izdanje koje obuhvaća mlade i najmlađe autore?

Na žalost, nemam vremena. Prestižu me projekti, zatrpavaju me obaveze, a ja sam, realno, uveliko već u ikindijskoj životnoj dobi, možda čak predakšamskoj. Bilo bi dobro barem tu knjigu ponovo izdati. Evo, nudim je potencijalnom izdavaču...

Objavljivali ste kod uglednih izdavača i u Srbiji i u Hrvatskoj i u Bosni. Gdje Vam je odziv, za Vaš radni poziv bio najdraži i najskloniji?

Uvijek je najteže sa svojima, ali vam i radost rijetko ko može prirediti kao svoj. Bit ću vrlo jasan i konkretan, radi ibreta...

Primjer prvi. Moj prijevod "Hiljadu i jedne noći" objavljen je u 10.000 kompleta (svaki komplet sadrži četiri knjižarski izvanredno urađena toma). Za to svoje životno djelo, koje je i UNESCO zapazio i promovirao, nikada nisam dobio ni marke od izdavača "Ljiljan" kojeg je vodio Mensur Brdar. Nakon dugotrajnog suđenja, dobio sam sudski spor, ali je "Ljiljan" u međuvremenu ugašen, bez pravnog sljednika, a meni je (baš kao u volšebnom Šeherzadinom svijetu) ponuđeno, za kompenzaciju, nekoliko raštimanih i pohabanih kauča na kojima su se isjeđavali Ljiljanovci (namjerno to ispisujem velikim početnim slovom). Potraživat ću im to, itekako, na Ahiretu!

Primjer drugi. Jednu od posljednjih mojih knjiga ("Duhova autobiografija") vlasnik izdavačke kuće "Dobra knjiga" (Izedin Šikalo, čovjek koji se, kao rijetko ko, izdašno zaklinje Allahovim imenom), počeo je distribuirati odbijajući čak i da ugovor sačini sa mnom a djelo je u agenciji Sine Qua Non registrirao kao svoje djelo i sebe kao isključivog nosioca autorskih prava. Jedva sam dobio spor na Državnom sudu BiH – tek drugostepenom presudom.

Moju "Orijentologiju...", koja već ima dva izdanja na arapskom i jedno na engleskom jeziku a potpisao sam ugovor za izdanje s londonskim izdavačem Routledge, odbila su objaviti dva sarajevska izdavača. I neka druga moja djela odbijaju se. No, imam i sjajna iskustva, recimo sa sarajevskom Tugrom koji vodi Ismet Veladžić i Svjetlošću koju je tada vodio Šefik Zupčević... ■

ESAD DURAKOVIĆ

ŽUDNJA ZA TEKSTOM: DUHOVNA AUTOBIOGRAFIJA

Ulomci

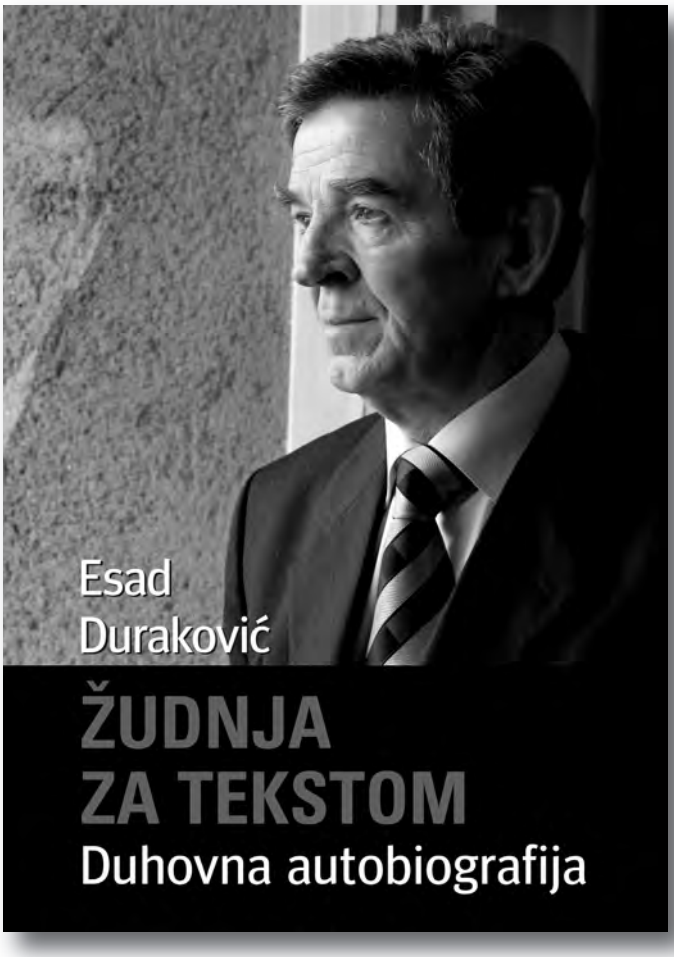

ZAVIČAJ

Život u Medresi

U Medresi je u to vrijeme školovanje trajalo osam godina. U nju sam došao kao dijete – odmah nakon završetka četiri razreda osnovne škole. Važno je napomenuti da sam živio – kao i najveći broj učenika – u internatu. Drugim riječima, bilo je to ipak prerano odvajanje od roditelja u hladnoću i strogost internatskoga života. Uslovi su bili prilično loši, jer nije bilo u školi, odnosno u internatu, nikakvih popratnih sadržaja, neke sportske dvorane ili kakvog drugog prostora za relaksaciju, za dječije radosti. Ipak smo bili djeca! Iz velikih spavaonica odlazili smo pravo u učionice i gotovo cijeli dan provodili smo u njima. Nastava se odvijala dvokratno – prije i djelomično poslije podne. Ulazna kapija u Ul. Dobrovoljačka 50 bila je zaključana i u grad smo mogli izlaziti nedjeljom i srijedom poslije podne. Ukratko – spartanski uvjeti! Potrebe kakve uvijek zahtijeva djetinje odrastanje bile su, zbog datih okolnosti, unekoliko nezadovoljene, osujećene. No, uprkos svemu, za mene je to bio novi svijet, rekao bih čak – univerzum. Prebrzo se odrastalo! Prerano i naglo smo bili upućeni na sebe, na osamostaljivanje, sazrijevanje. U vrijeme ramazana, na primjer, odlazili smo širom Bosne i Hercegovine na praksu te smo kao djeca predvodili džemat, obavljali imamske (predvodničke) poslove, držali vazove, ukratko – predstavljali smo na terenu etičke i praktičke uzore, čak autoritete, iako smo bili djeca. Takva neobična pozicija obilježi čovjeka za cijeli život.

Tih godina sam definitivno i nepovratno utonuo u svijet knjige: moja čitalačka žudnja postala je nezasita jer se nisam odvajao od knjige. Moram reći da sam u tom pogledu bio uglavnom prepušten sam sebi jer nisam imao nastavnika koji bi me usmjeravao u lektiru primjerenu mojoj životnoj dobi. Tako sam gotovo istovremeno čitao, recimo, Robinsona Krusoa i historijske romane Valtera Skota, sve do Šolohova i Dostojevskog. U čitanju sam osjećao neizreciv užitak, gotovo pomamu. U školi su me prozvali gutačem knjiga, jer – dok su druga djeca, normalno, odlazila da igraju lopte, ili šaha, ja sam se znao šćućuriti s knjigom u kakvom uglu u tome internatu spartanskih uvjeta a zapravo sam plovio u neizrecivo bogatom svijetu knjiga. Bijaše to gotovo nestvarno. Ekstatično, iako prerano.

Valjda zbog te moje sklonosti, vaspitač Muhamed Radončić odredio me je za bibliotekara čija dužnost je bila da brine o krajnje skromnom bibliotečkom fondu Medrese i da učenicima izdaje knjige. Osjetio sam to kao privilegiju, jer dok su drugi učenici odlazili na spavanje – prema strogom kućnom redu – ja sam se iskradao i zaključavao se u maloj čitaonici u kojoj su stajale knjige. Bojeći se da će vaspitač zapaziti upaljeno svjetlo, tu bih upalio svijeću, zaklonio sam njen plamen i čitao. Kao da su svijeće moja

sudbina! Naime, nisam mogao zamisliti da ću gotovo vječnost nakon toga, u vrijeme agresije 1992. godine, u opsjednutom Sarajevu, također pod svijećama, hiljadama sati prevoditi *Hiljadu i jednu noć*!

Svijeća za mene, dakle, ima naročitu važnost, ona je u mome životu mnogo više od oskudne treperave svjetlosti! Ona mi je neka vrsta vlastitoga mita; treperavo obasjanje puta ka neizrecivim predjelima i dražima Teksta. Pošto bibliotečki fond Medrese bijaše skroman, istovremeno sam bio član dvije biblioteke u gradu. Najviše sam knjiga iznio iz biblioteke "Hasan Kikić", koja se nalazila u zgradi gdje je danas Iranska ambasada. Još pamtim predusretljivu bibliotekarku Boriku.

Među učenicima Medrese postao sam poznat po nečemu posebnom a što je vezano za moje nezasito čitanje. I danas mi to spomenu neki bivši učenici Medrese. Naime, u pubertetskom dobu, u kakvom smo tada bili, kontakti s djevojčicama, ili sa sasvim mladim djevojkama, bili su nam, uglavnom, nepoznatno iskustvo za kojim smo neizmejrno čeznuli. Učenici Medrese, softe, nisu imali iskustvo kakvo su u tom pogledu imali učenici drugih škola: softe su boravili u mušk om internatu, prikraćeni i za sasvim nedužne a važne kontakte s djevojčicama. Međutim, kada su odlazili na teren, na ramazansku praksu, bili su u centru pažnje cijelog džemata, posebno djevojaka. Po povratku u školu, u internat, nastavljali su komunicira ti pismima sa svojim izabranicama. Tu su mnogi tražili moju pomoć.

Naime, znao sam – tako su govorili – pisati izvanredna ljubavna pisma, a i danas pamtim kako mi je uzor u tome bilo Pismo nepoznate žene Stefana Cvajga. Stoga su me dječaci u tome dobu, u kome se pomame sva čula, znali zamoliti da pišem ljubavna pisma njihovim djevojkama. Ja bih uzeo poneki detalj iz njihova ašikluka, pa bih tako nakitio pismo da su moji "klijenti" odstajali bez daha, a djevojke su im uzvraćale sa ushitom. Naravno, oni su potpisivali pisma, ali – ništa tu nije bilo krivotvoreno jer sam uistinu ispisivao ono što oni jesu osjećali, ali nisu umjeli izraziti. Ponekad bih dobio čokoladu za pismo, što je tada bila ozbiljna stvar. U to vrijeme sam se osvjedočio, dakle, koliko je ženskom biću važna nježna, čak plemenita riječ. One imaju znatno razvijeniju tu vrstu osjećaja od muškaraca u kojih je, opet, podražaj oka znatno snažniji. Ali – da se prisjetim načas još nekih svojih prvih pisaca.

Tokom osam godina toga gotovo pomamnog čitanja mogao sam pročitati mnoštvo knjiga iz različitih oblasti, utoliko prije što je to doba intenzivnog sazrijevanja pa se i čitalačke naklonosti mijenjaju u skladu s tim. Jedna od prvih knjiga koje sam pročitao, ako se dobro sjećam, bila je knjiga o šegrtu Hlapiću, zatim knjiga o Kekecu, potom Hromadžićeva djela, i td. No, relativno brzo sam dosegnuo čak Kafku, Dostojevskog i druge "teške" pisce, ali sam mnogo godina kasnije shvatio da je to vrijeme bilo prerano za pisce toga "formata". Tih godina u Medresi, strastveno sam pokušavao i ja napisati poneku kratku priču, ali nisam objavio nijednu, niti sam ih, nažalost, sačuvao.

Moj najveći san tada bilo je da postanem pisac, da objavim neku priču. Redovno sam čitao izvanredne časopise za književnost i kulturu – sarajevski *Odjek*, novosadska *Polja*, beogradske *Vidike*. Bez pretjerivanja, ti časopisi izgledali su mi čarobno. Prvi književnici koje sam uživo vidio, gledao u njih kao u istinska čuda, kao nešto nestvarno, bili su – na jednoj književnoj večeri, čini mi se na Radničkom univerzitetu u Sarajevu – Mak Dizdar, Abdulah Sidran i Rajko Petrov Nogo. Dizdar je u to vrijeme bio već afirmiran književnik, a ova dvojica su osvajali književni prostor. Takva je bila i koncepcija književne večeri: jedan afirmirani pisac nastupa zajedno s dvojicom pisaca koji su tek u fazi stasanja.

Nikada ne mogu za boraviti to prvo viđenje živih pisaca i slušanje njihove žive riječi. I danas kada vidim Sidrana, prisjetim se kako je bio moj junak te večeri, ali – on je to i danas: veliki je pisac Avdo Sidran. Jednom prilikom putovao sam kao dječak u istom autobusu s Makom Dizdarom koga sam gledao – sa distance, naravno – s neizmjernim divljenjem, sretan što sam tako blizu njega. Zaista – bilo je to za mene kao da gledam svete ljude, istinske heroje, otprilike onako kako mladi ljudi – fanovi, kako bi se to danas kazalo, globalizacijski - doživljavaju blizinu najvećih muzičkih ili filmskih zvijezda.

Možda je ta moja pregolema želja da budem, zapravo: da postanem pisac, dovela me dotle da ispišem i ovu autobiografiju: kao na domjestak za onu žudnju koja je u meni treperila postojano, cijeloga vijeka. Prepustio sam se sudbini pisanja kao istinskom razbijanju i ponovnom građenju svjetova u jedva podnošljivoj osamljeno sti, ali i odgovornosti kakvu traži samo taj neizreciv čin pisanja. Možda je bolje što nisam postao književnik, već sam postao prevodilac književnih djela, prevodeći tako vlastiti san u stvarnost. Pisanjem se bavim i kao naučnik.

Danas znam: sve te vrste odnōsā prema pisanju zapravo su različiti načini kultiviranja iste žudnje za pisanjem, za vječno živućim i vječno širećim univerzumom Teksta, žudnje za djelom i za jezikom. Takav moj put – sada to mogu reći – uistinu je, za mene, i veličanstven i zastrašujući: veličanstven je zato što je moja neutaživa žudnja za pisanjem stalno kultivirana, ali je istovremeno i "odmicana"; zastrašujući je stoga što je pisanje po sebi najneobičnija vrsta sudbinske samoće iako se pisac svakog teksta – paradoksalno – obraća zamišljenom sagovorniku. Pisanje je ljudsko stvaranje svjetova, u osamljenosti.

Želim reći - bez pretjerivanja, jer tako sam živio i osjećao - da sam odveć rano i veoma strasno, nepovratno, utonuo u svijet pisane riječi, u svijet književnosti. Svoj život smatram nekom vrstom ekstaze, jer mi je dosuđeno da se cijelog vijeka bavim onim što me tako rano i tako snažno fasciniralo. Svjestan sam te privilegije. Ali – pored Riječi, imao sam još jednu golemu strast…

Za nauku je bilo prerano. U čovjekovu životu najprije se otkrivaju beskrajno mehki, baršunasti predjeli duševnosti. To je šumeće, plimno doba mladosti, koja je osjetljivija na "podražaje" umjetnosti nego na bilo šta drugo.

Velika je sreća ako se taj refleks i to iskustvo ne zagube u kasnijoj zbiljnosti, već ostanu da je oplemenjuju, makar bila i naučnička u punom značenju njene strogosti.

Sinteza ta dva aspekta čovjekova bića daje mu istinsku jedrinu. Dakle, u doba dok sam se školovao u Medresi, strastveno sam gledao filmove. Svake srijede i nedjelje – kada je bilo dopušteno izlaziti iz internata u grad – gledao sam neki film. Bili su to nezaboravni doživljaji. Događalo se da nekome ustupim, tačnije – da prodam, dio svoga ručka u zamjenu za bioskopsku ulaznicu, ukoliko nisam imao novaca, što se često događalo. Što se tiče izbora repertoara, rado sam gledao historijske filmove, ali su apsolutnu prednost imali kaubojci, vesterni. Bilo je to doba još živoga Gari Kupera, Džona Vejna, Ričarda Vidmarka i drugih velikih glumaca vesterna. Herojsko doba naše mladosti! I herojsko doba američke povijesti!

Međutim, suočavali smo se i sa određenim problemima, budući da je Medresa u komunističkoj Jugoslaviji bila jedan ideološki otok, izolirana u sistemu koji je počivao na potpuno drukčijoj ideologiji. U vrijeme kada sam se školovao u Medresi, komunistički režim bio je u zenitu. Budući da sam još uvijek bio dijete, mnoge stvari ni sam mogao zapaziti, ali sam neke zapažao. Vjerski život nije bio zabranjivan, ali jest bio na mnogo načina obilježen, naravno u negativnom. Iako smo bili djeca, mi smo osjećali tu vrstu izoliranosti iz društva, bolje reći marginalizaciju, i ona nam nije bila ugodna jer čovjeku nikada nije ugodna društvena marginalizacija. Forme našeg izdvajanja bile su mnogostruke i sinhronizirane. Prije svega, ogromna većina učenika živjela je u internatu, u Ulici Dobrovoljačka 50, u uvjetima oskudnosti, skučenosti koja nam nije dopuštala ni nužne dječije radosti.

Nismo imali prostora za igru i zabavu, nastava se izvodila i prije i poslije podne. Na zaključanu internatsku kapiju moglo se izaći u grad, u svijet, dva puta sedmično. Razumije se da je takav kućni red idealno sarađivao sa društvenom tendencijom marginaliziranja učenika, i to u najosjetljivijoj fazi njihova razvoja. Ni danas ne znam da li su tadašnji Rijaset i uprava škole tako postupali zbog pomanjkanja osjećaja za potrebe mladih ljudi, ili su tako radili svjesno podržavajući tu opću društvenu marginalizaciju učenika. Zapravo, sklon sam da to danas tumačim kao rezultat nedostatka osjećaja tadašnje uprave za suvremenost, budući da su i oni sami bili na neki način proskribirani u tome društvu.

S druge strane, tradicionalizam je bio tada, a i danas je, gotovo kobna bolest većeg dijela islamskoga svijeta općenito, kao naročit vid njegove autističnosti. Uz sve navedeno, uprava je od te djece – u vrijeme njihove naglašene i instinktivne potrebe za društvenošću – zahtijevala da se šišaju "na nulu", u vrijeme kada su bitls-frizure vladale svijetom; strogo su zabranjivane farmerice u doba kada su nezadrživo osvajale svijet. Bio je to čitav niz potpuno beskorisnih, čak štetnih zabrana, predstavljenih kao internatski propisi. Neshvatljiva je ta upornost uprave u društvenom izoliranju učenika u vrijeme kada je religija inače bila izolirana. Bila je to greška, nesumnjivo.

No, događale su se i gore stvari. U vrijeme moga školovanja u Medresi, tadašnji Rijaset na čelu sa reisom Sulejmanom Kemurom odlučio je da većinu važnih svjetovnih predmeta isključi iz nastavnog plana Medrese. Time je izoliranje Medrese dovedeno do vrhunca; teološko usmjerenje škole optimalizirano je a time je u bitnome reducirano i obrazovanje učenika. Takav potez potpuno je anahron, štetan, čak je suštinski suprotan Gazi Husrevbegovoj *Vakufnami* kojom je vakif naložio da se u školi izučavaju znanosti u skladu s vremenom. Vakuf je tako oskrnavljen.

To smo doživjeli kao sudbinski udarac, te je u Medresi nastupio štrajk, vjerovatno najveći, najozbiljniji u njenoj povijesti. Pobunu učenika sjajno je predstavio moj vrli prijatelj u Medresi, Ejub Štitkovac, u svome odličnom romanu pod naslovom Zlovrh (2005.). No, u Medresi je bilo i nekoliko izvrsnih profesora. Jedan od njih, Husein Đozo, obilježio je svoje vrijeme; on je od onih rijetkih intelektualaca i pedagoga kakvi se rađaju u više od stotinu godina. Kazat ću nešto o još jednom meni važnom profesoru, pored Huseina Đoze. Danas vjerujem da su nam profesori općenito mogli posvećivati više pažnje. Ali, želim spomenuti jednog profesora koji je snažno utjecao na moj životni put – profesora matematike, Bojića.

Naime, matematika mi naprosto nije "išla". S tom naukom nikada nisam bio u prijateljskim, čak ni u snošljivim odnosima. Načinio sam propuste u savladavanju gradiva, u nekim važnim fazama, i poslije se nisam mogao uklopiti, nisam mogao pratiti naredne faze. Valjda je to tako s matematikom, a u takvim slučajevima javi se otpor prema materiji. Međutim, Bojić je bio divan profesor koji je uočio neke druge moje sposobnosti pa mi je na kraju polugodišta, ili na kraju godine, na Nastavničkom vijeću, popravljao ocjenu za koji stepen, da mi ne pokvari prosjek, a bogami katkad i da ne padnem. Da nije bio takav, ja vjerovatno ne bih završio školu i vratio bih se u zavičaj, poražen, dotučen, osuđen na neobrazovanost, a to bi bila užasna sudbina. Neka Bog podari Džennet mome profesoru Bojiću! Njegove postupke i danas uzimam kao pouku da čovjeku treba dati šansu tamo gdje misli da je dobar.

Drugi profesor koji je odigrao izuzetnu ulogu u mome životu bio je Husein Đozo. Ne sjećam se njegovih lekcija pojedinačno, ne bih mogao kazati šta sam naučio konkretno iz nastavnog programa kod njega, ali nam je davao naprosto veličanstvene lekcije o slobodi mišljenja, o potrebi za ljudskom otvorenošću, o vrlini otvorenog uma, o tome kako treba nastupati protiv svih vrsta zatucanosti. Nikad više nisam imao takvog profesora! Od profesora Đoze naučio sam kako je samo Božija Riječ neupitna, ali je čak i ona otvorena ljudskoj reinterpretaciji; monoteizam je neupitan a o svemu drugom može se razgovarati. Đozo je bio izvanserijski, netipičan alim: čovjek koji je bio maksimalno slobodouman, veoma obrazovan, otvoren, čovjek nesumnjivo renesansnog duha i značaja u vrijeme

kada je u Bosni i Hercegovini, kao i u cijelom islamskom svijetu, carevao rigidni tradicionalizam, zapravo konzervativizam. Dragocjeno je što smo imali takvog profesora upravo u toj životnoj dobi.

Naime, srednjoškolska dob je dob romantičarske pobune, uzleta, otpora klišeima i stereotipima; to je vrijeme u kome se sloboda duha omili mladome čovjeku kao najveća vrijednost, tako velika da se pobunjuje protiv tradicionalnih autoriteta, čak i protiv roditelja. Nije presudno važno šta su neposredni povodi pobune, njeni konkretni objekti, već je riječ o tome što čovjek u toj životnoj dobi spozna dragocjenost, čak nužnost slobode kao takve, spozna kako je osvajanje slobodeapsolutni uslov osvajanja identiteta i subjektiviteta. Stariji obično ne razumiju suštinu tih zbivanja pa se roguše zbog navodne mladićke osionosti, ali već tu, zapravo, izbija u mladom čovjeku ona klica koja će se formirati kao plod avangardnosti, progresa, individualiteta. To je bio Đozo, i zato smo ga neizmjerno voljeli i poštovali.

U našem uzajamnom odnosu, mi smo kao učenici instinktivno prepoznali te nemjerljivo dragocjene vrijednosti koje uspijevam, čini mi se, tek danas potpuno objasniti. Jer, ono jest bilo vrijeme zanosa a tek u ovo doba može se taj zanos potezima pera skicirati. U ovoj životnoj dobi sve postaje preglednije, sa jasnijim konturama. Očaravajući predvečernji purpur zapravo je koncentrirano iskustvo vascijeloga dana. Nakon dosadašnjeg izlaganja, neumitno iskrsava pitanje zašto nisam, poslije završetka Medrese, ostao u službi Islamske zajednice. Naime, istina je da sam u ranoj mladosti imao strastven odnos prema vjeri. Ulaskom u vrtložno pubertetsko doba, nametnule su se i neke druge važne stvari, ili osjećanja koja nikada nisu istisnula taj temeljni osjećaj, ali su i ona tražila svoje zadovoljenje. U vrijeme kada sam završavao Medresu, organiziranost Islamske zajednice nije bila ni približno na nivou na kome je danas, i to je važan faktor koji me je odbijao. No, glavni razlog zašto nisam ostao u službi Islamske zajednice bila je neutaživa žeđ za daljim obrazovanjem.

Nisam mogao zamisliti da ostanem na imamskoj diplomi: u srednjoj školi tek su se otvarali preda mnom horizonti koje sam morao istraživati. Nagon je bio nesavladiv. Moj put iz sela Glavice kod Bugojna u Medresu u Sarajevu uistinu je bio sudbinski – ulazak u svijet o kome sam sanjao i u kome sam se uznio u prostore duševne uzbibalosti i duhovnoga uspinjanja. Ali – kada čovjek otkrije draži toga gotovo vertikalnog uspona, ne može se više zadovoljiti stagnacijom, niti plošnošću. Na neki način, bio sam "osuđen" na stalno kretanje naprijed, naviše.

Kazivao sam na početku koliko sam žudio za dolaskom u Sarajevo, ali - koliko god je bio važan moj dolazak u Sarajevo, toliko mi je bio važan i izlazak iz njega - kao potraga za novim iskustvima. Ni slutio nisam šta me čeka na tome novom obzorju, na još jednoj iznimno važnoj dionici životnoga puta. Kako bi kazala Šeherzada – ono što ste čuli nije ništa prema onome što ćete tek čuti...

PUT U BEOGRAD

Zlopaćenje i radosti u Beogradu

Beograd više nije ni nalik onome što je bio. U vrijeme kada sam studirao u Beogradu, bio je to kosmopolitski grad, ili ja nisam mogao pravilno zapažati. Vjerovatno je moja studentska pozicija bila takva da iz nje nisam mogao zapaziti srpski nacionalizam. U svakom slučaju, činjenica je da tokom šest godina života u Beogradu (četiri godine dodiplomskog i dvije godine postdiplomskog studija) nisam doživio nikakvu neugodnost na toj osnovi. Naprotiv, bila su to skladna multinacionalna studentska društva.

Ujesen 1968. godine, još uvijek je odzvanjao eho internacionalnog studentskog pokreta. Okupljali smo se i solidarizirali na toj osnovi. Gledajući sve to sa današnjeg odstojanja, neshvatljivo mi je kako se taj grad mogao preobraziti u ono što je bio u vrijeme Miloševića, od čega se ni danas nije izliječio. U Beogradu sam živio vrlo teško, pri čemu mislim na novčanu situaciju, ali sam istovremeno i istinski bio sretan. Ja inače ne pamtim brojeve, ali nikada neću zaboraviti broj 228 – broj moje prve (trokrevetne) studentske sobe u prvom bloku u Studentskom gradu. Kada sam dobio indeks i domsku knjižicu, svijet je zaista bio moj; radost mi je bila beskrajna.

Dok sve to posmatram sa današnje distance, zaključujem kako je izvor moje neizmjerne radosti zbog dobivanja indeksa i domske knjižice bio, zapravo, u vrlo pozitivnoj promjeni moga društvenog statusa. U tome času, čini mi se, nisam bio svjestan toga, već sam se samo prepuštao plavljenju sreće. Naime, kazivao sam kako smo kao učenici Medrese bili ipak društveno obilježeni, osujećivani, pa i frustrirani zbog svega toga. Nije nas niko napadao, nije nam niko ometao školovanje i td., ali smo bili sasvim svjesni – a to je za mlade duše značilo mnogo – da imamo poseban status u društvu, jer se posvećujemo nečemu što je ipak društveno proskribirano. Stoga su moj indeks i domska knjižica bi li stvarni dokazi, pa i sredstva, otklanjanja tih barijera i frustracija – osjećao sam to kao neopoziv i sudbinski iskorak u svijet bez ikakvih ograničenja.

Objektivno, moj otac nije mogao pomoći mi da se školujem, niti sam to očekivao od njega. Tada su se davali studentski krediti, pod uslovom da općine iz kojih dolaze studenti participiraju u kreditiranju studenata sa svoga područja. Općina Bugojno prihvatila je obavezu da participira za neke studente, poimence, ali na spisk nisu stavili i moje ime, što znači da nisam imao bilo kakvih sredstava za život. Postojavli su svi izgledi da ću morati ponovo se vratiti u zavičaj, na selo, zauvijek onemogućen da studiram. Doputovao sam u Bugojno i tražio sam prijem kod prvog čovjeka Komunističke partije, koja je tada bila svemoćna. Čovjek na čelu Komunističke partije u našem razgovoru (zapravo, nije to ni mogao biti razgovor s obzirom na ogromnu distancu među nama, na distancu moći) nije pokazao nikakvo razumijevanje za moju muku i žudnju, a

mogao je tako jednostavno uključiti na spisak još jednog studenta, jer je Općina Bugojno u to vrijeme bila među nekoliko privredno najjačih općina u Bosni i Hercegovini.

U jednome trenutku, svjestan svoje očajničke situacije, rekao sam mu: Pa, kada ste već stavili na spisak toga i toga (naveo sam mu imena nekoliko Hrvata koje sam lično poznavao a jedan od njih bio je čak moj cimer, student na Odsjeku za germanistiku, divan čovjek), zašto ne pomognete i meni da studiram? Komunistički moćnik je skoro pomahnitao. Podigao je partijski ton do plafona. Skočio je prema meni vičući kako ja njemu podmećem nacionalni protekcionizam i sl. Doslovce me izbacio iz kancelarije. Dobro sam prošao, jer sam mogao biti uhapšen pod fatalnom optužbom za nacionalizam. Činjenica je da sam tada bio jedini, kao Musliman iz Bugojna, na studiju u Beogradu za koga Općina nije participirala i zato nisam mogao dobiti studentski kredit. Vratio sam se u Beograd, slomljen, u beznađu. Kako bijaše jesen, povremeno sam uzimao malu putnu torbu pa sam po Bežaniji i Zemunskom Polju ubirao malo kukuruza i kuhao ga u studentskom domu. U rijetkim prilikama, neko od prijatelja poveo bi me u studentsku menzu da doslovce podijeli ručak sa mnom. Nekoliko puta sam pješačio iz Studentskog grada na Savski kej da bih istovarao teške tovare sa riječnih šlepera. Mislim da je to udaljeno negdje oko sedam kilometara, u jednome pravcu.

No, pošto nikada nisam bio naročite fizičke snage, nisu mi davali posao na šleperima, pa sam se bez ikakva rezultata, osim pojačane gladi i iscrpljenosti, vraćao u Studentski grad, opet pješice. Od studija nisam odustajao. Bio je to moj apsolutni, životni cilj. Sretna okolnost je bila što sam barem imao krevet u studentskom domu. Onda je ipak došlo do preokreta. Jedan moj vrli prijatelj i kolega s Fakulteta, Petar Kašić, raznosio je mlijeko za PKB (Poljoprivredni kombinat "Beograd") u jednoj beogradskoj četvrti, ispod Botaničke bašte, odnosno s onu stranu Ul. 29. novembra. Pera je u međuvremenu nekako riješio svoje egzistencijalne probleme i namjeravao je ostaviti mjesto raznosača mlijeka u PKB-u. Ponudio je da mene preporuči na to mjesto. Prihvatio sam, presretan. To je već bila druga godina studija. Od te vrste zaposlenja u PKB-u imao sam redovne prihode, kakve-takve.

Neka mi bude dopušteno da ukratko ispričam u čemu se sastojao posao jer je to važna faza u mome životu. U toku noći su kamioni PKB-a ostavljali po Beogradu, na određenim punktovima, plastične gajbe s mlijekom u tetrapaku, a onda su, u rano jutro, dolazili raznosači kao što sam i ja postao i raznosili su mlijeko stalnim pretplatnicima, stavljali im tetrapak pred vrata kako bi imali mlijeko čim se probude, prije nego što pođu na posao. Svakog jutra – bez obzira na vremenske prilike, a znalo je biti snjegova, studeni, kiša, dok je mladom čovjeku najmilije noćno bdijenje i jutarnje spavanje – morao sam biti u autobusu u četiri sahata da bih stigao na vrijeme do svoga punkta (od druge godine studija, stanovao sam u studentskom domu "Slobodan Penezić", na Zvezdari). U jednome dvorištu sam ostavljao dragocjena nosačka kolica, osigurana lancem i katancem kako ih ne bi neko ukrao, jer su mi značila više nego što mi danas automobil znači. Tovario sam na njih gajbe s mlijekom i razvozio ga po usnulome gradu: sve je moralo biti na svome mjestu prije nego što se ljudi probude i počnu se spremati za posao. Mene su također čekale obaveze na fakultetu. Povremeno je bilo problema s kiselim mlijekom, jer je jedan broj pretplatnika, iako mali, tražio da im se dostavljaju i čašice s kiselim mlijekom. Radnici PKB-a su sve ostavljali na ulici, bez bilo kakve zaštite. U te rane jutarnje sahate, u cik zore, ili prije nje, vraćali su se kućama ljudi koji su noć provodili u kafanama, pijući, pa su znali uzeti poneko pakovanje kiselog mlijeka da bi liječili mahmurluk, a sve je to išlo na moj račun. Događalo se – i bilo je to gotovo dirljivo – da pijani čovjek koji je uzeo čašicu kiselog mlijeka (nikada slatkog!) ostavi u gajbi novac.

Jednom prilikom, zbila se prava drama kada su na me kidisala dvojica Albanaca, tvrdeći da sam ukrao njihova kolica, a naslijedio sam ih od Kašića koji je bio uzorno čestit, pošten čovjek. Zaključio sam da su se lažima htjeli domoći mojih dragocjenih nosačkih kolica za koja sam se ipak izborio. Radio sam taj posao otprilike godinu dana. Jednom, dok sam sakupljao pretplatu na isteku mjeseca (tada sam zauvijek shvatio vrijednost bakšiša!), pljuštala je kiša, a ja sam obilazio pretplatnike, sav mokar iako sam nosio "šuškavac" mantil.

Došao sam na vrata Jovana Šijaka u Ul. Đure Strugara 13/III i on me pozvao da uđem u stan. Ponudio me kafom, interesirao se za to šta studiram. Onda me pitao da li bih htio raditi s njim korektorske i lektors ke poslove, umjesto da raznosim mlijeko. Šijak je bio, kako sam kasnije saznao, jedan od najcjenjenijih profesionalnih lektora i korektora u Beogradu. Pristao sam s radošću, naravno. Bila je to ogromna promjena u odnosu na ono što sam radio do tada. Ne samo da sam na lakši način dolazio do novca za izdržavanje nego sam uz Šijaka naučio mnogo toga. Redovno smo radili lekturu i korekturu izuzetnog časopisa Treći program Radio Beograda. I danas pamtim neke briljantne tekstove koji su tamo objavljivani, kao što je, recimo, *Filozofija palanke* Radomira Konstantinovića. Sjećam se lektoriranja Hegelove *Estetike* (Kultura, 1970.), radio sam indekse za Dedijerov *Dnevnik* i za časopis *Književnost* koji je tada uređivala Svetlana Velmar-Janković, i dr. Bilo je to zaista sjajno iskustvo.

Sentimentalno sam vezan za činjenicu da mi je taj izvanredni čovjek, Jovan Šijak, na kraju školske godine platio odlazak na more s Ferijalnim savezom, ali je sve to platio i mojoj djevojci s kojom sam zajedno otputovao na svoje prvo ljetovanje u životu – u studentsko odmaralište u Trpnju. Bio je to i moj prvi odlazak na more uopće. Morska voda mi nikada poslije toga nije bila tako slana i gorka. Pamtim kako je Šijak veoma volio razgovarati o politici a bio je nepartijski čovjek; čak u tim godinama kada se sve činilo sasvim idiličnim na jugoslovenskoj sceni, silno je strahovao od krvavog raspada Jugoslavije nakon komunizma. U to vrijeme, meni je tako nešto izgledalo sasvim nerealno, ali sam se prisjećao Šijakovih strepnji mnogo

godina kasnije – u vrijeme kada se raspadala Jugoslavija na način tragičniji od svake Šijakove slutnje. On je imao "ravničarski mentalitet": porijeklom iz Vojvodine, bio je miroljubiv čovjek, nagodan, kako bi kazali kod nas.

U vezi s boravkom u Beogradu, na dodiplomskom studiju, želim istaći drugu stranu toga života, suprotnu egzistencijalnom stradanju kroz koje sam prolazio. Moj duhovni život u to vrijeme bio je prebogat, sav u bujanju. Učio sam i saznavao veoma mnogo a nisam prestajao čitati literaturu na koju me niko nije obavezivao. Čitao sam gotovo sve odreda – od Golsvordijeve *Sage o Forsajtima* do *Oštrice brijača* Somerseta Moma; od arapske do haiku poezije. Entuzijazam društva u kome sam se kretao bio je impresivan. Osnovali smo studentsko književno udruženje "Generacija 68.", u Studentskom gradu, pa smo vlastite pjesme (i ja sam tada pisao pomalo, bezbeli) čitali na Radiju "Studentski grad". Po Beogradu smo priređivali večeri poezije; u posebnim prigodama organizirali smo mitinge poezije, gdje je katkad prisustvovala masa svijeta. Posebne prilike bile su osmomartovske proslave: žene – ta vječno suptilnija bića – bile su zahvalne za poetsku riječ. Inače se do književne riječi držalo neuporedivo više nego danas. Dok gledam u ovome dobu kako mladi ljudi svode svoje spisateljske navike i estetsko "obrazovanje" na SMS-poruke, kako su izgubljeni u prašumama interneta, obuzme me tuga, utoliko prije što sam profesor književnosti.

U Beogradu je u to vrijeme – u srcu njegovome u doslovnom i prenesenom značenju – djelovala Skadarlija, a u Skadarliji jedinstveni Rale Damjanović. U toj pješačkoj zoni, na tome poetskom ostrvu, uvečer je Rale recitirao okupljenom svijetu prekrasne pjesme. Mislim da ih je znao na pamet na stotine, a u recitatorskoj interpretaciji nije mu bilo ravnoga. Tamo smo odlazili da požudno slušamo Raleta Damjanovića koji se nadmetao sa sekstetom "Skadarlija". Također, nikada nismo propuštali priliku da odemo na književne večeri na kojima je učestvovao naš profesor Nikola Milošević: naprosto se nismo mogli zasititi njegove učenosti i oratorskih sposobnosti. Bili smo ponosni na njega kao svoga profesora. Nikada nisam saznao da li je i njega, kao što mnoge jest, ideološki i karakterno izobličilo to mitsko zlo, čudovište koje je u zadnjoj deceniji 20. vijeka začeto u Srpskoj akademiji nauka i umjetnosti i u Francuskoj br. 7. Možda je i bolje što o tome ne znam ništa.

Danas mi se čini kako je u to vrijeme Sarajevo bilo daleko od mene, ne samo u fizičkom smislu. Tačnije, bila je to faza u mome životu – sarajevsko obrazovanje i iskustvo – u kojoj je zauvijek zasijana jedna vrsta sjemena koje će kasnije davati plodove, ali sam tada bio predan "beogradskoj fazi": osvajanju svijeta i znanosti koje nisam stekao u Sarajevu, što i jest prirodno s obzirom na činjenicu da sam u Sarajevu završio samo srednju školu. Taj tegobni put studija nastavio sam upisom na postdiplomski studij na Filološkom fakultetu, književnohistorijski smjer. Moglo bi se kazati da je to prst sudbine, a ja vjerujem da je to djelo Meleka. Jer, dok se danas, sa ovoga platoa, osvrćem na svoju već podugačku životnu stazu i kada pažljivo osmotrim cijeli niz važnih pojedinosti na toj stazi, uočavam konzistentnost; povremena "zavirivanja" na sporedne puteve, ili - na puteve sporednosti, uvijek su bila osujećivana u odlučujućem trenutku: kao da me neka ruka blagovremeno vraćala na magistralni put. Tako je bilo i sa postdiplomskim studijem na koji uopće nisam mislio dok sam bio na dodiplomskom, već sam jedva čekao da odem u prevodioce na libijskom tržištu.

Ali – meni je bilo namijenjeno, kao što se pokazalo, nešto drugo, nešto čemu sam istinski posvetio svoj život, shvaćajući to kao neku vrstu naloga, a istovremeno i kao neizrecivo zadovoljstvo, jer – bez pretjerivanja – svoj život koji je u cijelosti posvećen struci i nauci smatram ekstatičnim. Ma koliko to moglo izgledati pretenciozno, možda neskromno, ja sam doživio izuzetnu milost koja je cijeli moj životni vijek odredila kao ekstazu. Svjestan sam toga, i Bogu sam beskrajno zahvalan za to.

DUGO PUTOVANJE U PRIŠTINU – U JOŠ JEDAN NOVI SVIJET

Asistent profesora Hasana Kalešija

Boravak u Prištini predstavljao je sasvim novo iskustvo. Taj period moga života značajan je, i stoga je potrebno kazati nešto više o njemu. Postoji više razloga zašto vjerujem da je boravak u Prištini naročito važan. S jedne strane, tu sam započeo univerzitetsku karijeru, čak sam joj, nadam se, udario solidne temelje jer sam tamo ostao 16 godina (1976.-1991.). S druge strane, u Prištini sam upoznao strahote nacionalizma, neprevladive isključivosti, netrpeljivosti među narodima, tačnije – među Albancima i Srbima.

Istovremeno, iznova sam upoznavao osjećaj marginalizacije, sporednosti, suvišnosti, jer su ta dva naroda bili čvrsto riješeni da do kraja idu jedan protiv drugoga, a svi ostali – među njima i moj narod, Bošnjaci – bili su društveno i politički nebitni u tome velikom sučeljavanju rivala na Kosovu. U Prištini sam zasnovao porodicu. Oženio sam se Enisom Ramčić, farmaceuticom iz Bugojna, s kojom sam se usrdno dopisivao dok sam boravio na specijalizaciji u Kairu. Počeli smo, doslovce, od nule. I danas smo u vrlo uspjelom braku. U Prištini nam se rodilo dvoje djece – sin Tarik (1980.) i kćer Aida (1981.). Konačno, u Prištini sam počeo formirati svoj vrlo kritički stav prema orijentalističkom diskursu, zapravo prema kanonskim orijentalističkim djelima koja su bila, istovremeno, temeljna i autoritativna literatura na mome studiju.

Taj kritički odnos prema orijentalistici ostao je mojom konstantom do današnjih dana, do objavljivanja knjige *Orijentologija. Univerzum sakralnoga Teksta* 2007. godine. Spomenut ću i to da sam u Prištini godinama bio u prijateljstvu sa Harisom Silajdžićem. Morat ću kasnije kazivati

nešto više o tome, jer je naše prijateljevanje bilo važno. Dakle, boravak u Prištini je višestruko značajan: kao da je to prostor na kome se – na neki gotovo volšeban način – prelamaju sudbine i naroda i pojedinaca; kao da se na njemu optimalno izoštravaju bridovi povijesti, jednako kao i bridovi individualnih sudbina. Postoje mjesta u povijesti i prostori u geografiji naročito podesni za nastajanje mitova. Postavlja se pitanje kako sam se, nakon svega, obreo na Kosovu. U orijentalističkim institucijama u Sarajevu nije bilo mjesta za svršenike Gazi Husrev-begove medrese, ne samo u to vrijeme nego i decenijama kasnije. Bile su to zaista strašne ideološke predrasude i diskrimininiranje koje su me pratile, više-manje, tokom cijeloga života.

Dakle, nije uopće bilo važno šta su ljudi završili poslije Medrese – mogli su biti izvanredni stručnjaci, ali – uvijek su ostajali nepodobni, naročito u Sarajevu. Danas to može izgledati apsurdno, ali je istina da na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, na Odsjeku za orijentalistiku, nikakva akademska zvanja nisu mogla neutralizirati činjenicu da je eventualni kandidat za zaposlenje završio Gazi Husrev-begovu medresu. Očigledno, to također snažno svjedoči o društvenoj proskribiranosti tih ljudi, o čemu sam ranije govorio. Muslimani u Sarajevu (tada se nisu zvali Bošnjacima) dokazivali su svoju partijsku pravovjernost i navodni kosmopolitizam i takvim odnosom prema Medresi, odnosno njenim bivšim učenicima. Činjenica je da medreslijama nisu dali ni priviriti u Sarajevo, pa tako ni meni, ni Harisu Silajdžiću. Uzalud moj opus, doktorat iz arapske književnosti u 31. godini života, moje zvanje docenta, potom i vanrednog profesora.

Kada sam poslao pismo Orijentalnom institutu s molbom da dobijem radno mjesto u njemu, odgovorili su mi kako nemaju potrebe za vrstom kadra kojoj sam pripadao, što uopće nije bilo tačno. Sarajevo je vrlo dugo ostalo moj nedostižni cilj. Na drugoj strani, Beograd je imao svoju kadrovsku politiku. Valja reći da mi je Rade Božović – dugo godina nakon moga boravka na Kosovu – ponudio da radim na njihovom Odseku za orijentalistiku. Ni da nas ne znam koliko je to bilo realno, ali su moji odnosi s Božovićem u to vrijeme bili dobri i vjerujem da je njegova ponuda bila osnovana i ostvarljiva. No, odbio sam zahvaljujući jer sam ja ipak "nišanio" na Sarajevo. Znao sam da su doslovce otjerali sa Odsek a za orijentalistiku mladoga vrlo perspektivnog asistenta Hasana Kalešija.

Kaleši je na Filozofskom fakultetu u Prištini godine 1973. osnovao Odsjek za orijentalistiku, te su mu bili potrebni mladi kadrovi. Onaj isti vrli Vojislav Simić preporučio je Kalešiju moje ime, i tako je sve krenulo. Zaputio sam se u Prištinu isključivo zbog odanosti struci. Stigao sam u grad u kome nikada ranije nisam bio i gdje nisam poznavao ljude. Na autobuskoj stanici raspitivao sam se za bilo kakvo prenoćište, jer nisam imao novaca ni toliko da platim prenoćište u hotelu. Jedna prodavačica karata rekla mi je da pričekam dok se završi njeno radno vrijeme pa me je povela u susjedno Kosovo Polje i smjestila me kod svoga komšije Balabana (zaboravio sam mu ime) u sobicu veličine 3x3, otprilike. Prava samica. Bili su to preteški dani… I predugo je trajalo to zlopaćenje. No, entuzijazam je bio nepobjediv.

S profesorom Kalešijem radio sam jedva jednu školsku godinu, jer je on preminuo u naponu intelektualne snage, 1976. godine, u radnome mantilu u Istanbulu. Toga široko obrazovanog i neumornog naučnika pamtim samo po dobru, i kao profesora i kao čovjeka. Od svojih saradnika, mladih ljudi, odlučno i strogo je tražio da rade i da napreduju. Pri tome im je nesebično pomagao. Kaleši je zaista bio pravi profesor, u smislu da je bio vrlo autoritativan i kompetentan, te da je srčano podsticao svoje mlade saradnike da napreduju. I danas kada razmišljam o tome šta je, ko je, zapravo, općenito pravi univerzitetski profesor, onda mislim, naravno, najprije na profesorsku kompetentnost u struci, zatim na to da nesebično pomaže svojim mlađim saradnicima u napredovanju, te da ima – to mi se čini posebno važnim a deficitarnim – akademsko dostojanstvo, u smislu da vlastitim primjerom, radom, stalno pokazuje kako je uzvišen poziv kojim se bavi, te da sve drugo njemu podređuje. Nastavnici koji nezasito tezgare nisu, po mome sudu, pravi profesori a upravo danas je to masovna po java. Stoga mi je drago da sam u fazi asistentskog stasanja imao profesora kao što je bio Kaleši.

Imponirala nam je njegova osobina da nam se nikada ne obraća kritički pred drugima, već nas je u prisustvu drugih hvalio i štitio, ali je nama samima znao kazati sve što treba – znao je izreći čak i ozbiljna, ali uvijek profesorska upozorenja. Nažalost, prerano smo ostali bez njega. Nakon Kalešijeve smrti, bio sam prepušten sebi. Iako mlad, tek stasali magistar, morao sam preuzeti teret vođenja i arapskog jezika i arapske književnosti na Odsjeku za orijentalistiku, pošto je on još uvijek bio u fazi formiranja. Naravno, zadržao sam i intenzivne kontakte s beogradskom Katedrom za arapski jezik i književnost, tačnije – s dvojicom nastavnika na Katedri. Jedan od njih je Vojislav Simić s kojim sam ostao u prijateljskim odnosima, ali me on nije mogao voditi u nauci budući da su mu neke kolege s njegova Odsjeka, diverzijom, onemogućili da doktorira. To mu je uništilo zdravlje.

U naučnom napredovanju – u izradi disertacije – vodio me je Rade Božović. S njim sam sjajno sarađivao, i valja reći da me je snažno podsticao. Vremenom smo postali prijatelji i ostali smo u takvim odnosima godinama. On mi je bio mentor u izradi doktorske disertacije, pod naslovom Poetika mahdžera u SAD. To prijateljstvo bilo je stabilno, njegovano sve do agresije na Bosnu i Hercegovinu. Nevjerovatno je kako i ljude od kojih se to uopće ne očekuje znaju preobraziti krupni povijesni događaji kakvi su bili oni što su se zbili devedesetih godina u tadašnjoj Jugoslaviji. Podivljali srpski nacionalizam preobrazio je dotle uzornoga R. Božovića koji je postao Miloševićev dekan i ostrašćeni ideolog. Sjećam se: dok je srbijanska Armija bjesomučno razarala Sarajevo, Božović mi je kazao telefonom koji je još uvijek radio: Dobili ste što ste tražili! Mislio je na bosanskohercegovački referendum o nezavisnosti. Te riječi do

živio sam kao nož u srcu; upravo tim riječima on je mučki ubio naše prijateljstvo. No, da se vratim Kosovu.

Tih godina, kada sam stigao u Prištinu, vladalo je veliko nepovjerenje između Albanaca i Srba. Napetost je bila stalna i gotovo zastrašujuća. Valja reći da prema meni nisu bili neprijateljski raspoloženi ni jedni ni drugi. Štaviše, svaki tabor pokušavao me privući na svoju stranu. Objektivno, ja sam znao za nepravdu i represiju koju su Srbi vršili nad Albancima decenijama i stoga sam imao razumijevanja za refleks međusobnog solidarisanja Albanaca, koje je naprosto zadivljujuće funkcioniralo – kao instinkt samoodržanja. Bio sam svjestan da je to nužno i razumljivo s obzirom na stalnu izloženost opasnosti. U tome sam vidio garanciju za budućnost Albanaca i često sam tim povodom govorio: Kada bi Bošnjaci bili takvi, ne znam gdje bi im bio kraj! Nažalost, Bošnjaci nisu uspjeli kultivirati taj instinkt ni onda kada im je zaprijetila smrtna opasnost sa iste strane s koje je prijetila i Albancima.

No, već sam kazao da sam u suštini bio politički marginaliziran. Mučio me je taj osjećaj iščašenosti, nepripadanja i povremenih pokušaja da budem upotrijebljen. Albanci i Srbi su bili čvrsto organizirani u svoje zajednice, naprosto su bili oklopljeni, a svi drugi bili su tu sporedni, nebitni u političkom i općenito u društvenom značenju. Zahvaljujući tome, u meni se izgradio mučni osjećaj privremenosti. To je neugodan osjećaj koji stalno prijeti da čovjeku u bitnome formira identitet kao identitet marginalnosti, čak identitet privremenosti. Da nevolja bude veća, takva sudbina pratila me je tokom cijeloga života do te faze, jer sam u Sarajevu, zapravo, bio u "stanju privremenosti" i društevene marginalizacije kao učenik Medrese; u Beogradu također nikada nisam ni naslućivao mogućnost uspješnog i trajnog uzgloblјavanja. Sve to – kulminiralo je na Kosovu. Neko bi mogao kazati kako je ta relativno učestala promjena kulturalnih ambijenata prednost, budući da čovjeka obogaćuje novim iskustvima. To jest jednim dijelom tačno, jer danas vidim da je dobro što imam iskustva tako različitih kulturalnih ambijenata.

Međutim, postojala je snažna tenzija između takve vrste iskustvenog oplemenjivanja i faktički stalne političke i društvene represije koja u čovjeku ne vidi Drugost kao bogatstvo, kao dragocjenu razliku, već kao potencijalnu prijetnju, ili, u najboljem slučaju, kao nepoželjnu smetnju. Dakle, u svim tim prilikama – koje su trajale duže od pola moga životnoga vijeka – na jednoj strani sam sticao iskustvo o/u razlikama kultura, a na drugoj strani su svi ti ambijenti bili bremeniti samoživošću u tolikoj mjeri da su te tenzije težile ka poništenju pozitiviteta u sticanju novih iskustava i da ga preobraze u osjećaj inferiornosti Drugoga. Mislim da su u takvoj situaciji moguća dva ishoda: ili da čovjek, pogubno, i sam skrene u isključivost, ili da, suprotno tome, usvoji vrijednosti kosmopolitizma. Braneći se od te konstantne opasnosti, izabrao sam, čini mi se, najkorisnije i najefikasnije rješenje. Izgradio sam poziciju "brižnog posmatrača" krize koja će kasnije dramatično eskalirati.

Koristim sintagmu "brižni posmatrač" jer želim i njome ukazati na specifičnost svoje pozicije. Naime, nisam mogao utjecati na zbivanja u svome političkom ili ideološkom ambijentu, budući da su Srbi i Albanci, kao glavni protagonisti, bili ušančeni u vlastite političke i ideološke rovove. Moja pozicija bila je vrlo složena i zbog toga što su me jezik, pa i mnogi elementi kulture, činili u nekim aspektima bliskim srpskoj "strani", ali sam također bio blizak na druge i važne načine sa albanskom pozicijom, zahvaljujući elementima zajedničke islamske baštine, a naročito zahvaljujući punoj svijesti o tome da se srpska strana na Kosovu decenijama postavljala hegemonistički, čak nasilnički, što se ne može prihvatiti ni u kom slučaju. Dakle, nisam mogao utjecati na konfrontaciju u stalnom napredovanju pa sam u tom smislu bio "posmatrač", ali sam bio "brižan" jer me se i te kako ticalo sve što se zbivalo, budući da se tu, zapravo, pripremao krvavi jugoslavenski rasplet koji je nedugo zatim uslijedio.

Stoga sam odlučio da moj boravak na Kosovu bude privremen, da tražim odstupnicu prema Sarajevu. Istovremeno sam čvrsto riješio da tu svoju prinudnu marginalizaciju pretvorim u prednost tako što ću sve raspoloživo vrijeme i sve svoje potencijale iskoristiti za stručni i naučni rad. Godinama kasnije – mislim čak i sa današnje distance – pokazalo se kako je to bila pravilna odluka i dobra investicija.

Književno prevodilaštvo kao lepet krila, ili prijevodi kao mrtve ptice

Književno prevodilaštvo je duga i složena tema, a pojednstavljivanje takvih tema uvijek nosi velike rizike nepreciznosti, pa i grešaka. Svjestan tih rizika, ipak ću navesti makar u tezama svoje prevoditeljske postulate. Osnovna greška mnogih ljudi koji se prihvaćaju književnog prevodilaštva je u tome što vjeruju kako je dovoljno za tako naročit i odgovoran posao poznavanje jezika. To je fatalna greška. Čitao sam dosta prijevoda sa arapskog jezika koje su sačinili dobri znalci jezika, ali su izvornici u njihovim prijevodima stilski neadekvatni, estetski nemušti. Jedna prevoditeljica Džubranovih djela, na primjer, dobra je poznavateljica arapskog jezika, odlična je lingvistica, ali je Džubranov tekst u njenome prijevodu jedva prepoznatljiv. Izvornik je džubranovski pjenušav – da se poslužim figurativnim jezikom – sav je od meandriranja i u slapovima, a u njenom prijevodu nema ništa od toga, već je tekst nekako suzdržan, prisilno smiren, osujećen u svojim estetskim uzletima. Tekstovi jesu jezički korektno prevedeni, ali su estetski pasivizirani.

Ukratko, za književno prevodilaštvo nije dovoljno poznavanje jezika izvornika, već je nužno i veliko znanje o književnosti, o tome kako književno djelo pulsira, na koji način živi kao umjetnina. Poznavanje jezika je preduslov, naravno; to je nešto čega prevodilac katkad nije ni svjestan budući da je to neka vrsta "podrazumijevajuće podloge" za njegov rad. Međutim, autentičan prevodilački posao realizira se kao kreacija na višoj razini – onda kada se prevodi-

lac prepusti stvaralačkom otkrivanju na koji način taj jezik, odnosno tekst u jeziku, oživljava kao umjetnost, na koji način se on ostvaruje kako estetsko djelo, a ne samo kao niz "lingvističkih činjenica". To ne znaju mnogi prevodioci, i mnogi uopće nemaju dara za to. "Stvaralačko-otkrivalački" pohod prevodioca zbiva se najprije u njegovoj recepciji izvornika, koja se mora realizirati u optimalnoj kompetenciji (ne može svaki čitalac biti prevodilac, makar i poznavao oba jezika!).

Međutim, druga faza je specifično prevoditeljska, jer prevodilac u toj fazi nastoji dati sve od sebe da prijevod bude kreativan, odnosno teži, kao svome konačnom cilju, da estetsko pulsiranje teksta u jeziku izvornika i u njegovoj kulturi prenese u svoj jezik i u drugu kulturu na takav način da u tome drugom jeziku i kulturi ne bude obogaljen, već da, naprotiv, funkcionira slično kao u izvornikovoj kulturi. Imajući u vidu te dvije složene faze recepcije i prijenosa, književno prevodilaštvo – ukoliko je autentično i kompetentno – nikada nije samo prevodilaštvo, već je ono uvijek stvaralački čin. Stoga bi i termin prevodilaštvo bilo uputno zamijeniti nekim adekvatnijim terminom, kao što je prijenos. (U arapskoj prijevodnoj literaturi često piše na prvoj stranici knjige prenio na arapski, umjesto preveo na arapski.)

Mogli bismo, dakle, u tom smislu govoriti o prevođenju kao o estetski neutralizirajućem činu i o "prevođenju" kao prvorazrednom stvaralačkom aktu, čak stvaralačkom podvigu. Većina ljudi nisu svjesni koliko je malo kompetentnih književnih prevodilaca, ili valjanih prijevoda: mnogi izvornici neće nikada uzmahnuti krilima i u drugome jeziku i u drugoj kulturi, iako su prevedeni. Mislim da u datom kontekstu mogu dovršiti razvijanje ove figure: umjetnički tekst je živ; on živi životom ptice – ima neobičan i zanosan pjev, on ima krila kojima uzlijeće praveći jedinstven šum… Velika je odgovornost prenositi u drugi jezik i kulturu tako neobičan život – život koji je istovremeno i veličanstven i veoma loman. Prevodioci koji nisu dovoljno vični i brižni zaista unose u svoj jezik i kulturu mrtve ptice. Također, treba voditi računa o tome da čak i dobar književni prevodilac nije u istoj mjeri dobar za svaku vrstu književnog teksta, ili za svaku književnu vrijednost.

Jedan prevodilac će, na primjer, s više uspjeha prevoditi prozna književna djela nego poetska, posebno neke pjesničke žanrove; nekome više odgovara klasična ili antička književnost, a nekome moderna književnost, i td. Nije svaki prevodilac na isti način, u istoj mjeri dorastao svakom književnom umjetničkom djelu. Taj odnos nivoa izvornika i nivoa kompetencije prevodioca veoma je važan i prava je dragocjenost ako je prevodilac svjestan značaja te relacije. Ukoliko se imaju u vidu svi složeni aspekti prevoditeljsko- prenosilačkog procesa u kome nisu interaktivni samo prevodilac i izvornik, nego su interaktivne čak dvije tradicije, ili dvije kulture, onda se postavlja u naročitom svjetlu jedno gotovo laičko pitanje o tzv. vjernosti izvorniku. Kada sam prevodio i zatim promovirao prijevod *Hiljadu i jedne noći*, na primjer, novinari su vrlo često postavljali pitanje o tome koliko sam bio vjeran izvorniku. To pitanje inače – u vezi s prevođenjem bilo kojeg književnog djela – veoma je neodređeno i teško je dati odgovor na njega, a istovremeno ono jest suštinsko pitanje za tu vrstu posla.

Čitava povijest prevođenja *Hiljadu i jedne noći* – ostanimo uz primjer ovoga književnog monumenta – svodi se na problem "vjernosti" izvorniku: od doslovnih i zato nesuvislih prijevoda do one vrste prevodilačkih kreacija u kojima se izvornik jedva može prepoznati. Riječ je o krajnostima koje, kao takve, nisu valjane. Istovremeno, niko u književnom prevodilaštvu ne može ni približno markirati granicu prevodilačke slobode. Zašto? Naprosto zbog toga što je u toj "akciji" riječ o stvaralačkom susretu dva kreativna duha, ili o dva svijeta kreacije, o susretu iz koga nastaje jedan novi svijet, ili jedna nova kreacija. I autorsko i prevodilačko pisanje je "razgradnja" jednog svijeta i sazdavanje novoga. Nije tu posrijedi nešto egzaktno, scijentističko i td., već je riječ o slobodnom, nesputanom kretanju duha, od jednoga svijeta ka drugome, pri čemu se to kretanje realizira kao nova vrijednost, kao novi svijet.

U tom smislu, da ponovim – dobar prijevod je uvijek više od prijevoda: on je kreacija koja, naravno, zadržava određenu "srodničku" vezu sa tzv. izvornikom. Kreativan, autentičan prijevod književnog djela, u krajnjim konsekvencijama i ma koliko to zvučalo neobično, na jednoj strani živi kao "autohtona" i autentična vrijednost, relativno osamostaljena u odnosu na izvornik, a na drugoj strani – veliki književni prijevodi djeluju tako da ni izvornik nikada više ne može biti isti u širokome kulturološkom značenju. Izvornik i njegov prijenos djeluju u dvjema kulturama i zbog toga je svaki od njih na poseban način osamostaljen u tradiciji u kojoj živi, ali oni istovremeno djeluju zajedno u okviru jednog vrlo golemog sistema i iskustva koje zovemo književnošću. Izvornik i "njegov prijevod" djeluju istovremeno, suradnički, u Kulturi kao Tekstu; stoga se može ozbiljno problematizirati i sam termin "prijevod", odnosno naše pogrešne navike da ga smaramo drugostepenim – može se problematizirati s obzirom na njegove tvoračke sposobnosti u Kulturi u semiotičkom značenju. Nadam se da sam ovim izlaganjem pripremio teren za neku vrstu odgovora na pitanje o "vjernosti" izvorniku.

Naime, ne postoji utvrđena granica prevodilačke slobode, ili "vjernosti" izvorniku, već se može govoriti samo o prostoruu kome se kreće estetska a ne samo i ne u prvome redu lingvistička saradnja izvornika i prijevoda. Taj prostor a ne granica je nužna širina u kojoj se stvaralački realizira susret dviju vrijednosti a ne faktografskih činjenica. Stoga dobar lingvist ne mora biti i dobar književni prevodilac: lingvist samo ima važan preduslov za pohod u jednu specifičnu akciju i avanturu za čije uspješno okončanje je potrebno više uslova. Prevodilac je dužan da pronikne u duh izvornika, kao estetski pulsirajućeg entiteta i identiteta, te da ga upravo u tim njegovim vitalnim funkcijama prenese u drugi jezik i kulturu, jer samo tako može živjeti i u njima. Prevodilac mora imati u vidu, zaista, i djelovati u skladu s tim da njegov posao nije samo prevođenje djela

na drugi jezik već i njegovo prenošenjeu drugu kulturu. Iz toga proizlaze dalekosežne posljedice. Stoga su dobri književni prevodioci istinski junaci kulture a često ne obraćaju pažnju na njihova imena čak ni ljudi koji bi to morali zbog više razloga – po prirodi svoga zvanja, obrazovanja i sl. Pokušajmo zamisliti šta bismo mi bez svih tih djela iz svjetske književnosti, a njih ne bi bilo bez prevoditeljskog pregalaštva.

U sadašnjem "trenutku" naše kulture inače nema kritičke javnosti, nema kreativne kritike, pa tako nema ni kritike književnog prevodilaštva. Na jednoj strani, često se prihvaćaju prevođenja, oni što uopće ne znaju koliko je složen i važan taj posao, a na drugoj strani – ni izdavači ne mare uvijek za valjane recenzije. Katkada ih uopće i ne traže. Čak se objavljuju knjige o prevodilaštvu, knjige čiji autori demonstriraju veliko neznanje o tome o čemu pišu. Mogu navesti karakterističan primjer nekompetentnosti koja je gotovo dramatična.

Kada je riječ o tzv. književnom prevodilaštvu, predstoji nam potraga za zamjenom toga termina jer on uopće nije u stanju izraziti bit svega onoga mnogostrukoga što dobivamo kreativnim "prenošenjem" velikoga djela iz jedne tradicije u drugu, a koje – zajedno, i to upravo "izvornikom" i "djelom u prijenosu" – grade lotmanovsku Semiosferu, ili Kulturu kao Tekst.

Orijentalizam gradi platformu za agresiju. Bosna kao primjer

Postoji vrlo snažna veza između orijentalizma i zločina izvršenih u Bosni i Hercegovini. Norman Cigar je 2000. godine objavio zanimljivu knjigu, pod naslovom *Uloga srpskih orijentalista u opravdavanju genocida nad muslimanima Balkana*. Ima i druge zanimljive građe o tome pitanju. Srpska orijentalistika je pripremala ideološku platformu za agresiju i genocid u Bosni i Hercegovini, a upravo ta orijentalistika i upravo na tome prostoru imala je specifičan položaj i motivaciju zbog povijesti na Balkanu. Njen zadatak je, između ostaloga, da maksimalno potcrta različitost između evro-kršćanskog i orijentalno-islamskog, do onih razmjera u kojima se različitost predstavlja kao totalna i trajna nepomirljivost – sve do nužnosti odlučujućeg sukoba. Evropi je upravo tako predstavljen problem na njenome rubu, a upravo to Evropa i jest željela da čuje. Orijentalisti tu djeluju autoritativno: oni cijelu jednu nauku svjesno stavljaju u funkciju ideologije i politike koja završava ne samo u genocidu, već u kulturocidu, urbicidu – u totalnom uništenju svega živoga, čak i mrtvoga (uništavanje grobalja, na primjer) iz jedne druge, navodno smrtno opasne kulture koja je također, eliotovski kazano, zajednička kultura naroda nastala na temeljima iste vjere.

Krajišta, ili rubni dijelovi nekog kulturalnog prostora, nisu samo prepuni vitalnosti u stvaranju novog identiteta i novih entiteta, već oni, srazmjerno tome, najviše i stradaju u sukobima kultura, tačnije rečeno – u sukobima ekstremista koji nastupaju nepomirljivo, isključivo, u ime kulture, jer ja čvrsto vjerujem da u samoj biti stvari kulture ne teže ovakvoj vrsti sukoba kakav je bio u Bosni, već one teže ukrštanju kao priraštaju vrijednosti. Tzv. kultura koja kidiše na drugu kulturu, u namjeri da je neutralizira i uništi, u osnovi je tragično oboljela kultura (ako je nekada i bila kultura) koja je izgubila orijentaciju u vrijednostima te na taj način postaje antikultura, preobraća se u barbarstvo. Navest ću dva primjera. U povijesti postoje periodi u kojima su se kulture sjajno oplemenjivale donoseći neslućene nove vrijednosti i potvrđujući upravo to o čemu govorim kao o težnji kultura da se oplemenjuju.

Kada je arapska kultura došla u iskričavi kontakt sa perzijskom prijeislamskom kulturom i sa antičkom grčkom kulturom, nastala je veličanstvena arapsko-islamska kultura. Slično se dogodilo u kontaktu evropske i tzv. maurske, ili arapsko-islamske kulture u Španiji. Evropska renesansa nastala je zaslugom arapskog prenošenja Evropi antičke grčke kulture, i td. To je jedan vid kontakta među kulturama, po načelu "semiotičkoga djelovanja". Na drugoj strani, postoje politički pokreti, vojskovođe i sl. koji djeluju suprotno tome, jer kreću u istrebljivački pohod protiv neke kulture. Bilo je to također u Španiji, u zemljama Latinske Amerike, u Bosni. Ne možemo reći da je Karadžić, ili Tuđman, autentični i samodovoljni predstavnik/nosilac kulture (svaki "svoje"), već ih oni ekstremno zloupotrebljavaju djelujući ne samo nekulturno već suštinski antikulturalno i anticivilizacijski.

Često se govori kako je odgovornost za takvu politiku, odnosno za zločine kao njenu posljedicu, individualna. To je samo djelomično tačno, jer nikada se ne može optužiti narod kao takav – dakle, baš svi njegovi članovi – ali su se zločini vršili sistemski i sistematski, institucionalno, što se ne može preklapati sa individualnom odgovornošću. U pravnom smislu, odgovornost treba utvrđivati individualno, ali s obzirom na ovo što sam kazao, postoji i nadindividualna odgovornost na razini intersubjektivnoga, ili interindividualnoga. Mi danas znamo – ne samo iz Cigarove knjige već i iz niza drugih nespornih izvora – kako su se ponašali, šta su govorili i pisali srpski orijentalisti i predratnoj Jugoslaviji, zatim u vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu, ali i poslije toga. Drugim riječima, ponudit ću još jedan dokaz o monstruoznoj instrumentalizaciji te nauke i o ponašanju orijentalista koje je neprimjereno zvati naučnicima.

Jedna od prvih i najvećih žrtava u Bosni i Hercegovini bio je Orijentalni institut koga su Srbi zapaljivom municijom sa okolnih brda spalili već u maju 1992. godine. Dok je gorio, držali su ga pod paljbom da mu se ne bi moglo prići radi gašenja. Isti slučaj bio je s Nacionalnom i univerzitetskom bibliotekom. Čak ni bosanskohercegovačka javnost nije dovoljno upoznata sa razmjerama gubitka. U Institutu je potpuno izgorjelo sve – 5.263 kodeksa manuskripta od kojih je najstariji bio čak iz 1023. godine, među njima mnoštvo autografa. Izgorjelo je 7.156 dokumenata u zbirci *Manuscripta turcica*, u Arhivu Instituta je izgorjelo 200.000 dokumenata i td. To je neprocjenljiva vrijednost

univerzalnog značaja. U taj Institut su prije rata dolazili i orijentalisti iz Beograda, radili su u njemu i dobro su znali za njegove vrijednosti. E, sad – da li je uopće moguće zamisliti kakvi su to naučnici koji su pristali na spaljivanje toga blaga?! Zar mogu istinski naučnik i autentična kultura uništavati takve riznice, odnosno šutjeti o njihovom uništavanju, jer je to blago univerzalnog značaja, internacionalno je, to je svjetska baština?! Tako nešto mogu učiniti samo barbari, i oni što šute o tome nisu ništa bolji – valja to realno kazati.

Istovremeno kada su u Sarajevu spaljeni Orijentalni institut i Nacionalna i univerzitetska biblioteka, temeljito su širom Bosne i Hercegovine uništavane džamije – na stotine njih – od kojih su mnoge bile veličanstveni spomenici kulture stari i po više stotina godina. Jer, bilo koji sakralni objekt – u ovom slučaju, recimo, Aladža džamija – nije samo džamija, ili nije samo sakralni objekt: vrijeme od njega načini prvorazredni kulturni spomenik ubaštinjen u svjetsku riznicu. Srbijanski orijentalisti nisu digli glas protiv toga, a nisu to osudili ni danas. Nije mi poznato da su uopće i evropski orijentalisti digli svoj glas protiv temeljitog uništavanja elemenata orijentalno-islamske kulture u Bosni i Hercegovini. Dok bukti taj stravični požar u Bosni i Hercegovini, dvoje glavnih sarajevskih arabista (Srđan Janković i Dragana Kujović) odlaze iz Sarajeva preko Pala u Beograd, u naručje tamošnjim arabistima, u grad u kome je osmišljen projekt uništavanja ljudi i materijalne kulture u Bosni i Hercegovini, i odakle je stizala vojnička sila da realizira taj projekt. To su Vam orijentalisti! Nije moguće umaći sljedećem zaključku. Ti ljudi nemaju grižu savjesti, nemaju kajanja; genocid i kulturocid je bio njihov cilj. Da li je normalno da neki naučnik, ili grupa naučnika u nekoj oblasti nauke, ne reagira ako se pet nepunih godina temeljito zatire kultura u prostoru koji je njima susjedni i kome su oni posvećeni kao naučnici?! Pravi naučnik osjeća tugu ako mu se razbije epruveta s nekim sadržajem, ili mikroskop, a srpski i svjetski orijentalisti uopće ne reagiraju na spaljivanje čitavih prebogatih institutskih fondova koje su i sami koristili, biblioteka, desetina drevnih džamija i td. U pitanju je teška bolest. U krajnjem, to znači da srpski orijentalisti u vrijeme agresije na BiH (kao ni većina drugih) zapravo nisu naučnici već su ideolozi; oni se ne bave orijentalno-islamskom kulturom zato što je vole, ili zato da bi je voljeli, već zato da bi je kompetentno osujetili i temeljito je uništili.

To su fakta; o tome snažno i neporecivo svjedoči njihovo ratno i poslijeratno ponašanje. Da su zaista naučnici, najmanje što su mogli učiniti jest da javno osude taj temeljiti kulturocid u kome je zatirana kultura kojom se oni bave, da upute izvinjenje bosansko-hercegovačkoj javnosti, pa i institucijama koje su bile meta srpskog pogroma, možda čak i pojedincima. Kao naučnici, bili bi prisiljeni svojom naučničkom čestitošću i strašću, također, da skrušeno posjete zgarište Orijentalnog instituta, recimo, da mu upute izraze žaljenja. Ništa od toga nisu učinili, a upravo time se potvrđuje priroda njihovoga trajnog djelovanja. To je naprosto s onu stranu zdravog razuma. Riječ je najmonstruoznijim zločinima: zarad nekih "viših" ciljeva, uništavati sve živo i mrtvo u jednome prostoru – od djeteta i čovjeka uopće preko njihove časti, bogomolje, instituta i knjiga, do njegovih nadgrobnih spomenika. Ta sramna uloga orijentalizma uopće a srpskog posebno nikada neće biti dovoljno predstavljena: ona je sva u krvi i u najdubljem mraku mitskoga.

Perifernim islamom bavio se, dakle, Aleksandar Popović. Ugodan i obrazovan sagovornik. U vrijeme kada je on dolazio na Kosovo i u Makedoniju, nisam bio svjestan svih prepredenosti orijentalizma, nisam znao za neka njegova lica. Tako sam i bavljenje "perifernim islamom" shvaćao kao zanimljiv naučnoistraživački posao koji je ideološki sasvim nedužan. Mnogo godina kasnije, shvatio sam njegovu bit, kao što sam spoznao da postoje još neka čudovišna lica orijentalizma – o tome će biti više riječi kasnije. Dakle, bilo mi je ugodno druženje s tim obrazovanim čovjekom prefinjenih manira. U vrijeme njegovih boravaka na Kosovu, vozio sam ga povremeno svojim automobilom Renault 4 po tekijama, do derviša u Prizrenu, Đakovici, Kosovskoj Mitrovici. Zapazio sam da je sjajno komunicirao s dervišima, kao njihov stari znanac. Stekao sam dojam da im imponira što ih posjećuje naučnik iz tako znamenite institucije kao što je Sorbona.

Danas mi se čini kako su derviški redovi i njihovi šejhovi po Kosovu i Makedoniji mogli biti zanimljivi u to doba i zbog sasvim specifičnih političkih razloga, a ne samo zbog islamističkih. Naime, to područje je bilo veoma osjetljivo zbog zategnutih odnosa Albanaca i Srba na Kosovu, zbog albanskih težnji za samostalnošću. U Makedoniji su Albanci također bili potencijalno destabilizirajući element. Istovremeno – što je vrlo važno – to je doba Enver Hodže preko granice. Dakle, riječ je o vrlo trusnoj oblasti. Za derviše u tome prostoru karakteristična je konspirativnost, snažna a diskretna međusobna povezanost koju, vjerovatno, nisu sasvim ometale ni tadašnje međudržavne i međurepubličke granice: među njima se odvijao živahan protok informacija pa ih je to moglo predstaviti – s obzirom na rovitost toga vremena – kao zanimljive i važne obavještajno-političke izvore. Svi konteksti upućuju na to: politički, ideološki, kulturalni i dr. No, moje druženje s Popovićem nije dugo trajalo. Sjećam se da smo jednom prilikom, dok sam ga vozio iz Prištine u Prizren, poveli oštru raspravu o bošnjačkoj baštini na orijentalnim jezicima. Popović je bio izričit i uporan u tvrdnjama i obrazlaganju da je to osmanska književnost, a nikako bošnjačka. Ja sam istrajavao na drukčijem stavu. Tvrdio sam, naime, da je to bošnjačka književnost, doduše na orijentalnim jezicima, te da ona predstavlja dio bošnjačkog kulturalnog identiteta, što znači da su Bošnjaci imali svoju duhovnost mnogo dublje u povijesti, davno prije austrougarskog perioda.

Doduše, ta kultura je pripadala jednom nadnacionalnom sistemu (kao što je to bio slučaj i sa evropskom kulturom latinskog srednjovjekovlja), ali su stvaraoci bili Bošnjaci koji su često unosili u svoja djela i elemente lokal-

noga, mada je u to doba, inače, vladala "estetika istovjetnosti", a ne romantičarskog pojma originalnosti, razlikovnosti. Meni je u Popovićevom stavu smetalo previđanje estetske i poetičke osobenosti kulture toga doba (ponavljam: nešto slično postojalo je i u Evropi), jer takvo previđanje vodi ka tvrdnji da su Bošnjaci nekoliko stoljeća živjeli u naučnom i kulturalnom vakuumu, a time se, nadalje, problematizira njihov povijesni identitet, i td. Naša rasprava bila je vrlo disonantna u odnosu na naše ranije razgovore, a raspravljali smo o fundamentalnim pitanjima. Tu smo, zapravo, obojica pokazali nepomirljive stavove. Nedugo nakon toga, sasvim smo prestali da se viđamo i da se dopisujemo. Izlaganje o "prištinskoj fazi" ukazuje na to da je pozicija orijentalistike između nauke i ideologije bila u centru moje pažnje od najranijih dana bavljenja naukom. Pokazao sam maločas kako su rezultati orijentalizma dalekosežni i pogubni, kako se ispoljavaju čak u genocidu nad Bošnjacima i u spaljivanju bošnjačke kulture. To je kompleksno tumačenje orijentalizma.

Istovremeno, dosadašnje izlaganje ukazuje da je moje otkrivanje te mnogolike pojave napredovalo u smislu da sam stalno otkrivao nova lica i negativne učinke orijentalizma. U tom kontekstu sam kazao kako bih o nekim od tih čudovišnih lica govorio kasnije. Stoga mi valja osvijetliti još neka čudovišna lica orijentalizma. Moram najprije precizirati nešto da ne bih bio krivo shvaćen, iako sam to obrazlagao u nekim svojim objavljenim radovima. Orijentalistika nije sva crna, negativna. U njenim rezultatima ima izvanrednih domašaja, i u njenome krilu ima briljantnih pojedinaca. Ona je dobra u onom dijelu kojim se predstavlja kao orijentalna filologija, i kada govorim o pozitivnim stranama i rezultatima orijentalistike ja zapravo mislim na orijentalnu filologiju. Ona je zaslužna za otkrivanje čitave riznice djela iz svih oblasti nauke i umjetnosti, za njihova kritička izdanja i predstavljanje svijetu. To je orijentalna filologija koja je ideološki neutralna, naučnički dostojanstvena i odgovorna. Nije mali broj naučnika koji su sagorijevali afirmirajući vrijednosti orijentalno-islamske kulture. Primjera radi, najviši nivo pozitiviteta nosi rad Eve Vitrej de Mejerovič, ili Anemari Šimel i dr. Ruska orijentalistika također se može u važnim aspektima diferencirati od zapadnjačkog orijentalizma. Međutim, magistralni pravac orijentalizma je onaj o kome sam do sada govorio. Ovi drugi, izvrsni poslenici su tek izuzeci.

Što se tiče moje preokupacije metodologijom i domašajima orijentalizma, čini se prirodnom moja potreba da ih širе obrazlažem. Naime, riječ je o mome temeljnom opredjeljenju, te je stoga nužno kritički propitivati nauku kojom se čovjek bavi, njenu metodu, njene rezultate, jer bez toga se ne može djelovati u danoj oblasti.

Kao da nema kraja prijetvornosti te znanosti: ona je svoje metode i metamorfoze usavršila do te mjere da se jedva može prepoznati, i naročito negativne učinke ima onda kada djeluje pod maskom koju čovjek, kao takvu, teško može zapaziti. Stoga valja predstaviti to lice, taj karakter u čijoj biti je sadržana snažna autodestrukcija.

DUGI PUT U GOLEMI GRAD KAIRO

Žudnja za Sarajevom

Kada sam se vratio u Prištinu, moja želja za prelaskom u Bosnu, kojoj sam svime pripadao, stasala je sve više i sve brže. Međunacionalne tenzije na Kosovu također su rasle brzo i dramatično, i to je bio jedan od dodatnih razloga što sam se trudio oko povratka u Sarajevo. Haris i ja o tome smo dugo i stalno razgovarali, gotovo da smo snatrili o tome. Čak smo kupili – Haris, ja i naš prijatelj Ismet Hrnjica – zemlju na području općine Vogošća, u naselju Barica, da bismo počeli praviti kuće. Radeći u Prištini, ja sam tokom ljeta gradio kuću na tome placu, uporno i znajući da će ona biti važna "odskočna daska" za prelazak u Sarajevo. Sticajem okolnosti, Haris nije nikada tu napravio kuću, a Ismet jest. U to vrijeme, jednom prilikom mi je Rade Božović spomenuo mogućnost da pređem na Odsek za orijentalistiku Filološkog fakulteta u Beogradu. O tome sam već kazivao. Zahvaljujući Božoviću na ponudi, kazao sam mu da je moj krajnji cilj Sarajevo, te da bi bio gubitak vremena da u Sarajevo idem preko Beograda. Božović je shvatio i uvažio je moju želju, ali su u Sarajevu digli zid prema meni, pa i prema Harisu, naravno. Božović se svojski trudio da mi pomogne, i na tome sam mu veoma zahvalan.

Sjećam se kako smo jedne od tih godina putovali u Damask Sulejman Grozdanić (tada vodeći arabist u Sarajevu i direktor Orijentalnog instituta), Lejla Gazić iz Orijentalnog instituta, Rade Božović i ja. Bili smo tokom sedam dana gosti sirijskog Ministarstva za kulturu i Saveza pisaca, a primili su nas na tako visokom nivou i s toliko pažnje da to nikada ne mogu zaboraviti. Jednoga dana dok smo u hotelu u srcu Damska – te umajadske kolijevke arapsko-islamske kulture planetarne važnosti – završavali ručak i dok su se potom Grozdanić i Božović naslađivali čuvenim sirijskim vinom, u pjesmama opjevanom, upita Božović Grozdanića, upravo u tome času stišanog orijentalskog hedonizma, da li mu se sviđa boravak u Siriji. Grozdanić se gotovo zagrcnuo pohvalama. Onda mu Božović veli, pomalo šaljivo, ali i iskre no: "Slušaj, pozvao sam te samo zbog jedne stvari – da mi Esada prebaciš u Sarajevo." (U to vrijeme su svi odlasci takve vrste u arapski svijet, kao i mnogi projekti općenito, realizirani preko Beograda koji ih je dalje distribuirao prema svome nahođenju.)

Grozdanić je s lahkoćom kazao: "Naravno, sve će biti u redu – neka mi se Esad javi za mjesec-dva i bit će OK." Ja sam se javljao, naravno, ali Grozdanić ništa nije uradio, čak je govorio: "Neka Esad i Haris čuvaju bratstvo i jedinstvo na Kosovu." (Dok ispisujem ovaj tekst, pratim užas građanskog rata u Siriji, koji traje već dvije godine, sa sve gorim izgledima. Pamtim Siriju sa svoga putovanja kao jednu zanosnu zemlju, a proputovao sam je od Golana do Halepa i Humsa: zaista predivna zemlja, a narod veoma

kultiviran... Damask je apsolutno neizreciv, neuhvatljiv je u cijelosti čak bilo kojoj vrsti književnosti. On je iznad svakog epa i svakog okvira Šeherzadinoga. U znana i neznana doba, u svetačka i osvajačka vremena, hrlila su u taj prostor iskustva rubnih dijelova svijeta kao kulturnom i civilizacijskom centru u kome su se oplemenjivala, ili su se najzad slamala. U dramatičnim odnosima rubnog i centralnoga, na tome prostoru se povijest stvarala.

Ne mogu pojmiti, ne mogu prihvatiti da se sistematski razara već dvije godine takva zemlja i takva povijest, da se oni predivni njeni ljudi tako dušmanski ubijaju, a sve za tuđe, nesirijske interese. Dok sam putovao Sirijom, snažno sam osjećao kako se u njoj oduvijek ukrštava sve: hijeropovijest i povijest, iskustva najvećih kultura antičkog i modernoga svijeta; u njoj se ukrštaju čak i "iskustva" geografije, jer na putu od Golana prema sjeveru, ka Halepu – dok i na putnika i na vječnost netremice i dostojanstveno, izdaleka, motri gordo i snježno libansko gorje – čovjek posta ne svjestan kako se tu susreću čak i kontinenti... To je jedinstven kulturalni, sakralni, geografski prostor u kome se sada razara sve... Na temelju strahota koje su se zbile u Bosni i ovih koje se zbivaju u Siriji, dolazim do zaključka kako zemlje stradaju utoliko više i tragičnije ukoliko su ljepše – kao da su najveće nesretnice upravo najveće ljepotice...) Povratak Sarajevu postao je moj veliki cilj nakon polijetanja sa aerodroma u Damasku.

Ni zamisliti nisam mogao da će biti tako teško osvojiti Sarajevo, meni koji sam iz njega ponikao. Nema sumnje – sa svojima je najteže.

NAJZAD U SARAJEVU

Otpor kulturocidu prevođenjem *Hiljadu i jedne noći* u opsjednutom Sarajevu

Hiljadu i jedna noć je vrlo obimno djelo koje pripada samome vrhu svjetske baštine, a radio sam na njegovom prijevodu u krajnje nehumanim, u gotovo nadrealnim uslovima. Prevođenje *Hiljadu i jedne noći* pokazuje, čini mi se, kako "velika vremena" predstavljaju podsticaj za velike radne podvige. U periodu koji je nesumnjivo bio najteži u mome životu, ali i jedan od najdramatičnijih u povijesti moga naroda i moje zemlje, rođena je ideja da se počne prevoditi ovo znamenito djelo koje do sada nismo imali u integralnom prijevodu s arapskog jezika. Negdje u zimu 1992. godine, grupa intelektualaca, među kojima sam bio i ja, okupila se u jednoj prostoriji Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, uz dobro zagrijanu peć na drva koja je u to vrijeme u Sarajevu djelovala gotovo nestvarno, bajkovito. Jer, Srbi su do tada uspjeli bombardiranjem grada uništiti sva prozorska stakla u njemu, isključiti struju i vodu, gas. Bila je to uistinu samrtnička omča oko vrata jednome nedužnom gradu, humanosti općenito.

U takvoj situaciji, užarena peć je imala naročito značenje, gotovo ritualno i simboličko značenje za naš entuzijazam koji se ničim nije dao ubiti. Danas, sa znatne vremenske distance i u blagodati egzistencijalne izvjesnosti, ne mogu objasniti odakle smo crpili tu silnu snagu iako nas je svijet bezočno prepustio nadmoćnom neprijatelju, zabranivši nam i naoružavanje. Sve mi to izgleda nekako mitski, nadnaravno. Nije to bilo samo davljenje Sarajeva, već je davljenje – time što je postalo centralno pitanje svijeta – oličavalo mitsku borbu Dobra i Zla, a mi smo u Sarajevu – makar to moglo izgledati čudno ili samohvalno – oličavali Dobro u čiju pobjedu smo nepokolebljivo vjerovali. Tragedija svijeta a ne Sarajeva je u tome što ni nakon pobjede Dobra Sarajevo nije adekvatno nagrađeno i zaštićeno: tragedija je to stoga što takav odnos pouzdano indicira kako će snage Zla u svijetu upravo nakon Sarajeva dobivati na snazi, kako će dobivati podršku velikih svjetskih političkih sistema, i kako je moguće da će svijet sve brže ići u sunovrat. Dakle, uz blagodatnu vatru, sakupili smo se u razgovoru. Koliko se sjećam, tu je bio Alija Isaković, Enes Karić, Hadžem Hajdarević, Mehmedalija Hadžić i dr. U jednome trenutku, obrati mi se Alija Isaković prijedlogom da počnem prevoditi *Noći*. Svi drugi prihvatili su njegove riječi na takav način da sam imao dojam kako su o tome već razgovarali, prije moga dolaska. Osjetio sam onu vrstu zebnje kakvu osjeti čovjek neposredno suočen sa zadatkom za koji nije siguran može li ga uopće savladati. Rekao sam: "Pa Vi znate da je to tako veliki posao da je za njega potreban gotovo cijeli ljudski vijek!" Alija je šutio na moju reakciju, ali vjerujem ne zbog toga što je pristao na moju zebnju i što je odustao od svoje ideje, već je on inače bio vrlo škrt na riječima u razgovoru. Ta ideja zazvučala je autoritativno, kao da je rekao: Eto, ja tako mislim, a Vi sad vidite šta ćete!

(*Kada je godinama kasnije preminuo od srčanog udara, naglo i u naponu snage, u punoj afirmaciji autoriteta, bio sam istinski pogođen; osjetivši se na neki poseban i težak način osirotjelim, pitao sam se gotovo u očajanju i blasfemično: Zašto nam tako naglo i učestalo odlaze ljudi koji su nam moralni i intelektualni orijentiri, i to u vremenu kada su nam najpotrebniji?!*)

Neko je rekao da prijevod *Noći* jest krupan zalogaj za jednoga čovjeka pa bismo to trebali uraditi timski – ja, Enes Karić i Mehmedalija Hadžić. Svi smo to prihvatili kao rješenje. Nedugo nakon toga, otišao sam u Gazi Husrev-begovu biblioteku u Ul. Dobrovoljačkoj (tada još nisu bili evakuirani njeni fondovi) da tragam za filološki pouzdanim izvornikom *Noći*. Moglo se naći poneko izdanje *Noći* kod pojedinaca u Sarajevu, ali su to uvijek bila neka skraćena izdanja, a ja sam riješio da treba uraditi integralni tekst kritičkog izdanja, ili ništa. U Biblioteci sam pronašao više izdanja, ali nijedno nije bilo kompletno. Kada sam već počeo gubiti nadu (Sarajevo je bilo u omči, kako rekoh, i nije se moglo napolju tražiti odgovarajuće izdanje), ipak sam pronašao jedan veoma požutjeli – kao iz poslovice – komplet bulačkog (kritičkog) izdanja *Noći* iz 1905. godine, i uzeo sam ga na revers od rahmetli Zejnela Faića koji mi se

sa suzdržanim osmijehom jadao kako mu je najteže kad mu dođu profesori da tragaju po fondovima.

Počeo sam prevoditi odmah, iščekujući da se jave Mehmedalija i Enes, kako bismo podijelili posao i dogovorili dinamiku rada. No, oni ne samo da se nisu pojavljivali nego nisu ništa spominjali ni kada bismo se sreli. Nastavio sam raditi sam. Danas vidim da je dobro što se sve dogodilo upravo tako, jer da smo sva trojica prevodili *Hiljadu i jednu noć*– bila bi to mješavina stilova koja je neprihvatljiva u književnom djelu takvog značaja. Istovremeno, valja reći da sam respektirao stilsku rafiniranost Karićevu, da sam uvijek cijenio njegov tanahni osjećaj za bosanski jezik. Mehmedalija ipak nema te kvalitete ni kompetencije.

U nekoliko navrata, do mene su dopirale vijesti kako profesor Muhsin Rizvić izražava čuđenje zašto radim na tome prijevodu kad već imamo prevedene *Noći*. Nisam mogao shvatiti njegovo čuđenje, jer znam da je Rizvić bio profesor i naučnoistraživački radnik prvoga reda, dostojan poštovanja. Jedini razlog njegova neodobravanja vidio sam u tome što Rizvić nije bio dovoljno upućen u kvalitet prijevoda koji je smatrao dostatnim. To je gotovo neupotrebljiv prijevod Marka Vidojkovića s ruskog jezika na koji je Noći preveo Salje. Nikada nisam shvatio kako je takav prijevod potpisao, kao njegov redaktor, jedan od najznamenitijih arabista u svijetu – ruski arabist Kračkovski. Jer, doslovnost koju je ruski prevodilac Salje zastupao uporno i baš po svaku cijenu u velikoj mjeri je unakazila djelo. Primjerice, vrlo frekventne sintagme on prevodi doslovno, pa tako carević ljubi tlo između carevih ruku (umjesto: pred carem); on izlazi iz dvorca dok mu briga curi niz leđa (umjesto: ophrvan brigama) i još mnoštvo sličnih nesuvislosti. Kako je jedan znameniti Kračkovski mogao potpisati takav prijevod?! Valja dodati da je izdanju na ruskome jeziku napisao uvodni tekst – niko drugi do Maksim Gorki.

Kada sam na jednome međunarodnom naučnom skupu u Jordanu razgovarao s čuvenim ruskim arabistom i disidentom, Vladimirom Šagalom, koji je utjecajan u SAD i u Moskvi, o tome ruskom prijevodu *Noći*, složili smo se već u prvim rečenicama da je Saljeov prijevod veoma loš, te da je pravo čudo kako veliki ruski jezik do danas nije dobio drugi i bolji prijevod *Noći*. Šagal se zagledao u me, širom otvorenih očiju, u nevjerici, kada sam mu kazao da sam upravo završio prijevod *Noći* na bosanski jezik. (Inače, Šagal se odnosio prema meni s posebnom naklonošću kada je vidio da poznajem rusku arabistiku i da mogu komunicirati na ruskom jeziku, makar i s poteškoćama.) Važan problem tada mi je bio pravopis bosanskoga jezika, kao i njegov rječnik. Zapravo, u to preteško doba tek se govorilo o nužnosti standardizacije i imenovanja bosanskoga jezika (on se do tada službeno zvao hrvatsko-srpski ili srpsko-hrvatski), o izradi njegova pravopisa, a za pojavljivanje rječnika trebalo je još mnogo vremena. Od Senahida Halilovića uzeo sam Stavove Pravopisne komisije (na samo 3-4 strane) i to sam koristio kao neku orijentaciju, jer je izrada *Pravopisa bosanskoga jezika* bila u toku. Taj jezik bio je u fazi restandardizacije, pa sam i zbog toga bio svjestan delikatnosti prijevoda, budući da književna djela tako velikog značaja kao što su *Noći* imaju snažnog utjecaja na standardizaciju jezika prijevoda.

Pri svemu tome, učinio sam još nešto što mi se činilo važnim. Naime, nekoliko desetaka strana prijevoda s početka djela dao sam, u rukopisu, bosanskom jezičkom autoritetu, Senahidu Haliloviću, kako bi na oglednom uzorku mogao sugerirati neke stvari načelne naravi. Senahid je vrlo brzo vratio pažljivo iščitani rukopis, uz riječi ohrabrenja: gotovo da nije imao primjedbi ni sugestija.

Pošto sam uvijek nastojao da više ljudi pročita moj rad prije objavljivanja, učinio sam to i ovom prilikom. Dogovorio sam se sa književnikom Hadžemom Hajdarevićem – koga smatram kreativnim u bosanskome jeziku – da mi iščita cijelo djelo, i to tako što ću mu davati u "komadima" svoj prijevod; dogovorili smo se da prati ritam moga rada. Međutim, prošlo je više mjeseci nakon što sam mu dao prve stranice teksta i kada god bismo se vidjeli pri čao mi je kako on to čita. Najzad mi je sve postalo sumnjivo pa sam insistirao da mi iznese tekst kako bih vidio šta je uradio. Tako sam otkrio da nikada nije pročitao ni jednu rečenicu. U vezi s prevođenjem *Noći*, pamtim još dvije zanimljivosti kakve nisu pratile moj rad na drugim djelima. Naime, budući da je riječ o ogromnom materijalu, ponestajalo mi je papira za pisanje, jer u opsjednutom Sarajevu ničeg nije bilo u knjižarama, zapravo – nije bilo ni knjižara; sve je bilo na ulici: od knjiga, koje su prodavali neznani ljudi a pokradene su iz privatnih biblioteka, do stalne smrti pod srpskim snajperima i granatama. U takvoj oskudici slao sam svoju djecu da mi donesu nekakvih formulara iz razrušene banke na Bistriku (tadašnja Ulica Dragice Pravice): formulari su bili prazni s jedne strane pa sam na njima ispisivao prijevod. Drugu poteškoću pričinjavala mi je hemijska olovka. Ona zahtijeva malo jači pritisak na podlogu, a budući da je tekst trebalo ispisivati nebrojeno mnogo sati, i to u jednome silovitom jurišu kroz vrijeme, počeo me hvatati grč u desnom kažiprstu, pa sam mislio kako će me to ozbiljno ometati u radu. Imao sam nalivpero, ali se tinta u Sarajevu u to vrijeme nije mogla nabaviti. Kada mi je Teufik Muftić donio pola jedine flašice tinte koju je imao (polovinu je ostavio za sebe), doživio sam to kao golem dar, a moj uporni kažiprst je to primio kao neočekivanu relaksaciju.

Teško mi je padalo rano smrkavanje u zimskom periodu jer sam morao prerano prekidati s radom, ili raditi pri svijeći. Zapravo, to i nisu bile prave svijeće, one sa bistrom svjetlošću, već samo ih sami improvizirali umećući kroz čep flašice napunjene jestivim uljem pertlu od cipele – kao fitilj. Takva svijeća je emitirala žućkastu, zamućenu svjetlost i silno je dimila, a ni sam ne znam koliko stotina sati sam pisao pri takvoj svjetlosti. Šeherzadin svijet džina i šejtana činio se znatno realnijim u toj sarajevskoj zbilji: mutna svjetlost svijeća, glad i studen, nestvarna neprijateljska surovost i ravnodušnost cijeloga tzv. demokratskog svijeta – sve to na jednoj strani, a na drugoj strani – naš nestvarno snažan otpor Zlu, naša srčanost, riješenost da se branimo koliko oružjem toliko i kreacijom i tolerancijom, sve je to bilo zaista bajkovito, čudesno i mitski. Stvarnosti u tome svijetu bile su

se izmiješale, obrisi među njima gotovo da su nestali. Teško je objasniti nekome – makar i uz najbolju rječitost i veoma kultiviranu imaginaciju – kako se mogao osjećati prevodilac *Noći* u Sarajevu u vrijeme kada ga je satirala srpska opsada koliko i ravnodušnost svijeta. Bila je to istinska borba Erosa i Tanatosa, Kreacije i Rušilaštva. Za razliku od znatnog dijela Sarajlija koji su izmjestili u inostranstvo sve članove svojih porodica (među njima i tada vodeći bošnjački političari), morao sam brinuti o dvoje nejake djece, o supruzi, ali ne samo i ne u prvom redu brinuti o njima da ne umru od gladi (dvanaestogodišnji sin mi je znao često reći: "Da mi je doživjeti da imam hljeba koliko mogu pojesti!"), već još više, i još teže – brinuti o njima svakog dana, svakog sahata da ne izginu, da se ne obogalje. Strašan je to teret.

Sjećam se, često sam molio Boga – u koga sam uvijek vjerovao, ali sam tada shvatio da se u Njega naročito vjeruje kada je čovjek u nevolji; nikada u Sarajevu nije bilo vjernika kao tokom tih godina stalnog suočenja s patnjom i sa smrću – molio sam Boga, baš usrdno, da mi sačuva život dok okončam prijevod *Noći*, a poslije – nije važno. I pri tome nisam "folirao", već sam iskreno taj posao shvaćao kao svoju misiju, kao životni zadatak; eventualna smrt poslije prevođenja *Noći* ne bi tako obesmislila moj život. Molitve su mi uslišane: doživio sam, zajedno s porodicom, kraj srpske opsade i meškoljenje svjetske savjesti, a potom i izdanje svoga prijevoda *Noći*. U Predgovoru sam ispisao neizmjernu zahvalu Bogu, ali nikada niko neće shvatiti – jer to se ne vidi i ne može se materijalizirati – kako sam svoje srce, neizmjerno napaćeno i najzad ozareno, umivao suzama radosnicama. Sarajevska borba Erosa i Tanatosa čak ni epski nije izreciva. S obzirom na okolnosti u kojima sam radio prijevod, mislim da se može naslutiti da moj rad na prevođenju *Noći*, zapravo, nije bio običan prijevod. To sam doživljavao kao životnu misiju u jednom nezamislivo surovom vremenu, kada su najveće sarajevske biblioteke Srbi pretvarali u lomače. Pamtim dobro, i pamtit ću zauvijek, kako su Srbi sa okolnih planina zapaljivom municijom zapalili Vijećnicu (Nacionalnu i univerzitetsku biblioteku), pa sam, rizikujući, izlazio na ulicu na Bistriku, gdje sam tada stanovao, gledao sam to veličanstveno zdanje u plamenu i doslovno se gušio u suzama. "Bože, kakvi su to pomračeni umovi koji namjerno pale biblioteke i onda ih drže pod artiljerijskom vatrom da im ne mogu prići vatrogasci!", govorio sam. Onda sam se vraćao u svoju sobu, čiji je jedini prozor ukopan u obalu – napravljen je valjda zato što se mislilo kako jedan zid mora imati neki prozor iako on nije obavljao svoju funkciju – i nastavljao sam raditi na prijevodu *Noći*. Želim reći, dakle, da je to mnogo više od prijevoda: ja sam živio *Hiljadu i jednu noć*. Katkada nisam razaznavao koji svijet je realan – moj sarajevski, ili Šeherzadin. Bilo je trenutaka kada me je moćna matica toga čudesnog pripovjednog svijeta nosila tako da mi se činilo kako nije nemoguće da se u sve umiješaju dobri džini pa da počnu vitlati uspaničene četnike po brdima i da ja pri tome likujem. Možda će čitalac pomisliti kako je neozbiljno što ću reći da se i jesu umiješale dobre višnje sile, jer je Sarajevo spašeno uprkos tome što su mu sve susjedne zemlje i službena Evropa bile namijenile smrt. Naš duh otpora i kreacije izdržao je i nadvladao. U prijevodu mi je naročite poteškoće pričinjavalo to što izdanje koje sam koristio nije urađeno po pravopisu modernog, standardnog arapskog jezika. Naime, u tome izdanju – kao u klasičnom arapskom jeziku uopće – nema nigdje, u četiri obimna toma, ni jednog pravopisnog znaka: tačke, zareza, crtice, ničega (arapski jezik i onako nema velikih i malih slova). Tekst ide in continuo, u beskraj, baš kao i Šeherzadina naracija. Tu nastaju prevodiočeve silne muke sa sintaksom – gdje početi a gdje završiti rečenicu, kako je sintaksički organizirati i sl. Prijevod takvog arapskog izdanja (drugo nisam imao na raspolaganju kao pomoć ili nekakvu orijentaciju) podrazumijeva i naročito težak redaktorski posao. No, danas mislim da mi je upravo takvo izdanje nudilo i značajne prednosti: nudilo mi je, zapravo, neizmjerne mogućnosti kreiranja u sintaksi a time i u domenu lingvostilistike. To je golema prednost, i nadam se da sam je valjano iskoristio.

Sa gotovim rukopisom, nekoliko godina sam tražio izdavača, budući da je projekt zahtjevan u izdavačkom i u knjižarskom smislu. Iznenadilo me da na moju ponudu rukopisa nije pozitivno reagirao – nije uopće reagirao – hrvatski izdavač Nenad Popović. (Fondacija SOROS odmah je dodijelila 50.000 KM, danas 25.000 Eura, kao potporu.) Najzad sam sklopio ugovor s "Ljiljanom", čemu su prethodili veoma tvrdi pregovori sa urednikom Hadžemom Hajdarevićem i direktorom Mensurom Brdarom – negativcem dostojnim kakvog lika iz Šeherzadinoga svijeta, iz nekog njenog tamnoga vilajeta. Valja reći nešto i o promociji izdanja. Obrti su bili čudesni i time su, reklo bi se, na neki način sarađivali sa zakonitostima svijeta u Noćima. Organizirana je veličanstvena, kultna promocija u velikoj, svečanoj sali Doma Vojske Federacije Bosne i Hercegovine 21. juna 1999. godine. Dvorana je bila prepuna, stajalo se na nogama, u doslovnom smislu. Atmosfera veoma svečana. Ne bijaše mi moga Alije Isakovića, da ga podsjetim na onu ugrijanu peć u Medresi i na njegovu odlučnu ideju. On nas je prije toga sve napustio, zauvijek. Bio je to trenutak izuzetne egzaltiranosti, osviješćenosti. Međutim, i u takvome času, koji je, koliko znam, cijelo Sarajevo smatralo izuzetnim, a izdanje je kasnije proglašeno kulturnim događajem godine, po mnogima i kulturnim događajem decenije – i u takvome času, velim, zbilo se nešto neočekivano. Naime, od dogovorenih promotora, čak trojica se nisu pojavili na promociji: Haris Silajdžić, Dževad Karahasan i Ivan Lovrenović. Prva dvojica su, doduše, poslali svoje tekstove da bi ih neko pročitao na promociji, a Lovrenović nije učinio čak ni to. Najčudnije je što ni jedan od njih trojice nije smatrao vrijednim da me nazove telefonom ni prije ni poslije promocije, nikada, da objasni odsustvo, da čestita, da kaže bilo šta. Osim toga, nije bio prisutan nijedan moj recenzent: jedan je, kao što sam rekao, preminuo, a drugi recenzent, Amir Ljubović naprosto se nije pojavio.

No, promocija je ipak bila veličanstvena (promotori: tadašnji ministar obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Fahrudin Rizvanbegović, Hilmo Neimarlija, Hadžem Hajdarević), jer je sāmō djelo tako moćno, tako važno u povijesti svjetske kul-

ture da je ocijenjena veličanstvenom već činjenica da se objavljuje njegov prijevod na neki jezik. Osim toga, najširа javnost je godinama znala (znalo se za to i u svijetu) da radim na prijevodu *Noći* i izdanje se očekivalo sa nestrpljenjem. Najzad, vrijedi zabilježiti još jedan kuriozitet u vezi s mojim prijevodom *Noći*. Da je u pitanju djelo manjeg literarnog znača- ja, te da nije tako velik izdavački poduhvat, ne bi bilo vrijedno pažnje ovo što upravo namjeravam kazati. Naime, djelo je izdato u 10.000 prekrasnih kompleta, ali izdavač "Ljiljan", na čijem čelu je bio Mensur Brdar, nikada mi nije isplatio ni marke autorskog honorara, uprkos čvrstom ugovoru, a potom i pravosnažnoj sudskoj presudi u moju korist. Tako me je, dakle, Mensur Brdar bezočno opljačkao. No, satisfakcija je stigla iz svijeta. Budući da su *Noći* najznačajnija referenca u mome dotadašnjem prevodilačkom opusu, UNESCO mi je 2003. godine dodijelio *Sharjah Prize for Arab Culture*(uz koju ide i ček od 25 000 $), a to je, zapravo, priznanje za najboljeg arabistu tokom dvije godine u svijetu. Svečanost uručenja nagrade održana je, veličanstveno, u sjedištu UNESCO-a, pod blještavim svjetlima Pariza (potom i u Rektoratu u Sarajevu, također vrlo svečano). Doživio sam to kao obrt u Šeherzadinoj naraciji. Naime, pokazalo se kao istinski dug, podvižnički i sudbinski neizvjestan put od rada na prijevodu u bistričkoj sobici u kojoj je vlaga naprosto curila niz zidove, u sobici ukopanoj u obalu, pod mutnom svjetlošću pertle natopljene jestivim uljem, do veličanstvene i jedinstvene pariške svjetlosti, te lične čestitke generalnog direktora UNESCO-a, Koïchira Matsuure. To je prenio cijeli svijet. Eros je još jednom i za neko vrijeme nadvladao Tanatosa.

Prijenos *Kur'ana* u bosanski jezik

Moj prvi prijevod s arapskog jezika objavljen je 1973. godine. Od toga datuma objavljivao sam prijevode tokom trideset godina, stalno proširujući svoja saznanja, obogaćujući iskustvo, usavršavajući tehniku i prevoditeljsku poetiku. Ipak, o prijevodu *Kur'ana* uvijek sam mislio samo kao o tuđem prijevodu – nikada, ni u najvećoj skrovitosti svoje intime, nisam pomišljao da sačinim prijevod *Kur'ana*: svjestan sam njegove dubine, mnogoznačnosti, otvorenosti, a naročito osjećam skrušenost pred njegovom briljantnom formom kojoj se nisu usuđivali prići mnogi sjajni prevodioci. Podstaknut upravo takvim vrijednostima teksta *Kur'ana*, počeo sam 1996. pisati tekstove na temu stilističke interpretacije Kur'ana. Od tada sam tokom petnaest godina objavljivao u svakom godištu *Takvima* po jedan rad posvećen stilističkoj analizi kur'an skoga teksta. Godine 2011. (nakon mojih javnih polemika s nekim članovima Islamske zajednice), izgleda da su najzad odlučili u Redakciji *Takvima* da im je dosta, da treba prekinuti saradnju sa mnom, jer su mi te godine odbili oba teksta koja sam im ponudio. Shvatio sam to kao njihovu odluku za kraj saradnje, utoliko prije što se to dogodilo – valja to ponoviti – u kontekstu naglašene netrpeljivosti prema meni iz jednog ali važnog dijela institucija Islamske zajednice. Dakle, nadnoseći se nad stilske virove *Kur'ana*, produbljavala se moja svijest o posebnosti kur'anskoga teksta; pokazalo se da sam u ranijim razmišljanjima, zapravo, samo naslućivao tu posebnost.

Međutim, dogodilo se nešto suprotno onome što se moglo očekivati s obzirom na moje prvotne strepnje u vezi sa prevodilačkim mogućnostima kada je u pitanju *Kur'an*. Naime, za očekivati je bilo da me vlastita saznanja o impresivnoj, čudesnoj stilogenosti kur'anskoga teksta udalje od pomisli da počnem prevoditi *Kur'an*, ali se desilo upravo obrnuto: odlučio sam da sačinim vlastiti prijevod *Kur'ana*. Zapravo, shvatio sam da je odustajanje od prijenosa izvornikove forme – za šta su se a priori odlučivali svi naši prevodioci i najveći broj njih u svijetu – neopravdano, čak nepravično prema izvorniku budući da on na tome insistira. Poznajući "domašaje" naših prijevoda na tome planu – znajući, zapravo, da oni i ne pokušavaju zahvatiti formu izvornika, njegovu stilogenost – odlučio sam da sačinim vlastiti prijevod. Pri tome sam, na jednoj strani, bio siguran da mogu ponuditi čitaocima prijevoda nešto vrijedno i novo, a na drugoj strani – bio sam svjestan da su prevodilački gubici neminovni, budući da uistinu izvornik ostaje visoko iznad svakog prevodilačkog podviga.

U stvari, nadam se da moj prijevod *Kur'ana* predstavlja prekretnicu u prevođenju *Kur'ana* na južnoslavenske jezike, jer je on prvi ozbiljan pokušaj da se prenese značajan dio njegovih književnoestetskih vrijednosti: valjda sam time prevalio onu kritičnu tačku na kojoj je afirmiranje tih vrijednosti smatrano svetogrđem. Razumije se, govorim o načelnim stvarima, a kvalitet moga prijevoda je sasvim drugo pitanje, i nema sumnje da se može otići dalje u tome pravcu. Na ovome mjestu, valja se prisjetiti kazivanja o tome kako sam od djetinjstva imao književničke afinitete i snove koje nikada nisam realizirao, ali će mi to biti od velike pomoći mnogo decenija kasnije – u izradi krune moga prevodilačkog rada.

Vrlo rano – kao dječak, čak kao dijete – pisao sam pjesmice, prozne lirske zapise, čak nekoliko priča koje sam kasnije zagubio. No, koji mladić nije imao takvih afiniteta, ukoliko je bio, kao što ja jesam, potpuno predan čitanju?! Čak i danas, u ovoj životnoj dobi, tutnem poneki svoj kratki lirski zapis u skrovitost fascikli. Neke sam ipak naveo u ovome kazivanju, a jednu pregršt objavio sam u časopisu *Behar*, na insistiranje tadašnjeg urednika i moga prijatelja, dr. Muhameda Ždralovića. Ali – već na pragu studentskoga doba shvatio sam da nikada neću biti dobar književnik. Taj svoj ograničeni dar i nezatomljenu želju potpuno sam afirmirao u književno-prevodilačkom radu kome sam uvijek prilazio sa žarom i inventivno, sa onom vrstom poriva i iskustva o književnosti koji mi, srećom, nisu dopuštali da budem samo prevodilac. Tako sam jednu vrstu mladićkoga "gubitka" pretvorio u veliku prednost u književno-prevodilačkom radu, osjećajući pri tome potpun smiraj, ispunjenje u radosti kakvu sam osjećao kada su nastajali moji književni radovi koji su snatrili o izlasku pred javnost.

Za prevođenje djela koja imaju visoku književnoumjet-

ničku vrijednost nipošto nije dovoljno poznavanje jezika, miljea ili tradicije u kojoj je djelo nastalo, jer takvo djelo nije sadržano samo u svojoj lingvističkoj dimenziji i ono ne opstaje samo u jednoj tradiciji; djelo visoke književnoestetske vrijednosti uvijek teži da se uzvisi, što više i što dalje, čak da dosegne predjele izvan onih u kojima je nastalo. Takvo djelo – posmatrano u svijetu vrijednosti, jer samo tako i postoji na pravi način – predstavlja naročitu vrstu čudesnog "živog organizma", sposobnog da sebe i nas veličanstveno uzvisuje, očaravajući nas šumnim zamasima krila u letu o kakvome oduvijek snatri naša duša kao o nečemu sebi najsličnijem. Uistinu, cijelo vrijeme dok sam prevodio *Kur'an*, a to je trajalo više godina potpuno predanog rada, živio sam u zanosu, čak u ekstazi. Vjerujem da je dobro što je tako bilo, jer mi se čini da samo u tako intenzivnom i dugotrajnom zanosu mogao sam steći iskustva i stanja duše u kojima se projiciraju oni krilni zamasi o kojima sam maločas govorio. Javnost je iščekivala moj prijevod *Kur'ana* jer je višekratno najavljivan u medijima. Kakvu sudbinu će doživjeti – pokazat će vrijeme, ali će svakako biti i pozitivnih i negativnih odziva.

Objavljivanje prijevoda nije išlo jednostavno iako sam se prije toga afirmirao kao prevodilac. Islamska zajednica pokazala se ravnodušnom. Tačnije, otuda su stizali, iako posredno, samo znaci zlovolje i zavisti. Prisjećam se tim povodom kako Islamska za jednica nikada nije stala niti iza jednoga našeg prijevoda *Kur'ana*, od Karabegova do moga. Reis Cerić nije našao za shodno da na bilo koji način, ni riječju, spomene moj prijevod prilikom nekoliko naših susreta, a kamoli da me službeno primi, da me pozove na kahvu, jer ulazak novog prijevoda *Kur'ana* u jednu kulturu uvijek je veliki događaj, bez obzira na to koje ime nosi prevodilac. Ne samo reis Cerić, nego ni jedan dužnosnik Islamske zajednice nije našao za shodno da makar telefonom čestita na objavljivanju prijevoda. Zaista je to nevjerovatan svijet! Prijevod sam ponudio za objavljivanje najprije Bošnjačkom institutu Adila Zulfikarpašića, ali osioni beg nije smatrao vrijednim da me primi kako bih mu predstavio rukopis. Poručio mi je da rukopis ostavim na portirnici njegova Instituta pa će on već vidjeti. Nikada ne bih pristao na takvu relaciju: naravno, rukopis nisam odnio na portirnicu niti sam ga na bilo koji način dostavio tome Institutu. Mnogo godina kasnije, Bošnjački institut stavio me je na spisak članova svoga Senata, ali sam zatražio da brišu moje ime, djelomično zbog ranijeg Adilova postupka prema meni a još više zbog činjenice da je predsjednik Senata bio Zlatko Lagumdžija: bilo mi je neprihvatljivo da eminentno politička osoba (*lagumdžija* znači *dinamitaš* – sjajno ime za opis učinkovitosti u politici) bude predsjednik Senata jedne naučne ustanove. Tih godina, Adil je u nekoliko navrata emitirao poruku da se želi vidjeti sa mnom, ali nisam prihvatio jer onda kad je odbio da me primi s ponuđenim prijevodom Kur'ana zarekao sam se da mu nikada neću otići.

Adilova nedovršena gospodstvenost znatnim dijelom je posljedica i podaničkog odnosa bošnjačkih intelektualaca prema njemu. Predsjednik BZK "Preporod", Šaćir Filandra, kome sam uputio poruku, primio me je, ali mi je uvjetnički sugerirao – što me je povrijedilo – da iskoristim svoj navodni utjecaj, odnosno činjenicu da imam, kako reče, ime za koje se zna pa da počnem pisati pisma i moljakati donatore. Poslije toga, nikada se Filandra nije javio meni, a bogme nisam ni ja njemu. Moji rukopisi su uvijek teško nalazili put do objavljivanja, i u vezi s tim mogu ovdje spomenuti neke epizode.

Knjigu, odnosno rukopis pod naslovom *Orijentologija. Univerzum sakralnoga Teksta* odbio je izdati vlasnik izdavačke kuće Connectum, Ajet Arifi, a ta knjiga je, nakon objavljivanja u Tugri, proglašena najboljom naučnom knjigom u Bosni i Hercegovini 2007. godine, potom je objavljena na engleskom i na arapskom jeziku te u elektronskom izdanju na engleskom jeziku. Vlasnik izdavačke kuće Vrijeme, Muamer Spahić, priređivao mi je takve pakosti da to uopće nije za priču; krajnje uvredljivo, mizerno, ponašao se Salko Zahiragić, svojevremeno direktor "Veselina Masleše", odnosno "Sarajevo Publishinga". Imao sam i sjajna iskustva, recimo, sa "Svjetlošću" (Šefik Zupčević) i Tugrom (Ismet Veladžić). No, da se vratim izdavanju prijevoda Kur'ana. Nakon UNESCO-ve nagrade *Sharjah Prize for Arab Culture* (2003.), spominjao sam u brojnim intervjuima da tražim izdavača za prijevod *Kur'ana*. Tim povodom zvao me ambasador UA Emirata pri UNESCO-u u Parizu i pitao me koliko bi koštalo izdanje. Rekao sam da je predračun negdje između 60 i 70 hiljada eura, a on je kazao kako je to sitnica i da će lično osigurati novac.

Na nekoliko mojih dopisa koji su zatim uslijedili nikada nije odgovorio. Kontakt je sa mnom uspostavila i iranska strana. Tačnije, gospodin Jasmin Halebić, koji radi u Iransko-bosanskom koledžu u Ilijašu (nadam se da sam tačno ispisao naziv) i s kojim je komunikacija stalno bila vrlo korektna, rekao je da u ime "iranske strane" želi razgovarati o objavljivanju moga prijevoda. Nikada nisam saznao koja je to strana, odnosno ko je predstavlja. No, Halebić je prenio njihov zahtjev (iako nisu vidjeli rukopis) da se sastanem s neimenovanom njihovom ulemom da bismo zajedno razmotrili kako sam preveo "neka mjesta podložna diskusiji". Kazao sam da je to u načelu neprihvatljivo. Svaki izdavač ima pravo i obavezu, velim, da imenuje recenzente da bi oni u statusu eksperata iznijeli svoj sud i sugestije, ali da mi ne pada na pamet da sjednem pred anonimnu ulemu i da – za očekivati je – slušam njihove lekcije. Konačno, znam da se u takvim prilikama radi, zapravo, o tefsirskim interpretacijama a ne o prijevodu. Dok su trajali pregovori sa "iranskom stranom", više puta je zvao Abduselam Rustempašić iz "Svjetlosti", nudeći se kao izdavač. Čekao sam da najprije izvedem na čistinu pregovore sa gospodinom Halebićem, koji su najzad završili neuspješno. Onda sam prihvatio prijedlog "Svjetlosti", i uvjeren sam da je sreća što se sve tako zbilo. Direktor "Svjetlosti", Šefik Zupčević, i cijela ekipa koja je godinu dana marljivo radila na pripremi rukopisa za objavljivanje impresionirali su me ozbiljnošću i odgovornošću na kakvu nisam naišao ni kod jednoga izdavača. Svi ljudi u timu, do direktora Zupčevića, pripadaju onoj gardi iz vreme-

na kada je "Svjetlost" bila najveći jugoslovenski izdavač, tako da je kod njih ostalo mnogo dobroga iz toga vremena.

Pamtim nekoliko zanimljivosti u vezi s prijevodom otkako je rukopis ušao u "Svjetlost", i te zanimljivosti čine mi se kao neko znamenje. Konferencija za štampu pri potpisivanju ugovora održana je uoči petka; cijeli tiraž ušao je u Sarajevo u petak; veličanstvena promocija održana je u petak. Petak je izuzetan dan za muslimane. Niko nije svjesno birao sve te petke, ali sam ih uočio i prepoznao kada sam se osvrnuo: njihovo svečarsko nizanje u "Svjetlosti" meni na naročit način obasjava put koji je rukopis prošao. Golem plimni val koji me godinama nosio, nakon promocije me je na osunčanoj obali ostavio. Silno bih volio da mi je još jedan period života proživjeti tako intenzivno i u takvoj vrsti radosti. No, znam da se tako nešto ne može ponoviti. Ali – imam još jednu želju: da plimni val zapljuskuje čitaoce moga prijevoda i da njih u radost uznese. Budu li čitaoci moga prijevoda poželjeli da ga glasno čitaju, bit će to siguran znak da sam uspio: nagon za glasnim čitanjem tako poetičnog sakralnoga teksta treba prepoznati kao ono prevodilačko uzmahivanje krilima o kakvom sam ovdje kazivao. Kada je riječ o prevodilaštvu, valja naglasiti još nešto. Prevodilačka aktivnost s arapskog jezika na bosanski relativno je velika u ratnim i poslijeratnim godinama, naročito u poslijeratnim, ukoliko se ima u vidu da je u Bosni i Hercegovini u vrijeme Socijalističke Jugoslavije to prevodilaštvo bilo relativno oskudno. Međutim, pada u oči odmah – mada bi bilo zanimljivo napraviti o tome egzaktnu analizu – da se s arapskog jezika prevodi uglavnom vjerska, teološka literatura, ali vrlo često jednoga sumnjivoga ranga u pogledu vrijednosti i kompetencija, bez valjanih recenzija i sl. Toga ima veoma mnogo.

Dovoljno je otići na neki sajam knjiga u Sarajevu da bi se vidjelo kako ima obilje takvih izdanja, čak ima izdavača koji su specijalizirani za tu vrstu literature. Dakle, o izdavačkom programu u toj oblasti moglo bi se kritički govoriti, jer se izdaje svašta, bez kompetentnih recenzentskih preporuka, i izdavači se uglavnom rukovode komercijalnim razlozima koji nipošto nisu uvijek usklađeni s pravim vrijednostima. I sam se iznenadim kada vidim koliko toga se objavljuje. Moguće je to razumjeti kao jednu vrstu nezasitosti kakva se javlja poslije dužih povijesnih perioda apstinencije, prikraćenosti i sl. Što se tiče književnog prevodilaštva, ono je manje zastupljeno od ovoga o kojem sam upravo govorio, a treba podvući da ima vrlo malo kompetentnih književnih prevodilaca. Još manje ih je u arapskom svijetu. Koliko mi je poznato, danas se prevođenjem umjetničke književnosti sa bosanskog na arapski jezik u tome arapskom moru bave samo dvojica prevodilaca – Ismail Abu Bandora iz Jordana i Gamal Sayyid iz Egipta. Obojica su već vremešni ljudi, penzioneri, ali imaju izvanredan entuzijazam, odgovornost, ozbiljnost u poslu. Imam zadovoljstvo da kontaktiram sa obojicom. Sve je tu prepušteno ličnoj inicijativi. Sistem uopće ne funkcionira, zapravo ga i nema. Pokušavao sam nešto uraditi na tome s nekim našim resornim ministarstvima, ali bez ikakva rezultata. Koliko su naši ljudi i institucije nezainteresirani za razvijanje važne strategije u tome pravcu pokazat ću na primjeru moga višegodišnjeg zalaganja da se u našoj zemlji registrira ISESCO, a to je finansijski moćna organizacija islamskih zemalja; to je islamski UNESCO.

U vrijeme agresije, ISESCO je registrirao svoju Kancelariju u Sarajevu. No, kada se rat završio, oni su tražili, naravno, da ih naša Vlada, odnosno Vijeće ministara, registrira na nivou države, jer tako važna međunarodna organizacija funkcionira u kontaktima sa državama a ne njihovim dijelovima, ili s gradovima. Koliko znam, izuzetak je Jerusalim. Predstavnici Republike Srpske nisu htjeli da čuju za registriranje ISESCO-a, jer su uvijek protiv svega što afirmira državnost Bosne i Hercegovine. Zajedno sa Muhamedom Šerbijem, koji je bio na čelu kancelarije ISESCO-a u vrijeme agresije, više puta sam lično tražio od tadašnjeg resornog ministra Safeta Halilovića da registriranje ISESCO-a proslijedi na sjednicu Vijeća ministara, ali nikada to, koliko znam, nije stavljeno na dnevni red. Onda smo Šerbi i ja ponudili cijeli projekt Gradu Sarajevu. Pisao sam elaboraciju za sjednicu Skupštine Grada, objašnjavao pismeno i usmeno šta je to ISESCO, i td. Ima ljudi, naime, koji u tome vide islamsku prijetnju, ali je činjenica, i to sam obrazlagao, da tu zaista nema nikakve prijetnje, jer bi, kao i u drugim zemljama, sve projekte predlagala naša Komisija za saradnju sa ISESCO-m a ne oni, što znači da možemo predlagati kao projekte restauraciju crkava, džamija, sinagoga, Vijećnice, izdavanje knjiga iz svih oblasti, i td. Nema tu nikakvog islamizma. Uostalom, pisao sam, ISESCO permanentno i detaljno u svim svojim projektima sarađuje sa UNESCO-m, organizacijom Ujedinjenih Nacija. ISESCO nudi velike novce a zauzvrat ne traži ništa. Orijentirali smo se na Grad Sarajevo, obrazlažući kako je Sarajevo evropski Jerusalim, jer ova organizacija, kao što rekoh, ne sarađuje s federalnim jedinicama ili s gradovima, osim sa Jerusalimom. Mnoštvo mojih kontakata s predstavnicima Grada nije dalo rezultate – prijedlog nije izašao na Skupštinu Grada, uprkos dobroj volji gradonačelnice Semihe Borovac, jer su procjene bile da se ne može dobiti podrška većine vijećnika. Onda smo otišli kod kantonalnog ministra Safeta Keše, razgovarali s njim i cijelu ideju ostavili na njegovom stolu, dok je ISESCO strpljivo čekao. Ni iz Ministarstva nije bilo nikakve reakcije. Tako sam definitivno odustao, poslije višegodišnjeg maltretiranja i moga uvjeravanja "odgovornih" kako samo treba da uzmemo novac kojim nam se godinama maše ispred nosa, a čiji dio je mogao biti uključen i u podršku književnom prevodilaštvu u oba smjera, kao i sa drugih jezika, naravno. No, da se vratim hronologiji u svojoj autobiografiji.

Orijentalni institut, u kome sam našao pravi smiraj, Srbi su pretvorili u zgarište na kome smo nastojali podići novo zdanje. Ali – mene je čekao još jedan važan zadatak: došao je u pitanje opstanak Odsjeka za orijentalistiku – istog onog odsjeka na kome nisam mogao ni studirati niti raditi a napustili su ga vodeći arabisti da bi se nečasno obreli u beogradskoj orijentalistici.

POZICIJA ISLAMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Bošnjačka odbrana tradicionalizma: Fetva-i emin u akciji

Nema sumnje – islamski svijet stagnira; to je jasno svakome osim onima koji ga drže zatočenim u vremenu. Povijesno gledano, taj svijet je počeo stagnirati vrlo rano, onoga časa kada je vlastitu povijest učinio svetom, nedodirljivom, nepromjenljivom u tom smislu što su u dubinama te povijesti situirani (ljudski) autoriteti čiji sudovi, ili mišljenja, o islamskoj praksi (ne o akaidskim pitanjima – to je nešto drugo) utvrđuju se kao neprikosnoveni. Tada je u mnogim znanostima (od stilistike do šerijata) zagospodario duh epigonstva, jalove erudicije, višestoljetnog "prelijevanja iz šupljeg u prazno". Žuti ćitab je posvećen. Nevjerovatno je koliko su muslimani u povijesti izgubili snage u tome epigonskom reproduciranju koje je bilo dvostruko štetno: s jedne strane, gubila se silna intelektualna energija i vrijeme, a s druge strane – i što je još gore – prošlost je utvrđivana kao najviši autoritet: ona nije, generalno, određivana kao baština (turāth) već kao sterilno podražavanje (taqlīd).

Razumije se, nužno je poštovati tradiciju bez koje nema kontinuiteta, ali je pogrešno postavljati je kao apsolutni uzor u značenju limitirajućeg faktora: time se suštinski osujećuje napredak. Muslimanski svijet je općenito talac vlastite drevne prošlosti koja se, kao autoritet, uvijek vezuje za islam pa se na taj način odstupanje od nje utvrđuje kao blasfemija, ili kao neka vrsta otpadništva. Naravno, u islamskom svijetu u vrijeme njegove dekadencije bilo je a ima i danas znamenitih naprednih ljudi koji nastoje djelovati reformatorski u pitanjima u kojima je to potrebno i moguće, ali je njihova snaga još uvijek nedovoljna da zatalasa taj golemi usnuli svijet. Mislim da nigdje kao u islamskome svijetu prošlost, tačnije: odnos prema prošlosti, ne određuje sadašnjost i budućnost toga svijeta. Onoga povijesnog časa kada se na najširoj razini u tome svijetu – sve do moćne infrastruk ture hatiba – promijeni odnos citatnosti prema drevnim autoritetima (ne u smislu da se oni prestanu poštovati već da ostanu uzori u poimanju avangardnosti) taj svijet može očekivati blagotvorne i nužne promjene. Tako promijenjeni odnos prema vlastitoj prošlosti teško će se ostvariti jer su generacije ljudi, stotinama godina, odgajane tako da su posvećeni očuvanju prošlosti na jedan potpuno pogrešan i neproduktivan način. To traje posvuda, na najvišim razinama, pa i u Bosni i Hercegovini.

Razmišljajući o tim sudbinskim pitanjima sklerotizacije islamskoga svijeta, obavio sam u aprilu 2010. godine jedan zanimljiv javni eksperiment, koji je potvrdio moja uvjerenja o kojima upravo govorim. Vremenom, čovjek nauči da se služi i nekom vrstom trikova kako bi ispitao mišljenje nekih društveno relevantnih ljudi, i to tako da ga javno iznesu. S tim ciljem, dakle, obavio sam eksperiment koji je dao sjajne rezultate što odslikavaju i stanje u Bosni i Hercegovini u pogledu odnosa izvjesnih vjerskih struktura u njoj prema tradiciji i tradicionalizmu. Meni se čini da je to mala intelektualna avantura koja bi mogla biti zanimljiva, jer je nadasve indikativna. U časopisu *Preporod*, koji izdaje Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, početkom aprila 2010. godine, objavio sam tekst pod naslovom "Tradicionalizam u mestvama". U njemu sam pisao upravo o tome o čemu sada govorim: o nužnosti avangardnosti, o vrlinama idžtihada, o reinterpretaciji nekih fikhskih pitanja u skladu s promijenjenim okolnostima – općenito o štetnosti sklerotiziranja tradicije, njenom preobraćanju u tradicionalizam kao tragično ograničavajući faktor. Želio sam testirati ulemu jer sam naveo primjere kako u nekim dijelovima islamskoga svijeta i danas ljudi zure u Mlađak da bi utvrdili početak mjeseca ramazana, umjesto da se pouzdaju u astronomiju (oni u tom pogledu imaju više povjerenja u primitivnu praksu staru stotinama godina nego u modernu egzaktnu nauku), a kao drugi primjer naveo sam upotrebu mestvi pri uzimanju abdesta, iako Kur'an zapovijeda pranje nogu do članaka. Takvo strukturiranje moga teksta imalo je sljedeći zadatak: da provjeri kako će se u Bosni i Hercegovini čitaoci i ulema izjasniti o osnovnoj temi moga teksta (jer moja želja je da se javno i široko raspravlja o nužnosti i mogućnostima progresa i antitradicionalizma) a koliko njih će se "upecati" na ove dvije prastare, tradicionalističke teme. Naravno, postojala je vrlo izgledna mogućnost da moj tekst ostane nezapažen.

Prije nego što je tekst objavljen, dobio sam upozorenje da bi moglo biti reakcija, na što sam odgovorio da to i jest svrha toga teksta. Tekst sam poslao Redakciji, odnosno postavio sam zamku i čekao sam. Isplatilo se, jer je rezultat nadmašio moja očekivanja. Sve ovo izgleda kao mala pikanterija, uvjeravam čitaoca da sam svojim tekstom i primjerima koje sam naveo namjeravao indicirati pojavu, odnosno pojave, a ne baviti se mestvama zbog njih kao takvih, ili zurenjem u nebo u potrazi za Mlađakom. Mene ne zanimaju posebnosti, osim ukoliko uvjerljivo svjedoče o općim pojavama. Upravo to se zbilo u ovome slučaju i zato treba obratiti pažnju na pojavu koju će indicirati ove posebnosti. Također će se vidjeti kako je moguće na temelju i nekih naoko bezazlenih simptoma izvući pouzdane zaključke o ozbiljnoj bolesti organizma. Već u narednom broju *Preporoda* oglasio se izvjesni Nazif Garib: okomio se, ostrašćeno, ne samo na moju ideju već još više na moju personalnost, tvrdeći kako ne poznajem elementarne stvari, kako sam lažov i td. Prvotno, nisam imao namjeru da polemiziram sa očekivanim oponentima, već samo da ih izmamim na teren, pod reflektore. Dodatni razlog što nisam reagirao na Garibov intelektualno neartikuliran "govor" je to što je on izrazito arogantan anonimus, koji je, uz sve ostalo, i vrlo nekulturan. Takvi nisu moji sagovornici. Potom se, u narednom broju časopisa, oglasio – također iz nekog intelektualnog i stvarnosnoga sokaka – izvjesni Kenan Osmanbegović koji sjajno, za školski primjer, demonstrira upravo onu metodu o kojoj ovdje govorim: do morbidnosti jalovo pretresanje tradicije. Dok moj tekst govori o nužno-

sti reinterpretiranja nekih stvari u islamu, o nužnosti prevladavanja tradicionalizma, ovaj nepoznati čovjek stavlja čak u naslov svoga uratka šerijatsko-pravno pitanje farbanja kose, idući tim putem sve do Poslanika časnoga, Muhammeda a. s. Nije li šokantno sa stanovišta cilja moga teksta da čovjek, koji je očito izgubljen u vremenu, na cijeloj stranici novine piše tekst o kome najbolje kazuje naslovno problematiziranje – kao sudbinski važnog pitanja, navodno – i farbanje kose, te da takav tekst – dragi Bože! – hoće da stupi u polemički odnos s mojim tekstom?! Zbogom budućnosti! Autor zaključuje tekst imputirajući meni da pripadam orijentalistima u negativnom značenju - "koji su mnogo nanijeli zla islamu i muslimanima", ne znajući kakvu sam javnu bitku bio protiv orijentalizma 80-tih godina 20. vijeka rizikujući univerzitetsku karijeru, kada su me na jugoslovenskoj sceni javno optuživali za islamski fundamentalizam, te da i danas pišem knjige o opasnosti od orijentalizma, ali – ne stiže to do Osmanbegovićeva sokaka. Njegov tekst je, doslovno, antologijski primjer neproduktivnog tradicionalizma. Nedostojan je odgovora.

No, kada sam već pomislio da bi se sve moglo završiti na tome, u moju zamku je uletio "kapitalac"! Očito je, oni su digli hajku na mene hvatajući se za mestve, Mlađak, farbanje kose i sl.; oni pri tome baš ništa ne zamjeraju jedan drugome (iako bi imali mnogo šta zamjeriti, ali to ne čine jer su isti) već se udruženim snagama obrušavaju na me i uopće ne uspijevaju uočiti moje suštinske namjere: da testiram njihovu odanost tradicionalizmu i otpornost na suvremenost, ne shvaćaju čak ni to da je njihova bezuslovna solidarnost u kidisanju na me snažan indikator stanja u razumijevanju tradicije i suvremenosti. Da se razumijemo: u Bosni i Hercegovini ima i onih drugih – vrlo umnih intelektualaca i naučnika s kojima je čast komunicirati i koji su, uz to, koliko znam, i čestiti ljudi, ali je zanimljivo da su oni pozicijski marginalizirani. Dakle, u trećem broju časopisa oglašava se osoba sa najvišeg nivoa u Bosni i Hercegovini, fetva-i emin Enes Ljevaković. Njegov vrlo obiman tekst gotovo u cijelosti je posvećen kritici mojih primjera o Mlađaku i mestvama. Suštinu moga teksta (u njemu sam naglasio da su to samo ilustracije) Fetva-i emin je dobro uočio, ali je to oportunistički potpuno zaobišao i posvetio se samo pohabanim primjerima. Pri tome je izdašan u kontradikcijama, katkad do apsurda, a ponekad mu se otme i zluradost sasvim neprimjerena instituciji u čije ime nastupa, poput ružnog prigovora da ja, iako sam univerzitetski profesor arapskog jezika, ne umijem valjano koristiti Muftićev Rječnik, te da se samoproglašavam mudžtehidom, što je krajnje ružna insinuacija, nedostojna i muslimana i Fetva-i emina. Dakle, to su akti omalovažavanja i insinuiranja koji su neprimjereni dostojanstvenoj strogosti pozicije s koje Fetva-i emin javno djeluje. Kontradikcija u njegovom tekstu ima podosta – sve do one kako u ajetu koji određuje abdest riječ noge može se čitati u genitivu, što znači da se mesh može odnositi i na noge. Strašan je problem koji ima Fetva-i emin: on veli kako suniti, kojima i sam pripada, tu riječ ipak čitaju u akuzativu (što znači da priznaje kako je pranje nogu farz), a zastupa stav onih koji je čitaju u genitivu. Kada bi ovaj Fetva-i emin čitao riječ noge u tome ajetu u genitivu, onda bi njegovo tumačenje bilo uredu, ali je kod njega u pitanju potpuna neusklađenost jasnog kur'anskog teksta (jer ga on prihvaća kao takvog) i njegova tumačenja. Za pravnika na tako visokoj poziciji, to je tragičan nesporazum, nedosljednost.

No, da se ne bavim tim pojedinostima – o njima bih mogao napisati cijeli rad, već da sve izvedem na razinu pojave, što i jest bio cilj ove moje intelektualne akcije. Da, to jest moj cilj, iako je potrebno najprije znati mnogo šta o drveću da biste "predstavili" šumu. Ovdje ću ponuditi važne zaključke koji sjajno potvrđuju ono o čemu govorim kao o odanosti tradicionalizmu u islamskom svijetu, pa tako i u njegovom dijelu u Bosni i Hercegovini. Prvo, nakon dvije neprimjerene i nekompetentne reakcije na moj izazov na razmatranje avangardnosti u muslimanskome svijetu javlja se tekstom dvostruko obimnijim od moga (a još veli da je njegov tekst kratak) Fefva-i emin. Dakle, on stupa na scenu u svojstvu najvišega šerijatsko-pravnog autoriteta u Bosni i Hercegovini. Stvar je ozbiljnija da ozbiljnija ne može biti! Pošto je njegov tekst vrlo negativan u odnosu prema mome tekstu, njime se javno izriče – službeno i institucionalno – osuda moga ličnog stava, što bi, prema inheriranim intencijama te institucije – trebalo da ima za posljedicu osujećivanje moga javnog djelovanja u oblasti arabistike, islamistike, orijentologije. Dakle, Fetva-i emin je sve digao na najviši mogući nivo, s namjerom da izazove nesagledive posljedice za mene, ali nije uspio razlučiti – i to jest tragično za njega – personalno i institucionalno, pa mi personalno imputira mnogo šta, služeći se čak insinuacijama kojima je jedini cilj da me dezavuiraju. U njega su u potpunoj koliziji dva registra, kako ih naziva stilistika: "personalno-polemičarski" i "institucionalno-presuditeljski". Iz toga bih mogao izvući niz drugih zaključaka, ali - da se vratim matici izlaganja.

Drugo, Fetva-i emin je potpuno upao u moju zamku a da nije ni svjestan toga (uvijek treba imati u vidu da on predstavlja najvišu vjersko-pravnu instituciju na nivou države!). Naime, bilo bi sjajno da je prihvatio raspravu o suštini moga teksta – o nužnosti prevladavanja tradicionalizma u islamskome svijetu. No, on je tu vapijuću suštinu odgurnuo ustranu rečenicom-dvije i prihvatio se mestvi, tumarajući u njima po dubinama povijesti. Odlična je to ilustracija neosjetljivosti na suštinska pitanja moderniteta u islamskome svijetu, čak na pitanje moderniteta kao takvog; to je također sjajna ilustracija kako on nema afiniteta da se bavi općim, već pojedinačnostima do banalnosti, u čemu je zaglibljen islamski svijet već stoljećima. Dakle, institucija fetva-i emina ignorira raspravu o bitnim, živućim pitanjima, odnosno preferira davno pohabane tradicionalističke metode i motive.

Treće, ovjera navedenoga jest i odnos Fetva-i emina prema tekstovima dvojice prethodnih "osvrtnika" na moj tekst. Naime, za očekivati je bilo, radi dostojanstva institucije, da Fetva-i emin – ako će se već obrušavati na me personalno – skrene pažnju svome Garibu koji mu je podređe-

ni, kao i onome drugome, kako je neprimjereno da bilo kome pa i univerzitetskom profesoru (!) javno napiše da laže i sl., jer Fetva-i emin eksplicite uvodi svoju intervenciju upravo u dati kontekst. Nijednom riječju ne spominje kako onaj drugi "polemičar" u "raspravu" o modernitetu islamskoga svijeta karikaturalno uvodi pitanje farbanja kose i sl. Fetva-i emin ništa od toga ne vidi i ne spominje već s njima zajedno obrušava se na moju javnu i dostojanstvenu ponudu za raspravu o prevladavanju tradicionalizma te mi podrugljivo, u istaknutom dijelu teksta, insinuira samoproglašenje mudžtehidom. Na nivou vrhunskog pravnika, nema šta! Ja se nikada ne bih bavio, ni jednom rečenicom, Enesom Ljevakovićem, jer je on izvan moga horizonta, ali se ovdje bavim institucijom Fetva-i emina koji u tome svojstvu pristaje uz primjerno tradicionalističke tekstove, kako i sam nastupa, na neprihvatljiv način kombinirajući personalno i institucionalno. Oni strastveno raspravljaju o mestvama kao ni o jednome životnom pitanju islamske zajednice. To je krunski dokaz kako Fetva-i emin voli raspravljati o pitanjima koja su ipak davno raspravljena, ovako ili onako, a koja su njemu postavljena kao stupica: govoriti o modernitetu ili o mestvama... On se ne oglašava o neuporedivo važnijim stvarima iz našega života, iz naše obremenjene stvarnosti, već se on i njegovi tradicionalistički predgovornici predstavljaju kao brižni čuvari islama, i to u slučajevima kao što su mestve i farbanje kose! Tužna su to vremena za islam.

Navest ću tek jedan primjer. Dok Fetva-i emin naširoko raspravlja o mestvama, pristajući uz onoga što na nekoliko novinskih stupaca raspravlja o farbanju kose kao o pitanju od sudbinske važnosti, javna je tajna da se na nečuven, na potpuno netradicijski način, antišerijatski, krčmi vakufska imovina po Bosni i Hercegovini. Fetva-i emin o tome šuti. Da zaključim: Postavio sam im zamku, a bio bih sretan da je ostala prazna – to bi davalo nadu, bez koje ćemo još dugo ostati.

***

Nakon moga odgovora bilo je još reakcija, ali nisam odgovarao na njih, jer – kao što rekoh, učesnici u polemici nisu shvatili suštinu stvari i uopće nisu bili principijelni. Time su se diskvalificirali za ozbiljnu diskusiju. Bez obzira na to što se ne slažem s Ljevakovićem, pohvalio bih njegovu principijelnost, da ju je ispoljio. Međutim, on ni jednom riječju nije spomenuo izvjesnog Gariba, polupismenog skribomana, koji u *Preporodu* piše kako sam ja jedan od predznaka Sudnjega dana, kako je moja vjera kolebljiva i td.; tvrdi (pod uskličnicima) kako lažem jer, navodno, u nas nikada osim u vrijeme agresije, nije se utvrđivao početak posta ili Bajram gledanjem u Mlađak. Nije to samo drskost i nekultura već i bezočan falsifikat, jer da sam u pravu govori, između ostaloga, i to što su između dva rata veliku polemiku o tome vodili Mehmed Handžić i Spaho (zapisano je u Sabranim djelima Mehmeda Handžića), i td. Taj čovjek je, rekoše mi, u službi Islamske zajednice.

Fetva-i emin prelazi preko takvih stvari, iako kaže u svome tekstu da intervenira u polemici. To je strašno srozavanje institucije u čije ime nastupa. Istovremeno se događa još nešto što je bio znak da se s njima ne može razgovarati. Naime, pored toga što se oglasio još jedan anonimus o pitanju farbanja kose (!), optužujući mene kao jednog od orijentalista koji su nanijeli mnogo zla islamu, u "polemiku" se strastveno a nedostojanstveno uključio glavni urednik *Preporoda*, Aziz Kadribegović. On je zloupotrijebio vlastitu poziciju glavnog urednika i na najistaknutijem mjestu svoje novine obrušio se samo na mene, krajnje pristrasno. On pri svemu tome nedvosmisleno, razmetljivo govori o vlastitoj čestitosti! Nevjerovatno! Sva tri učesnika u kampanji – Kadribegović posebno – šprdaju se s mojim titulama, zvanjima, sa svim što sam stjecao cijeloga vijeka i za šta sam dobio visoka priznanja iz svijeta i u zemlji – od UNESCO-ve nagrade za arabistu godine u svijetu do izbora u Akademiju nauka u Damasku i u Sarajevu, najzad i u Kairu. Nedavno mi akademik Muhamed Filipović reče kako će ta hajka na me u *Preporodu* ostati zabilježena kao nacionalni kulturni skandal. Kada se to pažljivo osmotri, onda čovjek shvati da nije riječ o polemici već o kampanji.

Prisjećam se i na ovome mjestu, jer sam već kazivao o tome, kako je u Glasniku IZ Jusuf Ramić otprilike godinu dana ispisivao neuke tekstove protiv mojih radova; sjetio sam se kako mi nikada iz IZ nijedan zvaničnik nije čestitao na prijevodu *Kur'ana*, makar kurtoazno. Doda li se tome činjenica da mojih radova nema u programima arapske književnosti na njihovim fakultetima, onda dođem do zaključka kako me otuda nastoje protjerati, ili, u najmanju ruku, da sam pred nekom vrstom njihove ekskomunikacije. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini je ovih godina u teškoj situaciji zbog mnoštva razloga. Na primjer, za fetvu-i emina – a to je izuzetno važna pozicija – postavlja se čovjek problematičnog karaktera i zatvorena uma, koji ne umije promišljati sadašnjost već promišlja isključivo prošlost; Zajednicu predvodi reis (Cerić) koji je izrazito politički usmjeren; upravo ta usmjerenost je pogrešna jer suštinski doprinosi partijskim i drugim vrstama podjela među Bošnjacima u odsudnom času njihove povijesti, dok se dio reisove uleme institucionalno ušančio u tradicionalizam i dok se u Bosni i Hercegovini instalira vehabizam, ničim ometan, koji je, naravno, najekstremniji oblik tradicionalizma.

Jedan od glavnih uzroka stagnacije u muslimanskome svijetu jest onaj posebni, brojan i moćan sloj koji se u nekim dijelovima muslimanskoga svijeta naziva mulama, u drugima – naprosto ulemom, pri čemu oduzimam pežorativno značenje svakom od tih naziva. Imam pravo i obavezu govoriti o tome kritički: imam pravo zato što sam i sam završio Medresu, a obavezu zbog toga što mi savjest nalaže da kritički ukazujem na izvore krize koja je odavno postala nepodnošljiva, iako je očigledno da, govoreći o tome, izlažem se velikim rizicima. Prije nego što objasnim zašto mislim da je taj sloj jedan od važnih faktora stagnacije muslimanskoga svijeta (u ovome kontekstu radije koristim sintagmu muslimanski svijet nego islamski svijet, jer je takav svijet, u osnovi, u nekoj vrsti nesporazumijevanja sa

islamom), moram ukazati na to kako sloj o kome govorim nije intelektualno ni praktički monolitan, već se i on sam diferencira u pogledu intelektualnih domašaja i angažiranosti u vlastitoj suvremenosti. Pod pojmom ulema ja podrazumijevam, najprije, istinske naučnike o/u pitanjima vjere, pitanjima koja se tiču islama u najopćenitijem smislu, a to je nepregledno široko područje, budući da u islamu, zapravo, i nema podjele na tzv. vjersko i svjetovno (profano): islam obuhvaća sve.

Ima u nas i u svijetu autentične uleme, ali ih je relativno malo, i što je važnije – uglavnom su potisnuti u sferu akademskog, bez mogućnosti snažnijeg institucionalnog utjecaja. Druga vrsta u tome sloju je znatno brojnija i čine je ljudi koji su, većinom, izvan toga učenjački svijetloga kruga. Rijetki su oni koji predstavljaju uspješnu sintezu imama/hodže/mule u značenju praktično-interpretacijskog poslanja i naučnika; no, oni u načelu – u dominantnoj većini – nisu pregaoci u nauci, već su praktičari i ljudi koji se (opet: u većini) neadekvatno predstavljaju kao interpretatori djēlā i stavova uleme koju sam spomenuo kao autentičnu. No, ova većina praktičara i "interpretatora u poslanju" u načelu se svrstavaju u ulemu, što ostali prihvaćaju, i oni tako čine jedan u nizu važnih falsifikata (o drugima ću također govoriti) zato da bi sebi osigurali poziciju neprikosnovenog, gotovo sakralnog autoriteta koji im objektivno ne pripada s obzirom na njihovu nekompetentnost u nauci (`ilm je naukai otuda je imenica ulema). Sljedeća greška s krupnim posljedicama je to što ovako neadekvatno definiran pojam uleme dijeli ulemu u nekakvom teološkom značenju od uleme u tzv. svjetovnom (profanom) značenju. To je također važan falsifikat koji se tiče same biti islama i koji nosi nesagledive posljedice. Već sam rekao, naime, da je islam religija koja obuhvaća sve aspekte života individue i zajednice, pa je navedena podjela uleme jedna vrsta ozbiljnog nasilja nad bićem islama: na toj poziciji deformiranja odvaja se svjetovno od vjerskog, i tu nastaje stagnacija.

Primjera za takvu podjelu ima na sve strane. Taj redukcionizam uleme otišao je tako daleko da se ulemom smatraju, najčešće, oni koji djeluju u krilu islamske zajednice, čvrsto vezani za tzv. teološke nauke i praksu, a o ulemi u oblasti prirodnih ili tehničkih nauka nezamislivo je i govoriti, što svjedoči na dramatičan način o islamski neosnovanom diferenciranju nauka koje osiguravaju progres. Na toj osnovi također islam prestaje biti vjera koja se poistovjećuje sa životom u potpunosti: on se usmjerava ka dubokoj povijesti, koja se sakralizira, i ka eshatološkoj budućnosti. Između ta dva pola je "vakuum suvremenosti". Da bismo se u to uvjerili dovoljno je slušati vazove većine hatiba u islamskome svijetu. To je slika današnjega stanja. Međutim, treba reći da je ono najviši izraz upornosti tradicije, do one mjere kada se ona preobraća u tradicionalizam, jer podjela na vjersko i profano u islamu – kao iznevjeravanje njegove biti – nastala je prije mnogo stoljeća, a upravo ta podjela bila je temeljni uslov za nastanak moćnoga sloja o kome je ovdje riječ (ulemanski sloj). Ali – to utemeljenje u drevnoj prošlosti ne može biti izgovor da ne govorimo kritički o takvoj svojoj suvremenosti već da krivicu svaljujemo na mrtve davne prethodnike, ostavljajući tako vrlo vitalnom njihovu praksu nepodobnu našem vremenu. Argumentacija tipa nisu ovi današnji krivi već je i njih neko "nakrivio"može doprinijeti osvjetljavanju problema, ali to nikako nije put za njegovo prevladavanje. Ova fatalna i u islamu neutemeljena greška o razvrstavanju uleme osigurava tzv. ulemi "auru sakralnosti" (stoga je ahmedija izuzetan stilem u semiotici!), a to znači najviši autoritet i autonomnost u odnosu na ostale sfere, ili jednu vrstu distanciranosti i hermetičke zatvorenosti koja nije, naravno, pozitivna, jer bez snažnog intelektualnog i duhovnog "provjetravanja" nema napretka.

U skladu s navedenim, mogao bi se razložno problematizirati naziv reisu-l-ulema (poglavar učenjaka, uleme). On se tradicijski tako predstavlja i tako se percipira u Bosni, ali faktički on nije uvijek poglavar učenjaka, jer većina onih koji su u Bosni i Hercegovini nosili tu titulu nisu napisali nijednu knjigu, pa zbog toga objektivno ne mogu biti prvi (poglavari) u krugu uleme. Takvo imenovanje je posljedica neadekvatnog postavljanja pojma ulema, što uopće nije bezazleno jer permanentno proizvodi druge negativne posljedice. Opravdano bi bilo titulu reisu-l-ulema prevesti u reisu-l-muslimīn. Time bi se izbjegle barem dvije temeljne greške. Prvo, označilo bi se da je on poglavar svih muslimana u Bosni i Hercegovini, što znači da je poglavar vjernika, a to uopće nije isto što i poglavar uleme. Drugo, i u vezi s prethodnim, ako je neko poglavar uleme (reisu-l-ulema), onda se postavlja pitanje da li je on poglavar i onih muslimana koji nisu ulema. Titula reisu-l-ulema morala bi se razumijevati, po elementarnoj logici, kao nešto što pripada prvome, najboljem među učenjacima, i ne bi smjeli biti imanentni toj tituli organizacijsko-administracijski sadržaji, ili ovlasti, već bi ona morala biti isključivo duhovnog karaktera. Ovdje treba spomenuti još nešto, makar to izgledalo unekoliko digresivno. Naime, "aura sakralnosti" koju sam spomenuo kao naročit znak, semiotički stilem (ahmedija, djelomično i džubba), značajno je proširena u imidžu, čak u nekoj vrsti rekvizita, aktualnog reisu- l-uleme, i o njoj bi se dalo posebno kazivati u okviru semiotike. Za ovu priliku, samo ću spomenuti da je riječ o gotovo ekstremnom "obogaćivanju" "aure sakralnosti" bijelom džubbom koju reis danas nosi, uprkos dugoj tradiciji koja je do njega važila u Bosni i Hercegovini (nosila se crna džubba). Implikacije su brojne, a ovdje ću kazati samo toliko da se time reis temeljito i formom izdvaja od uleme i "uleme" - ovim proširenjem "aure" na cijelu figuru, što je neprimjereno ne samo tradiciji već je neprimjereno i islamskom načelu o jednakosti ljudi po spoljašnjosti (ne i po umnim kvalitetima), jer, koliko znam, ni Poslanik se nije diferencirao od uleme i vjernika posebnom odjećom, već duhov nim i etičkim kvalitetima. Osim toga, ova "proširena aura" snažno komunicira, u domenu semiotike, s diferencirajućom odorom svetoga oca (što je neprimjereno islamu) i uključuje posebne aspekte moći na način koji ne pripada islamu. Riječ je o krupnom, gotovo ekscesnom, iskoračenju iz vlastite tradicije i o ekspli-

kaciji moći. No, to je tema koja čeka na šire obrazlaganje.

U vezi s povijesno-religijskim falsifikatima, ili deformacijama, treba reći još nešto. Naime, onaj sloj o kome govorim kao o "klasi" u muslimanskome svijetu također nema utemeljenje u islamu, jer on izvorno ne poznaje kler, pošto musliman komunicira izravno s Bogom – bez klera i bez institucije. Dakle, riječ je o jednoj golemoj i utjecajnoj profesiji čije postojanje nije u skladu s načelima islama. Istina je da postoji određena potreba za njima u nekim dijelovima muslimanskoga svijeta, ali bi se ona morala redefinirati. Primjera radi, imami/hodže su nužnost u Bosni i Hercegovini radi obreda koji se ne bi mogli obavljati bez njih, iako su upravo oni umnožili i komercijalizirali obrede. Problem posta- je još složeniji kada je u pitanju njihova verbalna (ne ritualna) interpretacija islama koja je najčešće anahrona, nekompetentna u domenu suvremenosti, aktualiteta. Stoga je nužno da se vrhovništvo Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini (i u svijetu općenito) optimalno angažira na osposobljavanju svojih kadrova kako bi kompetentno interpretirali islam, u duhu najaktualnijega stanja. Svjestan sam da je to veliki zahtjev, da mnogi kadrovi nisu dorasli tome, ali bi vrh Zajednice/zajednica morao brinuti o tome da u određenim slučajevima– tamo gdje hatibi nisu u stanju da sami djeluju kompetentno – distribuiraju čak pripremljene besjede, kao autoritativne poruke koje zahvaćaju bit suvremenosti. S obzirom na okolnosti, neki imami ili hodže zaslužuju poštovanje, i nipošto ne želim da ih povrijedim, ali mnogi nisu uopće svjesni ovoga o čemu govorim: njihove namjere su dobre, oni su u osnovi čestiti, ali – makar i nesvjesno – djeluju u složenom mehanizmu koji ne vodi naprijed.

Ilustrirat ću to odgovorom na jedno pitanje koje s razlogom iskrsava upravo na ovome mjestu: Zašto autentična ulema ne utječe na osvješćivanje tih praktičara/interpretatora koji treba da prosvjećuju mase u smislu u kome govorim? Svakako je jedan od razloga u tome što praktičari općenito ne čitaju dovoljno, ne obrazuju se adekvatno. Drugo, i važnije od prvoga, jeste to što su naši autentični alimi pozicijski, u strukturi Islamske zajednice, značajno marginalizirani upravo stoga što ukazuju na velike probleme naše suvremenosti, na greške aktualnih nosilaca najviših pozicija u Islamskoj zajednici. Oni su sklonjeni u sferu akademskog, a kada pokušaju ukazati na probleme u muslimanskoj praksi, ili na greške nekih struktura Islamske zajednice, onda i najviše institucije Islamske zajednice kidišu na njih, potiskujući ih iznova u relativno izoliranu sferu akademskog. Sve u svemu, taj sistem proskribira na razne načine ljude koji kompetentno i odgovorno ukazuju na njegove greške, a pošto se sistem predstavlja "aurom svetosti" – mase su sklone da njemu vjeruju. I odnos prema meni može biti primjer. Kada sam ovog proljeća inicirao javnu raspravu o štetnosti muslimanskog tradicionalizma, na mene su naprosto nasrnuli ti "zupčanici" moćnog mehanizma (jer tradicionalizam je višestoljetni SISTEM) i ostao sam na brisanom prostoru, usamljen, kada je na mene krenuo glavni urednik *Preporoda*, Aziz Kadribegović, tjerajući skandaloznu šegu u svome uredničkom uvodniku s mojim titulama i zvanjima; fetva-i emin je također krajnje rigidno i neprincipijelno nastupio, ali braneći tradicionalizam kao vlastitu utvrdu, slično Kadribegoviću; uz njih je javno u više navrata stao službenik Islamske zajednice, izvjesni skriboman Nazif Garib koji preuzima Božije kompetencije proglašavajući, javno, problematičnost moje vjere i određujući – također javno – moju ličnost i moje djelo kao najavu Sudnjega dana.

Taj sistem je, dakle, oklopljen i reagira krajnje netrpeljivo na svaki pokušaj da mu se kaže nešto kritički. (O stavu ljudi postavljenih na važne pozicije u Islamskoj zajednici – u inat njihovoj ne/kompetentnosti – mogu navesti još jedan, demonstriran u drugoj prilici – povodom rasprave o pojmu gazija. Mehmedalija Hadžić u jednom intelektualno i logički mucavom tekstu /Oslobođenje, 31. maj 2011./, a on je urednik Glasnika Rijaseta Islamske zajednice, piše čak da se ja svojim tumačenjem pojma gazija "pridružujem onima koji promiču i štite konstruiranje historija diskontinuiteta i muslimana kao 'povijesnog viška'".) Uzgred i inače – zanimljivo je da se danas u našem kulturalnom prostoru ne vode rasprave na poželjni način, kao što su, uglavnom, vođene u vrijeme prijejugoslovenske kataklizme. Naime, ako neko danas pokrene raspravu o temeljnim pitanjima društva, nauke i td., ljudi koji bi mogli dati doprinos tome ne uključuju se – kao da ih se to ne tiče: oni to smatraju Vašom ličnom akcijom, problemom pojedinca a ne suštinskim pitanjima od općeg značaja, tako da čovjek nije u stanju uopće pokrenuti jednu široku i temeljitu javnu raspravu. Isti ti ljudi, koji su u određenim pitanjima kompetentni, privatno će podržati čovjeka, tapšati ga po ramenu, ali se ne uključuju javno, što rječito govori o temeljnoj krizi intelektualaca, njihove savjesti, o njihovoj neautentičnosti i poljuljanoj etičnosti.

S druge strane, kada se neke rasprave povedu, one u većini slučajeva poprimaju karakter hajke, to su "rasprave" ad hominem, i tako izostaju pozitivni rezultati. Dakle, da pođem ka rezimeu: Ogroman broj ljudi u muslimanskome svijetu – onih koji nastupaju kao neprikosnoveni autoriteti u najširem interpretiranju vjere, čak religije - mimikrijski ulazi u krug uleme, pribavljajući autoritet koji im objektivno – čast izuzecima! – ne pripada kao naučnicima. No, oni su u poziciji da tumače islam masama sa "aurom sakralnosti", ali oni to čine, naravno, u skladu sa vlastitom "klasnom" i profesionalnom pozicijom, u skladu sa svojim interesima i, naročito, u skladu sa svojim najčešće neadekvatnim razumijevanjem odnosa svijeta i vjere, svijeta u vjeri, i vjere u svijetu. Stotinama godina, oni istrajavaju na dvije fatalne greške (govorim o utjecajnoj većini, naravno). Prvo, oni svojom interpretacijom vjere – kao i samim svojim bićem, svojim postojanjem – vrše neosnovanu i štetnu podjelu na "vjersko" i "svjetovno", iznevjeravajući time bit islama. Podjela se postiže istrajavanjem na tumačenju vrlo razuđenog obredoslovlja kao da je sav islam sadržan u tome, posvećivanjem prvih generacija muslimana i pripovijestima o zagrobnom životu. Suvremenost je pretvorena u vakuum. Na osnovu čega je, onda, uopće moguće očekivati napredak muslimanskoga svijeta?!

Drugo, i u vezi s prethodnim, takvom interpretacijom, oni islam guraju preduboko u povijest – do prve i druge generacije muslimana koje idealiziraju ne samo kao autoritete njihova doba već i vlastitoga vremena, u jednome morbidnom epigonstvu. Time islam biva zatočen u povijesti, a muslimani ostaju taoci te klase koja se maksimalno profesionalizirala i – kao takva – čvrsto drži svoje pozicije. Napredak je osujećen. Suština je u neadekvatnom načinu interpretiranja Teksta od strane moćnih struktura. Pogledajmo, arapsko-islamski svijet je bio u jednome povijesnom periodu planetarno najnapredniji. Danas je do poniženja dekadentan, a u oba slučaja počivao je na istome Tekstu, na istoj Knjiz i, što znači da progres i stagnacija proizlaze iz različitih interpretacija istoga Teksta.

Obuhvatno i odgovorno razmatranje položaja islama u Bosni i Hercegovini i Islamske zajednice u njoj ne može preći preko jedne važne pojave o kojoj sam se više puta izjašnjavao. Mislim na tzv. vehabije, na selefijski pokret instaliran u Bosni i Hercegovini. Tema je vrlo aktualna, s perspektivom da bude sve aktualnija i zato joj treba posvetiti odgovarajuću pažnju.

Instaliranje vehabizma u Bosni i Hercegovini

Prije nego što iznesem svoj sud o vehabizmu i njegovom djelovanju u Bosni i Hercegovini, želim ukazati na još jednu zanimljivu pojavu koja je tijesno povezana sa instaliranjem vehabizma. Naime, riječ je o organiziranom djelovanju "šiitske zajednice" u Bosni i Hercegovini. Nisam zapazio da o njoj govori bilo ko, iako je prisutna od vremena agresije i djeluje organizirano. Svi reflektori usmjereni su na vehabizam zbog toga što njegove pristalice i promotori djeluju grubo, čak surovo, primitivno, nasilno. Šiiti su njihova suprotnost: veoma su obrazovani, kultivirani, nenametljivi, ali su uporni i odlučni. Stoga se njihovo djelovanje u ovoj fazi ne zapaža – ne zapaža ga šira javnost, a nisam siguran ni za eksperte. Iako šiitska zajednica još nije dala nijedan povod za skretanje pažnje na svoje djelovanje, Islamska zajednica bi trebalo da djeluje prosvjetiteljski i vizionarski, gledajući dalje od sadašnjeg trenutka, odnosno anticipirajući budućnost, jer obje zajednice zaslužuju ozbiljnu pažnju barem iz dva razloga.

Prvo, šiiti kao i selefije radikalno intervenirаju u muslimanskoj običajnosti u Bosni i Hercegovini; oni razbijaju taj izuzetno važan aspekt monolitnosti i homogeniziranosti Bošnjaka kao većinskih muslimana. Valja imati u vidu da je povijesna harmoniziranost Bošnjaka kao muslimana (običajna, mezhebska i td.) izuzetan faktor njihova opstanka, pa je, srazmjerno tome, razbijanje te vrste njihova sklada u funkciji njihova ozbiljnog oslabljivanja, na čemu objektivno iako nesvjesno rade i selefije i šiiti. Drugo, selefije i šiiti, očito je, odnose se prema Bosni i Hercegovini kao prostoru za vlastita osvajanja (u religijsko-kulturalnom pogledu koji u islamu uvijek ima i političku dimenziju), a to znači automatski razaranje bošnjačkog muslimanskog tradicionaliteta koji ih je održao na ovome prostoru. Drugim riječima, na djelu je više faktora koji – u osnovi kratkovido – djeluju dezintegrativno u boš njačkom muslimanskom korpusu koji je ionako na velikim kušnjama u mnoštvu aspekata.

Najzad, model dezintegriranja, čak sukobljenosti do istrebljenja, može se vidjeti u strašnome ratu između šiita i sunita na Bliskom Istoku: oni su sasvim nepomirljivi. Njihove zajednice u Bosni i Hercegovini još uvijek su male i zato nisu u direktnome sukobu, ali je jasan njihov smjer i neosnovano je vjerovati da oni u nekoj budućnosti, eventualno, žive složno i u ljubavi u Bosni i Hercegovini, dok se po Bliskom Istoku nemilosrdno ubijaju. U svakom slučaju – gubitnici su Bošnjaci i islam u Bosni. Danas se još ne može govoriti o terorizmu u Bosni i Hercegovini kao masovnoj pojavi, ali se marljivo radi na pripremi uslova za to. Jačanje vehabizma u Bosni i Hercegovini je izuzetno važno pitanje, rekao bih čak da bi moglo biti od sudbinskog značaja za Bošnjake i za Bosnu i Hercegovinu, što će zavisiti od pozicioniranja zdravih snaga naspram kojih se postavlja vehabizam. Tu od lično funkcionira riječ instaliranje – kao termin u kompleksnom ideološko-političkom i religijskom značenju. Vehabizam u Bosni i Hercegovini je moćan mehanizam zavjere protiv Bošnjaka kao političkog subjekta, protiv opstanka Bosne i Hercegovine, protiv muslimana u njoj, a u krajnjoj liniji – i protiv samih vehabija, ili selefija, ma kako ih zvali, jer su u posljednje vrijeme uočljiva nastojanja da se evidentan problem marginalizira i eufemizira, da se maskira terminološkim nadmudrivanjima o porijeklu i terminološkom situiranju raznih struja u selefizam, vehabizam, tekfir i sl.

Ti ljudi nisu svjesni, nažalost, da su oni samo instrument za ostvarivanje jednog dugoročnog političkog projekta koji ima maločas navedene ciljeve; to su uglavnom neobrazovani, neprosvijećeni ljudi koji nemaju zdravu viziju niti razumijevaju strategije koje su ovdje na djelu. Jer samo um koji je potpuno zatvoren može se nadati, može se boriti za šerijatsku državu u Evropi, pogotovu u Bosni koja je oduvijek model multireligijske zajednice. Svi faktori u Bosni i Hercegovini koji bi se trebali suočiti s ovom pojavom, a ne suočavaju se s njom, postaju svjesno ili nesvjesno važni faktori te velike zavjere. Čitava povijest vehabijskog pokreta svjedoči o njegovoj užasavajućoj nasilnosti i iluzorno je, neodgovorno je nadati se da je evoluirao. Povijesno gledano, njegove žrtve nisu pripadnici drugih religija već muslimani koji vjeruju (najčešće je u pitanju manifestno vjerovanje) drukčije nego oni: brutalno su pobili, naprosto su potamanili mnoštvo muslimanskoga svijeta koji je - u istoj vjeri - drukčije manifestirao svoje vjerovanje. Pri tome je riječ o krajnjim simplifikacijama, dovedenim do apsurda. Na primjer, propagiraju kao dogmu kako se moraju nositi kratke pantolone jer će, vele, gorjeti u Džehennemu ljudi koji nose pantolone preko gležnje. Kakva je to predstava o Bogu čije osnovno svojstvo je milost (u *Kur'anu* kaže kako je "Sam Sebi propisao milost") a koji će otpremati ljude u džehennemsku patnju zbog dva-tri centimetra nogavica na hlačama! To je nevjerovatno preturanje vrijednosti i prioriteta.

S druge strane, nikome ne smeta šta i kako vehabije nose. Problem je u njihovoj isključivosti do krajnje nasilno-

sti: Ako nećeš kako ja hoću, neće te ni biti! Nije to neki od brojnih (sufijskih) tarikata čiji pripadnici imaju svoj odnos prema Bogu, prakticiraju ga, ali ga ne nameću drugima. Ali, da se vratim pitanju zašto je ta pojava naročito opasna u Bosni. S obzirom na isključivost koja ih karakterizira, oni će sigurno, ukoliko se osjete dovoljno snažnim, krenuti u žestoku konfrontaciju sa tradicionalnim, s normalnim bosanskim muslimanima koji stotinama godina ovdje žive toleranciju – progonit će tradicionalne muslimane sve do prihvaćanja selefijskog ekstremizma, ili do fizičke likvidacije, a obje varijante su krajnje negativne. Dakle, prvi rezultat bit će dramatičan međubošnjački sukob koji vodi upravo onome cilju za koji su se borili Tuđman i Karadžić, uz podršku tadašnjih političkih moćnika Velike Britanije i Francuske. To je prastaro i vrlo perfidno sredstvo za postizanje cilja – otvaranje fronta u samome ciljanom korpusu. Pošto je riječ o vrlo radikalnom pokretu, on nije samo vjerski već je dvostruko politički: on vodi ka konačnoj "autoneutralizaciji" Bošnjaka kao državotvornog političkog subjekta i također vodi ka ugrožavanju, čak dekonstrukciji državnog sistema. Slučaj u Bugojnu koji se zbio krajem juna 2010. godine, napad na Američku ambasadu u Sarajevu, kao i neki drugi slučajevi, nedvosmisleno pokazuju kako su njihova meta institucije sistema i simboli državnosti.

Istovremeno, zbog radikalističkih metoda najgore vrste, Bošnjaci će gubiti imidž koji su do sada imali u svijetu, a nisu ga mogli poricati čak ni oni koji im nisu naklonjeni: poništava se njihov ugled u svijetu kao izrazito miroljubive, kosmopolitske skupine u Evropi a ta skupina, upravo kao takva, predstavlja najbolju poruku i dokaz o mogućnosti plodotvornog susretanja različitih kultura i vjera. Umjesto toga, oni će sticati reputaciju neprihvatljivih radikalista, terorista i sl. (a sve se to, naravno, upućuje na adresu islama u globalnim razmjerama), te će se naknadno pokazivati kao valjan argument Tuđmana i Karadžića kada su tvrdili kako ratom protiv Bošnjaka – tom strašnom agresijom, pa i genocidom – staju na branik kršćanske Evrope. I to je izuzetno važan, sinhronizirani cilj onih koji instaliraju vehabizam u Bosni i Hercegovini. Umjesto žrtve za koju valja imati saosjećanja i pomoći joj, odnos prema Bošnjacima i genocidu izvršenom nad njima revidirat će se naknadno, povijesno, te će Bošnjaci kao većinski muslimanski narod postati gotovo legitimna i markirana meta raznih oblika sankcija, političkih i moralnih osuda i td.

Nadalje, akcije vehabizma u Bosni i Hercegovini izazivaju refleksan i razumljiv strah kod drugih naroda, kojima je to krunski argument za tvrdnje kako nije moguće živjeti u ovakvoj Bosni i Hercegovini, s takvim Bošnjacima. Centrifugalne sile jačaju. Poanta je u tome što će tako rezonirati, naravno, čak i oni nebošnjaci koji su inače spremni za izgradnju i očuvanje ovog društva i države. Dakle, učinak je totalno negativan, razarajući, jer svi putevi vode ka nasilnoj dekonstrukciji, čak uništenju, ali se to više ne događa spolja, kao što je bilo u prethodnoj agresiji, već autoagresijom, suicidom etniteta i kulturalnog identiteta. Sve što sam kazao nije nikakva spekulacija, nagađanje, već potpuno realan i isto toliko mračan scenarij. Poanta je u tome što vehabije uopće nisu svjesni da su oni u svemu tome samo instrument koji će također biti uništen nakon što bude upotrijebljen. To je jedan od razloga zašto se tu regrutiraju ljudi pretežno uskih svjetonazora i skloni nasilnom ponašanju. Radikalizam Bošnjaka je potpuno kontraproduktivan; on sigurno nema izgleda na uspjeh. Uvjeren sam da je uvjet opstanka Bošnjaka – naravno i Bosne i Hercegovine – jedino puna samosvijest i osviještenost u toleranciji. U postojećim okolnostima, kakva je pozicija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini? U čitavom periodu poslije agresije na Bosnu i Hercegovinu nisam zapazio da je Islamska zajednica Bosne i Hercegovine reagirala jasno ili odlučno na pojavu i aktivizam vehabija u Bosni i Hercegovini. Ne znam da li je to tako zato što najviše strukture, odnosno institucije Islamske zajednice, pa i reisu-l-ulema, nisu svjesni ozbiljnosti situacije, što ne vide kuda to vodi, ili sve vide i znaju ali svjesno šute. U oba slučaja, postaju vrlo važan dio zavjere o kojoj sam govorio i konačan rezultat je u svakom slučaju fatalan.

Štaviše, javnost ima dojam da Islamska zajednica koketira s vehabijama, da ih tetoši (oni su "novi muslimani" i sl.), i nikako da istupi s rezolutnim stavom. Time vođstvo Islamske zajednice preuzima ogromnu i povijesnu odgovornost za budući razvoj događaja, ali neće biti nikakve utjehe – kada stvari sasvim izmaknu kontroli – što će se moći kazati kako je neko odgovoran za tu katastrofu, jer će biti prekasno. Moguće je da odgovor- ni u Islamskoj zajednici jednostavno nemaju "petlju" da se suoče sa svojom realnošću, pa guraju glavu u pijesak, ali time ne skidaju odgovornost sa sebe. Prema svemu sudeći, stvari su već otišle predaleko jer su vehabije vrlo duboko i široko čak i u infrastrukturi Islamske zajednice. Da je riječ o nezrelom i neodgovornom odnosu Islamske zajednice na čijem čelu je reis Cerić (čije će kadrove vehabije surovo pomesti prije svih drugih!) govore njene službene reakcije nakon terorističkog napada u Bugojnu ljeta 2010. godine. Naime, višekratna saopćenja organa Islamske zajednice i pojedinih njenih dužnosnika, pa i reisu-l-uleme, svode se na uopćene osude svakog terorističkog čina, što je izvjesna vrsta eufemiziranja, jer – suština bi morala biti u tome, ona to i jest, da se ispita svaki pojedinačni teroristički akt sa aspekta njegovih motiva, ishodišta u nekoj organizaciji, pokretu i sl. To je pravilna reakcija. U istupima samoga vrha Islamske zajednice pada u oči jedan stav koji je već na prvi pogled nesuvisao a zapravo je veoma štetan, jer naprosto odbija da vidi realnost i da pravovaljano reagira.

Naime, tamo je rečeno kako je to stvar države, istražiteljskih i pravosudnih organa, te je, navodno, čitav slučaj izvan bilo kakve nadležnosti Islamske zajednice. To je vrlo opasna greška, pored toga što je ona ogrješenje o elementarnu logiku. Jer, ako neki ljudi, ili jedan čovjek u ime određene grupe, ideološki homogenizirane i motivirane (upravo to se dogodilo u Bugojnu), izvrši teroristički napad govoreći kako to čini iz vjerskih pobuda jer ne priznaje nikakav sud ni sistem izvan svoga vjerskog suda i sistema, onda je izvan pameti tvrdnja kako je to isključivo problem državnih organa. To je

naprosto nevjerovatno! Riječ je, izvan svake sumnje, o pojavi koja ima društveno-politički, pravni i, naročito, vjerski aspekt, a to svaljuje ogromnu odgovornost i na Islamsku zajednicu. Najmanje što bi mogla uraditi Islamska zajednica preko svoje infrastrukture jest da, akcijom imama, educira vjernike o vjerskom ekstremizmu i njegovim generatorima. Ja petkom mijenjam džamije po Sarajevu, ali nisam zapazio da se toj vrsti prosvjećivanja posvećuje bilo kakva hatibska pažnja: hatibi koje imam priliku slušati, u većini, ponašaju se kao da se ništa važno ne događa. To je suicidno.

Štaviše, najveći broj običnih muslimana koje poznajem misle kako je svaka osuda vehabijskog ekstremizma zapravo atak na ovdašnje muslimane općenito (na to ih upućuju i tekstovi nekih ovdašnjih intelektualaca), a to je strašna zabluda. Mi smo svjedoci narastanja jedne velike prijetnje za budućnost ove zemlje i Bošnjaka. To je nova i najperfidnija strategija. Prije dvije godine, pozvao me jedan visoki funkcioner Islamske zajednice, jedan muftija, da bi čuo moje mišljenje u vezi sa pripremama za veliko savjetovanje Islamske zajednice na temu *Društvene okolnosti za život muslimana u Bosni i Hercegovini*. Valja cijeniti ljude koji se žele posavjetovati, bez obzira na to hoće li nešto od tuđeg mišljenja prihvatiti. Uvažavajući tu gestu, kazao sam ugledniku otprilike sljedeće. Mogući su različiti pristupi, odabir različitih tema i td. Meni se čini da bi bilo uputno posmatrati onaj aspekt društvenih okolnosti u kojima žive muslimani u Bosni i Hercegovini a koji sama Islamska zajednica kreira – iz sebe i u sebi samoj. Naime, pozicija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini može se posmatrati iz dva ugla, ali se može posmatrati i simultano, sintetski, iz oba aspekta, i ovo drugo smatram korisnijim, efektnijim:

1. Na jednome nužnom nivou, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini mora pošteno - kritički ako zaista hoće stvarni prosperitet, ma koliko to boljelo - obaviti "samoposmatranje", analizu sebe same, svoje propuste, greške, svoje mogućnosti i nužnosti. U tome kontekstu je neophodno da se Islamska zajednica pozabavi, između ostaloga, i pojavom selefizma u Bosni i Hercegovini. Ne smije se pretvarati da toga nema. Uostalom, šira društvena zajednica ukazuje na to već neko vrijeme kao na ozbiljan fenomen i problem, a iz krila Islamske zajednice nema adekvatne reakcije. Ja znam da se strukture Islamske zajednice ponašaju kao da to ne vide, a to je uvjet za nazadovanje, uzrok je lošeg zdravlja Islamske zajednice, jer okreće glavu od ozbiljnog problema na koji se ukazuje već neko vrijeme. Morate biti na nivou povijesnoga časa u kome jesmo, inače – snosit ćete svu odgovornost, ali će biti prekasno. Ovdje selefizam i vehabizam forsiraju snage koje ga žele iskoristiti kao argument za konačan juriš na ovdašnje muslimane. Uvjeren sam da sam u pravu. Svi mi znamo da je selefizam neprijateljski raspoložen prema tradicionalnim muslimanima (on će to pokazati u ekstremnim formama kada se osjeti dovoljno snažnim), svi znamo da je on neprihvatljiv za Evropu i znamo da je duboko uhvatio korijena u Islamskoj zajednici. Kada saberete sve te očigledne činjenice – rezultat ćete vidjeti… Oni djeluju u obuci naše djece, po medresama, po školam a općenito, na akademijama, oni su na važnim funkcijama. Tek kada osmotri vlastito "zdravstveno stanje", Islamska zajednica može kompetentno preći na djelovanje na drugome nivou.

2. Na drugome nivou, Islamska zajednica treba definirati svoj odnos prema široj društvenoj zajednici, svoju poziciju u njoj. To je također široka tema. Ja mislim da je suština u tome da se Islamska zajednica, odnosno reis, uz dužno poštovanje institucije, ne smije priklanjati političkim partijama a on je upravo to stalno činio do sada. Islamska zajednica treba da prati konstantnu političku strategiju, a ne partiju. Tu naš reis pravi fatalnu grešku. Naime, političke partije nemaju konstantu, nijedna, one vrludaju, meandriraju, mijenjaju saveznike, koalicije sl. (to i jest bit politike!), što znači da su u načelu nekonzistentne. Ako se reis priklanja partiji, odnosno partijama, onda je neminovna njegova nekonzistentnost a to suštinski djeluje erozivno na instituciju Rijaseta. U tome je poanta: Rijaset mora biti uz stratešku političku opciju a ne uz bilo koju političku partiju,ili uz trenutno kurentnog partijskog lidera – to je temeljna razlika koju reis, po mome uvjerenju, ne uočava i onda samo doprinosi slabljenju svoje institucije i zamagljivanju strateških političkih pravaca. Bude li radio onako kako se meni čini da treba, efekti će biti pozitivni: njegova institucija bit će ishodište, pa i utočište, političkih partija, bit će svjetionik svima njima, orijentir… Ne treba tu mnogo mudrosti: valja pogledati kako to radi katoličko rukovodstvo. Uvjeren sam da reisova žudnja za medijskom promocijom i njegova potreba za liderskim autoritetom, što ispoljava na neadekvatan način, djeluje suprotno od onoga kako bi trebalo, te da ne slijedi, ne pre poznaje dugoročne strateške interese države Bosne i Hercegovine prije svega a onda i muslimana u njoj, jer to dvoje ne mogu jedno bez drugoga. Lider vjerske zajednice – u najvišem interesu vjernika i svojih sunarodnika – mora dati sve od sebe, i time pokazati koliko zapravo jest lider, da bi osujetio sektaško cjepkanje svoje zajednice; pristajući uz neku političku partiju, on afirmira partikularizaciju koja je u samome biću partijsko-političkog organiziranja i djelovanja, a on mora, upravo obrnuto, stalno prevladavati partikularizme. To se postiže odanošću velikim idejama, poput bezuslovnog patriotizma i nepromjenljivim etičkim načelima koja su također prečesto u koliziji sa akcijom političkih partija, i lidera. Nije teško postići to: potrebno je samo ukrotiti svoju sujetu i učiniti primjerenom svoju ambiciju; na tome tlu mudrosti buja autoritet, u punoj autentičnosti. No, krajem 2012. godine, bit će izabran novi reis. Cerić je bio reis tri mandata, čini mi se, što je predugo. Ne mogu prognozirati šta će biti jer ne znam koga će izabrati, ali znam pouzdano jednu stvar: poodavno već bilo je vrijeme za promjene.

Uvijek smo radoznali prema budućnosti, kao što smo, najčešće, do sentimentalnosti naklonjeni prošlosti. Sa sadašnjicom se uglavnom hrvemo, i pri tome nastojimo da u budućnost proniknemo. ■

Ulomci preuzeti iz: Esad Duraković, *Žudnja za tekstom - duhovna autobiografija,* Tugra, Sarajevo, 2013.

ČASOPIS ZA KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA BEHAR KNJIŽEVNI PODLISTAK • GODINA III • 2014. • BROJ 8

BEHAR

broj 8 | KNJIŽEVNI PODLISTAK | 2014.

SADRŽAJ:

Esad Duraković:
***Muallaqe* –**
Sedam zlatnih arabljanskih oda

Esad Duraković:
***Kur'an* s prijevodom**
na bosanski jezik

Prevođenje kao duhovno putovanje

Kada govorim o svojim prijevodima nekih najvažnijih djela arapsko-islamske kulture, valja spomenuti prijevod *Kur'ana* i *Muallaqa*. Prevođenje ovih djela zapravo je izuzetno duhovno putovanje, gotovo vertikalno; to su one etape duhovne autobiografije koje su naročito svijetla mjesta u njoj. Muallaqe su najznačajniji književni korpus u povijesti arapske književnosti, a nastao je vrlo davno – čak u 6. vijeku.

One su sama duša arabljanske antike. Značaj ovih oda je veliki i zbog toga što su predstavljale, na jednoj strani, najbolje iskustvo arabljanske književne tradicije koja se razvijala do njih, i u tom smislu su one ishodište arabljanske (induktivne) poetike. Međutim, one su istovremeno i začudno poetički snažno utjecale, čak stotinama godina, na književno stvaralaštvo, pa su u tom smislu vrhovni autoritet arapsko-islamske normativne poetike. Arapima su one neuporedivo značajnije od *Hiljadu i jedne noći*, dok je na Zapadu recepcija drukčija: čitaocima na Zapadu su *Noći* mnogo značajnije od *Muallaqa*.

Odgovor na pitanje zašto se ova djela različito vrednuju u dvjema kulturama morao bi biti veoma dug, ali ću za ovu priliku kazati u najkraćem da te dvije tradicije imaju potpuno različita (poetička) iskustva te da je stara arapska poezija izuzetno snažno vezana za uslove arapskog jezika i da insistira na formi toliko da je ona razvijena kao filotehnička poezija koja je u svojim temeljnim estetskim vrijednostima gotovo neprenosiva u bilo koji jezik. Ovo izdanje prijevoda *Muallaqa* na bosanski jezik (2004.), koliko znam, do sada je jedini njihov integralni prijevod na neki od jezika naroda bivše Jugoslavije.

Prevođenje *Kur'ana* je moje izuzetno iskustvo. U tome velikom poslu – a podvig je već i sama odluka da se on uradi, jer toj odluci predstoje silna, teška kolebanja – angažirao sam i kultivirao sve svoje znanje i sve vrste svojih sposobnosti: prevodilačke, naučničke, vjerničke. Bio sam svjestan ogromne odgovornosti. O mome posebnom odnosu prema tome "poslu" možda može dobro posvjedočiti činjenica koju sam izrekao na promociji prijevoda: U svim fazama rada – ispisivanje prijevoda, unos teksta u kompjuter, printanja, nekoliko redaktura i njihovi unosi u kompjuter – u svim tim fazama, a to je nebrojeno mnogo sati, uvijek sam bio pod abdestom koji, kao takav, uvodi čovjeka u izuzetno stanje duha.

Ulomak iz: Esad Duraković, *Žudnja za tekstom – duhovna autobiografija*, Tugra, Sarajevo, 2013.

MUALLAQE – Sedam zlatnih arabljanskih oda

IMRUU-L-QAYS
(Umro 540. ili 565.)

Imruu-l-Qays je sin starješine plemena Kinda koje je u VI vijeku uspjelo nakratko okupiti plemena u arabijskoj oblasti Nağd. Nakon pogibije Imruu-l-Qaysova oca, taj savez se raspao i pjesnik-kraljević je proveo svoj vijek tražeći saveznike koji bi mu pomogli da povrati očevu moć i dominaciju plemena Kinda. U mladićkim danima jezdio je s grupom prijetelja po Arabijskom poluotoku sladostrasnički predan zabavi i uživanjima.

Mnogi podaci o njegovome životu su historijski nepouzdani, zamagljeni legendama i predanjima. Prema jednoj verziji, otac je protjerao mladoga pjesnika upravo zbog toga što se bavio poezijom i što se odao raskalašnom životu. Predaja koju prenosi i autoritet Kārl Brūkalmān navodi da je Imruu-l-Qaysu otac zabranio da se bavi poezijom, a kada je saznao da mladi kraljević ne drži do zabrane, otac je naredio jednome slugi da ubije pjesnika i da mu, kao dokaz, donese njegove oči. Sluga je odveo pjesnika na neko brdo i tu ga sklonio, znajući da će se otac pokajati zbog surove zapovijesti. Zaklao je životinju i njezine oči donio kralju Ḥuğru, koji je kasnije saznao da je njegov sin ipak živ. Tražio je da mu ga dovedu i Imruu-l-Qays se više nije oglasio kao pjesnik dokle god je njegov otac bio živ.

Imruu-l-Qays

KASIDA O BEDUINSKIM LJUBAVIMA

Stanite da otplačemo sjećajuć se drage i logora njenoga
Što bijaše nekad ovdje usred nepregleda pješčanoga!
Posvuda su vidljivi, nezameteni ostaci njegovi
Iako su pijeskom usrdno tkali južni i sjeverni vjetrovi:
Gle, tragovi blistavo-bijele gazele po dvorištu su njezinome,
I po koritu, a ti brabonjci nalik su zrnevlju bibernome!
A kada su u nepregled polazili jednog jutra ranoga,
Gorko sam ridao podno oštra žbunja plemenskoga.
Prijatelji moji pokraj mene deve svoje zaustaviše:
"U očajanje ne toni, već se muški drži!" - tad mi rekoše.
A meni dušu liječi, uistinu, suza prolivena,
No, vrijedi li kukati pokraj doma napuštena!

Prije nje sam isto ovo sa Umm al-Huvejris doživio
I sa komšinicom njenom, Umm Rebab, na Meselu kada sam bio:
Njih dvije čim bi se pojavile, miris mošusa bi me zapahnuo
Poput lahora proljetnog kad bi mirisom karanfila puhnuo,
Pa bi zbog čežnje neizmjerne iz očiju mi suze linule
Niz prsa - sve dok mi pojas za sablju ne bi skvasile.
Ah, kako često sam sa ženama uživao,
Naročito na Daratu Džuldžulu kada sam bio –
Toga dana kad sam za djevojke devu vlastitu zaklao,
A one sedlo njeno preuzeše dok sam ih u čudu posmatrao;
Zatim su se djevojke devinim mesom gostile,
Prošaranim salom što sliči na pramenje bijele svile;
I onoga dana kada sam se u nosiljku Unajzinu uspeo,
Pa mi je kazala: "Devu ćeš mi upropastiti, bolan ne bio!"
I još veli, dok se u ritmu milovanja naših nosiljka klati:
"Leđa si devi nažuljao, Kajse, hoćeš li već prestati!"
A ja uzvraćam: "Samo ti nastavi jahati i uzde devine opusti -
Nemoj da prestanem plodove zamamne po tebi ubirati!
Ti si poput one trudnice koju sam, kao dojilju, noću pohodio
I uprkos dojenčetu s hamajlijama ljubav s njom vodio:
Čim bi dijete zaplakalo, zadajala ga je grudima,
A mene je pri tom čvrsto stezala podatnim bedrima;
Jednom se ona na dini pješčanoj oko mene strasno svijala
I čvrsto se na vjernost vječnu meni zaklinjala."
Lagahno, Fatimo moja, i nemoj me zlostavljati -
Nježna budi ako si već riješila me ostaviti!
Zar ti je milo što u ljubavi ne prestajem stradati,
Što će svaku zapovijest tvoju srce moje izvršiti?!
U prirodi mojoj ako ti se nešto ružnim učini,
Iz srca svog prognaj srce moje i bezdušna ostani!
Oči tvoje liju suze samo zato da bi mene potopile,
Da bi srce moje namučeno zavijek ugušile.
I još jednom ženom svijetle puti, prodiruć u gnijezdo njezino,
Dugo sam se naslađivao, uživao u njoj neizmjerno;
Kraj stražara sam do nje dopirao i varao druge ljude
Što za tihom smrću mojom ne prestaju da žude;
Kada god Plejada sine nasred svoda nebeskoga,
Kao pojas dijamantski posred stasa ženinoga -
Tada sam joj dolazio, a ona se za san spremila -
Pored paravana je u zamamnoj spavaćici stajala,
Pa mi veli: "Baš se ni lukavstvom ne mogu od tebe spasiti!
Sve mi se čini da uopće ne možeš na putu ljubavi zalutati!"
Potom sam je u šetnju izvodio, dok je ona za nama vukla
Skute ogrtača izvezena da bi tragove naše zamela,
A kada bismo se prokrali plemenskim avlijama
I našli se na sigurnom - među pješčanim dinama -
Tada sam je za uvojke uzimao i k meni se svijala ona,
Zanosnih gležnjeva sa grivnama i u struku lomna;
Stasa tanahnoga, puti svijetle i stomaka zamamnoga,
A prsa joj poput ogledala sjajnog i glatkoga;

Nalik je na jaje nojevo - pjegama je, bijela, prošarana -
I napaja se na vrelu pitkome, čija voda nije natrunjena;
Te ona koketno zakreće lice i iskosa me pogleduje
Kao gazela mladunče svoje koje joj je najmilije,
I pri tom ističe vrat kao u gazele bijele što je
Kada ga zanosno, a bez nakita ikakvoga izvije;
A leđa joj krase bujni, kao ugljen crni pramenovi,
Raskošno kovrdžavi kao što su palmini grozdovi;
Čuperci njezini, neukroćeni, uvis se propinju,
Pletenice joj neke uvijene, a neke raspuštene vrludaju;
I struk pogledu nudi - tu kožu najfiniju, putenu,
I potkoljenice što sliče na trsku vitku, tanahnu;
U jutro odmaklo budi se - u postelji joj komadići mošusa -
Dugo spava, njegovana, bez radnoga ruha oko pojasa;
Potom stvari dohvaća tanahnim i nježnim prstima,
Mehkim kao crvići, nalik najfinijim vlaknima;
Ona likom tminu večernju spasonosno ozaruje -
Kao svjetiljka monaha koji se pobožno osamljuje;
Mudar čovjek takvu kao što je ona treba gledati -
Djevojčica nije, već je tek u ženu stigla stasati.
Muška očaranost ljubavlju zna presahnuti,
Ali srce moje nikad neće prestati tebe ljubiti.
Mnoštvu ljutih protivnika žestoko sam uzvraćao
I nasrtaje njihove bezopasnim sam smatrao.
Ah, noćima su se na me sudbinski obrušavali
Talasi briga i na kušnje me strašne stavljali,
Pa sam noći besjedio, pošto se crna opružila,
Pošto je zadnjicu izvalila i na prsa se svalila:
"Ah, noći preduga, zar se nećeš najzad jutrom ozariti?!
Ali - ni svjetlost jutarnja lakša od tebe neće mi biti!
Ah, začudne li noći - baš kao da su zvijezde njezine
Užadima lanenim za čvrste i stamene stijene vezane!"
Koliko puta sam sa prijatelja teret preuzimao,
Trpeljivo ga na leđima nosio i dugo putovao!
Koliko sam pustolina, pustih kao magareća utroba, prevalio
Dok je u njima - kao izopćenik iz moćna plemena - vuk zavijao,
A ja vičem vuku što zavija: "Uistinu, nama dvojici
Preteško je jer smo oba u divljini pravi samotnici!
Čim se jedan od nas nečeg domogne, odmah bez toga i ostane;
Ko se upinje kao ja i ti, proživjet će dane bijedne!"
U cik zore, dok su ptice još u gnijezdima, idem jašući
Na konju što čvrsto gazi, i brzo - zvijeri nadmašujući;
On u boju srčano kidiše i zna da vješto povuče se -
Uvijek kao stijena koju bujica gorska s visina donese;
Podsedlica klizi s moga konja vilenoga
Baš kao što pljusak klizi s kamena glatkoga;
Tako vitak, moj konj juri, a topot njegov podsjeća,
Dok naprosto leti, na hučanje kotla u kom je voda kipuća;
On juri neumorno dok su drugi konji u prašini,
Malaksali, a nogama jahača snažno podbadani;

Lagahni mladić na leđima njegovim ne može ostati,
A sa iskusna, sa teška jahača odjeća naprosto leti;
Hitar je kao najbrža igračka dječija
Što zuji na koncu koji se beskrajno uvija;
Slabine dvije ima kao u gazele, a kao u noja mu potkoljenice
Te juri poput vuka i galopira poput mlade lisice;
Čvrstih bedara, razmak između nogu je ispunio
Repom kosmatim što se tik iznad tla zaustavio;
Kada se ustremi negdje, sapi njegove izgledaju
Glatke i riđe kao kamen gdje nevjeste mirođije tucaju;
Krv najbržih lovljenih životinja po njegovim je prsima
Kao kna na njegovanim muškim sjedinama.
Pred nama je krdo divljih krava s crnim repovima -
Graciozne su kao smjerne djevice u ogrtačima;
Pa se kreću tako - nalik na jemenske onikse nanizane
Na vratu djevojke iz plemena moćna, djevojke njegovane.
Na konju svome stižem predvodništvo divljih krava
Dok ni začelje njihovo ješ ne shvaća šta se dešava;
Jednim skokom od vola do krave konj doskakuje,
Sustiže ih a da se ni kapljom znoja orosio nije.
Onda se kuhari mesu posvećuju te ga spremaju
Pekući ga na kamenim pločama ili ga u loncima kuhaju.
U noć zalazimo, a konja se oči nagledat ne mogu -
Ne znaš šta je na njem' ljepše od glave do zadnjih nogu;
Noć provodi osedlan i stalno pod uzdama:
Uza me je i ne pase jer čezne za putovanjima.
Želite li, prijatelji, munju vidjeti, ja ću vam pokazati
Kako zna u trenu, u oblaku ogromnome sijevnuti:
Svjetlost munje bljesne poput monahove svjetiljke
Što nageo je ulje na fitilje usukane, mnogostruke;
Tako ja i družina između Daridža i al-Uzejba sjedimo
Te u daljini taj oblak ogromni posmatramo:
Desni kraj mu na Katanu s kišom i sa munjama,
A lijevi mu nad al-Sittarom i ponad Jazbala nepregledna;
Onda oko Katajfe počinju pljuskovi da liju,
Te pod njima gorostasna stabla na brade padaju;
I na brdo al-Kanan, nošeni vjetrom, pljuskovi su tako udarili
Da su zbog huke divojarci skloništa svoja napustili;
U predjelu Tajme pljusak ne poštedi nijedno stablo palmino,
Niti zdanje kakvo, osim ako je od kamena sagrađeno;
A brijeg Sabir je, odjenut mlazevima pljuska, izgledao
Kao gorostas što se u prugast ogrtač beduinski umotao.
Pred izlazak sunca brežuljcima se glave ukazaše
Oble kao preslice jer bujice ih tako oblikovaše;
I taj oblak sruči breme na pustinju sedlasto-ulegnutu,
Kao trgovac jemenski kad izruči torbu ruhom bremenitu;
A ptice-pjevice, pred izlazak sunca usred prostrane doline,
Pjevaju zanosno kao da su vinom rujnim omamljene;
I zvijeri što su svunoć po bujicama gacale
U divljini su kao divlje kor

‘AMR IBN KULṮŪM
(Umro oko 570.)

‘Amr Ibn Kulṭūm je rođen početkom 6. vijeka u veoma utjecajnom plemenu Taġlab iz koga je i njegova majka, kćer čuvenoga pjesnika al-Muhalhila.

Prema tradiciji, ‘Amr Ibn Kulṭūm je preuzeo starješinstvo u svome plemenu kada mu je bilo samo petnaest godina, a isticao se kao hrabar ratnik pun samopouzdanja i plemenskoga dostojanstva. Povremeno je posjećivao hiranskoga kralja ‘Amr Ibn Hinda (554.-569.) kome je recitirao svoje pjesme, ali mu nije pjevao panegirike, kao što su to činili drugi pjesnici pri posjetama kraljevima. Kralju se nije svidjelo ponašanje pjesnika punog samopoštovanja, pa je u čuvenom poetskom duelu ‘Amr Ibn Kulṭūma i al-Ḥāriṭ Ibn Ḥilizze presudio u korist al-Ḥāriṭa. Po svemu sudeći, bio je to jedan od glavnih razloga da pjesnik osvetnički pogubi hiranskoga kralja. Međutim, jedna od dominirajućih predaja o pjesnikovom odnosu prema ovome hiranskom kralju navodi da je kralj pozvao ‘Amra i njegovu majku u goste, u namjeri da pokaže pred hiranskim uglednicima kako će Ibn Kulṭūmova majka služiti njegovu. Kada je kraljica Hind zatražila da joj pjesnikova majka Layla doda tanjir, Laylin ponos bio je silno povrijeđen.

‘Amr Ibn Kulṭūm

KASIDA O KRALJEVSKOJ GORDOSTI

Probudi se, djevojko s peharom - daj nam zorom vina
Jer bez rujnih vina nikad nije bila Andaruna;
Vina što se, kao šafran indijski, s vodom pomiješano zlati,
Što i vodom razblaženo zna nas zagrijati;
Vina što čovjeka nujna oslobađa briga
Te se vedrinom ozari čim on okusi ga;
I uskogrud uz to vino prestaje škrtariti
Pa počne štedro imovinu svoju omalovažavati.
Umm Amr, čašu si nam na drugu stranu skrenula
Baš kada je, kružeći, na desnu krenuti trebala!
Zašto bi, majko Amrova, bio gori od ove trojice
Prijatelj tvoj kome jutrom ne nudiš vince?!
A mnoštvo pehara ispio sam u Baalbeku ravnu,
U Damasku dalekome, čak i u al-Kasirinu!
Jer umaći svakako ne možemo smrtnoj sudbini
Koja nam je namijenjena i kojoj smo prepušteni.
Prije rastanka devu zaustavi, ženo u nosiljci,
Da kazujemo šta smo propatili kao ljubavnici!
Stani da te pitam jesi li se za rastanak odlučila
Zbog odlaska neodložna, ili si odanog iznevjerila!
O ratu s mnogo stradanja ja ću ti kazivati
Kada su amidžići tvoji u pobjedi uspjeli se smiriti.
Dan današnji i dan sutrašnji nama su nepoznati,
Ni dan preksjutrašnji ne znaš šta će ti donijeti.
Dođem li joj kad je sama, pokazuje mi moja dragana,
Kada je sigurna da je ne gledaju oči tuđina,
Ruke punačke i duge, ruke zanosne boje -
Svijetla kao boja deve koja još rađala nije;
I nježne grudi poput sedefaste kutije -
Sačuvane da ni oko muško još ih milovalo nije;
I bedra podatna, vitkošću što se ponose,
Te polutke stražnje uz njih koje bedra jedva nose;
Bokove za koje su vrata ulazna pretijesna
I struk zbog koga mi je pamet pomućena;
I zglobove oble, kao da su mermer ili kost slonova,
Sa kojih se svaka grivna zvukom zanosnim oglašava.
Ah, kako sam ja patio nije patila ni kamila
Što je mladunče izgubila te se bolno oglašavala;
Niti starica koja je neizrecivo patila
Što je devet sinova, sve do posljednjega pokopala;
Ljubav me morila i za dragom sam čeznuo
Čim bih devu njezinu u predvečerje vidio.
Sela Jemame pred nama se naglo ukazaše -
Kao da sablje u rukama ljudi odjednom sijevnuše.
Abu Hinde, nemoj me u sporu požurivati
Jer o danu odsudnome hoću podrobno kazivati -
Kada smo bajrake bijele u boj otpremali.
A zatim ih u crveno obojene, krvave vraćali;
O događajima što su za nas znameniti -
Kada smo i caru samom odbili se potčiniti.
Na mnoštvo gospodara koji su se krunisali
Krunom carskom i koji su nevoljnike štitili -
Svoje konje da ih gaze mi smo puštali
I pri tome uzde smo im pobjednički kitili;
Zatim smo u kućama svojim na Zi Tuluhu odsjedali -
U mjestu koje smo od dušmana svojih osvojili;
I dok smo prilazili, psi logorski su na nas lajali,
A mi smo zapreke dušmaninu svakom postavili;
Jer kad narodu kakvom mlinski kamen nametnemo
Boreći se s njim, u brašno ga sitno sameljemo;

Vreća pod tim kamenom su iz Nedžda dušmani
I šaka zrnja koje meljemo u prah brašneni;
Te dušmane - kao da su gosti naši bili -
Porazom smo brzo ugostili, da nas ne bi grdili;
Silno smo žurili da ih svojski "ugostimo" -
Prije jutra da im mlinski kamen darujemo.
Prema svojima smo milosrdni, prava im ne diramo -
Breme brige na nas su navalili i mi ga nosimo;
Kopljima probadamo junake koji su od nas daleko
A sabljama britkim bijemo je li nam prišao neko;
Smeđim kopljima slavnoga majstora iz Hazijje,
Il' sabljama bijelim što kose sve što pred njima je;
Lobanje junaka njihovih tako krupno izgledaju -
Kao fetusi devini po tlu kamenitom da padaju;
I te glave mi sabljama strašno raspolućujemo,
Il' dušmanima kao srpovima vratove žanjemo:
I mržnja neizmjerna na površinu izbija
Iz srca obuzdavana - kao snažna erupcija.
Od pradjedova svojih čast smo naslijedili,
Pa se kopljima bijemo da bismo i sami slavu osvojili;
Kad su prijatelji napadnuti i šatorsko kolje im se ruši,
Mi ne dopuštamo bilo kome da im se približi;
Glave dušmanima odsijecamo bez ikakve milosti,
Pa uopće ne znaju kako se od nas zaštititi;
Bijemo se tako da su nam i sablje lagahne
Kao igračke drvene u rukama djece razigrane;
Pri tome je odjeća naša i njihova grimizna -
Kao bojom crvenom, krvlju sva je natopljena;
Saplemenici naši kad prestanu napredovati,
Strahujući da ih može nešto iznenaditi,
Mi se tad pojavljujemo kao brdo načičkano bodljama
Braneći prijatelje i presrećuć' se s dušmanima;
I to činimo s mladićima što čast osvajaju u smicanju,
I sa starijima što potpuno su vični ratovanju;
Baš sve ljude smo na mejdanu nadmašili -
Borimo se s njihovim sinovima da bismo svoje sačuvali;
A u času kada se za čeljad svoju uplašimo,
Na konjima se u odredima brojnim raspršimo;
Za vremena kad za čeljad svoju strah ne osjećamo,
Tad pod oružjem u napade daleko odlazimo,
S vojskom Benu Džušam Ibn Bekr plemena -
Njome ravnicu satiremo i zemlju tla kamena;
Zar svijet ne zna da smo harati naučili
U vrijeme kada smo još nejaki bili;
Zar ne znaju da nas još niko izgrdio nije
A da ga mi nismo izgrdili od svih grdnije?!
Amr Ibn Hinde, kako možeš tražiti šta takvoga -
Da budemo sluge vašem caru, a on je ranga nižega?!
Amr Ibn Hinde, kako možeš o nama slušati
Priče klevetničke, i kako nas možeš potcjenjivati?!

Polahko, ne prijeti nam i nemoj kaznu obećavati -
Jer kako mi možemo tvojoj majci carske sluge biti?!
Amre, mi smo svojim kopljima bespomoćnim učinili
I dušmane mnoge koje smo prije tebe imali,
Kopljima koja ni spravu za glačanje ne podnose
Jer čvrstinom svojom snažno glačanju prkose;
Takvom čvrstinom da kada se u napravi koplje okrene
Ono cikne pa brusača i po tjemenu i po čelu ošine.
Zar su ti neki o našem pretku Džušam Ibn Bekru pričali
Kako su preci njegovi nekakve mahane imali?!
Od Alkame Ibn Sejfa moje pleme slavu naslijedi -
Neosvojivu tvrđavu časti on nama sagradi;
Čast Muhalhila sam naslijedio, zatim još boljega -
Zuhejra, čijoj vrijednosti nema ravnoga;
I Attaba i Kulsuma - sve njih smo naslijedili -
S koljena na koljeno smo plemenitost nasljeđivali;
I Zu-l-Buru o kome si slušao pripovijesti,
Pod čijom smo zaštitom, a i sami ćemo nevoljne štititi;
A prije njega imali smo Kulejba starješinu -
Pa kakvu još nismo naslijedili čast iznimnu!
Hoćemo li već svoju devu-takmaca užetom vezati,
Jer drugoj devi-takmacu ona uže kida i vrat će joj slomiti!
Mi smo ti što drugima svoj harem ne daju,
A kad komšijama riječ daju - onda je ispunjavaju;
Mi smo u osvit zore u Hazazi oganj ratni rasplamsali
I pomoć smo prijateljima iznad svake pomoći dali;
Pomažući im, uspjeli smo u Zu Eratu opstati,
Gdje mliječne deve samo suhu travu mogu jesti.
Prema onom ko nam se pokorava mi smo pravični,
A protiv onog ko nam se suprotstavlja mi smo odlučni;
Sve što nam je ogavno mi i ostavljamo,
A ono što nam zadovoljstvo pričinjava uzimamo;
Mi smo desno krilo držali kada smo se sukobili,
A lijevo krilo su braća-saborci naši čuvali,
Pa su kidisali na one što njih su napadali,
A i mi smo kidisali na one što su na nas jurišali;
Potom su se oni vratili s plijenom i sa sužnjima,
A mi smo se iz boja vratili s okovanim carevima.
Stanite, ljudi iz plemena Benu Bekr, stanite -
Zar naše vrline ratničke nisu već poznate?!
Zar još ne znate kako naši i vaši odredi vojuju,
Kako se kopljima probadaju i strijelama gađaju?!
Pri tom nosimo ruho bijelo i kožne štitove jemenske,
Te sablje što savijaju se i ispravljaju u žaru bitke;
Nosimo sve same široke i blistave pancire,
Bogate toliko da iznad pojaseva prave nam nabore;
A kada ih junaci najzad jednog dana skinu,
Možeš im vidjet zbog pancira kožu crnu -
Kao da su to nabori na potoku nemirnu
Koje mreškaju vjetrovi kad po njemu puhnu.

U jutro užasa plemeniti konji kratke dlake nas nose,
Koje smo od neprijatelja oteli pa ih odbili od sise;
I nastupaju pod oklopima, s raščupanim grivama
Što izgledaju kao da su čvorovi na starim uzdama;
Te konje smo naslijedili od naših čestitih očeva,
A kad umremo - preći će u nasljedstvo naših sinova.
Za nama su uvijek naše žene svijetle puti i zanosne
Jer strahujemo da bi mogle biti zarobljene i ponižene;
Čvrsto obećanje od muževa svojih dobile su one
Da kada sretnu odrede neprijateljske i nasilne,
Na svojim će konjima njihove konje i žene im zarobiti,
Te da će i drugo roblje njihovo u željezo okovati.
Videći nas kako jezdimo ravnicama,
Svako pleme traži saveznika - ophrvano slutnjama.
Kada se kreću, naše žene imaju korak lagahni -
Kao kada se leđima njišu ljudi pijani;
One hrane naše konje krasne ne prestajuć govoriti:
"Niste naši muževi ako nas ne uspijete odbraniti!"
Iz plemena Benu Džušam Ibn Bekr te su žene
U kojima su ljepota, čast i vjera sjedinjene;
A te žene u nosiljkama samo takvi udarci čuvaju
Što s lahkoćom padaju, kao djeca kad drvenim sabljama vitlaju;
Mi smo takvi da svojim isukanim sabljama
Sve ljude branimo roditeljskim instinktima;
I glave posječene kotrljamo kao što kotrljaju
Dječaci loptu kada je po tlu neravnome šutaju.
U Sjevernoj Arabiji već je znano plemenu svakome,
Otkako šatore podižu po tlu njenom neravnome,
Da mi goste nahranimo kada ih cijenimo,
A da one što nas napadaju satiremo;
Da branimo ono šta želimo
I gdje god nam se prohtije da odsjedamo;
Da odbacujemo ono što gnjev naš izaziva,
A uzimamo ono što nam zadovoljstvo pričinjava;
Da onog ko nam se potčinjava mi štitimo,
A protiv onog ko nam se suprotstavlja odlučni smo;
Da mi smo oni što bistru vodu ispijaju,
A drugi za nama muljavu i zamućenu zahvaćaju.
Plemena Benu al-Tammah i Dumijje možeš pitati -
Šta misle o nama oni će ti već kazati!
Kad god će car nepravdu ljudima učiniti,
Mi ćemo odbiti poniženje prihvatiti.
Kopno smo preplavili te nam je tijesno postalo,
A i more se cijelo lađama našim prekrilo.
Pred dječake naše tek od sise odbijene
Svaki strani moćnik mora ničice da padne.

‘ANTARA IBN ŠADDĀD
(Umro 614. ili 615.)

U literaturi je ‘Antara poznat i kao “Ahil arabljanskog herojskog doba”, jer je nesumnjivo najslavniji ratnik prijeislamskog arabljanskog doba. Njegovo robovsko porijeklo, njegova silna naprezanja, tokom cijeloga života, da na mejdanima izvojuje slavu i status slobodna čovjeka, te tragično i trajno nesretna ljubav prema rođaki ‘Abli - sve to čini ‘Antaru tragičarem antičkih razmjera. Njegovu biografiju, ratničke podvige i lirsko stradanje detaljno je obradio čitav niz narodnih predanja koja su, vjerovatno, u cijeloj povijesti arabljanske kulture bila najbliže stasanju u epos, ali se, na žalost i zbog složenih razloga koje ne mogu na ovome mjestu elaborirati, prerastanje predaje u epos - to sudbinsko zbivanje u povijesti književnosti - nikada nije ostvarilo, te je “Ahil arabljanskog herojskog doba” ostao izvan ili nadomak totaliteta eposa - samo u usmenim predanjima sabranim u više tomova pod zajedničkim naslovom *Roman o ‘Antari* (Qiṣṣa ‘Antara).

U njegovoj biografiji i u njegovome lirskom stasanju sudbonosna je činjenica da se već u dječačkome dobu zaljubio u ‘Ablu, kćer svoga amidže Mālika. Kada je sazrio, želio se oženiti ‘Ablom, ali amidža nije pristao da uda kćer za crnoga roba. Čak je bio vrlo iritiran time.

‘Antarina porodica je vremenom postala svjesna njegove izuzetne srčanosti i hrabrosti, pa su ga koristili u borbama protiv neprijatelja: podsticali su ga na ratovanje, obećavajući da će mu, zauzvrat, dati ‘Ablu, ali su odbijali da ispune dato obećanje nakon što bi ‘Antara uspješno obavio ratne zadatke.

‘Antara se proslavio i u ratu protiv Perzijanaca, na tzv. *Dan Ḏū Qāra* (610. godine).

U borbi koju je njegovo pleme vodilo protiv plemena Banū Ṭayy poginuo je već ostarjeli ratnik i proslavljeni pjesnik ‘Antara: 614. ili 615. godine pogubio ga je na mejdanu al-Asad al-Rahīṣ Ibn ‘Amr al-Ṭā’ī. O načinu pogibije postoje različite predaje, ali dominira ona po kojoj je ostarjeli ‘Antara, za vrijeme boja, pao s konja, te neprijatelju nije bilo teško da pogubi već tada najslavnijeg ratnika u arabljanskoj povijesti.

Taj korifej čije zvonke pjesme se slušaju stoljećima, i taj silni ratnik, koji je decenijama sijao strah širom Arabije, koji je izvojevao čak i status slobodna čovjeka, nikada nije uspio osvojiti lirsku heroinu ‘Ablu.

‘Antara Ibn Šeddād

KASIDA O MEJDANU I VITEŠTVU

Da li pjesnici ostaviše nešto još neopjevano;
Jesi l’ maštajući prepoznao pusto boravište draganino?!
O dragoj mi kazuj, dome Ablin u dolini al-Dživa -
Ah, blagoslovljen bio jutrom i Bog neka te čuva!
To je dom drage moje pogleda nježnoga,
Usana opojnih, nasmijanih, naručja mehkoga.
Kraj doma njena zaustavih devu kao kulu veliku
Da zatomim ono što treba smirenome čovjeku.
U al-Dživau je Abla boravila, u plemenu svojemu,
A moje pleme u al-Haznu, al-Sammanu i al-Mutesellimu.
Pozdravljaju me ostaci boravišta iz starih vremena,
Što opustješe i zametoše se kad otišla je Ummu-l-Hejsema;
Nastanila si se u zemlji dušmana što riču poput lavova,
Pa mi teško do tebe doći, kćeri Mehremova.
Zavoljeh te nenadano, još dok sam tvoje ubijao
I da mi do života tvoga oca nije stalo, ja sam pričao.
U srcu mome ti si - ne misli da je iko osim tebe -
Zaposjela mjesto drage i plemenite osobe.
Kako k tebi doći kada pleme tvoje u proljeće logoruje
Na Unejzetejnu, a moje pleme u al-Gajlemu ostaje?!
Kada si već bila riješila sa mnom se rastati,
Onda ste u mrkloj noći počeli deve spremati;
Ništa me užasnulo nije kao vaše tovarne deve
Što usred logora brste makovima suhim vrhove;
Među njima čak su muzilice četrdesetdvije -
Rasne i crne kao najcrnje gavranovo perje;
Draga me raspamećuje ustima sa bijelim zubima -
Sočnim mjestom za poljupce i sa slatkim sokovima;
Kao da me od ljepotice mošus mirisni zapahne
Kada dah s njenih desni, iz usta joj k meni potekne;
Ili kao da su joj usta lug netaknut, koga kiša zaljeva,
U čijoj nedužnosti nema čak ni gazelinih tragova;
Bijeli proljetnji oblaci kišom to mjesto natapaju,
Pa uvalicu svaku u srebrenjak okrugli pretvaraju;
Uvečer kao pljuskovi po njemu kiše padaju,
Ili sitne i dugotrajne romoriti ne prestaju;
Pčelice iz njega ne odlaze, već u njemu zuje
Tiho poput tihe pjesme čovjeka kada vina popije;
Il’ proizvodeći zvuk kad krilom drugo krilo umiva
Kao kad pognuti bogalj radi vatre prihvaća se kresiva.
Draga uvečer liježe i osviće u dušeku mehkome,
Dok ja bdijem na konju mrkom i zauzdanome;
Moja postelja su leđa konja čvrsta i stamena
Dok širok trup mu stežem velikim kolanom i nogama.
Hoće li me deva šedenska donijeti do doma njezina -
Dabogda joj vime presahlo pa za putovanje bila snažna!

Repom maše veselo nakon duga noćnog putovanja
I nogama neizmjerno brzim oslobađa se rastinja;
Čak i uvečer, meljući ga, kroz rastinje se probija,
Gazi sve pred sobom poput brzonogoga noja
Kome ptičad jure, tome pribježištu svome -
Kao krdo deva jemenskih pastiru-Abisincu mucavome;
Glavu njegovu visoku slijede jer im se ona čini
Kao da je gnijezdo pokretno podignuto za njih u visini;
Ti nojevi sitnih glava što u al-Ušajri obilaze jaja u gnijezdima
Nalik su na visoke i sakate robove u krznenim ogrtačima.
U al-Duhrudajnu moja deva se vode napila
I tada je od vrela dušmanskih bježati počela -
Trči kao da pod njenim desnim bokom je
Glas nemani grozne što progoni je u povečerje -
Glas risa kome ona izmiče, srdita,
Dok on kandžama svojim i zubima je hvata.
U mjestu al-Rida kad na jednu stranu klekne moja deva
Jekne kao trska pod njom što se praskom oglašava.
Njen znoj je taman poput pekmeza il' katrana raskuhanoga
Ispod kog se vatra raspalila pa kipi iz vrča velikoga;
Izbija znoj iz ušiju deve što čvrsta je i dugačka,
Deve što hita poput snažnoga mužjaka.
Skineš li pred nekim drugim veo, moja dragana,
Dovoljno sam spretan da smaknem i viteza oklopljena.
Hvali ih jer tebi su poznate moje vrline -
Ja sam druželjubiv ako mi nepravdu ne učine;
Učine li mi zulum, pretvaram se u čovjeka nasilna
Čiji zulum je gorči i od najgorčega pelina.
Za nesnosnih žega znao sam rujno vino piti,
Za novčić uglačani i izgravirani znao ga kupiti,
Iz pehara žutoga s mnoštvom zagonetnih linijica
S bokalom srebrenim u ljevici, a na bokalu krpica;
I kad pijem, tada se traći moja imovina,
Jer plemenitost moja tada je potpuna;
Ni kada se otrijeznim, ne jenjava moja dobrota -
Plemenitost a i narav moja tebi je već poznata.
Mnoštvu ljepotica sam muževe po zemlji povaljao -
Iz grudi im je glasno šikljalo kako sam ih ubijao;
Brzim udarcem koplja moja ruka ih je preticala,
Te se jarko crvena krv prosipala i prskala.
Kćeri Malikova, trebalo bi vitezove za me pitati
O onome što već sama nisi uspjela saznati!
Jer ja sam neprestano u lahkome sedlu konja što plovi,
Ogromnoga konja koga, već ranjena, pogađaju vitezovi;
On čas izlazi naprijed da bih kopljem probadao,
Čas bi se u mnoštvo vojske, okrutno i silno, sklanjao.
Ko je bitke posmatrao mogao bi ti kazati
Da često sam na mejdanu, a izbjegavam plijen uzimati;
Da mnogo naoružanih ratnika koje i hrabri izbjegavaju,
Koji u boju ne uzmiču i koji se ne predaju,
Moja ruka pretekla je ubijajući ih hitro
Kopljem vitim što na vrhu je metalno i sjajno,

Pa sam počinjao po odjeći im strijele nizati -
Za časna čovjeka časno je na mejdanu poginuti -
Te sam ih ostavljao kao žrtve zvijerima da ih izjedaju,
Njihove lijepe prste i zapešća zubima da kidaju;
I mnogo ispletenih pancira uspio sam prorezati
Na čuvenim čuvarima onog što treba čuvati,
Koji za zimskih dana u kocki spretne ruke imaju
I koji, okrivljeni za rasipništvo, krčmama haraju -
Kada me takav vidi da sjahujem htijući ga ubiti,
U strahu zube pokazuje, a ne što bi se htio osmjehnuti;
Cijeli dan na mejdanu sam se s njim nosio,
A on je i ruke i glavu, kao indigom, krvlju obojio;
Najzad ga na konju pogađam kopljem,
Pa ga savladavam blistavim i britkim indijskim mačem;
A na tom junaku je ruho kao na stablu golemome,
Obuću nosi vitešku, a snagu nije ostavio blizancu-bratu svome.
Ah, janje moje ulovljeno za onoga kome je dozvoljeno!
Meni je zabranjeno - kamo sreće da mi nije zabranjeno!
Rekoh robinji svojoj, odlučivši je poslati:
"Idi, o dragoj se raspitaj i donesi mi vijesti!"
Vrativši se, ona veli: "Dušman se ponaša neoprezno,
Pa onome kome je do lova janje je dostupno!"
A ona prema nama isteže vrat kao u mladunčeta
Koje ima gazela, s pjegom bijelom na nosu, dugovrata.
Saznao sam da Amr ne blagodari na mojoj dobroti.
A nezahvalnost je mrska duši koja bi htjela dobra biti.
Pamtim amidžu što mi jutrom nudi pouku svoju
O tome kako se u strahu usna opušta i zubi se ukazuju
U ljutome boju na čiju žestinu se junaci ne jadaju,
Već samo strašne ratne pokliče puštaju;
Kada me prijatelji pred koplja dušmanska postave,
Ne plašim se kopalja, već mi za juriš malo mjesta ostave.
Kada sam vidio dušmane kako u mnoštvu nadiru,
Bodreći jedni druge, opet sam pohitao ratnome piru.
Oni viču: "Antara!", dok koplja njihova
Poput užadi bunarskih udaraju u prsa vrančeva.
Ne prestajem obarati ih vratom svoga vranca,
I prsima, dok vranca cijela na okupa krvca,
Pa se naginje zbog udaraca kopljima u grudi,
Te mi se suzom jada i hrzanjem što za milošću žudi;
Kada bi besjediti znao, sigurno bi se meni požalio;
Kada bi znao govoriti, meni bi se sigurno obratio.
Duša mi iscjeljuje i malaksalost njezina iščili
Kada mi vitezovi viču: "Antara, junače, navali!"
Tad konji bezglavo jure po zemljištu mehkome, natušteni,
Sve krupna kobila do krupnoga konja - svi stameni.
Životinja moja je podatna - ide gdje mi srce prohtije,
Zapoviješću preciznom kuda god navedem je.
Samo zbog jednog me strah da ću umrijeti -
Prije nego što ću Damdamova sina dva pogubiti,
Koji psuju sreću moju, a ja njih neću grditi,
Koji prijete, kad me nema, kako će mi pri susretu krv proliti;
I ne čudi što tako čine jer sam ostavio njihova oca
Za prehranu zvijeri i svakojakih ptica-grabljivica.

Kur'an s prijevodom na bosanski jezik

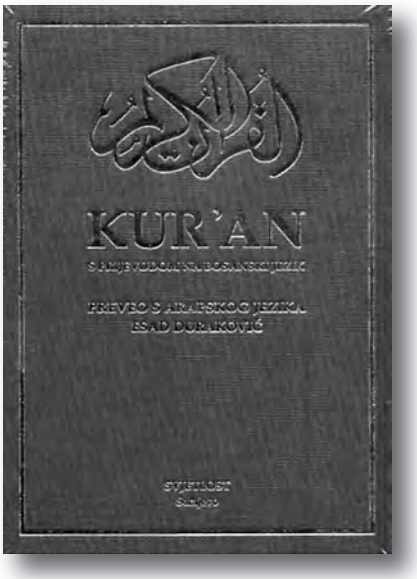

SURA 82.

RASCJEPLJENJE - AL-'INFIṬĀR

U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga

1. Kada se Nebesa pocijepaju,
2. I zvijezde kada se porasipaju,
3. I mora kada se ispreljevaju,
4. I mezari kada se ispreturaju -
5. Šta su pripremile, a šta propustile duše će da saznaju.
6. Čovječe, zašto si u odnosu na Gospodara Plemenita zaslijepio,
7. Koji te stvorio, pa te uredio i skladnim učinio -
8. U obliku u kakvom je htio On te sastavio?!
9. Nipošto! Vi čak smatrate lažnom Vjeru,
10. A nad vama zaista Čuvari bdiju,
11. Pisari koji počast imaju,
12. Ono što činite oni znaju;
13. Zasigurno, čestiti će Blagodat da uživaju,
14. A razvratni će, zaista, u Pakao da se smještaju,
15. Na Dan Vjere gorjet će u njemu,
16. I više neće da ga napuštaju.
17. A šta znaš ti o Danu Sudnjemu,
18. I još jednom: Šta znaš ti o Danu sudnjemu?!
19. Toga Dana jedna duša neće pomagati drugu; tada će sva vlast pripadati Allahu.

SURA 84.

CIJEPANJE - AL-'INŠIQĀQ

U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga

1. Kada se rascijepi Nebo,
2. I povinuje se Gospodaru svome, a morat će učiniti to,
3. I kada se opruži tlo Zemljino,
4. I izbaci ono što je u njoj, te se ona isprazni potpuno,
5. I povinuje se Gospodaru svome, a morat će učiniti to -
6. Ti ćeš svoj trud zateći, čovječe koji se silno trudiš zarad Gospodara:
7. Kome se nađe u desnici Knjiga,
8. Taj će lahko račun položiti,
9. I svojima će se radostan vratiti,
10. A kome se Knjiga dadne iza leđa njegovih -
11. Taj će propast prizivati,
12. I u Ognju će gorjeti
13. Jer je sa svojima znao likovati
14. Vjerujući da se neće vratiti.
15. Naprotiv! Gospodar njegov u stanju ga je prozrijeti!
16. Purpurom večernjim zaklinjem se,
17. I noći, i onim što ona tamom obavije,
18. I Mjesecom zaobljen kada je -
19. Sigurno ćete prelaziti iz težeg u teže stanje!
20. Pa šta im je - zašto ne vjeruju, *<u>/Sedžda/</u>*
21. I Kur'an kada im se čita - zašto čelima po tlu ne padnu?!
22. Oni što ne vjeruju - poriču,
23. A Allah zna primisao njihovu -
24. Zato im radovijesti bolnu kaznu,
25. A oni koji budu vjerovali i dobro činili - oni će dobiti nagradu neiscrpnu.

SURA 85.

SAZVIJEŽĐA - AL-BURŪĞ

U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga

1. Tako Mi Nebesa sa sazviježđima,
2. I Dana obećana,
3. I svjedoka i posvjedočena -
4. Prokleti bili vlasnici rovova,
5. I vatre s obiljem goriva,
6. Kad posjedali su gdje bijaše ona,
7. I onome što su vjernici radili bili su svjedocima,
8. I svetili im se samo zato što su vjerovali u Allaha Silnoga i Hvalevrijednoga,
9. Koji gospodari Nebesima i Zemljom; Allah je svjedok baš svega.
10. One koji budu zlostavljali vjernike i vjernice pa se potom ne pokaju - njih čeka kazna Džehennema, čeka ih kazna ognjena;
11. One koji budu vjerovali i dobro činili - njih čekaju bašče s tekućim rijekama: eto uspjeha najvećega!
12. Zaista će surova biti odmazda Gospodara tvoga;
13. On prvobitno stvara i stvorit će iznova;
14. Njemu je svojstveno da prašta i da ljubav dariva;
15. On je Uzvišeni Gospodar al-Arša;
16. On će učiniti šta Mu je volja.
17. Jesi li čuo vijesti o vojskama,
18. Za faraona i za drevni narod Semūda?
19. Oni što ne vjeruju ipak nastavljaju s poricanjima,
20. A Allah će njih zaskočiti, zaista;
21. Ovo je ipak Kur'an u kojega je sva slava
22. Na Tabli koja se pomno čuva.

SURA 90.

GRAD - AL-BALAD

U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga

1. Gradom ovim zaklinjem Se -
2. A tebi će u gradu ovome biti dopušteno sve -
3. I ocem i onim koga porodio je:
4. Mi smo zaista stvorili čovjeka da se upinje;
5. Misli li on da mu niko ništa ne može?!
6. Reći će: "Protraćio sam blago što nebrojeno je!"
7. A zar on misli da ga niko vidio nije?!
8. Nismo li mu dali oka dva,
9. Jezik sa dvjema usnama,
10. I uputili ga na dva puta vrletna?!
11. Ali nije uspio uspon prevaliti,
12. A taj uspon šta je, znadeš li?
13. To je: roba osloboditi,
14. Ili kada glad hara nahraniti
15. Siroče od rođaka koji su bliski,
16. Ili nevoljnika što je u prašini,
17. I da se pritom bude od onih što vjeruju, koji se uzajamno podstiču da budu trpeljivi i koji se podstiču da budu samilosni.
18. To su oni koji će biti na Desnoj strani,
19. A oni što u dokaze Naše ne vjeruju - oni će biti na Lijevoj strani,
20. Oni će biti vatrom zasvođeni.

SURA 92.

NOĆ - AL-LAYL

U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga

1. Tako Mi noći kada tminu razastre,
2. I dana kada bljesne,
3. I Onoga Koji muško i žensko stvorio je -
4. Vaš trud se zbilja razlikuje:
5. Onome ko dariva i bogobojazan je,
6. I drži istinom Ono Najljepše
7. Učinit ćemo da put do Dobra lagahan je,
8. A ko škrtari misleći kako neovisan je,
9. Te smatra lažnim Ono Najljepše -
10. Učinit ćemo da njemu put do Tegobe lagahan je,
11. I imovina njegova neće mu koristiti kada propadne.
12. Zaista, uputa ka Putu pravome na Nama je,
13. I zaista budući i ovaj svijet Naš je -
14. Zato vas upozoravam na oganj koji rasplamsao se,
15. U kome samo najnesretniji pržit će se,
16. Onaj ko je poricao i okretao se,
17. A sklonjen od njega bit će ko Allaha bojao se,
18. Ko je od imetka davao, čisteći se,
19. Ne očekujući da od nekoga nagrađen za to bude,
20. Već samo da se naklonosti Gospodara Uzvišenog domogne -
21. Taj će biti zadovoljan, nema sumnje.

SURA 93.

JUTRO - AL-ḌUḤĀ

U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga

1. Tako Mi jutra kada poodmakne,
2. I noći kada utihne -
3. Gospodar tvoj nije te napustio, ni omrznuo te;
4. Drugi svijet zaista je bolji od ovoga za te,
5. I Gospodar tvoj sigurno će te darivati i zadovoljiti te!
6. Zar te nije zatekao kao siroče pa ti pružio utočište;
7. Zatekao te kao zabludjela pa naputio te;
8. I zatekao te kao siromaha pa obogatio te?!
9. Zato - nipošto ne ucvili siroče,
10. I nipošto na prosjaka ne diži vike,
11. A o blagodati Gospodara svoga pronosi glase!

SURA 94.

RAZGALJIVANJE - AL-'INŠIRĀḤ

U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga

1. Zar ti nismo grudi razgalili,
2. I breme tvoje s tebe skinuli,
3. Koje ti je znalo pleća pritiskati
4. I nismo li spomen na te visoko uzdigli?!
5. Zato - tegobu olakšanje prati;
6. Zaista, tegobu olakšanje prati!
7. Kada si slobodan, molitvi se prepusti
8. I za Gospodarom svojim žudi!

SURA 95.

SMOKVA - AL-TĪN

U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga

1. Tako Mi smokve i masline,
2. I Gore Sinajske,
3. I grada ovoga što siguran je -
4. Čovjeka smo stvorili u obličju koje je najljepše,
5. Potom ćemo vratiti ga na stepene najjadnije,
6. Osim onih koji su vjerovali i dobro činili - nagrada neiscrpna njihova je.
7. Pa još da Vjeru poričeš, šta navodi te?!
8. Najpravedniji sudija zar Allah nije?!

SURA 99.

ZEMLJOTRES - AL-ZILZĀL

U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga

1. Kada se Zemlja silovito potrese,
2. I kada Zemlja izbaci terete svoje,
3. I čovjek kada se zgrane: "Šta joj je?!" -
4. Toga Dana ona će kazivati vijesti svoje
5. Jer tvoj Gospodar tako njoj zapovijedio je;
6. Toga Dana ljudi će odvojeno istupati da bi im se djela njihova mogla pokazati,
7. Jer - ko trun dobra učini, on će ga vidjeti,
8. I trun zla ko učini, on će ga vidjeti.

SURA 100.

DEVE KOJE JURIŠAJU - AL-'ĀDIYĀT

U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga

1. Tako mi deva što sopćući jurišaju,
2. Te varnice pod njima sijevaju,
3. I one zorom napadaju,
4. I pri tome prašinu uzvitlaju,
5. I pod njom usred gomile upadaju -
6. Čovjek je zaista nezahvalan Gospodaru svome,
7. A i sam je, uistinu, svjedok tome,
8. I srčan je, zaista, u predanosti dobru zemnome!
9. A zar ne zna da kada budu prevrnuti oni u mezarima,
10. I kada se obznani ono što je u srcima -
11. Da njihov Gospodar će tada, zaista, znati sve o njima?!

SURA 102.

ZGRTANJE - AL-TAKĀṮUR

U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga

1. U zgrtanju nehajni postajete,
2. Sve dok mezare ne pohodite.
3. Ne! Jer, vi ćete saznati,
4. Još jednom: Ne tako! Vi ćete saznati!
5. Ne! Trebali biste pouzdano znati:
6. Sigurno ćete Džehennem vidjeti;
7. I još jednom: Sigurno ćete ga očima svojim vidjeti;
8. Potom ćete - toga Dana - za uživanje odgovarati!

SURA 103.

VRIJEME - AL-ʻAṢR

U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga

1. Tako Mi vremena,
2. Čovjek je na gubitku, doista,
3. Osim onih koji vjeruju i čine dobra djela, preporučujući Istinu jedni drugima i strpljivost preporučujući jedni drugima.

SURA 107.

DOBROČINSTVO - AL-MĀ'ŪN

U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga

1. Znaš li ti ko je taj što Vjeru poriče?
2. To je onaj što tjera siroče;
3. Da se jadnik nahrani ne podstiče!
4. Muka će biti za klanjače -
5. Za one koji se na namazu svome ne usredotoče,
6. Koji samo viđeni biti hoće
7. I dobročinstvo bi da spriječe!

SURA 109.

KRIVOVJERNICI - AL-KĀFIRŪN

U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga

1. Reci: "Vi koji krivo vjerujete,
2. Ne klanjam se onome kome se klanjate,
3. Niti se klanjate kome ja klanjam se!
4. Ja nisam poklonik onoga kome ste klanjali se,
5. Niti ste vi poklonici onoga kome klanjam se -
6. Vama vaša vjera, a meni moja vjera neka je!"

SURA 112.

ČISTO VJEROVANJE - AL-'IḪLĀṢ

U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga

1. Reci: "On, Allah je jedan,
2. Allah je Apsolutan,
3. Nije rodio, a nije ni rođen,
4. I niko Njemu nije ravan."

SURA 113.

ZORA - AL-FALAQ

U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga

1. Reci: "Tražim zaštitu zorina Gospodara
2. Od zla onoga što On stvara,
3. I od zla sutona kada se u noć pretvara,
4. I čarobnīcā koje pušu posred čvora,
5. I od zla zavidnika kada ga zavist shrva."

SURA 114.

LJUDI - AL-NĀS

U ime Allaha svemilosnog i samilosnoga

1. Reci: "Tražim zaštitu Gospodara ljudi,
2. Vladara ljudi,
3. Boga ljudi -
4. Od zla došaptavanja onoga koji primisli budi,
5. Koji zle primisli unosi ljudima u grudi,
6. Od džīnā i od ljudi."

Prof. dr. Esad Duraković
CURRICULUM VITAE

- Rođen 5. aprila **1948**. godine u Glavicama kod Bugojna.
- Osnovno i srednje obrazovanje završio u Sarajevu.
- **1972**. godine diplomirao arapski jezik i književnost na Filološkom fakultetu u Beogradu.
- **1976**. godine završio postdiplomski studij na Filološkom fakultetu u Beogradu (književnoistorijski smjer) i odbranom magistarskog rada, iste godine, stekao stepen magistra filoloških nauka.
- **1976**. godine izabran za asistenta za *Arapski jezik* na Filozofskom fakultetu u Prištini.
- **1977**. godine izabran u zvanje predavača na Filozofskom fakultetu u Prištini.
- **1977/78**. godine boravio na specijalizaciji u Kairu.
- **1982**. godine odbranio doktorsku disertaciju ("Poetika mahdžera u SAD") na Filološkom fakultetu u Beogradu.
- **1983**. godine izabran za docenta za predmet *Arapska književnost* na Filozofskom fakultetu u Prištini.
- **1988**. godine izabran u zvanje vanrednog profesora za predmet *Arapska književnost* na Filozofskom fakultetu u Prištini.
- **1991**. godine zasnovao stalan radni odnos u Orijentalnom institutu u Sarajevu, u zvanju višeg naučnog saradnika.
- **1994**. godine izabran u zvanje vanrednog profesora za predmet *Arapski jezik* na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.
- **1996**. godine izabran u zvanje redovnog profesora za predmet *Arapski jezik* na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.
- **1996**. godine izabran u zvanje naučnog savjetnika u Orijentalnom institutu u Sarajevu.
- **1998**. godine povjerena nastava za predmet *Arapska književnost* na Filozofskom fakultetu.
- **1999**. godine prijevod *Hiljadu i jedne noći* proglašen *Kulturnim događajem godine.* /Javna anketa *Dnevnog avaza.*/
- **2000.** godine izabran za člana PEN-centra Bosne i Hercegovine.
- **2001.** godine izabran za člana Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca.
- **2002**. godine izabran za dopisnog člana Arapske akademije nauka u Damasku, Arapska Republika Sirija.
- **2002**. godine izabran za predsjednika Naučnog vijeća Orijentalnog instituta u Sarajevu.
- **2003**. godine UNESCO-va međunarodna nagrada SHARJAH PRIZE FOR ARAB CULTURE 2003.
- **2004.** godine izabran u zvanje redovnog profesora za oblast *arapska književnost*.
- **2007.** godine izabran za člana Društva pisaca Bosne i Hercegovine po pozivu.
- **2007.** godine Udruženje izdavača i knjižara BiH dodijelilo priznanje "Autor 2007. godine" za naučno djelo *Orijentologija. Univerzum sakralnoga teksta (*Tugra, Sarajevo, 2007.).
- **2008**. godine izabran za dopisnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- **2010**. – **2012.** godine član Senata Univerziteta u Sarajevu.
- **2011**. godine član Predsjedništva ANUBiH.
- **2012.** izabran za dopisnog člana Arapske akademije nauka u Kairu.
- **2012.** godine izabran za redovnog člana ANUBiH.

BIBLIOGRAFIJA

(1967)

1. Ibni Azam – Fuka /pseudonim/, "Sabahski ezan". – *Glasnik* Vrhovnog islamskog starješinstva, br. 7-8, god. XXX, Sarajevo 1967., str. 379.

(1973)

2. (trans.) "Al-Bejatijeve četiri pjesme" /prijevod sa arapskog/. - *Književna reč,* br. 20, god. II, Beograd, novembar, 1973.

(1974)

3. (trans.) Džordž Salim, *Zasluga i greška* /prijevod priče sa arapskog i bilješka o piscu/. - *Mostovi*, br. 17, god. V, Beograd, 1974, str. 26-31.

(1975)

4. (trans.) Mahmud Tajmur, Abu Arab /prijevod priče sa arapskog i bilješka o piscu/. - *Politika*, Beograd, 30. mart 1975, str. 16.

(1977)

5. (trans.) Džordž Salim, *Krv* /prijevod priče sa arapskog i bilješka o piscu/. - *Politika*, Beograd, 14. avgust 1977, str. 14.

6. (trans.) "Lirika u prevodu" /prijevod pjesama sa arapskog Abdul Vehaba al-Bejatija, Abdul Rezaka Abdul Vahida, Muhameda Ahmeda Azaba i Abdul Kadira al-Mazinija/. - *Stremljenja*, br. 2, god. XVIII, Priština, 1977, str. 271-275.

(1978)

7. "Značajan pokušaj istorije književnosti kod Arapa". - *Izraz*, br. 5, god. XXII, Sarajevo, 1978, str. 699-713.
- Isti tekst objavljen je na turskom jeziku u: *Cevren*, br. 13, Priština, 1977, str. 45-59.
8. "Al-ʿAqlāniyya al-wāqiʿyya ladā Ibn Ḫaldūn" /prikaz knjige: Daniel Bučan, "Realistički racionalizam Ibn Kalduna. Ibn Kaldun - iz Mukaddime", JAZU, Zagreb, 1967/. - *Al-Maʿrifa*, br. 193-194, Dimišq, 1978, str. 266-269.
9. (trans.) Ismail Baha al-Din, *Izvještaj* /prijevod priče sa arapskog i bilješka o piscu/. - *Mostovi*, br. 33, god. IX, Beograd, 1978, str. 58-62.
10. "Pismo iz Kaira. Sukob starog i novog". -*Književne novine*, br. 564-565, god. XXX, Beograd, 1978, str. 7.
11. "Književnost abasidskog perioda u delu *Razgovori sredom* Tahe Huseina". - *Zbornik* Filozofskog fakulteta, br. XIII, Priština, 1978, str. 433-455.

(1979)

12. "Književnost umajadskog perioda u delu *Razgovori sredom* Tahe Huseina". – *Prilozi za orijentalnu filologiju,* br. 27, Sarajevo, 1979, str. 197-224.
13. *Savremena poezija Palestine.* U saradnji s Radom Božovićem. - Bagdala, Kruševac, 1979, 67 str.

(1980)

14. "O islamu i arapskoj kulturi" /povodom poglavlja "Islam i arapska kultura" u knjizi: Milan Damnjanović, *Istorija kulture,* Gradina, Niš, 1977/. - *Književna reč*, br. 143, god. IX, Beograd, 1980, str. 3-4.
15. (trans.) *Savremena poezija arapskog Istoka.* U saradnji s Radom Božovićem, Aišom Đulizarević-Simić i dr. Priredio i pogovor napisao Rade Božović. - Bagdala, Kruševac, 1980, 98 str.
16. (trans.) *Savremena poezija arapskog Zapada*. U saradnji s Radom Božovoćem, Aišom Đulizarević-Simić i dr. Priredio i pogovor napisao Rade Božović. - Bagdala, Kruševac, 1980, 92 str.

(1982)

17. (trans.) *Savremena poezija Kuvajta*. U saradnji s Muhamedom Mufakuom. - Bagdala, Kruševac, 1982, 59 str.
18. (trans.) Jusuf al-Hatib, *Mjesec u Jafi* /prijevod sa arapskog dvije pjesme i bilješka o pjesniku/. - *Stvaranje*, god. XXXVII, Titograd, novembar 1982, str. 123-126.

(1983)

19. "O jednom manjkavom prevodu" /prikaz knjige: Kahlil Gibran, *Duhovne izreke*, Grafos, Beograd, 1981, prev. Jasmina Puljo/. - *Odjek*, br. 2, god. XXXVI, Sarajevo, 15-31. januar 1983, str. 20-21.
20. "Uz palestinsku *poeziju otpora"* . - *Odjek*, br. 9, Sarajevo, 1-15. maja 1983, str. 6.
21. (trans.) "Tri palestinska pjesnika" /prijevod s arapskog pet pjesama Jusufa al-Hatiba, pet pjesama Fedve Tukan i tri pjesme Mahmuda Derviša/. Izbor, prijevod i bilješke o pjesnicima E. D/. - *Stremljenja*, br. 4, Priština, 1983, str. 3-12.
22. *Savremena poezija Sirije.* U saradnji s Muhamedom Mufakuom. - Bagdala, Kruševac, 1983, 94 str.
23. "Ḫawla al-taʾṯīrāt fi ʾadab al-mahǧar al-ʾamarīkī" (O utjecajima na književnost arapske emigracije u SAD). - *Al-Maʿrifa,* br. 262, Damask, 1983, str. 90-118.

(1984)

24. (trans.) Mahmud Derviš, *Otpori.* Izbor, prijevod i predgovor E. D. - Bagdala, Kruševac, 1984, 63 str.
25. "Uz palestinsku *poeziju otpora"* /predgovor, u: Mahmud Derviš, *"Otpori"*/. - Bagdala, Kruševac, 1984, str. 5-16.
26. "Prilog arabistici" /prikaz knjige: Dr Rade Božović, *Udžbenik arapskog jezika sa vježbankom*, Starješinstvo IZ, Sarajevo, 1984/. - *Odjek*, br. 19, god. XXXVII, Sarajevo, 1-15. oktobra 1984, str. 24.
27. (trans.) *Savremena poezija Jordana*. U saradnji s Muhamedom Mufakuom. - Bagdala, Kruševac, 1984, 70 str.
28. "Poimanje islama u istoriji" /prikaz knjige: Fazlur Rahman, *Duh islama*, prev. Andrija Grosberger, Prosveta, Beograd, 1983/. - *Kulture Istoka,* br. 1-2, Beograd, 1984, str. 102-103.

(1985)

29. "Stradanje jednog prikaza". Uz tekst Darka Tanaskovića: "Drugo stradanje Mahmuda Derviša", *Odjek*, br. 2, Sarajevo, 1985. - *Odjek*, br. 6, Sarajevo, 1985, str. 10.
30. "Al-Yanābiʿ al-falsafiyya li naẓariyya al-ʾibdāʿ al-mahǧariyya" (Filozofska ishodišta poetike *mahdžera*). - *Al-Maʿrifa,* br. 280, Dimišq, 1985, str. 28-49.
31. "Poetički obrat u arapskoj književnosti". - *Odjek*, br. 20, god. XXXVIII, Sarajevo, 15-31. oktobra 1985, str. 8-9.
32. "Okviri i pretpostavke književnosti mahdžera". *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 34, Sarajevo, 1985, str. 45-77.
33. (trans.) Velid Ihlasi, *Slonovo uho* /prijevod priče sa arapskog i bilješka o piscu/. - *Mostovi*, br. 65, god. XVI, Beograd, 1985, str. 272-275.

(1986)

34. (trans.) "Tri sirijska pjesnika" /zbor i prijevod s arapskog pjesama Nizara Kabanija, Saida Ridžo i Ali Sulejmana. Prijevod i bilješke o pjesnicima E. D./. - *Stremljenja*, br. 3, god. XXVII, Priština, 1986, str. 39-47.
35. "Književnost - sužanj istorije" /prikaz knjige: Frančesko Gabrijeli, *Istorija arapske književnosti*, Sarajevo, 1985/. - *Odjek*, br. 18, Sarajevo, 15-30. septembar 1986, str. 24.
36. "Na vrelima arapske proze" /prikaz knjige: *Antologija kratke arapske priče*, izbor, prijevod i predgovor Rade Božović, Bagdala, Kruševac i Dečje novine, Gornji Milanovac, 1986/. - *Književna reč*, god. XV, Beograd, 10. oktobra 1986, str. 32.
37. Halil Džubran, *Mirisni plodovi duše*. - Bagdala, Kruševac, 1986, Izbor, prijevod s arapskog i pogovor: E. D., 69 str.

(1987)

38. (trans.) Halil Džubran, *Mirisni plodovi duše*. Izbor, prijevod i pogovor E. D. - Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1987, 114 str.
- drugo izdanje 1990, 111 str.
39. "Halil Džubran" /pogovor u: Halil Džubran, *Mirisni plodovi duše*/. - Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1987, str. 103-111.
- drugo izdanje 1990, 111 str.; ponovljeno u drugom izdanju: Grafički zavod Hrvatske i Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990, str. 113-123.
40. (trans.) Halil Džubran, *Suza i osmijeh.* Prijevod i pogovor E. D. - Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1987, 142 str.
- drugo izdanje 1990, 142 str.
41. *Halil Džubran na razmeđu epoha i kultura* /pogovor u: Halil Džubran, *Suza i osmijeh*/. - Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1987, str. 123-139.
- drugo izdanje 1990, 142 strane; ponovljeno u drugom izdanju Grafički zavod Hrvatske i Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990, str. 137-154.
42. "Prilog rasvjetljavanju epigonstva u jugoslovenskoj orijentalistici. Uz tekst Darka Tanaskovića: 'Naličje prevazilaženja evropocentrizma u jugoslovenskoj orijentalistici'". - *Sveske*, 18-19, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa CK SK BiH, Sarajevo, 1987, str. 499-505.

(1988)

43. "Zalog budućnosti. Nad književnim djelom Mihaila Nuajme". - *Odjek*, god. XLI, Sarajevo, 1-15. jun 1988, str. 14.
44. "Arapska ljubavna lirika" /prikaz knjige: *Grehota je, nevina je... Najlepše arapske ljubavne pesme*. Izbor i prijevod Rada Božovića, Prosveta, Beograd, 1988/. - *Književna reč*, br. 323, god. XVII, Beograd, 10. juna 1988, str. 20-21.
45. (trans.) "Četiri arapska pesnika" /prijevod pjesama s arapskog: Muhamed al-Fajiz (Kuvajt), Tejsir al-Subul (Jordan), Halid al-Baradii (Sirija) i Mahmud Derviš (Palestina). Izbor, prijevod i bilješke o pjesnicima E. D./. - *Stremljenja*, br. 2-3, Priština, februar-mart 1988, str. 16-28.

46. (trans.) Nagib Mahfuz, "Hanzal i vojnik". - *Jedinstvo*, Priština, 26. oktobra 1988, str. 12.
47. "Nagib Mahfuz ili zrelost arapske proze" /povodom dodjeljivanja Nobelove nagrade za književnost/. - *Književna reč*, br. 330, Beograd, 1988, str. 1, 16.
48. (trans.) Nagib Mahfuz, "Silnik". - *Književna reč*, god. XVII, br. 330, Beograd, 1988, str. 1.
49. (trans.) Nagib Mahfuz, "Nesreća" /prijevod priče sa arapskog i bilješka o piscu/. - *Stremljenja*, br. 8, Priština, 1988, str. 3-8.

(1989)

50. *Naẓariyya al-'ibdāʿ al-mahǧariyya* (Poetika arapske emigracije u Sjedinjenim Američkim Državama). - ʾIttiḥād al-kuttāb al-ʿArab (Savez arapskih pisaca), Dimišq, 1989, 320 str.
    - Objavljeno i na bosanskome jeziku: *Poetika arapske književnosti u SAD.* - ZID, Sarajevo, 1997, 317 str.

(1992)

51. "Gdje je tvoj potpis?" /obraćanje beogradskom orijentalisti Daraku Tanaskoviću povodom spaljivanja Orijentalnog instituta/. - *Oslobođenje*, Sarajevo, 1. avgust 1992.
52. "Kratko pamćenje i konc-logori" /povodom javnog istupa akademika Slavka Leovca/. - *Oslobođenje*, Sarajevo, 12. avgust 1992.
53. "Umri kao Francuz". *Muslimanski glas*, god. III, br. 62, Sarajevo, 21. septembar 1992.
54. "Suživot poslije života". - *Muslimanski glas*, god. III, br. 64, Sarajevo, 21. oktobar 1992, str. 4.
55. (trans.) Halil Džubran, "Himna slobodi" . /prijevod sa arapskog/. - *Muslimanski glas*, god. III, br. 64, Sarajevo, 24. oktobar 1992.

(1993)

56. "Kolektivna odgovornost za genocid". - *Preporod*, god. XXIV, 3-4, Sarajevo, 1-15. februar 1993.
57. "Samopouzdanjem ka slobodi". - *Muslimanski glas*, god. IV, br. 68, Sarajevo, 8. februar 1993.
58. "Imenovanje Bošnjaka". - *Muslimanski glas*, god. IV, br. 71, Sarajevo, 13. april 1993.
59. "Barbari, križari, grobari..."- *Muslimanski glas*, god. IV, br. 73, Sarajevo, 8. jun 1993.
60. "Zone sumraka." - *Oslobođenje,* Sarajevo, 10. jun 1993.
61. "Kasida o krilatim mravima". - *Muslimanski glas*, god.IV, br. 74, Sarajevo, 26. jun 1993, str. 7.
62. "Kako uštrojiti trojanskog konja". - *Muslimanski glas*, br. 95, Sarajevo, 14. septembar 1993.
63. "Tiha okupacija ili o djelovanju francuskih mirovnjaka u Sarajevu". - *Oslobođenje*, Sarajevo, 23. oktobar 1993.
64. "Pogoci križarske mržnje. Pogibija Starog mosta". - *Muslimanski glas*, br. 79, Sarajevo, 6. decembar 1993.
65. "Otkud strah od bošnjačke države". - *Oslobođenje*, Sarajevo, 10. decembar 1993.
66. "Bosanska mitska borba dobra i zla". - *Muslimanski glas*, br. 73, 8. jun 1993.

(1994)

67. (trans.) *Poezija arapskog Istoka XX vijeka* /izbor prijevod, bilješke o pjesnicima i predgovor E. D./ -Bosanska knjiga, Sarajevo, 1994, 319 str.
68. "Uz arapsku poeziju XX vijeka" /predgovor u: *Poezija arapskog Istoka XX vijeka*/. - Bosanska knjiga, Sarajevo, 1994, str. 7-28.
69. "Mrzi da bi volio. Ka bošnjačkom nacionalizmu". - *Ljiljan*, br. 80(1), Sarajevo, 11. februar 1994.
70. "Treći svjetski bosanski rat". - *Ljiljan*, br. 81(2), Sarajevo, 19. februar 1994.
71. "Postupno amnestiranje genocida". - *Ljiljan*, br. 84(5), Sarajevo, 5. april 1994.
72. "Sjeme novog genocida".- *Muallim*, br. 20-21, Sarajevo, maj-jun 1994.
73. "Sjeme za novi genocid nad Bošnjacima". - *Ljiljan*, br. 90(11), Sarajevo, 24. jun 1994.
74. "Šehidi jurišaju za žive".- *Ljiljan*, br. 91(12), Sarajevo, 8. jul 1994.
75. "Magisterij Mustafe Jahića - afirmacija bošnjačkog nasljeđa". - *Muallim*, Sarajevo, jul 1994., br. 22 str.22.
76. "Postrojavanje nezavisnih". - *Ljiljan* (izdanje za inostranstvo), br. 83, Ljubljana, 17-24. avgust 1994.
77. "Karikatura - smiješak genocidu". - *Ljiljan* (izdanje za inostranstvo), br. 84, Ljubljana, 1984.
78. "Uvodna riječ". - *Muallim*, br. 23, Sarajevo, avgust 1994.
79. "Bosna na evropskoj lomači". - *Muallim*, br. 26, Sarajevo, novembar 1994.
80. "Usavršavanje zločina bolesnog uma". - *Ljiljan*, br. 104, Sarajevo, 11. januar 1995.
81. "Uvodna riječ". - *Muallim*, br. 27, Sarajevo, decembar 1994.

(1995)

82. (trans.) Džebra Ibrahim Džebra, *U potrazi za Velidom Mesudom* /prijevod sa arapskog i pogovor/. - ZID, Sarajevo, 1995, 360 str.
83. "Ibrahim Džebra ili stasanje arapske proze" /pogovor u: Džebra Ibrahim Džebra, *U potrazi za Velidom Mesudom* /. - ZID, Sarajevo, 1995, str. 347-360./
84. "Rođenje Šeherzade u bosanskome jeziku". - *Život,* god, XLII, br. 1-2, Sarajevo, 1995, str. 101-112.
85. "Pruščakova poruka današnjim Bošnjacima". - *Zbornik* "Ajvatovica 95", Muftijstvo, Travnik, 1995, str. 105-110.
86. "Univerzum 'Hiljadu i jedne noći'". – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 42-43/1992-93, Sarajevo, 1995, str. 33-68.
87. "Pruščakovi radovi o arapskoj retorici". - *Dijalog*, br. 1-2, Sarajevo, 1995, str. 209-213.
88. "Arapska proza - poeziji u inat". Uvodnik, izbor tekstova, bilješke o piscima i prijevodi s arapskog Esada Durakovića, Sulejmana Grozdanića i Nijaza Dizdarevića/. - *Zidne novine*, Sarajevo, jul-avgust 1995, 28 strana. /Prijevodi priča-odlomaka i bilješke o autorima: Adil Abu Šeneb, *Jutarnja ruža;* Adil Abu Šeneb, *Djeca na bojištu;* Halil Džubran, *Vama vaš, meni moj Liban;* Džubran, *Častohlepljiva ljubičica;* Džubran, *Himna cvijeta;* Džubran, *Moja me duša poučavala;* Džubran, *Smiluj se, dušo, smiluj;* Džubran, *Između noći i jutra;* Džubran, *Mi i vi;* Taha Husein, *Dani;* Jusuf Idris, *Prijestup;* Jusuf Idris, *Kolona;* Jusuf Idris, *Bijedna noć;* Velid Ihlasi, *Slonovo uho;* Nagib Mahfuz, *Silnik;* Nagib Mahfuz, *Hanzal i vojnik;* Nagib Mahfuz, *Nesreća;* Džordž Salim, *Zasluga i greška;* Džordž Salim, *Krv;* Mahmud Tajmur, *Abu Arab;* Muhammed Zafzaf, *Udaranje u bubnjeve./*
89. "Tek otkriveno blago naše kulturne baštine. Povodom knjige *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima* Amira Ljubovića i Sulejmana Grozdanića". - *Muallim*, br. 39, Sarajevo, decembar 1995, str. 17.
90. "Poetski zvjerinjak Rajka Petrova Noge. Pjesničko predskazanje zla". – *Dnevni Avaz*, 12. 12. 1995.
91. "Uvodna riječ". - *Muallim*, br. 28, Sarajevo, januar-februar 1995.
92. "Iscjeljujući žubor *Kevsera*". - Prikaz časopisa za djecu *Kevser*, izd. Ilmijja Bosne i Hercegovine. - *Muallim*, br. 29-30, Sarajevo, februar-mart 1995.
93. "Uvodna riječ". - *Muallim*, br. 31, Sarajevo, april 1995.
94. "Dr Ismet Ksumović" *(1948-1995).* /In memoriam/ . - *POF*, 42-43/1992.-93, Sarajevo, 1995, str. 12-14.
95. "Dr. Ismet Kasumović." /In memoriam/. - *Oslobođenje,* Sarajevo, 27. 2. 1995, str. 12.
96. "Uvodna riječ". – *Muallim*, br. 34-35, Sarajevo, juli-avgust 1995.

(1996)

97. "Promocija bošnjačke kulturne baštine"/prikaz knjige: Amir Ljubović i Sulejman Grozdanić, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*. - *Odjek*, zima, Sarajevo, 1996, god. XLVIII, br. 1, str. 27.
98. "Andrićeva literarna otomanizacija Bosne". - *Ljiljan*, br. 166, Sarajevo, 1996, str. 34.
99. "O metodama i snazi naučničkog otpora kulturocidu" /prikaz *POF*-a br. 42-43/. - *Dijalog*, br. 5, Sarajevo, 1996, str. 149- 158.
100. "Al-Turāṯ al-busnawī bi al-luġāt al-šarqiyya" (Bosanska baština na orijentalnim jezicima). - *Al-Nadwa,* al-Ğadad al-ṯānī, ʿUmmān, nīsān 1996, pp. 29-33.
101. Amir Ljubović i Sulejman Grozdanić, Prozna književnost Bosne i Hercegovi-

ne na orijentalnim jezicima. – *Prilozi za orijentalnu filologiju,,* 44-45/1994-95, Sarajevo, 1996, str. 465-468.

102. "Ka modernom strukturiranju arapskog romana. Uz knjigu: Tajib Salih, *Vrijeme seobe na Sjever*, prijevod i Pogovor: Delila Dizdarević, Svjetlost, Sarajevo, 1995, 157 str. - *Odjek*, jesen, Sarajevo, 1996, god. XLVIII, br. 4, str. 29.
103. "Orijentalni institut ili očuvanje digniteta nauke". - *Oslobođenje,* 24. 11. 1996. str. 14.
104. "Uz knjigu o dostojanstvu" /povodom knjige *Bosna nije san* Sulejmana Grozdanića, Svjetlost, Sarajevo, 1995/. - *Oslobođenje,* 27. XI 1996, str. 19.
105. "O nekim značajnim prevodilačkim pogreškama". - *Takvim za 1997. godinu*, El-Kalem, Sarajevo, 1996, str. 33-42.
106. "Univerzum 'Hiljadu i jedne noći'". /Uvodni dio Predgovora prijevodu *Hiljadu i jedne noći*/, u: *Antologija bošnjačkog eseja XX vijeka*. Priredio Alija Isaković. - ALEF, Sarajevo, 1996, str. 401-410.
107. "Genocid nad Bošnjacima. Uzroci i perspektive". - *Takvim*. Sarajevo, 1996, str. 19-24.
108. "Traktat o peru i maču". /Uvodnik/. - *Muallim*, br. 51, Sarajevo, decembar 1996.
109. "Sulejman Grozdanić". /In memoriam/. - *Oslobođenje,* Sarajevo, 3. 12. 1996, str. 21.
110. "Bajramska dova" /Uvodnik/. - *Muallim*, br. 43, Sarajevo, paril 1996, str. 1.

(1997)

111. "Mostarska nazira kao svijest o uobličenoj poetskoj tradiciji". - *Odjek*, Sarajevo, proljeće-ljeto-jesen 1997, god. L, br. 1, 2, 3, str. 77-78.
- Također objavljeno u: *Hercegovina*, časopis za kulturno i historijsko nasljeđe, br. 9, Mostar, 1997, str.187-193.
- Također objavljeno u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici. Starija književnost*, knj. I. - ALEF, Sarajevo, 1998. Priredili Enes i Esad Duraković i Fehim Nametak, str. 642-646.
112. "Andrićevo djelo u tokovima ideologije evrocentrizma". - *Znakovi vremena,* Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, Proljeće Ljeto, 1997, Vol. I, br. 2, str. 97-108; "Andrić's Opus in the Wider Context of Eurocentrist Ideology", pp. 195-207.
- Također objavljeno u: *Andrić i Bošnjaci. Zbornik radova. Bibliografija*. - Preporod, Tuzla, 2000, str. 192-206.
113. Dr. Teufik Muftić, "Klasična arapska stilistika", El-Kalem, Sarajevo, 1995. /Prikaz/. – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 46/1996, Sarajevo, 1997, str. 197-199.
114. "Peti međunarodni simpozij o islamskoj arhitekturi i umjetnosti, Mafraq, 20-24. april 1996." – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 46/1996, Sarajevo, 1997, str. 190-192.
115. "Prilog stilističkoj analizi *el-Fatihe*". - *Takvim za 1998. godinu*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni I Hercegovini, Sarajevo, 1997, str. 4.-53.
116. "Svjetska riznica basni" /predgovor/, u: *Kelila i Dimna. Stare indijske pripovijetke*, preveo Besim Korkut. - Svjetlost, Sarajevo, 1997, str. 5-7.
117. "Uvodna riječ", u: Nurko Karaman, *Arapsko-bosanski rječnik za đake i studente*. - BEMUST, Sarajevo, 1997, str. III-IV.
118. "Snaga prastarih korijena". /Uvodnik/. - *Muallim*, br. 58, Sarajevo, jul 1997, str. 2.
119. "Prof. dr. Ibrahim Tepić". /In memoriam/. *Oslobođenje*, Sarajevo, 28., 11. 1997., str. 17.; preneseno u *Ljiljanu*, Sarajevo, 3. decembar 1997., str. 45.

(1998)

120. "Deset antologija kulturnog kontinuiteta". - *Preporod*, God. XXVII, broj 1/627, Sarajevo 1. januar 1998, str. 26.
121. (trans.) Hanan al-Šejh, "Zehrina priča" /odlomak/. - *Odjek*, god. LI, br. 2, Sarajevo, Ljeto 1998, str. 47-52. Bilješka o autoru.
122. Taha Husein, *Dani*. - Svjetlost, Sarajevo, 1998. Preveo, priredio i predgovor napisao Esad Duraković, 239 str.
123. "Taha Husein - put između tradicionalizma i tradicije" /predgovor/, u: 70. Taha Husein, *Dani*. - Svjetlost, Sarajevo, 1998, str. 5-14.
124. *Bošnjačka književnost u književnoj kritici. Starija književnost*, knj. I. - ALEF, Sarajevo, 199, 974. str. Prireñivanje u saradnji sa Enesom Durakovićem i Fehimom Nametkom; predgovor u saradnji sa Fehimom Nametkom. E. D. i F. N.; priredili: "Književnost na orijentalnim jezicima" (str. 119- 861) i "Alhamijado književnost" (str. 861-928).
125. "Razvoj književnohistorijske i književnokritičke misli u radovima bošnjačkih orijentalista", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici. Novija književnost - književna kritika*, knj. VI. - ALEF, Sarajevo, 1998. Priredili Enes Duraković i Fahrudin Rizvanbegović, str. 7-50.
126. "Sulejman Grozdanić", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici. Novija književnost - književna kritika*, knj. VI. - ALEF, Sarajevo, 1998. Priredili Enes Duraković i Fahrudin Rizvanbegović, str. 466-472.
127. "Amir Ljubović", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici. Novija književnost - književna kritika*, knj. VI. - ALEF, Sarajevo, 1998. Priredili Enes Duraković i Fahrudin Rizvanbegović, str. 702-707.
128. "Ogled o Časnome". - *Takvim za 1999 godinu*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1998, str. 9-22.
129. (trans.) Hanan al-Šejh, *Zehrina priča*. - Arabica ZID, Sarajevo, 1998, 205 str.
130. *Pogovor*, u: Hanan al-Šejh, *Zehrina priča*. - Arabica ZID, Sarajevo, 1998, str. 201-205.
131. (trans.) *Priča o Alauddinu i čarobnoj lampi - Priča o Ali-Babi i četrdeset hajduka.* - Ljiljan, Sarajevo, 1998, 207 str.
132. "Predgovor", u: *Priča o Alauddinu i čarobnoj lampi - Priča o Ali-Babi i četrdeset hajduka.* - Ljiljan, Sarajevo, 1998, str. 5-9.

132 A "Priča o Abu Nuvasu i Harunu ar-Rešidu". – *Lica*, God. III, br. 3-4, Sarajevo, mart-april 1998. str. 43-45.

(1999)

133. "Nurko Karaman, *Arapsko-bosanski rječnik za đake i studente*". – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 47-48, Sarajevo 1999, str. 204-205.
134. "Kur'anske pripovijesti", I-X. – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 47-48, Sarajevo 1999, str. 256-258.
135. "Amir Ljubović, *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*". – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 47-48, Sarajevo 1999, str. 265-267.
136. *Hiljadu i jedna noć*, I-IV. - Ljiljan, Sarajevo, 1999.
137. "Kur'anska metafora *džennet*". - *Takvim za 2000. godinu*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1999, str. 11-20.
138. "Ogled o metafori *džennet*". - *Izraz*, br. 6, Sarajevo, zima/99, str. 95-105. /Tekst je dvostruko duži od onog objavljenog u *Takvimu*./
139. "Prosvjetiteljski zanos Handžićev" (predgovor, u: *Izabrana djela* Mehmeda Handžića, I-VI). - Ogledalo, Sarajevo, 1999, str. 5-31.
140. "Bibliografija radova Mehmeda Handžića". *Izabrana djela* Mehmeda Handžića. - Ogledalo, Sarajevo, 1999, knj. VI, str. 435-462.
141. "Tarǧamāt al-Qur'ān al-karīm ilā al-luġa al-busnawiyya wa qiyamuhā al-'uslūbiyya" (Prijevodi kur'ana časnoga na bosanski jezik i njihove stilske vrijednosti), u: *Tarǧamāt al-Qur'ān al-karīm' ilā luġāt al-šuʿūb wa al-ǧamāʿāt al-'islāmiyya, 'awrāq al-nadwa al-duwaliyya 'allatī ʿuqidat fi Ǧāmiʿa 'Āl al-Bayt 18-21. ayyār 1998,* Manšūrāt Ǧāmiʿa 'Āl al-Bayt /al-'Urdun/, 1999, pp. 145-151.
142. "Darko Tanasković opet u Sarajevu?!". - *Ljiljan*, br. 326, 12-19. april, Sarajevo, 1999, str. 45.

(2000)

143. *Arapska stilistika u Bosni. Ahmed Sin Hasanov Bošnjak o metafori.* - Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja, XXIII, Sarajevo, 2000, 127 str.
144. (trans.) "Najstariji autoritet u arapskoj književnosti". /Integralni prijevod Imruul-Qaysove muallaqe i bilješka o pjesniku/. - *Odjek*, Sarajevo, zima-proljeće 2000, god. LIII, br. 1-2, str. 62-64.
145. "Predgovor", u: *Nuṣūṣ wa muḥāḍarāt fī al-'adab al-ʿarabī*, priredili dr. Ṣalāḥ Mahdī al-Firṭūsī i dr. Qāsim ʿAzīz al-Wazzānī. - Visoki saudijski komitet za pomoć Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2000, str. 18-20.
146. "Rječnik", u: *Nuṣūṣ wa muḥāḍarāt fī al-adab al-ʿarabī*, priredili dr. Ṣalāḥ Mahdī al-Firṭūsī i dr. Qāsim ʿAzīz al-Wazzānī. - Visoki saudijski komitet za pomoć Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2000, str. 365.-416.
147. "Stilske vrednote poglavlja *al-Rahman*". - *Takvim za 2001. godinu*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2000, str. 11-25.
148. (trans.) Halil Džubran, *Suza i osmijeh, Mirisni plodovi duše* /prev. djela u: Halil Džubran, *Vjesnik, Suza i osmijeh, Mirisni plodovi duše*/. - Ljiljan,

Sarajevo, 2000, str. 105-361.
- Drugo izdanje Tugra, Sarajevo, 2005.

149. *Istočno-zapadni divan Halila Džubrana*, u: Halil Džubran, *Vjesnik*, *Suza i osmijeh*, *Mirisni plodovi duše*. - Ljiljan, Sarajevo, 2000, str. 5-29.
150. "Orijentalistika - problemi metodologije i nominiranja". - *Znakovi vremena*, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", vol. 3, br. 9-10, Sarajevo, 2000, str. 275-294.
- Istovjetan tekst objavljen u: *Odjek*, Sarajevo, ljeto-jesen-zima 2000, br. 3-4, str. 56-64.

(2001)

151. (trans.) "Prozor 1: Knjizevnost na arapskom" /prijevod tekstova sa arapskog: Ibrahim Džebra "U potrazi za Velidom Mesudom" - ulomak; Nagib Mahfuz, "Silnik"; Velid Ihlasi, "Slonovo uho"; Hanan al-Šajh, "Zehrina priča" - ulomak; Muhamed Zafzaf, "Udaranje u bunjeve"/, izbor i prijevod sa arapskog Esad Duraković/. - *Libra Libera*, 08/2001, Zagreb, str. 019-051.
152. (trans.) Halil Džubran, *Nevjeste lugova*. - Leo-Commerce, Rijeka, i Sejtarija d.o.o., Sarajevo, BiH, 2001, 79 str.
153. (trans.) Halil Džubran, *Slomljena krila*. - Leo-Commerce, Rijeka, i Sejtarija d.o.o., Sarajevo, BiH, 2001, 127 str.
154. (trans.) Halil Džubran, *Pobunjeni dusi*. - Leo-Commerce, Rijeka, i Sejtarija d.o.o., Sarajevo, BiH, 2001, 144. str.
155. "Islamofobni islamolog", KUN. - *Oslobođenje*, Sarajevo, 23. 8. 2001, str. 1. /Prikaz knjige *Islam i mi* Darka Tanaskovića, Partenon, Beograd, 2000./
- Isti tekst objavljen u: *Godišnjak 2001 BKZ "Preporod"*, Sarajevo, 2001, str. 283-285.
156. "Stilski potencijali elativa u Kur'anu". - *Takvim za 2002. godinu*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2001, str. 73-90.
- Isti objavljen: "Stylistic Potentialis of the Elative in the Qur'an". - *Islamic Studies*, vol. 44, Autumn 2005, Islamic Research Institute, International Islamic University, Islamabad, Pakistan, pp. 313-325.
157. (trans.) "Beskonačno ponavljanje istih ideja" /prijevod teksta Edwarda Saida, "Opasan idejni incident - Naipaulovo podsticanje na neprijateljstvo prema islamu"; tekst o antiislamskom angažiranju posljednjeg dobitnika Nobelove nagrade za književnost/. – KUN, *Oslobođenje*, Sarajevo, 15. 11. 2001, str. 4.
- Isti objavljen pod naslovom "Naipaulovo podsticanje na neprijateljstvo prema islamu - Sjena Nobelove nagrade". - *Walter*, br. 41. god. II, Sarajevo, 26. 12. 2001, str. 36-37.
158. "Karabeg, Mustafa Sidki". - *Islām Ansiklopedisi*, cilt 24, Istanbul, 2001.

(2002)

159. "Mustafa Ejubović - prilog vrednovanju", u: *Mudrost rađa tolerancija* /Zbornik radova sa naučnog skupa povodom 350 godina rođenja Mustafe Ejubovića - Šejha Juje i 400 godina predavanja *Mesnevije* u Mostaru/. - *Muzej Hercegovine*, Mostar, 2002, str. 17-22.
160. *Hiljadu i jedna noć - izabrane priče*, preveo s arapskog, priredio i predgovor napisao Esad Duraković, /lektira za srednje škole/. - Svjetlost, Sarajevo, 2002.
161. "Dawr al-'istišrāq al-yūġuslāfi fi tabrīr 'ibāda al-ġamā'iyya" (Uloga jugoslovenske orijentalistike u genocidu). - *al-Ra'y*, 29. tišrīn al-ṯānī, p. 26.
162. "Stilsko stasanje superlativa u Kur'anu". - *Takvim za 2003. godinu*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2002, str. 31-43.
163. "Upotreba Kur'ana u funkciji podvajanja u islamskome svijetu". - *Preporod*, br. 23/744, Sarajevo, 1. decembar 2002, str. 8.

(2003)

164. "Novi prijevod Kur'ana. Zapis prevodioca" /Prijevod sura 77, 8, 82, 84, 95, 100/. - *Odjek*, Sarajevo, proljeće 2003, god. LVI, br. 1, str. 36-41.
165. "Božanska upotreba ličnih zamjenica u Kur'anu". - *Takvim za 2004. godinu*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2003, str. 83-96.

(2004)

166. *Muallaqe – Sedam zlatnih arabljanskih oda*. - Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2004, 254 str.
167. "Dawr al-'istišrāq al-yūġuslafi fi tabrīr al-'ibāda al-ġamā'iyya" (Uloga jugoslovenske orijentalistike u genocidu), u: *Mu'tamar al-istišrāq. Ḥiwar al-ṯaqāfāt*, al-Ǧāmi'a al-'urduniyya, 'Ummān, 2004./ *Conference on Orinetalism. Dialogue of Cultures,* The University of Jordan, Amman, 2004, pp. 177-184.
168. "Sedam zlatnih oda ili herojsko doba arapske književnosti", u: *Muallaqe – Sedam zlatnih arabljanskih oda*, str. 7-38.
169. "Ništa žalosnije od mrtvih ptica". - *Diwan*, god. VII, br. 13-14, Gradačac, juni 2004, str. 326.
170. *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*. - Svjetlost, Sarajevo, 2004.
171. "Konsonantske enigme u Kur'anu". - *Takvim za 2005. godinu*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2004, str. 79-90.
172. "Retorički obrat u Kur'anu". - *Ostrvo*, Univerzitet u Tuzli, br. 2. Tuzla 2004., str. 12-19.
- "Rhetorical Twist in the Qur'an", *Islamic Studies*, Vol. 4, No. 1, Al al-Bayt Unuversity, al-Mafraq, Jordan, March 2008., pp. 9-15.
173. /trans./ Muhammad al-Arnaut, "Jedna arapska recepcija 'Historije Bošnjaka'. - *Ljudska prava*, God. 5, br. 2-4, Sarajevo, 2004, str. 201-205.

(2005)

174. *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*. - Connectum, Sarajevo 2005, 472 str.
175. "Dramatična potraga za identitetom" /Predgovor: Hanan al-Šejh, *Zehrina priča* i ulomak iz *Zehrine priče*/. - *Behar*, God. XIV, br. 70, Zagreb, 2005, str. 25-29.
176. Esad Duraković, "Lirske minijature u p/r/ozno doba". - *Behar*, God. XIV, br. 71-71, Zagreb, III-IV 2005, str. 44-45.
177. "Sakralizacija tekstnog prostora". - *Takvim za 2006. godinu*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2005, str. 41-52.
- Isti objavljen: "The Sacralization of the Textual Space: Some Reflections on *Sūrah al-Fātiḥah*". - *Islamic Studies*, vol. 46, Spring 2007, Islamic Research Institute, International Islamic University, Islamabad, Pakistan, pp. 5-13.
178. *Tisuću i jedna noć*. - V.B.Z., Zagreb, 2005, s arapskog preveo i priredio Esad Duraković, Miljenko Jergović: "Pogovor – kitab za svaku priču", 346 str.
179. "Prof. dr. Teufik Muftić (1918-2003)". - *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo, br. 54/2004, str. 11-16.
180. "Poetika arabeske". - *Novi Izraz*, No. 27-28, Sarajevo, 2005, pp. 166-182.
181. "Elementi ponavljanja u kur'anskim pričama". - *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo, br. 54/2004, str. 51-69.
182. "Nikad ne znaju ni kad im je Bajram!". - *Oslobođenje*, Sarajevo, 12. 3. 2005, str. 34.
- Objavljen i na engleskom: "They don't know when Ramazan starts". – *The News*, Islamabad, 5. August 2011.
183. "Devastacija visokog školstva. Zavjesa je pala poslije prvog čina". - *Oslobođenje*, Sarajevo, 23. 7. 2005, str. 29.
184. "Novotarije u učenju arapskog jezika". - *Preporod*, br. 18/812, Sarajevo, 15. sept. 2005, str. 20.
185. "Teško da ima nešto zloćudnije od nedoučenih ili pogrešno obućenih ljudi". - *Oslobođenje*, 8. 10. 2005, str. 34.

(2006)

185. "Semiotika prostora u kur'anskome tekstu". - *Ostrvo*, br. 5, BZK "Preporod", Zajednica općinskih društava Tuzlanskog kantona, Društvo pisaca Tuzlanskog kantona, Tuzla, april 2006, str. 71-82.
186. /U saradnji s Lutvom Kurićem/ *Kur'an – stilsko i matematičko čudo*. - Svjetlostkomerc, Sarajevo, 2006. 147 str.
187. "Stylistic Potentialis of the Elative in the Qur'ān". - *Islamic Studies*, vol. 44, Islamic Research Institute, International Islamic University, Islamabad, Pakistan, 2006., pp. 313-325.
188. "Gramatika i gramatičke figure u stilistici al-Fātihe". - *Takvim za 2007. godinu*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2006, str. 9-19.
189. "Figura poređenja u staroj arapskoj poeziji: svijet na distanci". - *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 55/2005, Sarajevo, 2006, str. 97-129.
190. "Intertekstualnost i kontekstualizacija sakralnog Teksta". - *Novi Izraz*, 33-34,

jul-decembar, Sarajevo, 2006, str. 167-175.
191. "Ljudi na suncu – metafora za stradanje", u: Gassan Kanafani, *Ljudi na suncu*, prev. Munir Mujić, Connectum, Sarajevo, 2006, str. 89-98.
192. "Neiskreno pokajanje" /O Novaku Kilibardi/. - *Oslobođenje*, 14. 1. 2006, str. 7.
193. "Uvreda za više od milijardu ljudi" /O karikaturama poslanika Muhammeda. - *Oslobođenje*, 11. 2. 2006, str. 13.
194. "Pogled na 'Deklaraciju evropskih muslimana'. Krupan korak u pogrešnom smjeru". - KUN, *Oslobođenje*, 18. 3. 2006, str. 15.
195. "Vehabije – prijetnja koja se nadvila nad BiH. Na najžešćem udaru naći će se najprije tradicionalni, umjereni muslimani". - POGLED, *Oslobođenje*, Sarajevo, 18. 11. 2006, str. 2.
196. "Religija u BiH je surovo politički zloupotrijebljena". - Sedmica, *Dnevni vaz*, 2. 12. 2006, str. 2.
197. "Stanje duha bh. intelektualaca", POGLED. - *Oslobođenje*, Sarajevo, 18. 11. 2006, str. 11.

(2007)

198. *Orijentologija. Univerzum sakralnoga Teksta*. - Tugra, Sarajevo, 2007, 399 str.
199. "Problem periodizacije arapske književnosti i odnos sakralnoga teksta prema njoj". - *Pregled*, br. 1-2, Sarajevo, januar-april 2007, str. 105-118.
200. "Gazi Husrev-begova vakufnama za medresu u Sarajevu". - *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 56/2006, Sarajevo, 2007, str. 159-175.
201. /trans./ "Muhammed M. al-Arnaut, Bosna i Hercegovina: Tradicija koja traje oko 1500 godina". - *Ljudska prava*, God. 7, br. 3-4, Sarajevo, 2006, str. 175-178.
202. "Paralelizmi u al-Fatihi". - *Takvim za 2008. godinu*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2007, str. 9-20.
203. /trans./ "Arapska poezija" (Naif Abu Ubajd i Musa Hawamda). - *Život*, br. 3. Sarajevo, 2007., str. 38-41.
204. "Reagovanje". /Povodom intervjua egipatskog ambasadora al-Hattaba./ . – *Student*, God. V, br. 47, Sarajevo, novembar 2007, str. 41.

(2008)

205. /rec./ "Od umijeća do umjetnosti: levhe Osmana Morankića Tešnjaka". – *Novi Izraz*, br. 40, Sarajevo, april-jun 2008., str. 137-141.
206. /trans./ Mahmud Derviš, "Karta identiteta". - *Oslobođenje*, Sarajevo, 25. 9. 2008., str. 31.
207. "Semiotika sakralnoga teksta". - *Novi Izraz*, 41., Sarajevo, juli-septembar 2008., str. 25-37.
208. "Rhetorical Twist in the Qur'an". - *Islamic Studies*, Al al-Bayt University, al-Mafraq, Vol. 4, No 1, March 2008., pp. 9-15.
209. "Semiotika sakralnog teksta". – *Odjek*, Jesen 2008., br. 3., Sarajevo, 2008., str. 84-87.
210. /rec./ "Munir Mujić, *Arapska stilistika u djelu Hasana Kafije Pruščaka*". - *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 57/2007, Sarajevo, 2008., str. 271-273.
211. "Mahmud Derviš: Pjesnik i metafora", u: Mahmud Derviš, *Beskraj od trnja*,Priredio i s arapskog preveo: Mirza Sarajkić. – Zalihica, Sarajevo, 2008., str.119-121.
212. "Milodarje kao 'etički alibi'". - *Oslobođenje*, Sarajevo, 7. januar 2008, str. 27.

(2009)

213. "Anatomija jednog paradoksa (O eseju Ivana Lovrenovića *Andrić, paradoks o šutnji*)". - *Pregled*, Univerzitet u Sarajevu, januar-april, br. 1, Sarajevo, 2009, str. 45-58.
- Isti obvaljen u: KUN, *Oslobođenje*, 16. jul. 2009, Sarajevo, str. 34-36.
214. "Među nama - opsjenar". - *Oslobođenje*, Sarajevo, 27. jul 2009.
215. "Estetička i poetička pozicija Kur'ana u orijentalno-islamskoj kulturi". - *Prilozi za orijentalnu filologiju,* br. 58, Sarajevo, 2009., str. 33-72.
216. *Stil kao argument. Nad tekstom Kur'ana*. – Tugra, Sarajevo, 2009, 394 str.
217. "Neimari pozitiviteta u *al-Fatihi*". – *Takvim za 2010*, Sarajevo, 2009., str. 15-25.
218. /rec./ Basīm Qurqūt, "al-Waṯā'q alʿarabiyya fi Dār al-maḫfūẓāt bi madīna Dūbrufnȋk". Arapsko izdanje priredio i predgovor napisao: Muhammad al-'Arna'ut. - *Prilozi za orijentalnu filologiju,* br. 58, Sarajevo, 2009., str. 236-238.
219. "Orijentalističko čitanje *Hiljadu i jedne noći*", *Novi Izraz*, 45-46, juli-decembar 2009., str. 156-165.
220. "Butmir je šansa Daytonu". – *Oslobođenje*, Sarajevo, 14. oktobar 2009.

(2010)

221. "Ka recepciji djela Meše Selimovića u arapskom svijetu". - KUN, *Oslobođenje*, Sarajevo, 4. 2. 2010., str. 34.-35.
222. "Tradicionalizam u mestvama". – *Preporod*, br. 7/921, Sarajevo, 1. april 2010., str. 19.
223. "Skupština u lancima", *Oslobođenje*, 3. 3. 2010., str. 10.
224. "Bošnjačka odbrana tradicionalizma: Fetva-i emin u akciji". - *Preporod*, br. 16/925, 1. juni 2010., str. 23, 43.
225. "Leksikografski podvig" /Perzijsko-bosanski rječnik/. – *Oslobođenje*, Sarajevo, 11. 6. 2010., str. 32.
226. *Orientology*. *The Universe of the Sacred Text*, Translated by Amila Karahasanović. - The Fonudation of Abdulaziz Saud Al-Babtins Prize for Poetic Creativity, Kuwait, 2010., 341 pp.
- Dr. 'As'ad Dūrākūfitš, *'Ilm al-Šarq*. - Mu'assasa Jā'iza 'Abd al-'Azīz al-Bābtīn li al-'ibdā' al-ši'rī, al-Kuwayt, 2010,. 384 pp., tarjama: 'Adnān Ḥasan.
227. "Voda". - *Ajvatovica*. Uredili: Nusret ef Abdibegović, Mubera Maslić-Ždralović, Zoran Filipović. – Naklada Zoro i Muftijstvo travničko, 2010., str. 51-69.
228. "Orijentološki uvid u djelo Mustafe Imamovića". – *Mustafa Imamović: 45 godina naučnog i publicističkog rada*, Sarajevo-Gradačac, 2010., str. 25-28.
229. "Godina Mehmeda Handžića. Moderno promišljanje islama i muslimanske prakse". – KUN, Oslobođenje, 23. 9. 2010., str. 35.
- "'Ām Muḥammad Khānjītš "al-Khānjī", tarjama: 'Ismā'īl Abū al-Bandūrā. - *al-Ra'y*, al-'Urdun, 17. 10. 2010, p. 57.
230. *Poezija Kuvajta XX vijeka*, izbor i predgovor: prof. dr. Muhamed Mufaku, prijevod s arapskog: prof. dr. Esad Duraković. - Fondacija "al-Babtin", Kuwayt, 2010, 102. str.
231. "Uloga orijentalistike u Bosni i Hercegovini u predstavljanju arapske književnosti". – *Al-Dawra al-thāniya 'ašara "Khalīl Mutrān wa Muḥammad 'Alī/Mak Dizdar". 'Abḥāth al-nadwa al-'adabiyya: Mutrān/Dizdar*, Mu'assasa Jā'iza 'Abd al-'Aziz Sa'ūd li al-'ibdā' al-ši'rī, al-Kuwayt, 2010., pp. 467-501.
232. "Semantička pomjeranja pojmova *rob* i *robovanje* u prostoru sakralnoga teksta". – *Takvim za 2011*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2010, str. 35-42.
233. "Duhovna biografija" /Feljton/. – *Oslobođenje* 30. 10. - 30. 11., Sarajevo, 2010.
234. *Duhovna biografija*. – Dobra knjiga, Sarajevo, 2010., 284 str.
235. *Tisuću i jedna noć*. – VBZ, Zagreb, 2010, drugo izdanje, 346 str.
236. *Tisuću jedna noć. Ljubavna i erotska lirika*. - VBZ, Zagreb, 2010., 214 str.
237. /U saradnji s Lutvom Kurićem/ *Kur'an – sinteza estetskog i matematičkog*, Tugra, 2010. 208 str.
238. "Poetičke i stilske funkcije mota/epigrafa u romanu *Derviš i smrt* Meše Selimovića". – *Pregled*, br. 2., Sarajevo, maj-avgust 2010., str. 63.-85.
239. "Prostor kao junak u staroj arabljanskoj kasidi". – *Novi Izraz*, br. 49.-50., Sarajevo, juli-decembar 2010., str. 133.-142.
240. "Imenovanje Čovjeka i Svijeta" . – *Znakovi vremena*, br. 50, Naučno-istraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, Zima 2010, str. 118.-131.
241. "Pojmovnik lirike. Tisuću i jedna noć", izbor, prijevod s arapskog i bilješka Esad Duraković. – *Poezija*, god. VI, br. 3.-4, Zagreb, prosinac 2010., str. 153.-168.
242. "Šeherzada uhapšena". - *Oslobođenje*, Sarajevo, 21. maj 2010., str. 11.

(2011)

243. "Osamdeseta godišnjica od smrti Halila Džubrana: Poezija u prozi dvije velike tradicije". – *Oslobođenje*, 13. 10. 2011., str. 35.
244. "Arapsko proljeće". – *Oslobođenje*, 2. mart 2011., str. 11.
245. "O arapskom proljeću, opet". – *Oslobođenje*, 7. mart 2011., str. 10.
246. "Kontroverze oko gazije". – *Oslobođenje*, 4. maj 2011., str. 11.
247. "Majstorije neukosti ili neznanje o gaziji". – *Oslobođenje*, 1. jun 2011. str., 11.

248. "Palestinsko 'uspravljanje' države" . – *Oslobođenje*, 19. avgust 2011., str. 10.
249. /rec./ Muḥammad Ibn Muḥammad al-Būsnawī al-Ḥanǧī, "Al-Ǧawhar al-aṯnā. Fī tarāǧim ʿulamā' wa šuʿarā', al-Būsna". – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 60/2010, Orijentalni isntitut, Sarajevo, 2011, str. 499-502.
250. /rec./ Muḥammad Ibn Muḥammad al-Būsnawī al-Ḥanǧī, "Min aḫbār Miṣr wa tārīḫihā". - *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 60/2010, Orijentalni isntitut, Sarajevo, 2011, str. 511-513.
251. "Mogu li se islamski radikali zaustaviti u rušenju BiH". – www.depo.ba 5.11. 2011.
252. "Space as a Hero in Old Arabian Qasida". – *International Journal for Arab Studies*, Vol. 3, No 1, Februari 2011.
253. "Govor o neizrecivom". – *Oslobođenje*, 14. jula 2011, str. 35
254. Tradicionalizam ili dinamičnost tradicije: žanr tahmis u orijentalno-islamskoj književnosti". – *Pismo. Časopis za jezik i književnost*, br. IX/1, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2011., str. 167-185.
255. *Dirāsāt fi adab al-Būsna wa al-Harsak wa fi al-adab al-ʿarabī*, prev. Ǧamāl al-Dīn Sayyid Muḥammad, al-Qāhira, 2011. 422 pp.

(2012)

256. "Kultura, vizija i BANU". – *Oslobođenje*, 3. jaunar 2012., str. 10-11.
257. "Krvava sirijska proljeća" . – *Oslobođenje*, 3. mart 2012., str. 32-33.
258. "Neka iskušenja integrirajućeg Univerziteta". – *Oslobođenje*, 3. maj 2012, str. 10-11.
259. D. Asʿad Dūrākūfitš, "Maḥmūd Darwiš... Šāʿir wa maǧāz", pp. 43-44. – *Afkār*, No 279, nīsān 2012., ʿUmmān.
260. "Andrićgrad: zidanje mita". – *Oslobođenje*, 25. jun 2012, str. 10.
261. "Iz zaliva na poetsku pučinu. /Uz knjigu izabranih pjesama 'U dubinama poetskih mora' Suad al-Sabah/". – Suad al-Sabah, *U dubinama poetskih mora*, sa arapskog preveo i prepjevao Mirza Sarajkić, Izdavačka kuća Suad al-Sabah Kuvajt, Sarajevo, 2012, str. 112-115.
262. *Orientology. The Universe of the Sacred Text*. Filozofski fakultet u Sarajevu, 2012., e-izdanje dostupno na adresi: www.ff.unsa.ba
263. "O izboru rektora ili autonomiji Univerziteta. Šta hoće Vlada". – *Oslobođenje*, 21. jul 2012, str. 4.
264. "Licemjerje prema BiH". – *Oslobođenje*, 19. novembar 2012, str. 10.
265. "Arapska metrika u semiotici prostora i prostor u arapskoj metrici". – *Novi Izraz*, br. 55-56, Sarajevo, 2012, str. 31-40.

(2013)

266. "Svjetski bošnjački kongres kao paradoks". – *Oslobođenje*, 8. januar, 2013., str. 10.
267. "Kalendarom protiv astronomije ili zbrka oko Bajrama". – *Oslobođenje*, POGLEDI, 19. januar 2013., str. 28-29.
268. "Patriotizam nam je najveća vrijednost". – *Oslobođenje*, KUN, Sarajevo, 2. mart 2013, str. 24-25.
269. "Autorska prava u Bosni i Hercegovini. Kad se tuđe djelo registruje kao svoje". – *Oslobođenje*, POGLEDI, Sarajevo, 2013, str. 35.
270. "Bosanski apsurdi". – *Oslobođenje*, Sarajevo, 10. maj 2013, str. 10.
271. "Kapitalna kulturalna činjenica" (Fehim Nametak, "Historija turske književnosti", Orijentalni institut, Sarajevo, 2013). – *Oslobođenje*, KUN, Sarajevo, 18. juli 2013, str. 35.
272. "Egipatska drama". – *Oslobođenje*, Sarajevo, 1. avgust, 2013, str. 10.
273. "Egipat ili destabiliziranje stožera arapskog svijeta". – *Oslobođenje*, Sarajevo, 19. avgusta 2013, str. 11.
274. *Ogledi o književnosti*. – Svjetlost, Sarajevo, 2013, 198. str.
275. *Svjedočenje o vremenu*. – Svjetlost, Sarajevo, 2013, 314. str.
276. *Žudnja za tekstom. Duhovna autobiografija*. – Tugra, Sarajevo, 2013, 342 str.
277. "Zamke i zablude u nacionalnom izjašnjavanju". – *Oslobođenje*, Sarajevo, 2. 9. 2013, str. 11.
278. "Komunalno 'pospremanje' ANUBiH". – *Oslobođenje*, Sarajevo, 19. 9. 2013, str. 10.
279. "In memoriam: Avdija Hadrović. Izgubili smo prijatelja i patriotu". – *Oslobođenje*, Sarajevo, 21. 11. 2013, str. 11.

(2014)

280. "Književnohistorijska i poetička upotreba mahlasa". – *Sarajevski filološki susreti II*, Zbornik radova, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2014, str. 13-23.
281. "Cerićeva kandidatura proizvodi nemjerljivu štetu za BiH i Bošnjake". – http://www.klix.ba 2. 6. 2014.

NAGRADE / PRIZNANJA

Povelja za pregalačke godine saradništva sa Bagdalom. Za doprinos književnom stvaralaštvu i širenju knjige. Bagdala, Kruševac, 1984.

Kulturni događaj godine. /Prijevod "1001 noći"/ Anketa *Dnevnog avaza* 1999. godine.

Najbolji prevodilac. Priznanje Poslovnog udruženja izdavača i knjižara Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2000.

Zahvalnica za izuzetan doprinos u održavanju kntinuiteta Filozofskog fakulteta u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992.-1995. Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2000.

Priznanje za najbolja predavanja na Odsjeku, Asocijacija studenata Filozofskog fakulteta u Sarajevu i studenti Odsjeka za orijentalistiku Filozofskog fakulteta, Sarajevo, 2001.

Sharjah Prize for Arab Culture, UNESCO, 2003.

Plaketa za poseban doprinos afirmaciji Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, Srajevo, 2004.

Nagrada Udruženja izdavača i knjižara BiH za najboljeg autora u 2007. godini. Za knjigu Orijentologija – Univerzum sakralnoga teksta*, Sarajevo, 8. 12. 2007.*

Plaketa Kantona Sarajevo za doprinos u oblasti nauke i obrazovanja kao i u ostvarivanju izvanrednih rezultata u nastavno-naučnom procesu i originalnim znanstvenim radovima koji bitno doprinose ugledu naše arabistike na području Kantona Sarajevo, Bosne i Hercegovine i u svijetu. Skupština Kantona Sarajevo, 26. 3. 2008.

Nagrada za najuspješnijeg profesora u akademskoj 2008/2009. godini, Senat Univerziteta u Sarajevu.

UČEŠĆE NA NAUČNIM SKUPOVIMA

Godišnjica rođenja Hasana Kafije Pruščaka. Referat: "Pruščakovi radovi o arapskoj stlistici". Orijentalni institut, Sarajevo, 9. 3. 1995.

Fifth International Seminar on Islamic Art and Architecture - "Islamic Arts Resources in Central Asia and Eastern & Central Europe". Referat: "Uništeni rukopisi u Orijentalnom institutu u vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu". Simpozij održan na Univerzitetu 'Âl al- Bayt u Jordanu 20-24. aprila 1996.

Naučni skup *Mostar kroz vijekove*. Referat: "Mostarska *nazira* kao svijest o uobličenoj poetskoj tradiciji". Mostar, 9-10. septembra 1996.

Međunarodni naučni skup *Translations of the Holy Qur'an into the Languages of the Muslim People and Communities.* Održan na Univerzitetu 'Âl al-Bayt (Mafraq), Jordan 18-21. maja 1998. Moj referat (na arapskom jeziku) pročitao je prorektor Muhammad al-'Arnaut, pod naslovom *Tarǧamāt maʿānī al-Qur'ān 'ilā al-luġa al-busnawiyya min ḫaytu simātihā al-'uslūbiyya.*

Pedeset godina Orijentalnog instituta u Sarajevu. Referat: "Orijentalistika – problemi metodologije i nominiranja." Skup održan u Sarajevu 2000. godine.

Naučni skup *Mudrost rađa toleranciju - 350 godina rođenja Mustafe Ejubovića - Šejha Juje i 400 godina predavanja "Mesnevije" u Mostaru*. Referat: "Mustafa Ejubović - prilog vrednovanju". Održan 29. 9. 2001. u Mostaru.

Orientalism: Dialogue of Cultures, održan u Ammanu (Jordan) 22-24 oktobra 2002. godine povodom proglašenja Ammana prijestonicom arapske kulture. Referat "Dawr al-'istišrāq al-yūǧuslāfi fi tabrīr 'ibāda al-ǧamāʿiyya" /Moj referat pročitao na arapskom Dr. Muḥammad al-'Arnāūṭ./

Mustafa Imamović - 45 godina naučnog i publicističkog rada. Naučni skup u organizaciji Instituta za Istoriju (Sarajevo) i JU Javna biblioteka "Alija Isaković" (Gradačac). Skup održan u Gradačcu 23. – 25. oktobra 2009. godine. Referat: "Orijentološki uvid u djelo Mustafe Imamovića".

"12. međunarodni samit kulture i dijaloga civilizacija pod sloganom *Halil Mutran*

i Mak Dizdar". – Fondacija Abdulaziz Saud a-Babtin i Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 19-21. 2010. Referat: "Uloga bosanskohercegovačke orijentalistike u upoznavanju s arapskom književnošću".

Sarajevski filološki susreti I, org. Bosansko filološko društvo i Filozofski fakultet u Sarajevu, 9-10. 12. 2010. Referat. *Poetičke i stilske funkcije mota/epigrafa u romanu "Derviš i smrt" Meše Selimovića*

CAMBRIDGE IN SARAJEVO – Kembridž u Sarajevu. "Perspectives on Islamic and Middle Eastern Studies. Teme iz islamskih i bliskoistočnih studija". Naučni simpozij u organizaciji University of Cambridge i Univerzitet u Sarajevu. – Sarajevo, 10-11. Maja 2011. Tema: "Deduktivna poetika Kur'ana. Intertekstualnost i kontekstualizacija."

Sarajevski filološki susreti II, org. Bosansko filološko društvo i Filozofski fakultet u Sarajevu, 13-14. 12. 2012. Referat: *Književnohistorijska i poetička upotreba mahlasa.*

Od orijentalizma do orijentologije. Međunarodni naučni simpozij u čast Esada Durakovića. Sarajevo, 9. oktobra 2013. Organizator Rektorat Univerziteta u Sarajevu.

Balkanologija danas. Međunarodna naučna konferencija, organizator: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine – Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 24-25. oktobar 2013. Referat: *Poetika sličnosti u "osmanskoj divanskoj književnosti"*.

RECENZIJE, UREĐIVANJE, PRIREĐIVANJE

1. Amir Ljubović i Sulejman Grozdanić, *Književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*. - Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XVII, Sarajevo, 1995. /Recenzent i glavni urednik./
2. Amir Ljubović, *Logička djela Bošnjaka na arapskom jezik*. - Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XVIII, Sarajevo, 1996. /Glavni urednik./
3. Muharem Omerdić, *Prilozi izučavanju genocida nad Bošnjacima (1992-1995)*. - El- Kalem, Sarajevo, 1999. /Recenzent./
4. Ibn al-Mukafa, *Kelila i Dimna*. - Svjetlost, Sarajevo, 1997. /Priređivač./
5. *Prilozi za orijentalnu filologiju,* br. 44-45/1994-95, Sarajevo, 1995. /Glavni urednik./
6. Fehim Nametak, *Divanska poezija* /Urednik./
7. Bećir Džaka, *Historija perzijske književnosti od nastanka do kraja 15. vijeka*. - Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 1997. /Recenzent./
8. Nurko Karaman, *Arapsko-bosanski rječnik*. - BEMUST, Sarajevo, 1997. /Recenzent i autor predgovora./
9. Lamija Hadžiosmanović, Behija Zlatar i dr., *Bošnjačka kultura ponašanja*. - Svjetlost, Sarajevo, 1997. /Negativna recenzija./
10. Munis Rezaz, *Živi u Mrtvome moru*. - ZID, Sarajevo, 1998, prev. Kico Mehmed. /Urednik./
11. Tariq Ali, *Sjene narova drveta*. - Ljiljan, Sarajevo, 1997. /Recenzent./
12. Dr. Amir Ljubović, *Nad Bašagićevom zaostavštinom: Bašagićeva kolekcija orijentalnih rukopisa u Univerzitetskoj knjižnici u Bratislavi i njen značaj za opću i kulturnu historiju Bosne i Hercegovine*. - Arhiv Hercegovine, Mostar, 1998. /Recenzent./
13. Emina Memija i Lamija Hadžiosmanović, *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*. - ALEF, Sarajevo, 1997. /Recenzent./
14. Mehmed Handžić, *Izabrana djela*, I-VI. - Ogledalo, Sarajevo, 1999. /Urednik i priređivač knj. I-III./
15. *Nuṣūṣ wa muḥāḍarāt fī al-adab al-ʿarabī*, priredio dr. Ṣalāḥ Mahdi al-Firṭūsī i dr. Qāsim ʿAziz al-Wazzānī. - Visoki saudijski komitet za pomoć Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2000. /Recenzent./
16. *Kevser*, mjesečnik za djecu, izdavač NIP "Novi Kevser", Sarajevo, recenzija upućena Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta Federacije Bosne i Hercegovine, 1999.
17. Divani Hafiza i Širazija, prev Bećir Džaka. - "El-Kalem", Sarajevo, 2000. /Recenzent./
18 Tatjana Paić-Vukić, *Ljudi na suncu Ġassāna Kanafānīja*. - Prilozi *za orijentalnu filologiju*, br. 46, Sarajevo, 1997. /Recenzent./
19. Adnan Kadrić, "Da li su čestice i gramatička ili isključivo semantička kategorija". -*Prilozi za orijentalnu filologiju*, 1997. /Negativna recenzija./
20. Hatidža Čar-Drnda, "Šerʿiye sicillari". - *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 1997. /Negativna recenzija./
21. Ista, "Društveno-pravni aspekt islamskog reformizma". *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 1997. Negativna./
22. Medžida Selmanović, "O jednoj minijaturi..." . - *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 1997. /Negativna recenzija./
23. Boris Nilević, "O uticaju islamske umjetnosti na pravoslavnu u Bosni i Hercegovini". – *Prilozi za orijentalnu filologiju*. 1997. /Negativna recenzija./
24. Mustafa Imamović, "Engleski egiptolog i arhitekt John Gardner Wilkinson u Hercegovini 1844. godine". - *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 1998. /Negativna recenzija./
25. Zulkaida Hadžibegović, "Opis i analiza rukopisnog teksta iz astronomije koji je pripadao Orijentalnom institutu u Sarajevu". - *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 1999. /Negativna recenzija./
26. Hafiz, *Divan*, prev. Bećir Džaka. - Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo /Recenzent./
27. Mustafa Kutlu, *Trpjeti ili otići* /roman/. - El-Kalem, Sarajevo, 2001., prev . Amina Šiljak- Jesenković. /Recenzent./
28. "Postmodernistička poetika". /Recenzija djelu *Stećci više ne šapuću* Fahrudina Filipovića,/. - Bošnjačka zajednica kulture Preporod, Zenica, 2002, str. 185-187.
29. Mejra Softić, "Rješenje zagonetke na blagajskoj tekiji Ibrahima Opijača Mostarca" . - *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 51/2001, Sarajevo, 2003. /Recenzent./
30. Alija Izetbegović, *Problemi islamskog preporoda*. – OKO, Sarajevo, 2005. /Recenzent./
31. Ejub Štitkovac, *Zlovrh*, Sarajevo, 2005. /Recenzent./
32. Dželila Babović, "Na razmeđu sakralnog i naučnog funkcionalnog stila: Rasprave Mustafe Pruščaka". - *Prilozi za orijentalnu filologiju*. /Negativna recenzija./
33. dr. Mejra Softić, "Problemi definiranja i utvrđivanje specifičnih obilježja i značenja nunacije na ortografsko-fonološkom i morfološkom nivou riječi u arapskom književnom jeziku". - *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 55/2005, Sarajevo, 2006. /Recenzent./
34. Mustafa Jahić, "Glagoli "nawāsiḥ al-ibtidā'" u arapskom jeziku". – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 55/2005, Sarajevo, 2006. /Recenzent./
35.Mejra Softić, *Kompendij arapske sintakse Ibrahima Opijača Mostarca*. – Islamska pedagoška akademija, Zenica, 2002. /Recenzent./
36. Munir Mujić, *Arapska stilistika u djelu Hasana Kafije Pruščaka*. – Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2007. /Urednik i recenzent./
37. Mustafa Jahić, *Partikule kao vrsta riječi u arapskom jeziku*, recenzija za POF, negativna.
38. Mejra Softić, *Sintaksičke osobine predikata imenske rečenice u književnom arapskom jeziku*, recenzija za POF, negativna.
39. Mahmud Derviš, *Beskraj od trnja*, izbor i prijevod: Mirza Sarajkić. – Zalihica, Sarajevo, 2008 /recenzija/
40. Salah Abd al-Sabur, *Lejla i Medžnun*, prijevod i prepjev: Mirza Sarajkić. – Dobra knjiga, Sarajevo, 2009.
41. Vedad Spahić, *Prokrustova večernja škola*. - bosniaARS, Tuzla, 2008. /Recenzent./
42. Hafiz Širazi, *Divan*, prev. Bećir Džaka, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2009.
43. Ćazim Hadžimejlić, *Umjetnost islamske kaligrafije*, ITD Sedam, Sarajevo, 2009. /Recenzent/
44. Salah 'Abd al-Sabur, *Halladžova tragedija*. /Drama/ Prev. Munir Mujić. – Dobra knjiga, Sarajevo, 2010. Recenzent.
45. Mirza Sarajkić, *Gazeli Ahmeda Hatema Bjelopoljaka na arapskom jeziku*. – Orijentalni institut, Posebna izdanja XXXIX, Sarajevo, 2011. /Glavni urednik i recenzent/
46. Dželila Babović, *Recepcija arapske književnosti u Bosni i Hercegovini u periodu 1950-2005*. – Orijentalni institut, Posebna izdananja, XXXV, Sarajevo, 2011. /Glavni urednik i recenzent/
47. Dženita Karić, *Paletinski postkolonijalni roman i novela u djelima Ğabre 'Ibrāhīma Ğabre i Ġassāna Kanafānīja*. – Orijentalni institut, Posebna izdanja, XXXVI , Sarajevo, 2011. /Glavni urednik i recenzent/
48. Munir Mujić, *Tropi i figure u arapskoj stilistici*. – Orijentalni institut, Posebna izdanja, XXXVII, Sarajevo, 2011. /Glavni urednik i recenzent/

49. Elma Dizdar, *Stilski potencijali atributa u arapskom jeziku*. – Orijentalni institut, Posebna izdanja, XXXVIII, Sarajevo, 2011. /Glavni urednik i recenzent/

INTERVJUI

1. Intervju o *Hiljadu i jednoj noći*, *Fokus,* god. II, br. 7, Sarajevo, 11. 1. 1996, str. 30-31.
2. *Preporod,* god. XXVII, br. 6/589, Sarajevo, 1. jun 1996, str. 14-15.
3. *Dnevni avaz,* god. II, br. 361, Sarajevo, 26. i 27. 10. 1996, str. 13.
4. "Šeherzada pred vratima Bosne", *Slobodna Bosna*, god. II, br. 34, Sarajevo, 15. 12. 1996. str. 37-39.
5. "Šeherzada na optuženičkoj klupi", *Slobodna Bosna*, god. III, br. 54, Sarajevo, 21. 9. 1997, str. 56-57.
6. "Ovaj prijevod moj je odgovor na barbarstvo". /O *Hiljadu i jednoj noći*/, *Ljiljan* br. 319, Sarajevo, 22. februar 1999, str. 46-48.
7. "Al-Mustašriq al-busnawī d. Asʿad Dūrākūfitš" (Bosanski orijentalist Esad Durković*)*, *al-Ǧil*, No 3, Bayrūt-Bārīs, 1999, pp. 76-79.
8. "Šta bi Zapad bez Alibabe i Aladina?" /Intervju povodom izlaska *Hiljadu i jedne noći./ Bosanskohercegovački dani*, br. 113, Sarajevo, 30. 7. 1999, str. 8-11.
9. "Prijevodom *Hiljadu i jedne noći* ostvario sam svoj studentski san", *Dnevni avaz*, Sarajevo, 21. juni 1999.
10. "Handžićeva prosvjetiteljska misija".. /Intervju pred izlazak iz štampe *Izabranih djela* Mehmeda Handžića/, *Preporod*, god. XXX, br. 23/672, 1. decembar 1999. Sarajevo, str. 20.
11. "Priča o *1001 noći* filološki je triler", *Slobodna Dalmacija*. /Neutvrđeni datum u maju 2000./
12. "Sumrak bh. izdavaštva", *Slobodna Bosna*, br. 193, Sarajevo, 27. 7. 2000, str. 55.
13. Intervju TV Kantona Sarajevo /30 minuta/, juni (?) 2000.
14. Intervju TV Vogošća (40 minuta), 16. 11. 2000.
15. "Šeherzadine suze i Markovi vitezovi". /Intervju o *Hiljadu i jednoj noći./ Oslobođenje*, Sarajevo, 13. januar 2001, str. 16. Novinar Memnun Idžaković.
16. "Studenti će u Aleksandriji mati i džeparac". /Intervju povodom pomoći Egipatske Vlade obrazovanju kadrova na Odsjeku za orijentalistiku/, *Dnevni avaz*, Sarajevo, 8. 3. 2001. str. 12. Novinarka Eminom Sidran.
17. "Plemenit gest i čin mudrosti i dalekovidosti". /Intervju povodom egipatske pomoći u obrazovanju arabističkih kadrova/. *Preporod*, br. 8/705, Sarajevo, 15. april 2001, str. 20.
18. "I danju i noću s njom je drugovao..." /Intervju povodom promocije *Hiljadu i jedne noći* u Ljubljani; intervjuirala Alenka Auersperger. *Bošnjak*, god. II, br. 6, Ljubljana, decembar 2001, izd. Bošnjačka kulturna zveza - Bošnjački kulturni savez Slovenije, str. 8-10.
19. Intervju TV Hayat povodom izbora za člana Arapske akademije nauka u Damasku/, 2. april 2002.
20. Intervju TV Federacije Bosne i Hercegovine, u emisiji "Slika slova", povodom izbora za člana Arapske akademije nauka u Damasku; emitirano 6. juna 2002.
21. "Družil se je z njo podnevi i ponoći...", *Nova revija*, Mesečnik za kulturo, letnik XX, december 2001, glavni urednik Niko Grafenauer, br. 236, Ljubljana, anex Forum, str. 24-30, razgovor vodila Alenka Auersperger.
22. Osmominutna izjava za Federalnu TV o prijevodima *Kur'ana* na bosanski jezik. Emitirano 30. 11. 2002. u 16.15. sati.
23. Intervju o *Hiljadu i jednoj noći*, Radio Bosne i Hercegovine". Emitirano u 20. sati 21. 4. 2003. Razgovor vodio Miralem Ovčina.
24. Jednočasovni intervju o prijevodu *Kur'ana* na bosanski jezik, Radio Bosne i Hercegovine. Emitirano sredinom maja 2003. godine u 20 sati. Razgovor vodio Miralem Ovčina.
25. "Kur'an je Allahov govor a ne umjetničko djelo", *SAFF*, 15. maj 2003, br. 96, Sarajevo, str. 38-40.
26. TVBiH (informacija na Dnevniku u 19.30 o dodjeli UNESCO-ve nagrade Sharjah Prize for Arab Culture). Emitirano sredinom septembra 2003.
27. TVSA (dvadesetminutni razgovor povodom nagrade Sharjah Prize for Arab Culture). Emitirano 19. septembar 2003.
28. TVBiH jednominutna informacija povodom Sharjah Prize for Arab Culture). Emitirano, 20. sept. 2003.
29. "Arapski jezik i kultura otkrili su mi se u punome sjaju", *Oslobođenje*, 20. 9. 2003.
30. "Nisu nevažne nagrade koje BiH dobiva za afirmaciju kulture i civilizacije", *Dnevni avaz*, 17. 9. 2003. (Povodom nagrade Sharjah Prize for Arab Culture.)
31. "Dūrākūfitš: Al-Tasāmuḥ fi al-buldān al-ʿarabiyya lā naẓīra lahū fi Ūrūbā" (Durković: Tolerancija u arapskom svijetu nema paraalelu u Evropi), *al-Šarq al-'awsaṭ* London, 11. septembar 2003, p. 14.
32. Radio Federacije Bosne i Hercegovine (dvadesetminutni razgovor povodom nagrade Sharjah Prize for Arab Culture). Emitirano sredinom septembra 2003.
33. TVBiH (desetminutni razgovor povodom Sharjah Prize), emitirano 9. 10. 2003.
34. "Moj prijevod Kur'ana je bez izdavača", *Walter*, br. 95, god. IV, Sarajevo, 25. 11. 2003, str. 38-40.
35. TV Hayat, Sarajevo, desetminutna emisija na temu *U posjeti poznatim ličnostima*. Emitirano 9. decembra 2003.
36. "Srpski orijentalisti gradili su ideološku platformu za napad na Bosnu i Hercegovinu", *Novi horizonti*, Udruženje građana *Selam*, Zenica, januar 2004, br. 53, god. 5, str. 9-11.
37. "Od Bošnjaka nema većih kosmopolita", *Dnevni avaz*, Sarajevo, 25. marta 2004, str.5.
38. Polusatni intervju TV Kantona Tuzla. Emitirano, 24. marta 2004. u 18 sati.
39. "Promocija različitosti kultura danas je sudbinski važna", *Novi horizonti*, br. 54. januar 2004; ponovljeno u: Selman Selhanović, *Bošnjački odgovori*, 2, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2004, str. 173-182.
40. IRNA – Iranska novinska agencija, intervju dat 5. maja 2004. godine u Sarajevu.
41. "Tarǧamtu '*Alf layla wa layla* ʿalā ḍaw' al-šumūʿ" (*Hiljadu i jednu noć* preveo sam pod svjetlošću svijeća), *'Aḫbār al-'adab*, No 558, al-Qāhira, 21, mart 2004. pp. 12-13. /Intervju vodio: Dr. Ǧamāl al-Dīn Sayyid Muḥammad./
42. *Al-Šarq al-'awṣaṭ*, London, 14. juna 2004. Intervju povodom izdanja prijevoda *Muallaqa - Sedam zlatnih arabljanskih oda*, Sarajevo Publishnig, 2004. Intervju vodio ʿAbd al-Baqī Ḫalīfa.
43 Intervju TV Kantona Sarajevo povodom objavljivanja prijevoda *Kur'ana*, (voditelj Nedžad Grabus), emitiran 24. septembra 2004, trajanje 40 minuta.
44. "Dobri prijevodi *Kur'ana* danas imaju i nezamjenljivu civilizacijsku misiju", *Dnevni avaz*, Sarajevo, 29. septembar 2004, str. 5.
45. "Za prijevod Kur'ana nisu nužni teolozi", *Preporod*, Rijaset Islamske zajednice, br. 27/791, 1. novembar 2004, str. 28.
46. Intervju povodom objavljivanja prijevoda Kur'ana, *Dani* (oktobar 2004).
47. "Ne slažem se sa mnoštvom stvari koje čini naš reis", *Start*, br. 155, Sarajevo, 2. 11. 2004, str. 53-55.
48. Intervju povodom 27. noći ramazana, Radio FBiH, 9. 11. 2004, od 22.00 do 23.30. Voditeljica Zehra Alispahić.
49. "Uistinu, nema smrti za Arafata", *Dnevni avaz*, 12. i 13. novembar 2004., str. 27.
50. NTV Hayat, Ramazanski program, 13. novembar 2004.
51. Intervju TV Kontaona Tuzla, 45 minuta, intervju dat 27. 1. 2005, emitiran 6. 2. 2005.
52. "Al-'Istišrāq al-'ūrūbbiyy muǧāff li al-ḥaqīqa wa ḫā'in li al-'amāna al-ʿilmiyya", al-*Muǧtama*ʿ, no 1627, al-Kuwayt, 26. novembar 2004, pp. 42-43. Intervju vodio ʿAbd al-Baqī Ḫalifa.
53. "Nār taḥta al-rimād" (Žar pod pepelom), intervju *al-ʿArabiyy* (sa drugim učesnicima), br. 563, al-Kuwayt, October 2005, str. 70.
54. Intervju u emisji "Portret" TV SA, emitovan 27. marta 2006. od 21-22 časa. Novinar Mufid Memija.
55. Intervju Radiju BH, 1. 6. 2006, od 20.30-21. Tema: O prevođenju *Kur'ana*. Novinar: Ekrem Tucaković.
56. Intevju: "Asʿad Durākūfitš: Naḥtāǧ 'ilā daʿm al-mu'assasāt al-ʿarabiyya li al-tarǧama al-mutabādala" (Esad Durković: Potrebna nam je potpora arapskih institucija za uzajamno prevodilaštvo), *al-'Ahrām*, al-Qāhira, 2. 5. 2006. Novinar: 'Ibrāhīm Farǧali.
57. Intervju *SAFF*-u , br 177, Sarajevo, 25. avgust 2006, str. 28-30. Novinar: Anes Džunuzović
58. "Napad iz vrha SDA na reisa je savršen autogol", intervju *Dnevnom avazu*, Sarajevo, 7. 9. 2006, str. 5. Novinarka: Edina Sarač.
59. "Religija u BiH je surovo politički zloupotrijebljena", *Sedmica*, *Dnevni avaz*, 2. 12. 2006, str. 2. Novinarka: Edina Sarač.
60. "Rijaset u vehabijskom maniru", izjava za *Dane*, br. 494, Sarajevo, 1. 12. 2006, str. 20.

61. "Kitāb ʿan al-iʿğāz al-bayānī wa al-raqmī fi al-Qur'ān al-karīm bi al-luġa al-būsniyya" (Knjiga na bosanskome jeziku o stilskoj i matematičkoj nadnaravnosti u Kur'anu časnome), *al-Muğtamaʿ*, No. 1727, al-Kuwayt, 18-24. novembar 2006, pp. 48-49. Novinar: ʿAbd al-Bāqī Ḥalifa.
62. "Među Bošnjacima nema dovoljno merhameta", *Zemzem*, god. XXXVIII, mart-april 2007, br. 4/154, Sarajevo, str. 12-16.
63. "Dnevnik", *Sedmica*, *Dnevni avaz*, Sarajevo, 13. 10. 2007, str. 13.
64. "Kosovo će biti nezavisno, i to je najteža kazna Srbiji", *Sedmica, Dnevni avaz*, Sarajevo, 15. 12. 2007, str .2.
65. Radio BIR, jednočasovni intervju 15. 2. 2008.
66. "Počne li se BiH parčati, Bošnjacima je odzvonilo", *Avaz*, *Sedmica*, Sarajevo, 13. 9. 2008., str. 4. Razgovarala Edina Sarač
67. Radio BIR, jednočasovni intervju povodom *Orijentologije* i izbora u ANUBiH.Emitiran 12. 11. 2008.
68."Inʿikāsāt al-ḥarb ʿalā al-'ibdāʿ al-ṭaqāfi fi al-Bulqān". - *al-Mujtamaʿ*, 1-7. novembar 2008, al-Kuwayt, pp.48-49. Novinar ʿAbdulbāqī Ḥalifa.
69. "Tihićeve tragične zablude". – *Oslobođenje*, Sarajevo, 27. 12. 2008, str. 5.
70. "Izetbegović bi trebao odustati od predsjedničke kandidature". – POGLEDI, Oslobođenje, Sarajevo, 16. maj 2009.
71. Jednočasovni razgovora za NTV Hayat (program za dijasporu), 13. maja 2010. Novinarka Dika Bektić.
72. Intervju o prijevodima Kur'ana. Kuvajtska Državna TV. Početak maja 2010. Novinar Afaneh Imad.
73. "Radikalizam je tragična zabluda Bošnjaka". – Pogledi, *Olsobođenje*, Sarajevo, 29. 5. 2010., str. 28-29.
74. "Međusobno upoznavanje civilizacija: Halil Mutran i Mak Dizdar". – KUN, *Oslobođenje*, 30.9. 2010., str. 30-31. Novinarka: Angelina Šimić.
75. "Književno djelo 'Tisuću i jedna noć' najveći je spomenik Ženi". – *Večernji list*, dodatk *Obzor*, 16. listopada 2010., str. 39. Novinar: Denis Derk.
76. "Problem je u dvorištu HDZ-ova". – *Oslobođenje*, Sarajevo, 27. 1. 2011., str. 5. Novinarka: Vildana Selimbegović
77. "Da sam ja reis…". – *DANI*, br. 711, Sarajevo, 28. 1. 2011., str. 14.-17., 80. Novinarka: Vildana Selimbegović.
78. "Žao mi je što Karić nije kandidat". – *Oslobođenje*, 18. I 19. 8. 2012, str. 4-5.
79. Komentator TV Dnevnika. – TV Sarajevo, 22. 5. 2011.
80. "BiH mora biti zemlja istinske ravnopravnosti". – *Oslobođenje*, 29/30. 8. 2011, str. 6.7. Novinarka: Vildana Selimbegović.
81. "Najveći krivac za paralizu BiH je međunarodna zajednica". – *Oslobođenje*, 21. 5. 2012., str- 2-3.
82. Intervju za Anadolu Agency, 25. 12. 2012. Novinar: Faruk Vele.
83. "Put nauke – trajno opredjeljenje". - Intervju u knjizi: Kemal Balihodžić, *Abceda uspjeha i dobrog života & tajne i vrline uspješnih*, IP Svjetlost, Sarajevo, 2012., str. 45-50.
84. "Ivo Andrić – Eurozentrist und Heilige Kuh". Intervju o Ivi Andiću. – http://www.novinki.de/html/zurueckgefragt/Interview Durakovic.html Januar, 2013. Novinarka: Ksenija Cvetković-Sender.
85. Intervju za emisiju "Specijal", TV1, Sarajevo, 4. marta 2013. Novinar: Sanjin Bećiragić
86. "Nemamo glasačke alternative za istinski progres". – *Novo vrijeme*, Sarajevo, 02. Avgust 2013, str. 22-23. Novinar: Orhan Hadžagić.
87. Gost Dnevnika TV1, 8. avgusta 2013.
88. "Sasvim iskreno". – Intervju (50 minuta) TV Igman, 7. septembar 2013. Novinar: Anes Džunuzović.
89. "Tema", TV 1, Sarajevo. Učešće u emisiji posvećenoj popisu stanovništva. Emitirano 26. 9. 2013. u 21-22.30. Novinarka: Nikolina Vejović (?)
90. "Fakulteti se pretvaraju u carstva birokratskog i tehnokratskog uma". – *DANI*, , br. 854, Sarajevo, 25. 10. 2013, str. 14-17, 79. Novinarka: Amila Kahrović-Posavljak.
91. "Klub 21". – Intervju TV Sarajevo u trajanju od 50 minuta. Emitirano 31. Marta 2014. Novinar: Mirza Sulejmanović
92. Radio "Slobodna Evropa". – Intervju. http://www.slobodnaevropa.org/content/durakovic-ocekujem-reaktiviranje... 17. april 2014. Novinarka: Marija Arnautović

SPISAK RADOVA OBJAVLJENIH O RADOVIMA ESADA DURAKOVIĆA

1. /Anonim/ "Al-Qāri' al-yūġuslāfi yakšif Ğubrān" (Jugoslovenski čitalac otkriva Džubrana". - *al-Waṭan*, 11. 2, Kuwayt, 1986.
2. Al-'Arn'āūṭ, Muḥammad, "U potrazi za Velidom Mesudom". - *al-Ğil*, br. 2, Bayrūt, 1977, p. 146 /na arapskom/.
3. Al-'Arnāūṭ, Muḥammad, "Stradanje orijentaliste Esada Durakovića zbog spaljivanja Orijentalnog instituta u Sarajevu", *al-Ğil*, 7, Bayrūt, 1993, pp. 97-99 /na arapskom/.
4. Božović Rade: *Plodovi duše. Halil Džubran: Izabrana djela* ("Prorok", "Suze i osmijeh", "Isus sin čovječiji), Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1987. / *Odjek*, br. 8, Sarajevo, 1988, str. 24-25.
5. Rade Božović, "Poetika Rabite". Esad Duraković, *Nazarijatul-ibdai al mahdžerije*, Damask 1987, str. 217. *Kulture Istoka*, god. VIII, br. 28, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1991, str. 67.
6. Džanko, Muhidin, "Umjetnička iskrenost i individualnost. Esad Duraković. *Poetika arapske književnosti u SAD*, Zid, Sarajevo, 1997". - *Lica*, br. 6, Sarajevo, 1997, str. 94-5.
7. 'Adīb ʿIzzat, "Kutub ğadīda" (Nove knjige. Prikaz knjige 'Poetika mahdžera'"). - *al-Mawqif al-'adabī*, no. 214, Dimišq, 1989, pp. 145-152.
7. A ʿIzzat Dallā, "Naẓariyya al-ibdāʿ al-mahğariyya". - *al-Usbūʿ al-adabī, NO 208,[Dimišq?]*
8. Amir Ljubović, "Savremena poezija arapskog Istoka. - *Preporod*, Islamske informativne novine, br. 6/577, Sarajevo, 1995, str. 20-21.
9. Amir Ljubović, "Džebra Ibrahim Džebra, "U potrazi za Velidom Mesudom". Prijevod s arapskog i pogovor: Esad Duraković. - *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 44-45/1994-95, Sarajevo, 1996, str. 458-459.
10. Amir Ljubović,"Poezija arapskog Istoka XX vijeka". Izbor, prijevod s arapskog, predgovor i bilješke o pjesnicima: Esad Duraković. - *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 44-45/1994-95, Sarajevo, 1996, str. 460-462.
11. Minka Memija, "Poezija mijena: "Savremena poezija Kuvajta". Izbor i predgovor: Muhamed Mufaku, prevod: Esad Duraković, Bagdala, Kruševac, 1982. - *Odjek*, br. 7. Sarajevo, 1983, str. 23-24.
12. Muhammad Mufaku, "Fenomen Džubran Halil Džubran u Jugoslaviji". - *al-Qabas*, Kuwayt, 20. 4. 1987 /na arapskom/.
13. Haris Silajdžić, "Poetika mahdžera". /Uz pojavu knjige Esada Durakovića *Poetika mahdžera u književnoj kritici,* Damask, 1989/. - *Odjek*, god. XLII, br. 21, Sarajevo, 1989, str. 22-23.
14. Hajrudin Somun, "Neka polemike - ali kakve". /Uz tekst Darka Tanaskovića "Drugo stradanje Mahmuda Derviša". - *Odjek* br. 2, i Esada Durakovića "Stradanje jednog prikaza", *Odjek*, br. 6./ *Odjek*, br. 10, Sarajevo, 1985, str. 9.
15. Darko Tanasković, "Drugo stradanje Mahmuda Derviša". Mahmud Derviš, "Otpori", izbor, prevod i predgovor: Esad Duraković, Bagdala, Kruševac, 1984. - *Odjek*, br. 2, Sarajevo, 1985.
16. Darko Tanasković, "Naličje prevazilaženja evropocentrizma u jugoslovenskoj orijentalistici. - *Sveske*, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa CK SK BiH, br. 16-17, Sarajevo, 1986, str. 307-324.
17. Darko Tanasković, "Fenomen Džubran Halil Džubran: "Mirisni plodovi duše", Izbor i prevod: Esad Duraković, Bagdala, Kruševac, 1986. - *Odjek*, br. 7, Sarajevo, 1987, str. 22.
18. 'Ismāʿīl Abū al-Bandūra, "'Asʿad Dūrākūfitš wa ṭaqāfa al-taḥaddā" (Esad Duraković i kultura izazova). - *al-ʿArab al-yawm*, ʿUmmān, 15. 9. 1997.
19. 'Aḥmad Qāsim al-Ḥusayn, "Kalimāt... ġayr mutaqāṭiʿa" (Riječi nerazdvojne) /Prikaz *Poetika mahdžera*/. - *Tišrīn*, 3. 9. 1994, p. 7, br. 6025, Dimišq.
20. Haris Silajdžić, "Beskrajno čudo *Arapskih noći*". /Tekst sa promocije izdanja *Hiljadu i jedne noći*/. - *Večernje novine*, Sarajevo, 29. juni 1999. dodatak "Kultura i oblici", str. 4.
21. Dževad Karahasan, "Prevodilačko bogaćenje jezika". /Tekst sa promocije izdanja *Hiljadu i jedne noći*/. - *Večernje novine*, Sarajevo, 29. juni 1999, dodatak "Kultura i oblici", str. 4.
22. Marina Katnić-Bakaršić, "Čudesni svjetovi *Hiljadu i jedne noći*". - *Oslobođenje*, Sarajevo, 27. juni 1999, str. 7.
23. "Literarna čarolija". /Kratka bilješka o promociji *Hiljadu i jedne noći* /. - *Oslobođenje*, Sarajevo, 22. juni 199, str. 32.
24. "Promovirana "Hiljadu i jedna noć na bosanskom jeziku. Stasala bosanska

Šeherzada". /Bilješka o promociji *Hiljadu i jedne noći*/. - *Večernje novine*, Sarajevo, 23. juni 1999, str. 10.

25. Fehim Nametak, "Arapska književnost u književnoj kritici Esada Durakovića". - *Bošnjačka književnost u književnoj kritci* , VI, str. 736-739.
26. Muhidin Džanko, "Umjetnička iskrenost i individualitet". - *Bošnjačka književnost u književnoj kritici* . VI, str. 740-742. /Preneseno iz *Lica*, II/1997, br. 6, str. 94-94.
27. Marina Katnić-Bakaršić, "Narativne čarolije *Hiljadu i jedne noći*. *Hiljadu i jedna noć*, knj. I-IV, prijevod i predgovor Esad Duraković, Sarajevo, Ljiljan, 1999. – *Novi Izraz*, br. 7., Sarajevo, proljeće 2000, str. 102-1907; objavljeno također u: Vedad Spahić, *Čitanka za četvrti razred gimnazije*, Sarajevo Publishing, 200, str. 242-244.
28. Rade Božović, "Poetika Rabite". Esad Duraković, *Nazarijetul-ibda al mahdžerije (Stvaralački pogledi mahdžera)*, Damask 1987, str. 217. - *Kulture Istoka*, God. VIII, br. 28, april-juni 1991, Dečje novine, Gornji Milanovac, str. 67.
29. Kerima Filan, "Na korist lingvistima (Esad Duraković, "Arapska stilistika u Bosni - Ahmed Sin Hasanov Bošnjak o metafori", Orijentalni institut u Sarajevu). - *Oslobođenje*, KUN, Sarajevo, 20. 8. 2000. str. 4-5.
30. Katnić-Bakaršić, Marina, "The Wondrous World of the Thousand and One Nights (Review: Hiljadu i jedna noc. Transl. and ed. by Esad Durakovic. Frist complete translation of The Thousand and One Nights (Alf layla wa Layla) into Bosnian. Sarajevo: Ljiljan, 1999". - *Dostupno na Internet adresi: http://www.h-net.msu.edu/midmed (H-MIDEAST-MEDIEVAL) (1. decembar 1999.)*
31. ʻAbū al-Bandūra, ʻIsmāʿīl, "Asʿad Dūrākūfitš wa al-istišrāq al-busnawī" (Esad Duraković i bosanska orijentalistika). - *al-Raʾy*, 22. 9. 2000.
32. al-Arnāʾūṭ, Muḥammad M., "Sārāyifū tatanassamu al-Šarq" (Sarajevo odiše Orijentom). *al-Ḥayāt,* Bayrūt, 8. 11. 2000.
33. Katnić-Bakaršić, Marina, "Esad Duraković, *Arapska stilistika u Bosni. Ahmed Sin Hasanov Bošnjak o metafori*, Orijentalni institut, Sarajevo 2000.". – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 49/1999, Sarajevo, 2000, 315-317.
34. Muhidin Džanko, "Esad Duraković, *Arapska stilistika u Bosni. Ahmed Sin Hasanov Bošnjak o metafori*, Orijentalni institut, Sarajevo 2000.". – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 49/1999, Sarajevo, 2000, 318-321.
35. Amina Šiljak-Jesenković, "Nad Oplemenjivanjem Dragulja". - *Znakovi vremena*, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina ", vcl. 3. br. 9-10, Sarajevo, 2000, str. 356-359.
36. Lejla Gazić, "Osvrt na "Izabrana djela" Mehmeda Handžića". - *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 49/1999, Sarajevo, 2000. 293-308. /Osvrt /
37. Muḥammad al-Arnāʾūṭ, "Tarǧama ʻ*Alf layla wa layla* – taʿbīr ʿan al-huwiyya al-būsnawiyya al-ǧadīda" (Prijevod *Hiljadu i jedne noći* – izraz novog bosanskog identiteta). - *al-Mustaqbal*, al-ǧumʿa, 19 yanāyir 2001. p. 17.
38. Muḥammad M. al-Arnāʾūṭ, "Kayfa aṣbaḥat tarǧama "Alf layla wa layla" taʿbīran ʿan al-huwiyya al-būsnawiyya al-ǧadīda?"(Kako je *Hiljadu i jedna noć* postala izrazom novog bosanskog identiteta). - *al-Mustaqbal*, Bayrūt, 25. 1. 2001.
39. Enes Karić, "Muḥammad Ḥanǧītš - ḥayātuh wa mu'allafātuh". - *al-Fayṣal*, no 293, fabrāyir 2001. [Riyāḍ], pp. 97-106.
40. Muhidin Džanko, "Dr. Safet-beg Bašagić književni historičar i kritičar: pionir bošnjačke nauke o književnosti". - *Razlika/Differance,* br. 1. Tuzla, 2001, str. 93-120. /Povremeno osvrtanje na moj rad "Razvoj književnohistorijske i književnokritičke misli..." u *Hrestomatiji* Enesa Durakovića./
41. Brigitte Kleidt, "Die Reise Wörter". - *Übersetzer*, April-Juni 2001, Jahrgang, Nr. 2, Köln. /O prijevodu *Hiljadu i jedne noci*./
42. Muḥammad M. al-Arnāʾūṭ, "Kitāb Adwārd Saʿīd "yuarriḫ" li..." (Knjiga Edwarda Saida datira...). - *al-Ḥayāt*, London, 20. avgust 2001, No 14038.
43. Edina Sidran, "Priznanje prof. dr. Esadu Durakoviću - Izabran za člana najstarije Akademije nauka". /Tekst povodom izbora za dopisnog člana Arapske akademije nauka u Damasku/. – *Dnevni avaz*, 16. mart 2002, str. 9.
44. "*Hiljadu i jedna noć* na sudu", str. 14-15, *Bosanskohercegovački dani*, br. 249, Sarajevo, 22. 3. 2002.
45. "Vijest iz Damaska - Visoko priznanje prof. Esadu Durakoviću". /Informacija povodom izbora u članstvo Arapske akademije nauka u Damasku/. - *Ljiljan*, br. 479, Sarajevo 25. mart – 1. april, 2002, str. 11.
46. "Priznanje našem arabisti od arapske akademije nauka". /Informacija povodom izbora u članstvo Arapske akademije nauka u Damasku/. - *Preporod*, god XXXII, br. 7/728, Sarajevo, 1. april 2002, str. 4.
47. LIČNOST DANA. *Zaljubljenik arapske kulture.* – *Dnevni avaz*, 16. 9. 2005, str. 5. (Povodom Sharjah Prize for Arab Culture.)
48. "Akademik Esad Duraković dobio nagradu SHARJAH" . – *Dnevni avaz,* 16. 9. 2003, str. 9.
49. "Priznaje prof. dr. Esadu Durakoviću". - *Oslobođenje*, 16. 9. 2003, str. 5.
50. "Nagrada "Sardžah" prof. Esadu Durakoviću. - *Oslobođenje*, 25. 9. 2003, str. 7.
51. "Ličnost sedmice: Nagrađeno duhovno bogatstvo". - *Oslobođenje*, 27. 9. 2003, str. 3. (Povodom Sharjah Prize for WSrab Culture.)
52. "Nagrada "Sharjah" akademiku Esadu Durakoviću". - *Preporod*, 1. 10. 2003, str. 4.
53. "Nagrada za arapsku kulturu". - *Jutarnje novine*, Sarajevo, 16. 9. 2003, str. 18.
54. Mustafa Spahić, "Ko može biti akademik". - *Ljiljan*, 26. 9. 2003. str. 36-7 (Povodom Sharjah Prize for Arab Culture.)
55. "Ǧāiza al-Šāriqa li al-ṭaqāfa al-ʻarabiyya" (Nagrada Sharjah za arapsku kulturu). - *al-Fayṣal*, No. 326, oct. 2003. /Riyāḍ, Saudijska Arabija/, p. 131.
56. "Al-Ǧāmiʻa al-būsnawiyya tastaqbil ramaḍān bi manḥ d. ʻAsʻad Dūrākūfitš Ǧāiza al-Yūnaskū li ḥidma al-ṭaqāfa al-ʻarabiyya" (Univerzitet u Bosni dočekuje ramazan uz primanje UNESCO-ve nagrade Esadu Durakoviću za arapsku kukturu). - *al-Šarq al-awsat*, London, 28. 10. 2003, p. 18.
57. M. Muḥammad al-Arnāʾūṭ, "al-Mustašriq ʻAsʿad Dūrākūfitš – ḥayāt fi ḥidma al-ṭaqāfa al-ʿarabiyya" (Esad Duraković – život u službi arapskoj kulturi). - *al-Ǧil*, Bayrūt, Yanāyir 2004, no 1, pp. 30-34.

57A Marina Katnić-Bakaršić, "Retorički efekti kumulativnosti figura u kur'anskom tekstu (na materijalu prijevoda *Kur'ana* Esada Durakovića, Svjetlost, Sarajevo, 2004)". - *Ostrvo*, br. 2, Tuzla, decembar 2004, str. 4-11.

58. Dr. Jusuf Ramić, "S čim nisam zadovoljan u Durakovićevom prijevodu?". - *Ljiljan*, 12-19. mart 2004, str. 54-55. /Prikaz knjige *Muallaqe – Sedam zlatnih arabljanskih oda.*/
59. Muḥammad M. al-Arnāʾūṭ, "110 godina nakon prvog prijevoda… novi prijevod značenja Kur'ana na bosanski jezik". - *al-Ḥayāt*, Bayrūt, 23.10. 2004. /Prikaz prijevoda Kur'ana./
60. Marina Katnić-Bakaršić, "Nad stranicama prijevoda Kur'ana Esada Durakovića". - *Dijalog*, 3, Sarajevo, 2004, str. 199-203.
Objavljeno također u: *Behar*, God. XIV, br. 70, Zagreb, 2005, str. 33-35.
61. Prof. dr. Jusuf Ramić, "Prijevod *Kur'ana* od Esada Durakovića". - *Preporod*, br. 22/792, Sarajevo, 15. novembar 2004, str. 27.
62. Prof. dr. Jusuf Ramić, "Množina u značenju jednine". - *Preporod*, br. 23/793, Sarajevo, 1. decembar 2004, str. 22.
63. Enes Karić, "Prijevod Kur'ana Esada Durakovića kulturni je događaj 2004. godine". – *Dnevni avaz*, Sarajevo, 19-20. januar 2005, str. 15.
64. Hasnija Muratagić-Tuna, "Novi prijevod Kur'ana, Prevodilac – Esad Durakovič". - *Znakovi vremena*, br. 25, Sarajevo, jesen 2004, str. 206-212.
65. Prof. dr. Jusuf Ramić, "Durakovićev književno-estetski sloj Kur'ana". - *Glasnik* Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, br. 1-2, januar-februar, Sarajevo, 2005, str. 99-103.
66. Prof. dr. Jusuf Ramić, "Durakovićev prijevod Kur'ana i povodi Objave". - *Glasnik* Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, br. 3-4, mart-april, Sarajevo, 2005, str. 337-342.
67. Dr. Hilmo Neimarlija, "Prijevod Kur'ana sa punom prevodilačkom sviješću". - *Muallim*, br. 21, Sarajevo, 29. mart 2005, str. 81-82.
68. Jusuf Ramić, "Mjesec kao nebesko tijelo i vremenska jedinica", *Preporod*, br. 18/812, Sarajevo, 15. sep. 2005, str. 19.
69. Jusuf Ramić, "Durakovićev prijevod i stil kur'anskog izraza". - *Glasnik*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, br. 7-8, Sarajevo, 2005, str. 759-767.
70. Marina Katnić-Bakaršić, "Nesvakidašnje prevodilačko i znanstveno pregnuće. Prikaz knjige: Esad Duraković. *Sedam zlatnih arabljanskih oda.* Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2004. - *Radovi*, XIII, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2004, str. 408-411.
71. Dr. Muḥammad al-ʾArnāʾūṭ, *al-Busna bayna al-Šarq wa al-Ġarb* (Bosna između Istoka i Zapada), Dimišq, 2005, pp. 61-71.
72. ʿAbd al-Bāqī Ḫalīfa, "Tarǧama maʿānī al-Qurʾān al-Karīm fi al-Busna. ʻAwwal taǧama li al-Qurʾān al-Karīm bi al-luġa al-būsniyya kānat ʿalā yad ʻaḥad al-qasāwisa al-urtūduks" (Prijevod Kur'ana časnoga u Bosni. Prvi prijevod Kur'ana časnoga bio je iz pera jednoga pravoslavnog svećenika). - *al-Muǧtama ʿ,* No 1679, Kuwayt, 3. 12. 2005.

72. Prof. dr. Jusuf Ramić, "Antonimi u Kur'anu i Durakovićevom prijevodu Kur'ana". - *Glasnik* Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, br. 11-12, novermbar-decembra, Sarajevo, 2005, str. 1113-1121.
73. Hasnija Muratagić-Tuna, "Novi prijevod Kur'ana. Prevodilac – Esad Durakoviić, Svjetlost, Sarajevo 2004". - *Almanah*, br. 29-30, Podgorica 2005, str. 335-340.
74. Prof. dr. Zilhad Ključanin, "Iskušavanje slobode osobnosti koju je čovjeku dosudio Bog". - *Oslobođenje*, Sarajevo, 6. 7. 2006, str. 36. /Prikaz knjige: *Esad Duraković – Lutvo Kurić, Kur'an – stilsko i matematičko čudo*, Svjetlostkomerc, Sarajevo, 2006./
75. S/elhan/ Selhanović, "U smjeru dokazivanja nadnaravnosti kur'anskog teksta". - *Preporod*, Rijaset Islamske zajednice u Bisni i Hercegovini, br. 14-15/832-833, Sarajevo, 15. juli 2006, str. 47. /Prikaz promocije knjige *Kur'an – stilsko i metametičko čudo*./
76. Mirza Sarajkić, "Pred vjetrenjačama Bliskog istoka. Osvrt na roman *U potrazi za Velidom Mesudom* Džebre Ibrahima Džebre". - *Odjek*, br. 3.-4, jesenzima, Sarajevo, 2006., str.156.-158.
77. Hasnija Muratagić-Tuna, "Vrijedan doprinos proučavanju Kur'anskog teksta". - *Znakovi vremena*, br. 33, Sarajevo, jesen 2006., str. 219.-225.
78. Muḥammad M. al-'Arnā'ūṭ, "al-'Istišrāq al-būsnawī: 'As'ad Dūrākūfitš numūzağan" (Bosanska orijentalistika: Esad Duraković kao egzemplar). - *al-Ġad*, 'Ummān, 4. ḥuzayrān 2007.
79. Zilhad Ključanin, "Literarna i matematička poetika Kur'ana". - *Diwan*, br. 21-22, Gradačac, jun 2007, str. 176-177.
80. Zilhad Ključanin, "Nakon orijentalizma Orijentologija". Esad Duraković: Orijentologija, "Tugra", Sarajevo, 2007". - *Muallim*, god, VIII, br. 30, Sarajevo, 2007, str. 82-83.
81. Munir Mujić, "Orijentologija. Univerzum sakralnoga teksta. - *Pismo*, IV/I/2006, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2007, str. 302-307.
82. Dželila Babović, "Orijentologija – univerzum sakralnoga teksta". – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 56/2006, Sarajevo, 2007, str. 205-211.
83. Prof. dr. Zilhad Ključanin, "Nakon orijentalizma – orijentologija". - *Život*, God. LV, br. 2, Sarajevo, 2007., str. 117-118.
84. Akademik dr. Muḥammad M. al-'Arnā'ūṭ, "Min al-'istišrāq 'ilā 'ilm dirāsa al-Šarq min al-dāḫil" (Od "orijentalizma" do "orijentologije"). - *al-Ḥayāt*, Bayrūt, 22. 12. 2007.
85. Munir Mujić, "Poetika stare arapske književnosti", KUN, *Oslobođenje*, Sarajevo, 22. 5. 2008., str. 36.
86. Muḥammad al-'Arnā'ūṭ, "'Hāḏā al-Kūfitsh" 'allaḏī lā yastaḥiqq al-'isā'a", *al-'Arab*, No 7306, 13. jun 2008., p. 17.
87. Mirza Sarajkić, "Originalna poetika arapske književnosti i kulture. Esad Duraković, *Orijentologija – univerzum sakralnga teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007.". - *Novi Izraz*, Sarajevo, br. 40, april-jun 2008., str. 143.-151.
88. Mirza Sarajkić, "O čudesnoj otvorenosti Teksta". Esad Duraković, Lutvo Kurić, Kur'an: stilsko i matematičko čudo, Svjetlostkomerc, Sarajevo, 2006. – *Pismo*, V/1, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2007., str. 386.-.389.
89. Marina Katnić-Bakaršić, "Od orijentalizma do orijentologije: Ka poetici orijentalno-islamske umjetnosti", *Pregled*, br. 1. Sarajevo, januar-april 2008., str. 225.-229.
90. Munir Mujić, "Esad Duraković, Lutvo Kurić, *Kur'an – stilsko i matematičko čudo*". - *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 55/2005., Sarajevo, 2006, str. 285.-288.
91. 'Abd al-Bāqī Ḥalifa, "Dirāsāt 'arabiyya wa 'islāmiyya fi Balqān". /Prikaz*Prolegomene.../* . – *Al-'Islām al-yawm*. 15. (?) novembar 2008.
92. Nazif Garib, Znaju li Arapi arapski….*Preporod*, br. 8/922, Sarajevo, 15. april 2010. /Povodom teksta: Esad Duraković, "Tradicionalizam u mestvama". – *Preporod*, br. 7/921, Sarajevo, 1. april 2010., str. 19./
93. Enes Ljevaković, "Mestve, tradicija i/ili tradicionalizam", *Preporod*, br. 10/924., Sarajevo, 15. maj 2010., str. 30-31.
94. Nazif Garib, "Zna li prevoditelj Kur'ana arapski jezik". – Oslobođenje, 27.5. 2010., str. 11.
95. Aziz Kadribegović, "Šta će nama Fetva-i emin?!". – *Preporod*, br. 16/925., Srajevo, 1. juni 2010., dtt. 5.
96. Dr. Enes Ljevaković, "Uvreda argumenata i(li) argument uvrede, Osvrt na reagovanje akademika dr. Esada Durakovića". – *Preporod*, br. 12/926., Sarajevo, 15. juni 2010., str. 26.
97. Nazif Garib, "U nedostatku sile argumenata argumenti sile". - *Preporod*, br. 12/926, Sarajevo, 15. juni 2010., str. 27.
98. Lutvo Kurić, "Zablude tradicionalista". - *Preporod*, br. 12/926., Sarajevo, 15. juni 2010., str. 26.
99. Almir Fatić, "Nad tekstom *Stil kao argument*". – *Godišnjak* 2009., BZK Preporod, Sarajevo, 2010., str. 415.-422.
100. Mirza Sarajkić, "Ka novoj poetici arapske književnosti i kulture". - POGLEDI, *Oslobođenje*, 31. juli 2010., str. 32-33.
101. Munir Mujić, "Metaforički obrati". – *Dani*, br. 688., Sarajevo, 20.8. 2010., str. 67.
102. Miljenko Jergović, "Tisuću noći i još jedna turska". – *Jutarnji list,* Zagreb, 23. 10. 2010., str. 59.
103. Ḫālid 'Aḏb, "*'Ilm al-Šarq*… min Ṭāhā Ḥusayn 'ilā 'Idwārd Sa'īd wa Dūrākūfitš", *al-Ḥayāt*, Bayrūt-Lundun, 18. 12. 2010.
104. Marina Katnić-Bakaršić, "Stil kao argument. Nad tekstom Kur'ana". – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 59/2009, Sarajevo, 2010., str.279.-281. 281.-284.
105. Dženita Karić, "Stil kao argument. Nad tekstom Kur'ana". – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 59/2009, Sarajevo, 2010., str. 281.-284.
106. Nedžad Ibrahimović, "Treba li spaliti Andrića?". - *DANI*, br. 712, Sarajevo, 4. 2., 2011., str.70.-71.
107. Muṣṭafā 'Abd Allāh, "al-Ši'r luġa li ḥiwār al-ḥaḍārāt wa al-'islām", *al-'Arabī*, No 267, fabrāyir 2011., pp. 120-129.
108. 'Abd al-Bāqī Ḫalifa, "'Ilm al-Šarq': taḥliq ḫāriğ sirb al-'istišrāq al-mu'adliğ", al-Šarq al-'awsaṭ, 15. Mārs 2011., p.
109. Muḥammad M. al-'Arnā'ūṭ, "'As'ad Dūrākūfitš fi 'Sīra rūḥiyya': taḥawwulāt al-'istišrāq fi Yūguslāfijā al-tītawiyya". – *al-Ḥayāt*, 12. Mārs, 2011.
110. Ismā'īl Abū al-Bandūrā, "Sīra al-rūḥ". – *Al-Ra'y*, al-Urdun, 29. Nīsān 2011.
111. Ahemt Alibašić, "U islamskoj tradiciji nema kontroverzi oko gazija". – *Oslobođenje*, 11. 5. 2011., str. 12.
Isti, *Preporod*, br. 10/948, 15. maj 2011., str. 7.
112. Mehmedalija Hadžić, "Još o gazijinom semantičkom vrelu". – *Oslobođenje*, 31. 5. 2011., str. 11.
113. Mehmedalija Hadžić, "Istrajavanje na opasnom krivotvorenju". – *Oslobođenje*, 27. avgust 2011., str, 8-9.
114. Eid M. al-Thakafi, ambasador, "Čudne izjave prof. Durakovića". – *Oslobođenje*, 7. 9. 2011., str. 10.
115. Amra Mulović, "'As'ad Dūrākūfitš, *'Ilm al-Šarq*". – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 60/2010, Orijentalni institut, Sarajevo, 2011. str. 479-481.
116. Munir Mujić, "Poezija Kuvajta XX vijeka". - *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 60/2010, Orijentalni institut, Sarajevo, 2011. str. 486-489.
117. Mirza Sarajkić, "Vrijedno priznanje za akademsku zajednicu". – *Oslobođenje*, POGLEDI, 9. jun 2012., str. 37.
118. Ğamāl al-Dīn Sayyid Muḥammad, "Al-Musta'rib al-busnī As'ad Dūrākūfitš", fi: , As'ad Dūrākūfitš, *Dirāsāt fī adab al-Būsna wa al-Harsak wa fī al-adab al-'arabī*, tarğama wa taqdīm: Ğamāl al-Dīn Sayyid Muḥammad, al-Markaz al-qawmī, al-Qāhira, 2011, pp. 21-36.
119. Munir Mujić, "Studije o bosanskohercegovačkoj i arapskoj književnosti. Knjiga akademika Durakovića objavljena u Kairu". – *Oslobođenje*, Sarajevo, 26. januar 2013., str. 38.
120. Muḥammad al-Arnā'ūṭ, "As'd Dūrākūfitš wa al-ta'rīf bi al-adab al-'arabī fi al-Būsna". – *al-Ḥayāt*, 26. 3. 2013.
121. Munir Mujić, "Autor u borbi za istinu". Esad Duraković, *Ogledi o književnosti*, Sarajevo, IP Svjetlost, d.d.; Esad Duraković, *Svjedočenje o vremenu*, Sarajevo, IP Svjetlost, d.d.. – *Oslobođenje*, POGLEDI, Sarajevo, 20. juli 2013, str. 36.
122. Selman Selhanović, "Pojedinci su važni samo onoliko koliko ulažu sebe ili svoje djelo u institucije". Prikaz međunarodnog simpozija "Od orijentalizma do orijentologije". – *Preporod*, br. 21/1007, Sarajevo, 1. novembar 2013, str. 37.
123. Salih Smajlović, "Žudnja za tekstom – duhovna autobiografija". – *Preporod*, br. 1/1011, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1. januar 2014, str. 44.

REFERATI/RECENZIJE

1. Ocjena podobnosti teme magistarskog rada Amira Derviševića *Lingvistički i književni termini u standardnom arapskom jeziku - tvorba arapskih i adaptacija stranih termina*. Nastavno-naučno vijeće Filozofskog fakulteta u Sarajevu, 2000. /Predsjednik Komisije/
2. Ahmetagić Ibrahim, izbor za asistenta za *arapski jezik* na Odsjeku za orijentalistiku Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Nastavno-naučno vijeće Filozofskog fakulteta u Sarajevu, 1997. /Predsjednik Komisije./
3. Munir Mujić, izbor za asistenta za predmete *arapska književnost* i *stilistika sa osnovama metrike* na Odsjeku za orijentalistiku, Nastavno-naučno vijeće Filozofskog fakulteta u Sarajevu, 2000. /Predsjednik Komisije./
4. Ocjena podobnosti teme magistarskog rada Elme Dizdar *Kontrastivna analiza relativne rečenice u standardnom arapskom i bosanskome jeziku*, Nastavno-naučno vijeće Filozofskog fakulteta u Sarajevu, 2000. /Predsjednik Komisije./
5. Reizbor za asistenta za *arapski jezik* na Odsjeku za orijentalistiku /kandidati Jasmina Pulić i Amra Mulović/, Nastavno-naučno vijeće Filozofskog fakulteta u Sarajevu, 2000. /Predsjednik Komisije./
6. Reizbor asistenta za *arapski jezik* i *historiju arapskog jezika sa uvodom u semitistiku* /kandidatkinja Elma Dizdar/, Nastavno-naučnom vijeću Filozofskog fakulteta u Sarajevu, 2000. /Predsjednik Komisije./
7. Ocjena podobnosti teme magistarskog rada Mejre Softić *Kompendij arapske sintakse autora Ibrahima Opijača - Mostarca,* Nastavno-naučno vijeće Filozofskog fakulteta u Sarajevu, 1999. /Predsjednik Komisije./
8. Ocjena podobnosti teme magistarskog rada Amine Zekić *Obrada gramatičkog djela Mustafe Ejubovića - Šejha Juje "Šarḥ žalā žAwāmil al-naḥw",* Nastavno-naučnom vijeću Filozofskog fakulteta u Sarajevu, 1999. /Predsjednik Komisije./
9. Ocjena magistarskog rada Mejre Softić *Kompendij arapske sintakse autora Ibrahima Opijača - Mostarca*. /Predsjednik Komisije E. D., članovi: prof. dr. Amir Ljubović i prof. dr. Senahid Halilović/ Prihvaćen izvještaj na Nastavno-naučnom vijeću F. Fakulteta 30. 10. 2001; odbrana pred istom komisijom 20. 12. 2001.
10. Izbor dr. Ismaila Ahmedija u zvanje redovnog profesora za predmete *Arapska književnost* i *arapski jezik* na Filološkom fakultetu Univerziteta u Prištini, 26. 12. 2002. godine. /Predsjednik Komisije/.
11. Izbor dr. Feti Mehdiu u zvanje redovnog profesora za predmet *arapski jezik* na Filološkom fakultetu Univerziteta u Prištini, decembar 2002. godine. /Predsjednik Komisije/.
12. Izbor mr. Elme Dizdar za višeg asistenta na predmetima *Arapski jezik* i *Historija arapskog jezika sa uvodom u semitistiku*. Komisija: Esad Duraković (predsjednik), prof. dr. Amir Ljubović (član) i prof. dr. Fehim Nametak (član). Februar 2004. Vijeće, 31. marta 2004.
13. Ocjena magistarskog rada Elme Dizdar *Kontrastivna analiza relativne rečenice u standardnom arapskom i bosanskom jeziku*. Komisija: Esad Duraković (predsjednik), prof. dr. Marina Katnić-Bakaršić (član) i prof. dr. Amir Ljubović (član). Vijeće, 13. I 2004, odbrana 12. II 2004.
14. Ocjena podobnosti teme doktorske disertacije *Atribut u arapskom jeziku* mr. Elme Dizdar. Komisija: prof. dr. Esad Duraković (predsjednik), prof. dr. Marina Katnić-Bakaršić (član) i prof. dr. Amir Ljubović (član). Vijeće, septembra 2004.
15. Izbor dr. Elme Dizdar za docenta na predmetu *Arapski jezik*. Komisija: Esad Duraković (predsjednik); dr. Muhamed Ždralović (član), viši znanstveni suradnik u Orijentalnoj zbirci Arhiva HAZU, Zagreb; prof. dr. Amir Ljubović (član), i prof. dr. Marina Katnić-Bakaršić, član.
16. Izbor dr. Mustafe Jahića u zvanje *naučnog saradnika u oblasti orijentalna filologija – arabistika.* Oijentalni institut u Sarajevu (25. 12. 2007). Komisija: Prof. dr. Esad Duraković (predsjednik), prof. dr. Amir Ljubović, (član), doc. dr. Lejla Gazić (član).
17. Izbor dr. Munira Mujića u zvanje docenta za oblast arapska književnost. Komisija: prof. dr. Esad Duraković (predsjednik), prof. dr. Fehim Nametak (član) i prof. dr. Amir Ljubović (član). Oktobar 2009.
18. Ocjena podobnosti teme magistarske radnje *"Tahmis" Abdulaha Salahudina Uššakija Bošnjaka na al-Būṣīrījevu poemu "Qaṣida burda"*. Berina Bajrića. Komisija: Prof. dr. Esad Duraković (predsjednik), Fehim Nametak (član) i prof. dr. Namir Karahalilović (član). Oktobar 2009.
19. Ocjena podobnosti teme magistarske radnje *"Tahmis" Abdulaha Salahudina Uššakija Bošnjaka na al-Būṣīrījevu poemu "Qaṣida burda"* Mirze Sarajkića. Komisija: prof. dr. Esad Duraković (predsjednik), prof. dr. Fehim Nametak (član) i prof. dr. Namir Karahalilović (član). Oktobar 2009.
20. Ocjena podobnosti teme magistarske radnje *Palestinski postkolonijalni roman i novela u djelima Ibrahima Džebre i Gassana Kanafanija*. Dženite Karić. Komisija: prof. dr. Esad Duraković (predsjednik), prof. dr. Fehim Nametak (član) i prof. dr. Namir Karahalilović (član). Oktobar 2009.
21. Izbor dr. Mejre Softić u zvanje docentice na Islamskom pedagoškom fakultetu u Zenici.

UČEŠĆE U KOMISIJAMA ZA IZRADU I ODBRANU DOKTORSKIH DISERTACIJA

Elma Dizdar, *Atribut u arapskom jeziku*, mentor, odbranjena 2007.
Amra Mulović, *Red riječi u arapskom jeziku*, mentor, odobrena 2008.
Munir Mujić, *Tropi i figure u arapskoj stilistici,* mentor, odbranjena 27. maj 2009.
Lejla Gazić, *Naučno i stručno djelo dr. Safvet-bega Bašagića*, član.
Alena Ćatović, *Orijentalno-islamska tradicija u književnom stvaralaštvu Hasana Zijaije Mostarca,* član komisije u izradi i predsjednik u komisji za odbranu, 3. jun 2009.
Mirza Sarajkić, *Poetika palestinske poezije otpora u djelu Mahmuda Derviša,* mentor, odobrena 2010.
Dželila Babović, *Kaside bošnjačkih autora na arapskom jeziku* od 16. do 18. Stoljeća, mentor, odobrena 2011.
Dženita Karić, *Bošnjački hodočasni putopis*, mentor, odobrena 2011.

UČEŠĆE U KOMISIJAMA ZA IZRADU MAGISTARSKIH RADNJI

Mustafa Jahić, *Gramatička obrada akuzativa u djelu "al-Fawa'id al-ʿabdiyya" Mustafe Ejubovića – Šejha Juje*, član, 1994.,član komisije.
Mejra Softić, *"Kompendij arapske sintakse" autora Ibrahima Opijača – Mostarca*, mentor, odbranjena 2001.
Mirza Sarajkić, *Gazeli na arapskom jeziku Ahmeda Hatema Bjelopoljaka*, mentor, odbranjena 2010.
Amra Mulović, *Regens u sintaksi arapskog jezika u djelu Mustafe Ejubovića – Šejha Juje*, mentor, odbranjen 2007.
Dželila Babović, *Recepcija arapske književnosti u Bosni i Hercegovini u periodu 1950-2005,* mentor, odbranjen 2008.
Munir Mujić, *Arapska stilistika u djelu Hasana Kafije Pruščaka*, mentor, odbranjen 2005.
Berin Bajrić, *"Tahmis" Abdulaha Salahudina Uššakija Bošnjaka na al-Būṣīrijevu poemu "Qaṣida burda",* odbranjen 2011.
Dženita Karić, *Palestinski postkolonijalni roman i novela u djelima Ibrahima Džebre i Gassana Kanafanija,* odbranjen 2010.
Medina Džanbegović, *Transpozicija tradicije u djelu Nedžiba Mahfuza*, član, 2009.
Amir Dervišević, *Lingvistički i književni termini i standardnom arapskom jeziku – tvorba arapskih i adaptacija stranih termina*, mentor, prijavljena 2000.
Elma Dizdar, *Kontrastivna analiza relativne rečenice u standardnom arapskom jeziku*, mentor, odbranjen 2004.

Od Medrese u Dobrovoljačkoj br. 50 do Instituta na Marijin dvoru razdaljina je veoma mala, ali su meni bila potrebna desetljeća da je pređem. Kroz Sarajevo sam petnaestak godina samo prolazio dok sam radio u Prištini i već na Bentbaši ga ostavljao tužna srca, žureći preko Romanije. Zaklinjao sam se – istina je – da ću onoga dana kada dobijem posao u Sarajevu kleknuti na njegovom prilazu i poljubiti tlo.

Ni zamisliti nisam mogao da će biti tako teško osvojiti Sarajevo, meni koji sam iz njega ponikao. Nema sumnje – sa svojima je najteže.

Čovjek je društveno biće a to znači da sve svoje sposobnosti treba da ulaže u prosperitet zajednice, jer samo u prosperitetnoj zajednici može biti njemu i njegovima zaista i zadugo dobro. Tako je i u nauci koja zahtijeva neizmjerno mnogo vremena i snage: njoj posvećujemo najveći i najvažniji dio sebe radi nje, a to znači – radi općeg kretanja naprijed. Malo je stvari koje su dostojne prezira kao što je to samoživost.

Znanost i svjetlost ne idu uvijek zajedno: znanost umije biti sumračna i sunovratna, ponizna sluškinja destruktivnim ideologijama, ratovima, razaranjima. Orijentalizam je jednim svojim moćnim krilom među takvim znanostima.

U sadašnjem "trenutku" naše kulture inače nema kritičke javnosti, nema kreativne kritike, pa tako nema ni kritike književnog prevodilaštva. Na jednoj strani, često se prihvaćaju prevođenja, oni što uopće ne znaju koliko je složen i važan taj posao, a na drugoj strani – ni izdavači ne mare uvijek za valjane recenzije. Katkada ih uopće i ne traže. Čak se objavljuju knjige o prevodilaštvu, knjige čiji autori demonstriraju veliko neznanje o tome o čemu pišu. Mogu navesti karakterističan primjer nekompetentnosti koja je gotovo dramatična. Kada je riječ o tzv. književnom prevodilaštvu, predstoji nam potraga za zamjenom toga termina jer on uopće nije u stanju izraziti bit svega onoga mnogostrukoga što dobivamo kreativnim "prenošenjem" velikoga djela iz jedne tradicije u drugu, a koje – zajedno, i to upravo "izvornikom" i "djelom u prijenosu" – grade lotmanovsku Semiosferu, ili Kulturu kao Tekst.

Islamski svijet je u nepodnošljivoj stagnaciji. On je zatočen u drevna vremena, u povijesni čas u kome je njegova kultura doživjela jedinstven planetarni bljesak. Tako se okovao tradicionalizmom, posvećivanjem prošlosti koja dugo već dominira njegovom sadašnjošću. Valja tragati za uzrocima takvog stanja.

U društvu općenito vlada prava pometnja u sistemu vrijednosti, kriteriji i standardi su pali, pogotovu u akademskoj zajednici koja nikada nije bila na nižoj razini. Neizvjesnost je sveopća, gotovo je dramatična.

Budućnost je konstanta; ona je trajna makar i neprozirna bila. Budućnost ima čak i čovjek na izmaku života: na putu ka Dverima Onostranosti jer dveri su uvijek znak prostora, i prostor je znak budućnosti; budućnost ima i njegovo djelo koje je uspio – u magnovenju što se život zove – za sobom ovdje ostaviti. Na Uzaludnost se ne smije pristajati.

ESAD DURAKOVIĆ
Žudnja za tekstom - duhovna autobiografija

CIJENA: 20 KN / 5 KM / 2,5 EUR

ISSN 1330-5182